

Иброҳим Раҳим

ФИДОЙИЛАР

Роман

ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ
АДАБИЁТ ВА САНЪАТ НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ—1973

Иброҳим Раҳимнинг «Фидойилар» романи ўзбек халқининг мард фарзандлари — йигит ва қизларининг фронтдаги жасоратига бағишланган. Капитан комбат Нормат Жабборов билан жангчи Адолатнинг фронтдаги кечинмалари, ватанпарварлик жасорати, Қорақош, Бегимхонларнинг фронт шaroитида чиниқиб, вояга етишлари, генерал Норхоновнинг қўмондонлигидаги дивизиянинг Сталинград бўсағасидаги жанговар ҳаракати тасвирланган. Роман ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашга катта ҳисса қўшади.

Раҳим И.
Фидойилар. Роман. Т., Адабиёт ва санъат нашриёти, 1973,
264 б.

Рахим. И. Самоотверженные.

Ўз2

7-3-3-92
Р-М-352-06-73 6-73

БИРИНЧИ ҚИСМ

I

Қора сочим ўсиб қошимга тушди,
Не савдолар менинг бошимга тушди..

Уша кезлари шу икки мисра Бегимхоннинг хаёлидан нари кетмай, ўртанган дилини баттар эзарди. Алаמידан у пиқ-пиқ йиғлагиси келарди-ю, ўзини босарди, аммо алам ёши мижжаларидан сирқиб чиқарди-да, узун киприкларига маржондай тизилар, момиқ юзига томарди. Ҳаммадан ҳам дарбадарлик тинкасини қуритган эди. «Менинг кунимни ҳеч кимнинг бошига солмасин, ҳеч қаерга сиғмай қолди бу ёлғиз бошим, нима қилсам экан... ё Адолатдай фронтга кетсаммикан? Адолат-ку Норматнинг

кетидан кетди. Ажаб қилди! Мен кимнинг кетидан фронтга бораман? Бозоровнинг кетиданми? Бе! Бети қурсин Бозоровнинг».

Бегимхон Бозоров билан юз берган шармандаликдан кейин ҳеч кимга кўринолмай қолди. Иснодни кўтаролмай, қишлоғидан бош олиб чиқиб кетди.

«Ҳеч ерни қилма орзу, ҳар ерда бор тош ила тарозу» деганларидай, Бегимхон қаерга бормасин, уруш ғами унинг кетидан қувлаб келаверди. Бир уйнинг фарзанди онасини бўзлатиб фронтга жўнаётган бўлса, иккинчисига фронтдан қора хат келиб, келинчакни қақшатарди. Бундай вақтларда Бегимхон фронтда яраланиб, госпиталда ҳалок бўлган эри Валижонни эслар, азадорларга қўшилишиб юм-юм йиғларди. У бир манзилда муқим туролмас, сабаби: Бозоров сингари битта шилқим унга дуч келарди-да, харишдай суйканар, елимдай ёпишарди. Бундай пайтларда Бегимхонга бу ерлар ҳам тор бўлиб қоларди. Гўё Бозоровнинг аравонлик хотини уни ҳар жойдан топаётгандай, пичоқ олиб уни қувлаётгандай бўлаверарди. Баъзан хаёлида Уралга кетган Эргаш акаси қидириб келиб, уни таҳқирлар, баъзан гўё эри тирлиб келиб: «Хоин! Бузуқ! Уйнаш», дея сазойи қиларди. Унинг кўзи юмилиши ҳамон ҳамқишлоқлари — Адолат билан Нормат тушига кирарди. Нормат: «Нега фронтчи дўстимни унутдинг, ноинсоф!» деб таъна қилса, Адолат аксинча: «Юртингда бош кўтариб юролмай қолган бўлсанг, ёнимга кела қол!» дер эди.

Шундай қилиб, Бегимхон Тошкентга келиб қолди.

Бегимхоннинг назарида Тошкент ҳам гўё бир фронтдай шиддатли ҳаёт кечирмоқда эди. Одамлар қаёқларгадир шошиларди. Трамвайлар ҳам шошиларди. Юк ортган машиналар ҳам ошиқиб, бири бирини қувлаб ўтарди. Баъзи кўчаларни бошга кўтариб аскарлар ашула айтиб ўтарди. Баъзи кўчалар ҳарбийга чақирилаётганлар ва уларни кузатаётганлар билан тўла эди. Бегимхон қаёққа боришни билмай, тор кўчаларни четлаб ўтиб, Анҳор бўйидаги очиқ бир дарвозага рўпара келди.

Бу дарвозанинг ичкарисси катта ҳовли... Мевазор, гўлзорлар орасида ғишт терилган йўлкаларни чанг босиб ётарди. Қаршидаги айвон ҳам увин-тўда эди. «Бу уйда ҳеч ким йўқ шекилли», деган ўй хаёлидан ўтди-ю, Бегимхон ўзини дарҳол четга олди.

— Келинг, келаверинг!— деди ичкаридан аёл кишининг мулойим овози.

Бу овоз шу ҳовлининг ёш бекаси Қорақошнинг овози эди. Қорақош ўзини четга олган кимса томонга боқди. «Ким бўлди бу уятчан аёл?»

Шу пайт кўпдан супурги тегмаган ҳовлидаги йўлкадан кўҳликкина бир жувон унга пешвоз кела бошлади. Устида йўл-йўл қоплама беқасам тўн, бошида гулли товар дурра, оёғида амиркон маҳси-кавуш... Бўйни тўла маржон, қошлари ўсмадан қоп-қора, орқаси тўла соч... Эринмай майдалаб ўрилган. Ҳар бир толим соч учи ҳафсала билан пиликланган бу меҳмон уй бекасига «Утган кунлар»нинг Кумушини эслатди.

Бегимхон қаршисига келган жувонга нима дейишини билмай, бир лаҳза довдираб қолди, кейин ийманибгина:

— Мусофирман... Бир кеча қўноқликка кирдим,— деди.

Уй бекаси «мусофир меҳмон»га мулозамат кўрсатиб, айвонга бошлади, дастурхон ёзди, патнис ясатиб, чой дамлаб келди. Бегимхон уй бекасидан кўз узмасди: юрса қоматига, чеҳрасига суқланиб боқарди. Унинг эғнидаги йўл-йўл мовут костюми ўртача бўйи, хипча бели, қорача юзига мос тушган, ўзига жуда ярашган эди, иккита қилиб ўрилган тим қора сочи товонига уриб, оқиш туфлисининг баланд пошнасидан сал юқорида турарди. Бу жувон Бегимхонга негадир ҳамқишлоғи Адолатни эслатди. Мезбон жувон унинг ёнига келиб ўтирди, бошдан-оёқ разм солиб чиққач, мулойимлик билан сўради:

— Марғилонликмисиз?

— Ҳа, ўша ерларданман,— деди Бегимхон уй бекасига ийманибгина,— қишлоқдан бошим айланиб келиб қолдим... Менинг исмим Бегимхон. Сизники-чи, синглим?

Уй бекаси меҳмонга ярқ этиб қаради.

— Менинг исмим Қорақош. Қишлоқда кимингиз бор?

— Акам Уралда аллақандай ҳарбий заводда ишлаяпти. Эрим фронтда эди, «қора хат» келди. Булар етмагандай бир шилқим йўлимни тўсавериб, ҳол-жонимга қўймади... Унинг бошқа юртда никоҳли хотини, икки боласи бор экан... келиб қолди... кўзимга олам тор бўлиб кўринди-да, қишлоғимдан бир кечада бошимни олиб чиқиб кетдим. Сарсон-саргардон кезиб юриб, бу ёқларга келиб қолдим.

— Ҳунарингиз борми?

— Қўлимдан унча-мунча чеварлик келади. Қишлоқ қизларининг кўкрак бурма кўйлаklarини тикардим, уйимдан қизлар билан сиздақа келинчаклар аримасди. Нима қилайки, шу кунга тушиб қолдим. Болалигимда кексалар: «Хотин кишининг боши — оллонинг тоши», дер эдилар. Мен бунга тушунолмамай ҳайрон бўлардим. Мана, ўша гаплар ўз бошимга тушди. Иложи бўлса, бошпана беринг, мени бирор ишга жойлаб қўйинг, синглим. Яхшилигингизни бир умр унутмайман, худодан бахтингизни тилайман...

Қорақош раҳмдил жувон эди. У Бегимхоннинг не хаёлларда бош эгиб, уй бекасининг бир оғиз гапига муҳтож бўлиб жавдираб ўтиришига раҳми келди-да, ранги оқариб турган мусофир аёлнинг илтимосини рад қилгиси келмади, унга ёрдам қилишга ваъда берди. «Жой топилгунча шу уйда ёта турасиз» деб унинг кўнглини кўтарди.

Бегимхон озодалиги, пазандалиги билан Қорақошнинг уйидагиларга ёқиб қолди. У ҳаммадан олдин уйғониб, ҳовли супурар, самовар ювиб, чой дамлар, Қорақош уйғониши ҳамон унинг хонасини гулдек қилиб йиғиштириб қўяр, қайната-қайнанасига таҳорат суви қилиб берар, ўтирганида тагига кўрпача солиб, қўлига чой тутар, ўрнидан кўзгалганида эса, калишини тўғрилаб турарди. Шу тариқа, Бегимхон бу хонадонга сингишиб кетди. Лекин бераҳм уруш бу уйдан ҳам унинг ризқини узди...

Кунлардан бирида кечки пайт Қорақош ишдан қайтиб келгач, Бегимхон билан иккаласи кечки овқат масаллигини тўғрилашар эди. Шу вақт дарвоза тақиллагандай бўлди. Бегимхоннинг назарида болалар дарвоза ҳалқасини ўйнаётгандай эди, лекин ўша овоз яна аниқроқ эшитилди. Негадир Қорақошнинг юраги безовталанди. Унинг назарида кимдир дарвозани тарақлатиб тепаётгандай туюлди-да, уни ваҳима босди.

— Ким? — деди у энтикиб.

— Мен... — эркак кишининг майин овози эшитилди.

Қорақош дарвозани очди, остонада таниш хат ташувчини кўрди. Азалдан шўх, ҳамиша шод ва хуррам, ҳамиша ҳазиллашиб «аввал суюнчисини чўзиб қўйинг», деб турадиган почталъон бу гал уй бекасига нима деярини билмай, ерга боқиб хомуш турарди.

— Тезроқ гапиринг, нима гап, тинчликми? — деди Қорақош хат ташувчига бақрайиб.

— Кўпга келган тўй бу, келин, — деди хат ташувчи ўнғайсиз бир аҳволда. — Балки янглишдир. Хафа бўлманг. Бунақа «қора хат» биргина сизга келгани йўқ.

Шу вақт Қорақошнинг мотамга тўлган азадор кўзига почталёон куйдирилган калладай қоп-қора бўлиб кўринди. Шу заҳоти азадорнинг кўз ўнги беҳисоб оқ сариқ ва қоп-қора пилдироқчаларга қоришиб кетди. Бу ноаниқ ва жимжима пилдироқлар унинг кўз қорачиғи атрофида қириллаб айланиб, жимиллаб турди-да, бир зумда қипқизил тўр бўлиб қовоқларини қоплади. Шу тўрдан қўлидаги қора хат ҳам қип-қизил қонга айланди. Уларнинг ҳовлиси ҳам шу пайт қондай қизариб кетгандай эди. Унинг назарида оппоқ атиргуллардан ҳам қон оқмоқда эди. Булар ҳаммаси гўё Уткирнинг қонига белангандай эди.

Қорақош дарвозадан анча узоқлаб кетган почталёоннинг орқасидан югурди. Кўчадаги дарахтлар, столбалар унинг аксига чопмоқда ва чопган сари ловиллаб ёнмоқда, электр симлари эса чарсиллаб чақмоқ чиқарарди. Шу вақт Қорақошнинг кўзига гўё қон билан олов кўринар, оғзида икки калима янграрди: «Орқангдан бораман!», «Орқангдан бораман!..»

Қорақош Октябрь район ҳарбий комиссариатининг торгина ҳовлисига ҳам шу сўзларни такрорлаб кирди. Ҳарбий комиссариат ҳовлиси ёшларга тўла эди. Эшик олдида кексалар ғуж-ғуж эди. Қорақош уларнинг орасини ёриб ўтиб, комиссарнинг кабинетига отилиб кирди-да, «Уткиримни топиб бер!» деб комиссарнинг ёқасидан ушламоқчи, «Нега мени Уткир акамдан ажратиб олиб қолдинг? Менда нима қасдинг бор эди!» демоқчи бўлди. Лекин кабинетга кириши билан кўзлари тинди. Комиссарнинг креслосида бир эмас, гўё ўн бир комиссар ўтирарди. Ҳаммаси ҳам бир хил. Ўн бирови ҳам бир гапни айтарди.

— Ўзингизни босинг...

— Ўртоқ комиссар!.. Ўртоқ комиссар!..

У нақадар ялинмасин ўн бир овоздан ҳамон бир хил гап эшитар эди: «Ўзингизни босинг!» Уларнинг ўн бирови ҳам уни тинчитмоқчи бўлиб атрофида айланарди. Уша қўллар уни елкасидан ушлаб юмшоқ креслога ўтқизиб қўйди ва бир пиёла совуқ сув тутди. У муздек сувни ичиб, кўзларини катта очгач, ҳозиргина ўн бир комиссар ўтирган креслода ёлғиз бир одамни кўрди. Қорақош

ақли ҳушини йиғиб шовқин-суроннинг ҳожати йўқлигига амин бўлгач, аста гап бошлади:

— Эримни топиб беринглар, деб келганим йўқ. Мени тезда Уткир акам кўмилган жойга юборинглар; демоқчиман. Жасадини олиб келиб Тошкентга дафн қилай.

Комиссар аста бош чайқади.

— Иложи йўқ, у ерда жанг кетяпти...

— Жангдан қўрқмайман!

— Сизни у ерга ўтказмайдилар-да.

— Йўл топиб ўтаман! Менга унинг қаерда ва қандай вазиятда қурбон бўлганлигини айтиб берсаларинг бас, у ёғини ўзим биламан.

— Қўлимизда «билдириш қоғози» дагилардан бошқа маълумот йўқ.

Қорақошнинг кўз олди қоронгилашиб, тиззаларидан мадор кетди. Унинг кетидан қидириб юрган Бегимхон югуриб келиб, суяб қолди, қўлидаги қоғозни олиб, кўз югуртириб чиқди.

«Билдириш қоғози» деб аталмиш бу «қора хат»да айтилишича, Қорақошнинг Уткиржони Москва бўсағасида, немис-фашист қўшинларига қарши кураш жанглирида қаҳрамонларча ҳалок бўлган эди. Унинг дафн қилинган жойи аниқ айтилмаган бўлса ҳам, Уткир Қудратовнинг жасади Москва — Минск йўли бўйидаги «Уртоқлар мазори»га қўйилгани ҳақида ишора бор эди.

— Пешанамиз шўр экан, синглим. Бу отинг ўчкур уруш!.. — деди Бегимхон ҳушидан кетаётган Қорақошни маҳкам қучоқлаб туриб. Кейин ўпкасини тутолмай ҳўнграб йиғлаб юборди.

II

Бегимхон Қорақошни ичкари уйга олиб кириб, яланг қават тўшалган кўрпачага ётқизиб қўйди. У аллама ҳалда ўзига келиб, аччиқ-аччиқ йиғлади. Йиғидан кўзлари шишиб кетди. Бу машъум хабар яна бир хонадон тинчлигини бузди. Қорақошнинг қайнанаси икки қўли билан бошини ушлаганича сандиққа суяниб «вой болам» лаб ўтирарди. Бегимхон гоҳ Қорақошга, гоҳ унинг қайнанасига чой тутарди. Аммо ҳеч бири унинг қўлидаги пиёлага боқмасди. Кейин Бегимхон бир қисм гуруч солиб мастава пиширди-да, ярим косадан қуйиб

келиб, уй бекаларига тутди. Қорақош Бегимхонга «қўя туринг» дегандай ишора қилди, қайнанаси эса Бегимхонни жеркиб ташлади.

— Бу нима қилиқ, биров сенга қозон ос, дедими?!..

Уй бекасининг бу гапи Бегимхоннинг бир чаккасидан кириб иккинчисидан ўтиб кетгандай бўлди. У косалардаги таомни қайтариб қозонга ағдарди-да, айвоннинг бурчагида шумшайиб ўтириб қолди.

Алламаҳалда кўчадан одатдагидай йўталиб-йўталиб Қудрат ота кириб келди. У қора хатдан беҳабар эди. Айвоннинг бир бурчагида мунғайиб ўтирган Бегимхонга кўзи тушиб, ундан ҳол сўраган бўлди:

— Ҳа, қизим, бугун ҳам ишинг битмадими? Хафа бўлма, сени пропискадан ўтказиш ҳақида гаплашиб келдим...

Шу вақт ичкаридан кампирининг дод солиб йиғлагани қулоғига чалинди-ю, гапи оғзида қолди.

— Урушдан дод! Отинг ўчкур, уруш! Ўткиржондан жудо бўлдик, отаси! Дод!..

Қудрат ота остонадан ҳатлашга юраги бетламай, эшик олдида бир лаҳза тўхтаб турди, келинининг қўллариғимлаб турган қоғозга кўзи тушиб, воқеани англади. У ўзини қўлга олди, белига белбоғини боғлаб, айвоннинг раҳига ўтираркан:

— Айвонга жой қилиб қўйинглар, фотиҳага одамлар кириши мумкин, — деди хотинига қараб.

Бегимхон билан Орзи хола ўринларидан туриб, жой тайёрлашга тушишди. Аммо Қорақош ҳамон миқ этмай ётар, шу ёлғизлик жимлигидан у ўзининг болалик чоқлари, Ўткиржон билан бирга ўтган дамлари ҳақида ўйларди.

Қорақош ёшлиқдан шўх ва биркесар бўлиб ўсди. Уни ҳаёт ардоқламади. Онаси чақалоғининг «инга-инга» сини ҳам эшитмай, туғруқхонада оламдан ўтди. Йўргакда етим қолган бу гўдакни бувиси — ойисининг ойиси — Ҳуринисо хола туғруқхонадан бағрига босиб, ўз уйига олиб келди. Ўша вақтда Ҳуринисонинг ўзи ҳам кўзи янги ёриган, унинг икки чақалоғи — Ҳасан-Ҳусани бор эди. Туғма етим Қорақош ана шу икки чақалоқнинг она сўтига шерик бўлди.

Қорақошнинг дадаси Содиқжон Олмазордаги уйда алоҳида яшаса-да, бирдан-бир қизчаси Қорақошнинг етимлигини билдирмасликка ҳаракат қилди. Топганини

қизчасига ташиди, ундан ҳеч нарсани аямади. Қизча мактаб ёшига етиб, Ҳасан-Ҳусан билан ўқишга борди. Жисмоний жиҳатдан бақувват бўлиб ўсган шаддот Қорақош мактабда ҳам ҳеч кимга ҳақини бермади. У ёмон ўқимади, лекин интизомдан «бўшроқ» эди. Чунки у мактабда рагатка отибми, оёғини чалибми, сочидан тортибми қизчаларга озор берадиган шум болаларнинг додини берар, нима қилиб бўлса ҳам, ҳар куни бирон болани йиғлатар ё кўйлагини йиртар эди. Буни кўрган ўқитувчилар: «Бира тўла ўғил бола бўлиб туғила қолмабсанда», дер эдилар унга. Умуман айтганда, Қорақош шарт кесар, анча қайсар ва айтганини қиладиган қиз бўлиб вояга етди.

Мактабни битирган куни Қорақошга «интизом»дан ҳам яхши баҳо қўйиб беришди. Бундан беҳад хурсанд бўлган Қорақош севинчига сиғмай, дуч келган болани чимчилаб, қизларни қитиқлаб, қўйинг-чи, «текканга тегиб, тегмаганга кесак отиб» дегандай, уйига жўнади. Уйига ўзида йўқ даражада севинчга тўлиб келди-да, аттестатини бувисининг олдига ташлади.

— Нима бўлди? — Ҳуринисо ҳайрон бўлиб сўради.

— Ат-тес-тат! — деди Қорақош чертиб-чертиб. Буни қаранг. Етуклик аттестати бу.

— Бурро-бурро тилларингдан онанг ўргилсин! Етуклик аттестатинг муборак бўлсин, болам!

Ҳуринисо унинг аттестатини хурсанд бўлиб қўлига олди, баҳоларига кўз ташлади-ю, ўтган кунларни, маркума қизини эслаб ўпкаси тўлди.

— Шукур, шу кунларга етказганига шукур.

— Баҳоларимни кўринг, — деди Қорақош бувисининг хомушлигини сезмаётгандай. — «Интизом баҳосини яхшиласанг айтганингни олиб берамиз», деган эдингиз. Дадам ҳам худди шунақа ваъда берган эди. Кўриб қўйинг интизомим яхши эмас, аъло! Бошқаларни тўрт билан беш. Мен ваъдамнинг устидан чиқдим. Энди сизларнинг ҳимматларингни кўрайлик.

Ҳуринисо хола жуда меҳрибон аёл бўлиб, неварасининг заррача шодлигини кўрса, тоғча қувонарди. Қорақошнинг бугунги шодлигидан унинг боши осмонга етди-да, хаёлига келган мунгли ўтмишни унутди ва етилиб қолган барваста қизни бағрига босди, унинг буғдой ранг юзларидан, чақнаб турган тим қора кўзларидан чўпилла-тиб ўпди, пешанасини силади.

— Нима олиб берай, кўзичогим, айта қол, оғзингга сиққанини айтавер!

— Менга ҳеч нарса керак эмас. Аммо битта нарсага йўқ демасангиз...

— Нима экан ўша битта нарсанг?

— Уткирга совчи юбор дедим. Унинг совчиларини ҳайдаворманг тагин...

— А... — деди Ҳуринисо чақчайиб. — Вой шўрим... Нима деяпсан? Эс-ҳушинг жойидами ўзи!

— Эс-ҳушим жойида, бувижон! — деди Қорақош ўзини дадил тутиб. — Уткирдан бўлаги менга ёқмайди! Вассалом!

Ҳуринисо «ақлини едим бу Қорақош» дегандай неварасига қаради. Невараси ҳам «айтилган гап — отилган ўқ, уни қайтариб бўлмайди», дегандай «вассалом»ини тасдиқлаб, жим турарди.

— Нима деганингни биласанми, зумраша! Қиз болага эр танлаш уят гап-ку! Эл-юртда қандай бош кўтариб юраман энди? Шарманда-ю шармисор қиласан шекилли, мени!..

Ҳуринисо яна арвоҳларни ёдлаб йиғига тушди. Йиги аралаш ичига тўпланиб қолган ҳамма гапларини Қорақошга тўкиб солди. Ўз чақалоқларининг ризқини қийиб, унга оқ сут бергани, кечани кеча, кундузни кундуз демай, папалаб ўстиргани борми — ҳаммасини гапирди. Кейин ҳўнграб йиғлади.

— Ойижонинг тирик бўлса эди...

— Мени сиз одам қилдингиз. Бир умр хоки пойингизда бўламан, — деди Қорақош бувисининг бўйнидан қучоқлаб, унинг иссиққина юзидан чўпиллатиб ўпди.

— Хўп денг, бувижон!

Ҳуринисога инсоф кирдими ёки у Қорақош ҳақ деб билдими, жаҳлидан тушгандай бўлиб йиғисини босиб деди:

— Уткир сени хоҳламаса-чи? Ота-онаси кўнмаса-чи?

— Хоҳлайди, ота-онаси ҳам кўнади.

— Ҳеч вақт қиз томон йигит томонга ялинмаган, мен ҳам ялинмайман, бу ёғини ўйласанг-чи! Мен рози бўлган тақдирда ҳам, даданг кўнмайди.

— Дадам билан ҳам ўзингиз гаплашиб берасиз! Вассалом!..

Унинг шунақа одати бор эди. Биркесарлиги тутса «вассалом!» деб туриб оларди-да, ҳеч нарса уни бу аҳ-

дидан қайтаролмасди. Унинг бу феълени ҳаммадан кўра аммаси яхши биларди. Шунинг учун Қорақошнинг аммаси ҳар икки томоннинг гапини олгач, акасини уйига чақириб: «Қиз болани хоҳлаганидан қолдирманг, бу тўйга сиз кўнмасангиз ҳам, мен кўндим!» деди.

Қизнинг дадаси унинг ўзи танлаб турмуш қуришига ичдан рози бўлса-да, Уткирдан бошқасини танлашини истарди. Чунки унинг назарида Уткир ўз хислати ва хусусиятлари билан маҳалладаги бирорта йигитга ўхшамасди: чиройли ҳам эмас, хунук ҳам эмас, паканага ҳам, новчага ҳам ўхшамасди. Унинг қош-кўзи жойида бўлса-да, юзида туки йўқ эди. У тенги йигитчалар бурнининг остида мағиздай мўйлов қўйиб, баъзилар юзини қириб соқол оларди. Уткир табиатан шўх ҳам эмас, айтарли ландавур ҳам эмасди. У ўрта мактабда Қорақош билан ёнма-ён ўтириб бирга ўқиди, мактаб кўчаларида қуваляшиб катта бўлди, аммо бирор марта бирор бола билан ёқалашганини кўрмаган. Унинг оғзидан ёмон гап чиққани ёки биров билан сўкишганини ҳеч ким эшитмаган. Уткир камгап йигитча эди. Фақат Қорақош билан гаплашарди. У кийим танламас, аммо кийиниш ва либосни асрашни жуда яхши биларди. Унинг ёқаси ёки енги кир бўлганини, ботинкасини чанг босганини ёки лойланганини Қорақош асло кўрмаган. У қизлардай озода юрар, бундан мамнун эди. Унинг шу хил хислати Қорақошга жуда ёқарди.

Табиатан мўмин-қобил, андак ландавурроқ бўлгани учун болалар уни менсимас, ҳатто уриб қочарди. Шўх болалар Уткирни қақшатавергач, Қорақош уни ўз партасидаги бўш жойга ўтқизиб олди-да, қизлар қатори Уткирни ҳам шум болалар ҳужумидан ҳимоя қиладиган бўлди. Шундай қилиб, улар бир-бирларига ўрганиб ва бора-бора ажралмас дўст бўлиб қолдилар. Қорақош уни бир кун кўрмаса ўзини қўярга жой тополмасди. Уткир ҳам уни кўрмаса туролмасди.

Кунлар ўтиб, мактаб билан хайрлашаётганларида иккисига ҳам бир-бири билан хайрлашиш вақти келгандай бўлди. Улар бир-бирларини қаттиқ севиб қолганликларини ва бир-бирларисиз яшай олмасликларини ўшанда сездилар-да, «Ҳамиша бирга бўламиз!» деб аҳд қилдилар.

Шундан кейин Уткирнинг уйида ҳам она билан бола ўртасида ажиб ҳангомалар бўлиб ўтган эди. Қорақош бу воқеани ҳам худди ҳозирдагидай эслайди.

— Мактабни битирдим, ойн, суюнчи беринг,— деганди Уткир, ўшанда.

— Табриклайман, тойчоғим! — деганди онаси Орзи додхо унинг пешанасидан ўпиб. — Мана энди отангнинг ёнидаги от бўлдинг.

Уткирнинг онаси уйда ўтирган хотинлардан бўлса ҳам бирни икки қиладиган, гапдон, чечан ва чаққон аёл эди. У бирор гапни ҳам мақолсиз, масалсиз айтмасди. Шунинг учунми, маҳаллада уни «Орзи додхо» дер эдилар. Унинг «Тойчоғим, мана энди отангнинг ёнидаги от бўлдинг» дейиши Уткирга эртаданоқ отангнинг ёнига кириб рўзгор аравасини тортасан, дегани эди. Уткир ойисининг бу гапига эътибор ҳам бермади. Додхога бу ёқмасди-да!

— Хўш, нимадан ловиллаб турибсиз, болам? — деди додхо.

— Рухсат этсангиз...

— Ҳа, муллавачча, қора ишдан қочмоқчимисиз?.. Яна юқори ўқишни хоҳлаяпсизми? Сиздан мударрис ҳам, профессор ҳам чиқмайди. Билмасангиз билиб қўйинг: сизнинг жойингиз отангизнинг қўлтигида, касбингиз ҳам ота касби. Кулоқда тутинг, нонингизни ердан топиб ейсиз энди! Хўпми, йўқми? Ҳа, нега индамайсиз, муллавачча!.. Хўш, шунча йил ўқитганим бошимга таёқ бўлдимиз? Ҳамма қора ишдан қочаверса, подани ким боқади?..

— Меҳнатдан қочганим йўқ.

— Очиғини айтинг-чи, нима қилмоқчисиз? — деди Орзи додхо қўлларини белига тираб туриб.

— Уйланмоқчиман,— деди ерга қараб Уткир.

Додхо ўғлига чақчайди.

— Вой ўлай, аталадан суяк чиқди-ку!..

— Нима, мен тенгилар уйланмаяптими?

— Бизнинг ниятимиз ҳам шу эди, тезроқ бошингни иккита қилмоқчи эдик. Авжи уйланадиган вақтинг, болам. Эрта уйланган эрта фарзанд кўради. Бўпти, Уткиржон, эртагаёқ белимни боғлаб қиз қидираман.

— Қиз қидириб овора бўлманг, — деди Уткир дадилланиб, — қизни ўзим танлаб қўйганман.

— Кимни, куёв тўра? Афти-башараси тузуккинами?

— Айтганингиздан ҳам зиёда!

— Кимнинг қизи?

— Танийсиз. Қорақош Содиқова...

— Апави текканга тегиб, тегмаганга кесак отадиган эркак-шода шайтон қизми?.. Тенг тенги билан, тезак қопи билан! У шаҳар эчкисини бошингга урасанми?.. Ерга урсанг, кўкка сапчийдиган така у, сенга хотину менга келин бўлармиди!.. Узим топаман келинни!

Уткир тескари қараб дўнғиллади.

— Олсам, ўша Қорақошни оламан, бўлмаса, айтганингиздай, отамнинг ёнида отми, ҳўкизми, нима бўлсам ҳам бўйдоқ ўтаман.

Шундан кейин уларнинг уйида неча кунгача даҳанаки жанг тўхтамади. Умрида отасига тик қарамаган Уткир ойисини енгиб, отаси билан ҳам баб-баравар айтишди. Унинг бу ишидан ота-она қавм-қариндошлар ёқа ушладилар. Уткирдай ювош, мўмин боладан шундай «қилиқ» чиқишини улардан ҳеч бири кутмаган эди.

Уткирнинг ичида ўн етти йил давомида тўпланиб қолган қувват вулқондай ташига отилиб чиққан эди. Шундай бўлишига бошқалар ишонмасалар ҳам отаси ишонарди. Чунки, бу жимгина йигитнинг кўз қорачиқлари ичида кўз илғамас қудрат яшириниб ётганини у кўпдан фаҳмлаб юрарди. Бу қудрат дам-бадам отасига учқунлаб қўярди. У ўз ўғлидаги бу учқунларнинг қудратли алашгага айланаётганига амин бўлди-да, шу бопдан унинг уйланишига рози бўлди.

— Майли, ўғлим ўз танлаганига уйлансин.

Шундай қилиб,, 1941 йил баҳорида карнай-сурнай билан икки ёшнинг никоҳ тўйи бўлиб ўтди.

Қизларнинг бахти нимадан эканлигини Қорақош келинликда сизди. Ўз бахтини топганиданми, Уткир ҳам жуда қувноқ, хушчақчақ йигит бўлиб очилиб, кўксига чойдиш қўйса қайнатадиган даражада ғайратга тўлиб кетди. Иккаласи бир жон-бир тандай иноқ, яйраб-қувнаб яшадди.

Уткир уйларининг рўпарасидаги Ильич номли заводга ишга кирди, Қорақош тикувчилик артелида ишлади. Қорхоналарнинг ораси анча олис бўлса ҳам, улар учун яқин эди. Ишга қўлтиқлашиб бирга бориб, ишдан ҳам етаклашиб бирга қайтардилар.

Аммо уларнинг бахти авжи очилаётган бир паллада уруш бошланиб қолди.

Уруш... Бу мудҳиш хабардан Ҳуринисонинг сочлари оқариб кетди. Унинг эски яраси янгиланиб, азоби зўрайганидан юзига ажин тушди. Унинг эри 1939 йили Фин-

ляндиядаги Маннергейм линияси истехкоми бўсағасида ҳалок бўлган эди. Унинг йил ошини ўтказиб, эндигина кўкларини ечган эдиларки, янги уруш бошланиб, одамларнинг ҳаловатини бузди. «Уруш чиқарганинг оғзибурнидан қони келсин! Етти пуштигача дўзахда куйсин!»

Қорақошнинг дадаси Содиқжон уруш бошланганини эшитиб, камгап бўлиб қолди. Қайнатаси, аксинча фаоллашиб кетди. У гитлер фашизмига қарши митинглар, йиғилишларда иштирок этиб, оташин нутқлар сўзларди. Лекин қайнанаси Орзи додхо топганига нон олиб, қурибди, туз олиб, хумга босди, гугурт билан керосин ғамлади.

Урушнинг биринчи куниданоқ Қорақош ҳам, Ўткир ҳам кўп ватанпарвар ёшларимиз қатори фронтга жўнамоқчи бўлиб, район ҳарбий комиссариатига бордилар. Ҳарбий комиссариат фақат резервдагиларни чақираётган эди. Ўткирга чақириқ қоғози бердилар-да, кузакда уни фронтга олиб кетдилар. Қорақош шунча зорланиб, ариза устига ариза бериб ялинса ҳам уни фронт тугул, ҳарбийга ҳам кўнгилли қилиб олмадилар. Қорақош эрини фронтга олиб кетган қизил эшелон орқасидан югуриб, йиғлаб-сиқтаганича қолаверди. Лекин у вагон кетидан: «Бир кунмас, бир кун орқангиздан албатта бораман», деб қичқирди, аммо буни Ўткир эшитмади.

Ана шу воқеаларни эслаб Қорақошнинг бағри эзилгандан эзилди. У шу пайт якка-ёлғиз ўй ўйлаб ўтиришни истади. Аммо вақт алламаҳал бўлиб қолса ҳам фотиҳага келиб-кетаётганларнинг қадами босилмади. Қорақош эса, ҳамон эзилар, ўтган кунларни кўз олдидан ўтказиб, аччиқ-аччиқ йиғлар эди.

Бегимхон унинг олдига кирди, бошини силади, унга таскин бериш учун насиҳат қилди:

— Қўйинг энди, йиғидан фойда йўқ, ўз соғлигингизни ўйланг, синглим. Бу фақат сиз билан менинг бошимдаги савдо эмас, юртга келган тўй...

III

Қорақошнинг Ўткирни олиб кетган эшелон кетидан «Орқангиздан бораман!» деган гаплари кўнгилга маҳкам ўрнашиб олиб, ўтирса ҳам, юрса ҳам дилида ғурмишлайверди. Ниҳоят, ўша аҳди қатъий қарорга айланди-ю, фронтга бориш, вафодори учун ўч олиш йўлини қидирди. У кўнгилли бўлиб ҳарбий қисмларда, партизанликда

жанг қилиб, фашистлардан қасос олаётган йигит қизлар ҳақида, оламга донғи кетган «партизанка Зоя» ҳақида кўп хабарлар ўқиди, ана шу довирак қасоскорларга ўхшашни истади. Бунга эришиш учун жанглар кетаётган жойга етиб бориш, ўша ерда бирор қисмга қўшилиб олиш лозим эди. У бир кун қайнанасининг кўнглига қўл солиб кўрди:

— Ўғлингизнинг мазорини зиёрат қилиб келсамми-кан, ойи!

— Хотин бошинг билан қаёққа борасан? — деди Орзи додхо. — Бу эркакларнинг иши. Дадаси кексайиб қолмаганида... жасадини олиб келиб, боболарининг ёнига дафн қилардик. Мусофир юртда қолиб кетадиган бўлди болагинамнинг жасади...

Орзи холанинг юраги эзилиб, кўз ёши оқди.

— Қорақош борса бора қолсин, Орзи ая, — деди Бегимхон унга раҳми келганидан. — Москва бўсағаси унча узоқда эмас-ку! Қишлоқлик қиз Адолатхонча бўлолмайдими?! Ўша қиз ҳали нон ушатилмаган бўлажак ёри орқасидан фронтга кетган. Газеталарда ёзишди. Нормат билан Адолат фронтда қаҳрамонлик кўрсатди, деб ёзишди. Қишлоғимизда ҳамманинг оғзида шу гап. Адолат бир немис жосусини оёғидан отиб, машинаю яроғ-аслаҳалари билан қўлга туширганмиш.

Бегимхоннинг бу гапи Орзи додхонинг у қулоғидан кириб, бу қулоғидан чиқди. Аммо Қорақошнинг юрагига ўт ёқиб қўйди. «Рост айтади Бегимхон. Адолатча бўлолмайманми?» деб кўнглидан ўтказиб қўйди. Шундан кейин Қорақош Адолатнинг фронтга кетиш тафсилотини Бегимхондан қайта-қайта сўрайдиган бўлиб қолди.

Бегимхон ҳам Қорақош ундан гап сўрашини кутиб тургандай эринмай, ўзига хос гапдонлик билан ҳикоя бошларди. Бегимхоннинг ҳикоялари сира бири иккинчисига ўхшамас, кечагисидан бугунгиси, боягисидан ҳозиргиси қизиқроқ бўлиб, ҳозиргисидан кўра ҳали айтилмаган гаплари Қорақошни қизиқтириб турарди. Унинг бу хоҳишини Бегимхон яхши тушунар ва шу сабабдан Адолат билан Норматнинг чин муҳаббати, бир-бирига бўлган садоқати ҳақида янги-янги тафсилотлар билан ҳикоя қилишдан чарчамасди. Чунки бунинг остида бошқа кўз илгамас бир сир ҳам йўқ эмас эди. Бегимхон ҳар гал жасоратли ҳамқишлоқлари ҳақида ҳикоя қилганида ўзининг бошидан кечирган воқеаларни ҳам кўздан кечи-

рарди. Бу кечинмаларда уни севинтирадиган, афсуслантирадиган, ҳатто кўзига жиққа ёш келадиган воқеалар анчагина бор эди. Бегимхон ўз ўтмишини эслаганда ҳам, бундан севинганида ё ачинганида ҳам Адолатга қойил қоларди. «Ишнинг кўзини Адолат биларкан... Адолат асилзод экан. Адолат мардларнинг марди экан!» Бегимхон ўзининг ичида пишган бу гапларни Қорақошга ҳам неча бор такрорлади.

— Адолатдан ўрнак олса арзийди, — деди Бегимхон. — Мен уни бошда билмаган эканман. Хом калла эканман. Қўлимдан келса мен ҳам Адолатнинг ишини қилардим.

Унинг бу гапларини Бегимхон билан бир вақтда Орзи додхо ҳам эшитиб турган экан, келинимни бузаяпти бу жувон, деди-да, унинг гапирадиган гапига, босадиган қадамига кўз-қулоқ бўлди.

Орзи додхо ўғлининг фронтда ҳалок бўлишини ҳам Бегимхоннинг оёғи ёқмаганига йўйди, шу-шу уни ёқтирмайдиган бўлиб қолди. Бунинг устига «келгинди жувон» унинг назарида келинини ҳам йўлдан уриб, урушга олиб кетаётгандай бўлаверди. Ўғлининг қирқи ўтиб, маъракаси тугагач, Орзи додхо кўзига тобора хунук кўринаётган Бегимхондан бу уйдан чиқиб кетишни талаб қилди.

Бегимхон «шўр пешанаси» га уриб, бу уйдан бошини олиб чиқиб кетаётганида Қорақош унинг йўлини тўсди.

— Ҳеч қаёққа кетмайсиз, бу уй меники! — деди Қорақош ва қайнанасига эшиттириб, қатъий қилиб қўшиб қўйди:— Башарти кетадиган бўлсангиз, иккаловимиз бирга кетамиз. Вассалом!

— Сен ҳеч қаёққа бормайсан, Қорақош! — деди қайнанаси жиғибийрон бўлиб.

— Иложини топсам, мен ҳам фронтга кетардим, — деди Бегимхон кўзига жиққа ёш олиб. — Менинг эрим ҳам ўша ёқларда... Бошим ҳам, йўлим ҳам очиқ. Фақат йўлни кўрмаганман. Елғизлик қилиб қоламанми, деб қўрқаман.

Қорақош Бегимхоннинг сўлғин юзларига боқди-ю, индамади. Уша кунинг минг хаёллар билан тонг оттирди. «Асил жувон экан бу Бегимхон. Фронтга кетишдан ҳам тоймаяпти. Менга яхши ҳамроҳ бўлиши турган гап. Адолат борган жойга биз боролмаймизми? Борамиз. Вассалом!» Шу чоқ унинг қулоғи чинқирди. Қулоғида «Орқангиздан бораман!» деган ва эшелон орқасидан айтган гаплари янгради. «Бораман! Бораман! Вассалом!» Унинг

Ўйлари ниҳоясига етди-да, эрталаб Бегимхонни ўз ёнига чақирди-да, қўлига олтин исирға билан бир жуфт олтин узук берди.

— Шунини сотиб беринг, жон опа,— деди ялиниб.— Узим борай десам, таниш-билишлар кўриб қолишидан андиша қиляпман.

Бегимхон бозордан қайтиб келди-да, Қорақошнинг қўлига рўмолчага туғилган бир даста пул берди. Қорақошнинг назарида Бегимхон берган пул мўлжалидан анча ортиқ эди. У ҳайрон бўлиб сўради:

— Бу нима қилганингиз? Жуда кўп-ку!

— Бу пулнинг ичида ўзимнинг ҳам ҳиссам бор. Мен ҳам сиз билан бирга бораман!..

Қорақош Бегимхоннинг олтин буюмлари ғойиб бўлганидан беҳабар эди. Аён бўлдики, Бегимхоннинг ҳам қарори қатъий, унинг йўлини тўсиб бўлмайди.

— Бўпти! — деди Қорақош. — Нима бўлсак ҳам, бирга бўламиз! Вассалом!

IV

Москвага пассажир самолётлар жуда кам учмоқда эди. Учганда ҳам қўлида командировка қоғози бўлмаган кишига аэрофлот кассасининг эшиги очилмасди. Темир йўлда ҳам аҳвол шундай эди. Пассажир поездлари аскар ташиш билан банд. Шунинг учун Қорақош билан Бегимхон ҳадеганда йўлга чиқолмади. Шу орада Қорақош Тошкентдан бир гуруҳ одам фронтга совға олиб кетаётгани ҳақида дарак топди. Делегация составида унинг дугоналаридан бири, комсомол ходими бўлмиш қиз ҳам бор экан. Уша қизнинг ёрдами билан ўқиш жойига қайтиб кетаётган студентлар баҳонасида вагоннинг бир бурчагида Москвага етиб олдилар.

Қорақош билан Бегимхон Москвани бундан аввал кўрмаган эдилар. Метрога киргач уларнинг бошлари айланди. Ер ости поезди физиллаб келиб, физиллаб кетиб турарди, аммо улар қаёққа боришларини билмасдилар. Одамлар пастдан баландга чумолидай ўрмалашади. Поездга чиқаётганлар ҳам, поезддан тушганлар ҳам қаёққадир ошиқадилар. Мусофир жувонлар кимдан гап сўрашни билмай, анқайиб қолишди. Ён-атрофдан шошилиб ўтаётган оломон уларни гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа суриб чиқариб қўяверди.

Яхши одам ҳар жойда, ҳар қандаи ҳолатда ҳам инсонга яхшилиқ қилишни унутмайди. Анқайиб, йўловчиларнинг оёғига тўсиқ бўлаётган ёшгина жувонни кўрган бир кекса аёл Қорақошнинг олдига келди-да, уни йўлакдан четроққа тортди.

— Меҳмонмисиз, қизим? Қаёққа борасиз?

— Бизга одамларни фронтга юборадиган идора керак,— деб тушунтирди Қорақош чала-чулпа русча гапириб.

Кекса аёл меҳмон жувонларга:

— Мен билан юринглар, йўлга солиб қўяман, — деди-да, уларни визиллаб келиб тўхтаган метро поездининг электрдан чарақлаган юмшоқ вагонига олиб кирди. Қизларнинг кўз олдидан зум ўтмай станция кетидан станция ўтарди, одамлар бўзчининг моксидай шитоб билан кириб-чиқиб турардилар. Охири уларга ҳам вагончадан чиқиш навбати келди. Қорақош ҳам одамларга тақлид қилиб, вагондан югуриб чиқди-да, унга меҳрибонлик-кўрсатаётган онанинг қўлтиғидан олди. Бегимхон ҳам меҳрибон аёлнинг биқинига кириб олди.

Улар эскалатор билан тепага кўтарилишди.

Эскалаторнинг зиналари тўхтовсиз, пешма-пеш баландга ўрмалаб турибди. Бегимхон тажрибасизлик қилиб, баландга кўтарилаётган зинага ҳаммадан олдин сакраб чиқаётиб гандираклаб кетди. Агар Қорақош қўлтиғидан ушлаб қолмаганида, у одамларнинг оёғи остига мукка тушарди-да, шарманда бўларди.

Улар бир илож қилиб метродан шаҳарнинг катта майдонига чиқиб олишди. Гавжум майдонда уларнинг бошлари баттар айланди. Шу чоқ ҳалиги кекса аёл уларни Москва ҳарбий коменданти штабига олиб борадиган йўлга солиб қўйди ва:

— Нима гапларнинг бўлса, ўша ердан сўранглар, — деб хайрлашди-да, ўз йўлига кетди.

Катта, кенг бу кўча сепояларга ўхшаш темир, ёғоч тўсиқлар билан тўсилган, ораларига қум солинган қоплар териб ташланган эди. Атрофда аллақандай ваҳимали жимлик ҳукмрон, қимирлаган жон кўринмайди. Қора уйга ўхшаш бетон иншоотлардан замбаракларнинг совуқ тумшуғи чиқиб турибди. Кўникмаган одамга бу манзара бир жойга яшириниб олиб, кишини сездирмай домига тортадиган афсонавий аждарни эслатарди. Улар юракларини ҳовучлаб, бу нотаниш кўчалардан олдинга бо-

ришар эди. Москвани бундай деб ўйламаган эдилар. Улар қайси кўчага қарашмасин, занглаган темир, рельслардан қилинган сепоялар йўл тўсиб ётар, биноларнинг деразаларига тахта қоқилиб, орасига қум, тупроқ селиб қўйилганидан улардан қайси бири универмагу, қайси бири гастрономлигини билиб бўлмас эди. Юқори қаватдаги деразаларда ҳам ойна ўрнида тахта, парда ўрнида қум, тупроқли қоплар ётарди.

Кўчаларда дуч келган одамлар ҳам Қорақош эшитган москваликларга ўхшамас, уст-бошлари чанг, юзлари ҳорғин, лекин кўзлари ғазабли эди. Аёллар ҳам ҳарбийча кийиниб олишган эди. Троллейбус, трамвайларнинг ойналари дарвишларнинг жандасидай ҳар хил қоғозлар билан ямаб, паналаб қўйилган.

Москваликларнинг ташвишли юз-кўзидан, ҳарбий комендатура олдидаги гавжумликдан уруш унча узоқда эмаслиги билиниб турарди.

Қорақош комендатура дарвозасида турган, билагига қизил лента таққан офицернинг олдида борди-да, қўлидаги қора хатни кўрсатиб, «Ҳалок бўлган эримнинг ўрнига фронтга бормоқчиман», деди.

— Фронтга юборадиган жой бошқа ёқда, — деди офицер. — Ҳарбий комиссариатга боринглар.

Улар яна кўчага чиқиб, сўроқлай-сўроқлай кечга яқин ҳарбий комиссариатни ҳам топдилар, лекин у ерга кириб, ниятларини тушунтирай десалар, ҳеч ким қулоқ солмади. Кечаси билан шу кўчада ўтириб, тонг оттиришдан бўлак илож йўқ эди. Аммо патруллар уларни бу ердан ҳам қўзғатишди. Ҳамма ёқда патруль.

Улар ниҳоят, бир уйнинг эшиги олдида тўхташди. Кўча ҳам, унинг ичкараси ҳам қоп-қоронғи эди, лекин ичкарида кимдир ғимирламоқда. Таваккал деб Қорақош эшикдаги тугмачани босди. Эшигини очган нотаниш аёлдан бир кеча қўноқ бўлишга рухсат сўради. Уй бекаси ёлғиз аёл экан, уларни ичкарига киритди, чой ичириб, полга жой солиб берди. Ким эканликларини, ниятларини билиб олгач: «Бунга овора бўлманглар, бари бир, иш чиқмайди», деб қўйди.

Бу аёлнинг айтганидай бўлиб, эртасига ҳам уларни ҳарбий комиссариатга йўлатишмади. Комиссариатга фақат повестка билан келганларгина киритилмоқда эди. «Комиссарнинг йўлини пойлаймиз, уни учратсак кифоя», деди Қорақош. Аммо кечгача кутишса ҳам, комиссар

чиқмади. Яна кечаги уйда тунашга тўғри келди. Кечаси Москва радиоси ўзбек халқи вакилларининг Москва яқинидаги ҳарбий қисмда меҳмон бўлгани, жанглardan чиқиб, дам олаётган фронтчилар билан қилган суҳбати ҳақида хабар қилди.

— Ана бизникилар!.. — деб қувонди Қорақош, — Уларни топиб олсак марра бизники.

Эртасига улар Москва бўсағасида жангчилар билан учрашган Ўзбекистон вакилларини излаб кетишди, аммо ҳеч ким уларнинг қаердалигини айтиб беролмади. Кейин улар Тошкентдан келганларида эшелон тўхтаган жойга — Москва сортировочная станциясига боришди. Станцияда юк ортган, яроғ-аслаҳа юклаган поездлар жуда кўп эди, кимдир ингичка, лекин ўткир овози билан «Қорақош!» деб қичқирди. Бу — шу эшелонда уларни бирга олиб келган Қорақошнинг комсомол дугонаси эди. Улар қучоқлашиб кўришдилар.

— Учрашувга бормадингизми? — деб сўради ундан Қорақош.

— Учрашувдан ҳозиргина келдик. Жуда қизиқ бўлди. Ҳақиқий қаҳрамонларни кўрдик. Ҳар бири тоғни талқон қиладиган йигитлар. Уларга қўшилиб фронтга кетгим келди. Афсуски, вақтимиз тугаб қолди, узоқ гаплашолмадик... Энди яна бошқа жойга кетяпмиз.

— Радиодан эшитдик. Ҳамшаҳарлар билан учрашиб-сизлар. Кимларни кўрдингиз?

— Таниш учрамади. Аммо ҳамшаҳарларимиз кўп экан. Тошкентда тузилган ҳарбий қўшилма экан.

— Ие! — деб қичқириб юборди Қорақош бу рақамни эшитган заҳоти. — Ўткир акамнинг адреси ҳам шунақа эди! Лекин шу рақамнинг кетида «В» деган ҳарфи бор эди. Қаерда экан, бу ердан узоқми?

— Юзинчи километрда экан... Москва — Минск йўли билан борилса, ўнг қўлда, ўрмоннинг ичида... Кечиринглар, мени кутишяпти. Ҳозир жўнашимиз керак. Хайр, Тошкентда кўришамиз...

У ўз эшелонига чопиб кетгач, Қорақош Бегимхонга юзланди.

— Юринг, Бегимхон. Москва — Минск йўлини қидирамиз.

— Адолатни ҳам ўша йўлда деб эшитганман, уни топиб олсак ажаб эмас, — деди Бегимхон.

Улар сўраб-сўраб, трамвайдан трамвайга ўтиб юриб, неча бор адашиб-улоқиб, не азоблар билан Москвадан Минскка олиб борадиган катта йўлга чиқишди. Йўл серқатнов эди. Йўл бўйида турган ҳарбийлар, граждандан кийимидаги кишилар йўловчи машиналарга қўл кўтариб, тўхтатиб, унга миниб кетмоқда эдилар. Қорақош ҳам қўл кўтариб «ЗИС — 5» маркали бир юк машинасини тўхтатди-да:

— Бизни ола кетинг! — деди.

— Қаерга борасизлар? — кабинадаги офицер сўради.

— Юзинчи километрга...

Офицер ўйлаб ўтирмай, буюрди:

— Тезроқ чиқинглар.

Улар бирин-кетин юк машинанинг бўш кузовига чиқиб олишди.

Қиш. Қуёш ботмоқда. Ҳаво совуқ. Юк машина кузовида Қорақош билан Бегимхонгина ўтиришибди. Машина кузови илма-тешик, тўрт томондан совуқ шамол гуруллаб киради. Совуқ аъзойи баданни тешиб боради, лекин улар бунга чидашади, бутун фикр-хаёллари бояги дугоналар айтган «юзинчи километрга» эди. «Тезроқ етиб ола қолсагу ўша жойни топа қолсак», дер эди Қорақош фикран. Унинг юраги ошиққан сари машина баттар имилларди. Бунинг устига ҳар қадамда гоҳ милиция пости, гоҳ ҳарбий патруль кўринарди. Москвага келаётганларнинг йўлини тўсарди, пропуск сўрарди, ҳужжат текширарди. Улар Москвадан фронт томонга кетаётганлари учун ҳеч кимнинг иши йўқдай эди. Аммо йўл тикин, юриш қийин эди. Қоронғи тушса ҳам машинанинг чироғи ёнгани йўқ. Гугурт чаққан одамнинг олдида шу заҳоти патруль пайдо бўлади. «Маскировкани бузган ким?!» деб ўшқиради. Чекувчилар ҳам панада чекишга мажбур. Йўлнинг икки томонида ҳам аскарлар боришмоқда. Одамнинг ҳисоби йўқ, аммо ҳеч кимнинг овози эшитилмайди. Ҳамма жим. Фақат моторларнинг бўғиқ овози эшитилади. Қорақошнинг нафаси бўғилиб кетди-да, машинадан сакраб тушиб пиёда чопқиллагиси келди. Бегимхон эса, кўзини чирт юмиб, тишини тишига босиб, гужанак бўлиб ўтираверди. Қор уриб берди, атроф бир лаҳзада оппоқ бўлиб қолди. Совуқ уларнинг жон-жонидан ўтиб борарди.

Ярим кечага яқин кабинадаги командир: «Юзинчи километрга келдик, машинадан тушинглар», деди.

Улар ўзларини пастга ташлашлари билан машина

кўздан ғойиб бўлди. Улар эса, ҳарбий йўл бўйида, қоронғи ўрмон четида қолдилар, бир нафас ваҳима босиб тургач, совуқдан қочиб, қора ўрмон ичига кирдилар..

V

Рус ўрмони ҳақида анча-мунча нарса ўқиб, китобий таассуротга эга бўлган ўзбек аёллари ҳақиқий ўрмоннинг қучоқ етмас эмани, булутга бўй чўзган қора қайини, зиркини энди кўриши эди. Улар ўзларини бош-кеги кўринмайдиган бепоён, гўё поясига қулоч етмас жўхоризорга кириб қолгандай сезишди. Дарахтларнинг уч-учларида совуқ шамол гувилларди. Қушларнинг ўрнида қиш шамолли сайрарди.

Бир оздан кейин пастки барглар ҳам шитирлаб қолди. Шамол кучайиб, кейин қор бўронга айланди. Ўрмон даҳшатли гувилларди.

— Қўрқиб кетяпман, Қорақош. Дарахтлар босиб қолса нима қиламиз, эгилиб-букилишларини қаранг,— деди Бегимхон ваҳима босиб.

— Қўрқманг, Бегимхон, ўрмон шунақа ваҳимали бўлади. Ишқилиб, бирон йиртқич ҳайвонга дуч келиб қолмасак бўлгани...

Шу он уларнинг тепасидан гўё бир гала самолёт гуриллаб учгандай бўлди. Бегимхон Қорақошнинг пинжига тиқилди. Дарахтлар дарахтларга интилиб, шохлар шохларга урилиб, қуриган чўпларни синдириб пастга ташлар, бу — ўрмонга кириб келган бўроннинг иши эди.

— Қўрқяпман, — деди-да, Бегимхон Қорақошни қучоқлаб олди. Қорақош ҳам қаттиқ қўрқса-да, ўзини дадил тутди.

Хайрият, қаттиқ шамол бу ўрмонга қандай тез келган бўлса, ундан шунча тез кетди. Ўрмонда яна жимлик ҳоким бўлди.

Шу чоқ тўсатдан нимадир «Тақ! Тақ! Таққоо, таққоо, тақ! Тақ!» деб юборди. Қорақош чўчиб кетди. Рўпарасидаги якка-ёлғиз турган кекса оқ қайиннинг қуриган танасини қизилиштон чўқиляётган эди. У ингичка тумшуги билан гўё ёғочни эмас, таранг доирани чертаётгандай эди.

Тонг ёриша бошлади. Жувонлар ўзларини иситиш учун ер тепиниб туришар экан, ўрмон қиргоғига кўзлари

тушди. Қор босиб ётган дўнгликда қордан бошини чиқариб турган юлдузчани кўриб қолишди.

— Уртоқлар мозори шу бўлса керак, — деди Қорақош.

— Шуларнинг ҳам ота-оналари, бизга ўхшаш бевалари бордир. Балки, улар ҳам бизга ўхшаб ўз жигарпораларини излашиб юргандир...

Улар қабр тепасида бир лаҳза индамай туриб қолишди.

Кейин уруш босиб ўтган излар кўришиб турган ўрмон йўлига тушиб олишди. Йўл ёқаларини тўп ўқлари ўйиб ташлаган, дарахтларнинг ҳам соғи кам. Қаёққа кетаётганларини билмай, йўл билан кетаверишди. Яна фанердан ясалган юлдуз кўринди. Бу мазор шохлари синиб кетган қора қайинлар тагида эди. Қорақош унинг олдига энтикиб борди-да, ҳалок бўлган жангчиларнинг номи ёзилган тахтани кўриб қолди. Шошилиб ўқиди. Бир эмас, неча-неча бор ўқиди, аммо Уткирнинг номи йўқ эди. Бегимхон ҳам Қорақошнинг ҳаракатларига тақлид қилиб, тахтада ёзилган номларга тикилиб қолди. У излаб келган одамнинг номи йўқ эди бу ерда.

Улар яна йўлга тушишди. Жарликларга тушиб, дўнгликларга кўтарилиб борар эканлар, бир қишлоққа киришда тўсатдан пайдо бўлган икки патруль уларнинг йўлини тўсди.

— Пропуск! — деди улардан бири кескин овоз билан.

Бегимхон нима деярини билмай, ҳанг-манг бўлиб қолди. Қорақош эса дудуқланиб:

— Пропускамиз йўқ... Биродарлар мозори керак бизга... — дея олди холос.

Патруллар улардан шубҳаланиб, олдиларига солиб ҳайдаб кетишди.

— Қаёққа кетяпмиз? — деб сўради Бегимхон.

— Штабга, — деди патруль. — Ким эканликларингизни текшириб кўришади.

Улар жимгина бўйин эгиб боришарди. Қишлоқдан чиқаверишда, дўнгликдаги уч туп оқ қайин ўртасидаги қабрдан бир сурат уларга қараб жилмайиб турарди. Қорақош унга разм солиб қараб қолди-да, бирдан додлаб юборди.

— Мана!.. Мана шу-ку мен қидирган одам!..

Патруллар бир-бирига қараб олгунча Қорақош қабр бошида кулиб турган суратга ўзини ташлади, уни қу-

чоқлади, кўзини кўзларига суртиб йиғлади. Уткир 1941 йили баҳорда ЗАГСга бораётганларида қандай кулиб суратга тушган бўлса, ҳозир ҳам ўшандай кулиб турарди...

Патруллар бу икки нотаниш жувонни ўрмон ичидаги ертўлалардан бирига олиб киришди. Бу ер Уткир хизмат қилган, қишки ҳужум жанглирида тинкаси қуриб, ҳозир дам олаётган дивизиянинг штаби экан. Штабда қўш шпал таққан комиссар Черницов ўтирар эди. Черницов дам олгани чиқиб, жангда сийракланган сафларини тўлатаётган полковник Норхонов дивизиясининг янги тайин қилинган комиссари эди. У патрулларнинг докладларини тинглаб бўлиб, «бандилар»ни илиқ қаршилади:

— Келинглар, қандай хизмат билан?

— Булар Тошкентдан келишибди, — деди патрулларнинг бири унга доклад қилиб.

— Кечаги ўзбек делегацияси билан келибмидингиз?

— Йўқ, ўзимиз келдик.

Черницов жувонларни синчиклаб кўздан кечирди. Қорақош қишки жанглар қизиган пайтда «Фронт ҳақиқати» газетаси саҳифасида кўргани Адолат Соҳибовани эслатди. «Худди Адолатнинг ўзгинаси!» деб кўнглидан ўтказиб қўйди-да, Қорақошдан:

— Адолат Соҳибованинг кими бўласиз? Унинг синглиси ёки опаси эмасмисиз?

— Уни мана бу дугонам яхши билади, — деди Қорақош.

— Бир қишлоқдан бўламиз, — деди Бегимхон севиhib. — Уни кўрсам бўладими? Қаердан топаман?

— Билмадим, — деди Черницов. — Фронт катта... Ҳўш, ўзларингиз бу ёққа қандай келиб қолдиларингиз?

— Эрларимизнинг ўрнида жанг қилгани келдик. Рухсат этинг... — деди анча дадилланиб Қорақош.

Черницов Қорақошдан эрининг исми, фамилияси, хизмат қилган полкининг рақами ва ҳалок бўлган вақтини ёзиб олди-да, унинг делосини олдириб келиб, керакли қоғозни топди ва унинг Уткири билан бирга дафн қилинганлар тўғрисидаги «Сиёсий ахборот»ни ичида ўқиб чиқди. Сўнгра у Қорақошга бир қараб олгач, папкани аста ёпиб қўйди.

— Афсуски, эрингиз ҳали фронтга кирмай туриб,

душманнинг юзини ҳам кўрмай, ёвга қарши битта ўқ ҳам узмай туриб, йўлда ҳалок бўлибди...

Қорақошнинг кўзлари яна жиққа ёшланди, томоғига бир нима тикилгандай бўлди.

— Нега қаҳрамонларча ҳалок бўлди, деб ёздиларингиз бўлмасам? Ростини айтинг! Нима бўлганини очиқ гапиринг!

Комиссар папкани яна очди-да, босиқ овозда тушунтирди:

— Гап бундай, қизим. Марш ротаси бизнинг дивизияга келаётган вақтда очиқ жойда фашист қирувчи самолётларининг ҳужумига учрайди. Уша ҳужум вақтида Уткир Қудратов ҳам ўқ еган экан.

Шу вақт Қорақош мотамни ҳам унутди. Унинг юрагини алам-беаёв тирнаб ўтди. «Уткир акамдай йигит, фашист босқинчини қириш учун отланиб келса-ю, унга битта ҳам ўқ узолмай доғда кетса...»

— Эримнинг қуролини менга беринг, ўртоқ командир! Вассалом!

Черников узоқ ердан йўл босиб келган бу шарқ жувонининг аҳди қатъий эканини сезиб турса ҳам, унга узил-кесил бирор жавоб қилгиси келмай, жим туриб қолди. Қорақош ҳамон ўз муддаосини қондиришни талаб қилаётгандай Черниковга тикилиб турарди. Черников унинг қатъий кўзларига аста қараб олди-да, ётиғи билан гапирди:

— Эрингизга вафодор экансиз. Ватан учун жон берган аскарнинг руҳини ёд этиб келибсиз, бунинг учун раҳмат! Энди жойингизга қайтиб боринг-да, хўжаликда эрингиз қилолмай қолган ишларни давом эттиринг.

— Эрим қилолмаган ишни қилмоқчиман-да. Унинг қуролини мен кўтаришим керак!

Қорақошнинг овозидаги дадиллик, қатъият Черниковга таъсир қилди шекилли, унга яна бир қараб олди-да, ўйланиб қолди.

— Иккимиз бир одаммиз. Мен ҳам қоламан! — деди шу вақтгача гапга аралашмай турган Бегимхон қатъий оҳангда:— Менинг эрим ҳам фронтда ҳалок бўлган. Қишлоқда ҳеч кимсам қолмади.

— Ватанпарвар қизлар эканлигингизга ишониб турибмиз, — деди Черников. — Мен сизларга фақат маслаҳат беришим мумкин. Москва ҳарбий комиссариатига йўлиқинглар...

VI

Москва ҳарбий комиссарлигида бу гал ҳам ўша аҳвол, комиссариатнинг ҳовлиси одамга тўла эди. Ким повестка билан чақирилгану, ким кўнгилли бўлиб келган, билиб бўлмасди.

Черницовнинг маслаҳати ва икки энлик тавсия қоғози билан бу ерга келган ўзбекистонлик ёш жувонлар бу жойдаги вазиятни билмоқ учун бир оз кўчада жим туришди. Шу вақт бир неча ёш гармонь чалиб, қўшиқ бошлаб юборди. Қорақош бундан фойдаланиб, югуриб ичкарига кириб олди. Бегимхон ташқарида қолди.

Кўнгиллилардан ариза қабул қилаётган дераза олди ёшлар, кексалар, аёлларга тўла эди. Қорақош уларнинг орасидан ўтиб олди-да, деразанинг очиқ қанотига бош суқиб гапира кетди:

— Фронтга кетаётган қисмдан қоғоз олиб келганман, Ишим зарур, тез ҳал қилиб бермасангиз, дивизия фронтга кетиб қолади.

— Навбати билан кирасан, — деди капитан кийимидаги офицер унга зарда қилиб. Қорақош бўш келмай қаттиқ туриб олди! Офицер ёнидагига ўгирилди. У елкасини қисди.

Қорақош бу «индамас» кишига юзланиб, унга шартта-шартга гапирди.

— Нега елкангизни қисасиз? Черницов юборган бизни. Мана қоғози... Бизни ўрмонда қайта тузилаётган ўз дивизиясига юборишни сўраган қоғоз бу.

У қоғозга қайрилиб ҳам қарамади.

— Халқ ополчениесига юборамизми? — деди у ёнидаги офицерга қараб.

— Бизни Черницовнинг олдига юборасиз, вассалом! Биз ополчениеда чуқур қазигани эмас, қурол билан ёвдан қасос олгани келганмиз! Бизни жанг майдонига юборинг, ўртоқ капитан!

— Йигирма бешинчи ВАДга юбора қол! — деди-да, капитан Қорақошнинг қўлидаги қоғозни олиб, ёнидаги офицерга узатди.

VII

Йўловчи машина икки янги аскарни «25-ВАД» деб аталмиш бўлинма жойлашган ўрмонга ташлаб кетди. Қош қорайиб қолган эди. Ўрмон ичкарисидан гангир гунгур овоз эшитилади-ю, ҳеч кимса кўринмайди.

— Передовойга келдикми? — деб сўради Бегимхон ўрмон четида тарадудга тушиб қолган Қорақошдан.
— Билолмадим...

— Овозларни эшитяпсизми? Фашистларнинг овози бўлмасин тагин. Бизни тириклай ушлаб олишмаса гўрга эди.

Шу вақт улардан сал нарида ялт этиб гугурт чақилди. Бехосдан чақилиб қоронғиликда порлаган бу гугурт Бегимхонга гўё қандайдир қурол отилгандай бўлиб туюлди-да, «вой ўлай» деб ерга ётиб олди. Қорақош ҳам бу тасодифдан чўчиб тушди-ю, аммо кимдир гугурт чақиб папирос чекканини тушунди, аммо унинг ким эканлигини билолмай шубҳада қолди... Кейин оёқ овози эшитилди. Бегимхон ётган еридан туриб, Қорақошнинг пинжига кириб олди.

— Эшитяпсизми? Биров келяпти... Фашист эмасмикин? Иккаламизни ушлаб олса-я...

Қорақош, ўзингни бос, дегандай Бегимхонни туртиб қўйди. Оёқ товуши яқинлашди-да, хотин кишининг зардали овози эшитилди:

— Қўлингни кўтар!

Бегимхон билан Қорақош қўлларини кўтаришди, уларнинг олдида автомат ўқталган икки аскар қиз пайдо бўлди.

— Пропуск!

— Биз янги аскарлармиз, — деди Қорақош. — «25-ВАД» га хизмат ўтагани келдик... Мана ҳужжатларимиз...

Аскар қизларнинг бири уларнинг қўлидан ҳужжатларни олиб, шу қисмга юборилганликларини аниқлагач, «Қўлларингни туширинглар», — деди. Шундан кейин уларни бўлинма штабига бошлаб кетишди.

Қорақош соддаликдан алданиб қолганини «25-ВАД» деб аталмиш қисмга келганида билди. Бу қисм ҳарбий йўлда контроль ва регулировка ишлари билан шуғулланувчи қисм бўлиб, у фронт орқасида, жанглар кетаётган жойдан анча узоқда эди. Бундан Бегимхон мамнун бўлса-да, Қорақош хафа эди.

Иккала янги аскарни эртаси куни биринчи взводнинг биринчи бўлинмасига тайин қилишди.

Ўрмон ичидаги яхши маскировка қилинган блиндаж олдида уларни ҳарбий кийимдаги бир қиз кутиб олди. Оқ сариқдан келган, юмалоққина, истараси иссиққина

бу қиз буларнинг кичик командири сержант Валентина Бобровникова эди. У аввал Бегимхон билан, кейин Қорақош билан қўл бериб кўришди-да, уларга қалин ва йўнилмаган тахтадан ясалган эшикни кўрсатди.

— Киринглар.

Бегимхон эшикни зўр билан очди, бирин-кетин блиндажга киришди. Блиндажда ёғочдан ясалган каравотлар қўйилган бўлиб, қизлар уни «тапчан» деб атар эдилар. Тўққиз қиз ўз тапчанида ҳар хил ишлар билан банд бўлиб ўтирар, шунинг учунми, бу ерга янги аскар қизларнинг кирганига эътибор ҳам беришмади. Уларнинг бири қўлқоп тўқир, бири украинча қўшиқ айтиб гимнастёркасига оқ ёқа тикар, бири хат ёзиш билан банд, бири китоб ўқир эди.

— Встать!— деб қичқирди Бобровникова.

Қизлар истар-истамас бирин-кетин ўринларидан турди. Бобровникова буюрди:

— Янгиларни қабул қилинглар!

Қорақош билан Бегимхон салом беришди.

Қизлардан баъзиси лабини буриб жойига ўтириб олди, баъзиси шунчаки бир ҳарбийча салом қилиб, ишида давом этди. Фол очаётган қиз эса, сержантни юмдалагудай бўлди.

— Мунча ваҳима қилдинг, Валя, фолим бузилди. Келишган бўлишса, хуш келишибди, ана, бўш тапчанга ёнбошлайверишсин.

Қорақош блиндажга кираверишда, ту누ка печканинг биқинида бўш турган тапчанга жойлашди. Ҳеч ким ундан гап сўрамади, у ҳам қизларга аралаша қолмади. Улар ҳар ҳолда булардан олдинроқ форма кийишгани учунми, ўзларини янги келганлардан баланд тутишга уринардилар. Бегимхон қаерга жойланишини билмай турган эди, Қорақош: «Шу тапчанга иккаламиз ҳам сизгамиз», деди-да, уни ўз ёнига ўтқизиб олди.

Бегимхон блиндаждаги қизларга ер остидан қараб, уларнинг гапларига қулоқ солиб ўтирди. Гапларининг мазмунидан ҳаммаси ҳар жойдан келган, ҳар хил қизлар бўлиб, ҳали турмушнинг аччиқ-чучугини тотмаган, билим даражалари ва қизиқиш доиралари ҳам турлича эди.

— Қизлар, ҳой қизлар! Суюнчи беринглар, — деди бояги фол очаётган қиз.

— Ҳа, Маша, фолинг яхши чиқдими?— деб сўради Бобровникова.

Афтидан Маша жуда шўх кўринарди. Унинг кўзлари чақнаб турарди.

— Йўл чиқди!— деди Маша кўзларини ўйнатиб.— Буни қара, келяпти. Урра, қизлар, Аркаша келяпти... Ҳадемай, бир қоп салом, жононлар деб қувнаб кириб келади... Ксения, тўқиётган жун қўлқопингни қарзга бериб турасанми?

Йўғон-елпи кўринган, Украинанинг тиним билмас лавлагикор деҳқон қизларини эслатувчи Ксения ишидан кўзини олмай туриб Машадан сўради:

— Кимга?

— Менга.

— Узингники яп-янги-ку?

— Аркашага тақдим қилмоқчиман.

Унинг бу содда гапига аскар қизлар хахолашиб кулиб юборишди. Ксения унга маънодор қараб қўйди-ю, индамади. Лекин китоб ўқиётган ва афтидан анча бамаъни кўринган қизғиш сочли, оқиш юзли қиз китобини ёпиб қўяркан, Машага луқма ташлади:

— Буни қаранглар, қизлар, Маша бировнинг меҳнати билан ўз йигитига яхши кўринармиш. Фол очгунча қўлқоп тўқисанг бўлмасмиди?

Бу гаплардан Қорақошнинг кулгиси қистаб, ўзини зўрға тутиб қолди. Бегимхон эса, ўз қишлоғидаги дашт бригадаси қизларининг қападаги ҳангамаларини кўз олдига келтириб хомуш ўтирарди.

— Антонина тўғри айтди,— деди хат ўқиётган қиз қўлидаги конвертини шарақлатиб.— Мана буни қара. Маша, анов куни юборган рўмолчам эгасига етиб борибди. «Каштасини ҳар куни уч-тўрт марта ўпяпман, жангга кираётиб ҳам, урушдан чиқаётиб ҳам ўпяпман, Ниночка!» деб ёзибди. Ҳар ўпганида мени ўпаётгандай бўлармиш...

Антонина унинг гапини бўлиб, ҳазилга бурди:

— Унинг Аркашаси ҳам қўлқопни ҳидлаганида Машани эмас, Ксениани ўпиб юраркан-да!..

Қизлар «гурр» этиб кулиб юборишди. Уларга Қорақош билан Бегимхон ҳам қўшилиб кулишди.

— Ҳа, Ксенияи Аркашадай йигит ўпса жон десин.— Маша луқма ташлади.— Арзимабдими! Аркаша шўх йигит, танцага тушса, тойчоқ бўлиб кетади. Во!

Антонина унга дарҳол жавоб қилди:

— Ксенянинг йигити ёмонми? Энг яхши тўпчи. Вир эмас, иккита медали бор! Тагин орденга ёзишганмиш уни.

— Аркашани ҳам мукофотга ёзишганмиш,— деди Маша карталарини йиғиштираркан,— Совет Иттифоқи Қаҳрамони бўлиб кетса ажабмас.

Қизларнинг, бошқа гап қуриб кетгандай нуқул йигитлардан гаплашиб ўтиришлари Қорақошнинг гаши-ни келтирди. «Бу қизларнинг на гами, на дарди бор,— деб кўнглидан ўтказди Қорақош.— Сенинг кунинг буларнинг бошига тушмасин. Қошки эди, урушни шундай беғам, бедард ўтказсалар...» Қорақош уларнинг беғамлиги, хушчақчақлигидан ичида ғашланса-да, ўртага суқилгиси келмади, индамай қулоқ солиб ўтираверди. Улар нуқул урушга алоқасиз гапларни гапиришарди.

— Ҳей, қизлар, қайси бирингининг бурнинг қичияпти? — деди Нина ўқийётган мактубнинг сўнгги варағини кўрсатиб.

Бобровникова ҳазиллашибми, бармоқлари билан бурнини ишқалади.

— Меники...

— Саккизинчи март куни ҳамманг менинг тапчанимга зиёфатга! Борис бир литр вино билан тўрт банка консерва сақлаб юрганмиш. Роса мацца қиламиз. Урра, қизлар!

Унга қўшилиб ҳамма қиз «Урр-ей!» деб қарсак чалди. Қорақош ҳамон жим, унинг ўз гами, алами ўзи билан эди. «Қаерга бормоқчи эдим, қандай жойга тушиб қолдим?» деб эзиларди у. Янги келган жангчиларнинг хомуш ўтиришига бошқалар эътибор бермасалар ҳам, Ксения разм солиб ўтирган эди. У янги жангчиларни бу хомушликдан халос қилиш учунми ёки ўз суҳбатларига қўшиб олиш учунми, Қорақошнинг олдига келиб, тапчанига ўтирди.

— Қаерликсан?

— Тошкентлик.

— Адолат Соҳибова деган қизни танийсанми?

— Газетада ўқиганман, лекин ўзини кўрмаганман. Унинг дугонаси Бегимхон... Мана шу ерда ўтирибди...

— Адолат ҳам шу қисмдами? Қани ўзи? — жонланиб сўради Бегимхон.

— Шу қисмда, аммо бошқа взводда хизмат қилади.

— Юринг, уни менга кўрсатиб қўйинг. Утинаман!

— У ҳозир постда...

— Адолатнинг фронтда севган йигити бор эди. Бечоралар ҳали ҳам бир-бирларини тополмай юришганмиш. Ростми? Ёки топишиб олишдими?

— Яхшиси, бу гапларни ўзидан сўранг.

— Қорақош, сен нега жим ўтирибсан? Солдат кийimini кийганингдан кейин, меҳмонлигингни унут! — деди Маша унга юзланиб.

Шундан кейин ҳамма Қорақошга юзланди. У ҳамон эрининг ҳалокати тўғрисида ўйлар, қизларнинг ўз йигитлари ҳақидаги орзу-истакларини эшитган сари унинг аламзада бағри тилинмоқда эди. У ҳали синашта бўлмаган қизларга қайғусини изҳор қилишни эп кўрмадида, ўзини зўрға тутиб турди. Уни қуршаб олган қизлар шўхлик қилиб, сочларини ушлар, қош-кўзларига тикилишар, чуғурлашиб гапга солишга уринишарди.

Маша Қорақошнинг сочини тутамлаб, ҳавас билан ҳасад аралаш сўради:

— Сочинг мунча узун? — деди. — Нима билан суғоргансан? Адолатнинг сочидан ҳам узун экан...

Ксения гимнастёркасига оппоқ ёқа тикиб бўлган эди, уни Машанинг томоғига ўлчар экан, луқма ташлади:

— Адолатнинг ҳеч қаерига ўхшамайди. Адолат нозик қиз, бу эркакшода. Кўряпсанми?..

— Қошининг қоралигини қара, — деди Маша унга ҳавас билан боқаркан...

Қизларнинг бири олиб, бири қўйди. Қорақошнинг олдидан улар кетолмай қолишди.

Қизларнинг ҳазиллари юрагига сигмасе ҳам, Қорақош улардан орқада қолишни истамади. Ҳазилларига ҳазил билан, аскиясига аския билан жавоб қайтарди. Бу баҳона бўлиб, шу куниёқ аскар қизлар билан танишиб, ўртоқлашиб кетди. Бу қизларнинг ҳаммаси ҳам шўх, ерга урса кўкка сакрайдиган, кўнглида кири йўқ, кувноқ ёшлар эди.

Бегимхон ҳамон ўз қишлоғидаги дашт бригадаси қизларини ўйларди. Улар ҳам худди шу қизлар сингари кечалари чироқ ёруғида капани бошларига кўтариб кўшиқ айтиб, кашта тикар эдилар. «Ҳозир нима қилишатибган экан улар? Сенинг бу ердалигингни билишармикан?..»

Ксения четроққа ўтириб олиб, украинча мунгли ашулани бошлаган эди, Маша унинг биқинига туртди.

— Ашула айтыпсанми, йиғлаяпсанми?

— Бўлмаса «Шумел камиш»ни айтайми?.. — деди Ксения унга қараб. — Шошмай тур, «Шумел камиш»ни Аркашанг келганида бошлаймиз, блиндажни бир бошга кўтарайлик.

Маша, Аркаша келиши ҳали даргумон, дегандай кўлини силтаб кўйди, кейин тапчанига чалқанча ташланди-да, ўзи кўшиқ бошлади:

Синий платочек, нежный платочек...
Падал с опушенных пле-еч...

Қорақош билан Бегимхон уларга кўшилолмайд, ўзаро гаплашиб ўтиришди. Улар Адолатнинг постдан қайтишини кутар эдилар.

Буларнинг олдига сержант қиз келди. Қорақош уни гапга тутди:

— Мен бу ерда нима иш қиламан?

— Жанговар ишинг қасам қабул қилганингдан кейин бошланади, — деди сержант бепарвогина. — Ҳозирча устав ўқийсан, милтиқ отишни ўрганасан, сафда юриштиришни машқ қиласан.

Қорақош сержант Бобровникованинг гапидан қаноатланмади.

Эртасига бу қизларнинг ишини кўриб, Қорақошнинг кечаги тушкун кайфияти кўтарилди. Тундаги гапларидан унга енгил-елпи туюлган қизлар кундузи ҳар бири арслондай бўлиб кўринди. Бири ер ковлар, бири дарахт кесар, бири гўла орқалаб борар эди. Бир гуруҳи автоматни кўкрагига маҳкам босиб, худди душман устига бостириб бораётгандай сафда борарди. Уларга ҳаваси келди.

Кечга яқин Қорақош ўзининг фронтчи бўлиб қолгани ҳақида Тошкентга хат ёзаётган эди, бирдан: «Выходи строятся!» деган команда эшитилди. Қорақош ёзаётган хатини конвертга тиқди-да, дугоналаридан қолишмай, сафга бориб турди. У сафга назар ташлади. Бир-биридан ёш, бир-биридан гўзал юзга яқин қиз қатор бўлиб турарди.

Рота командири келганича йўқ эди. Ротани паст бўйли, йигирма икки ёшлардаги шаддод старшина Акимова сафлади.

— Равняйсь!..

Акимова сафнинг у бошидан бу бошига кўз қирини ташлайди-да, кимнинг кўкраги сафдан сал чиқиб турганини ҳам, кимнинг боши тўғри эмаслигини ҳам кўради.

— Оддий аскар Вавилова, сал орқароққа!..

Ўша қиздан бошқа ҳамма жим. Вавилова ўзини қандай тузатаркин, деб қизиққан Қорақош ўша томонга секин энгашди. Унга ҳамма нарса қизиқ эди. У энгашган заҳоти старшина қичқирди:

— Оддий аскар Содиқова, бошингни баланд кўтар! — У бошини баланд кўтариб улгурмай, яна кимгадир «оёғингни ростла!» деди.

Шундай қилиб, юздан ортиқ қиз ишга тизилган маржондай текис тизилди.

— Смирно!!

Акимованинг овози ҳали «равняйсь» деганида опера артисткасининг овозидай чўзиқ, оҳангдор янграган эди. «Смирно!» деб қичқирганида эса, бешотардан отилган ўқдай кескин жаранглади-да, ҳаммани таёқдай қотириб қуйди. Пашша учса билинади!

— Вольна!..

Бу гал унинг овози ўзгача эшитилди, гўё таранг тортилган пружинани бўшатиб юборгандай оҳанг берди. Қаттиқ тортилиб, таранг бўлган томирлар бўшашди. Қизлар бир-бирларига бемалол қараб олишди, ҳатто сафда шивирлашиб гаплаша бошлашди.

Шу чоқ Акимова командаларини шошилинич такроп-лади-да, лейтенантнинг олдига бориб, унга рапорт берди:

— Уртоқ старший лейтенант!.. Буйруғингизга биноан рота сафланди... Старшина Акимова доклад қияпти...

Шу оддий сўзларни Акимова худди пулемётдан сидрасига ўқ узгандай гапирди...

Рота командири старший лейтенант Михайлова йигирма беш-йигирма олти ёшлардаги, ҳарбий кийими куйиб қўйгандай ўзига ярашган хушбичим жувон эди. Бошидаги кул ранг қорақўл кубанкаси унинг оқиш юзини янада кулдириб турарди. Унинг юришлари ҳам ўзгача, ўзига хос эди. Қорақош анча вақтгача ундан кўз узолмай қолди.

Старший лейтенант Михайлова рапортни чаққон қабул қилиб, рота сафининг марказига келди, қўлини кул ранг кубанкасига қадаб, сафга бир йўла салом берди.

Қизлар бир овоздан жавоб беришди:

— Саломатлик тилаймиз, ўртоқ старший лейтенант! Михайлованинг юзи жиддий тус олди.

— Ротамизда ЧЕПЕ! — деди Михайлова. — ЧЕ... ПЕ... Уят!.. Номус!.. Кеча тунги текширишда бир аскар қиз ётоғидан топилмади. Қандайдир таниш йигитини қидириб кетибди...

Ҳамма ҳайрон бўлиб «ким экан бу қоида бузар?» деб турган эди, унинг номини Михайлованинг ўзи маълум қилди.

— Қизил аскар Адолат Соҳибова, сафдан чиқ!

Бегимхоннинг юраги уриб кетди. «Адолат шу ерда экан...» Қорақош ҳайрон бўлиб Бегимхонга қаради-да: «Мақтаган қизинг интизомсиз экан-ку», деб шивирлади. Улар ҳанг-манг бўлиб, қараб турган эдилар, Адолат сафдан чиқди-да, Михайлова томон беш қадам юргач, чаққон орқасига бурилди.

— Худди ўзи! Уша! Озиб қопти бечора... — деди Бегимхон шивирлаб.

Қорақош индамади. Унинг кўзи рота қаршисида даядил, қатъийлик билан ғоз турган аскар қизда эди. «Нима бўларкин? Уни нима қилишаркин?..» деб қўйди фикран.

— Оддий аскар Соҳибова сафдан чиқдим!.. — деди Адолат.

Старший лейтенант Михайлова унга юзланди, бор захрини унга сочди:

— Рота ўрамидан рухсатсиз чиққанинг учун сенга навбатсиз наряд эълон қиламан!

— Есты!.. — деди Адолат қўлини чаккасига қўйиб. — Сафга турсам майлими?

— Рухсат!

Адолат сафдан қандай шахдам одимлаб чиққан бўлса, шундай шахдамлик билан жойига бориб турди.

Шундан кейин Михайлова гапида давом этди:

— Бундан буён шунақа ЧПларнинг олдини олиш учун буюраман: Шу... бу... гундан... эътиборан йигитлар билан учрашишни тақиқлайман! Қим...ни...ки... эркак кишининг ёнида кўрсам, ЧП деб биламан! Эшитдиларингизми?

Рота хор бўлиб жавоб қилди.

— Э...шит...дик, ўртоқ старший лейтенант!..

Сафда турган Маша ўзини босолмай дарҳол Михайловага мурожаат қилди:

— Уртоқ старший лейтенант. Битта савол.

— Сўра саволингни.

— Уша эркак бирортамизнинг қариндошимиз ёки танишимиз бўлса-чи?

Михайлова сўзида қатъий эди.

— Эркак зоти бўлса, рота доирасига киритилмасин!

— Уртоқ старший лейтенант,— деб яна мурожаат қилди Маша. — Бирортамизнинг отамиз ёки ака-укамиз байрамга совға-салом билан келиб қолса, унда нима қиламиз?

Бобровникова бўлинмасининг қизлари ўзларини тутолмай, ҳиринглаб кулиб юборишди. Бундан жаҳли чиққан старшина Акимова қаттиқ овози билан:

— Рота, смирно!!! — деб қичқирди.

Қизлар жим бўлгач, Михайлова рота сафини тарқатиб юборди.

Саф тарқалгач, Бегимхон қизлар орасидан ҳамшаҳарини топиб олди, у билан қучоқлашиб кўришди, ялашиб-юлқашди:

— Эсон-омон юрибсизми? Вой, кўришар кун ҳам бор экан!..

Адолат солдат формасидаги Бегимхонни кўриб, ўз кўзига ишонмагандай эди. У ҳамма нарсани унутиб, ҳамқишлоғи Бегимхондан гап сўроқлай кетди:

— Қаёқдан келиб қолдингиз? Қандай қилиб келиб қолдингиз? Қачон келдингиз? Қариндошлар омонми? Дашт бригадасида нима гап? Тўхта буви омонмилар? Славик катта бўляптими? Дадам билан ойимлар соғ-саломат юришибдими?

Бегимхон унинг ҳамма саволларига битта қилиб «барчалари соғ-саломат», деб бир йўла жавоб берди. Бундан Адолат қониқмади шекилли, сўради:

— Қишлоқдан чиққанингизга кўп бўлдими? Дадам билан аямлар ҳеч нарса демадиларми?

— Сиздан кейинроқ мен ҳам кетганман. Бозоровнинг дастидан бош олиб кетганман...

— Бозоров ҳам фронтда. Лекин қайси фронтда эканини билмайман. Машинада кетаётганини кўриб қолдим.

— Бетини ел есин у шилқимнинг,— деди Бегимхон ғазабланиб. — Учратсам кўзларини ўярдим.

— Учратиб қолишингиз ҳам эҳтимолдан узоқ эмас. У Норхонов командирлик қилаётган «Тошкент» дивизиясида бўлса керак...

— Бети қурсин...

Суҳбатга тўсатдан Бозоров номи аралашиб қолганига Адолат ҳам, Бегимхон ҳам хижолатда эди. Шунинг учун улар гап мавзуини ўзгартириш мақсадида, бир оз жим қолишди.

Гапни яна Бегимхон бошлади:

— Норматжонни топдингизми?

— Йўқ! — деди бошини чайқаб Адолат. — Полки олисдаги ўрмонда қайта тузилаётган экан. У ҳам «Тошкент» дивизиясида эди. Ярадор бўлиб госпиталга кетган эди. Қайтиб келганини эшитиб, полки турган жойга бориб эдим, кечикиб қолибман. Бутун дивизия қаддини ростлаб олиб, фронтга қайтиб кетибди. Бояги можаро — ана шунинг можароси...

Бегимхоннинг назарида у ҳарбий хизматга кўникиб, ҳатто берилиб кетган кўринарди, рота қизларининг юмуши, турмуши ҳақида қизиқиб, бояги ҳайфсанни ҳам унутиб, мароқланиб гапира кетди:

— Ишимиз жуда қизиқарли. Бутун бир фронт йўлини тартибга солиб турамиз. Ҳар куни минг хил одамни, кўп ҳодисани кўрасан киши. Баъзан куласан, баъзан бошингни ердан кўтаролмай кўз ёши тўкадиган пайтлар ҳам бўлиб туради. Лекин ҳар қандай ҳолатда ҳам солдат эканлигингни унутмаслигинг керак.

Шу вақт улар суҳбатлашиб турган жойдан сал нарида Қорақош пайдо бўлди. У буларни қидириб юрган эканми, қораларини кўрган заҳоти югуриб келди.

— Ассалому алайкум, Адолатхон! — деди у честь бериб.

— Бирга келганмиз, — деди Бегимхон қўшимча қилиб. Кейин унга таништирди: — Дугонам Қорақош.

Адолат Қорақош билан қучоқлашиб кўришди.

Қорақош унга ҳавас билан боқди. «Немис жосусини ушлаганича бор экан», деб қўйди у ичида.

— Сизларни кўриб, бошим осмонга етди. Бирга хизмат қиламиз, — деди Адолат севиниб.

— Хизматингиз қанақа хизмат, қизлар «йўлтўсарлик қиламиз» дейишяпти, бу нима дегани?

Адолат ўзини тўхтатолмай кулиб юборди.

— Ротамизда шайтон қизлар кўп, янги келган асқарларни калака қилишади. Мени ҳам шунақа қилиб куйдиришган. Сабр қилсангиз ҳаммасини билиб оласиз.

Шу вақт майдончада противогаз кийган, елкасига ав-

томат осган, билагига қизил боғлаган аскар қиз пайдо бўлди-да, «Тревога!» деб уч марта қичқирди. Ҳамшаҳар қизларнинг гаплари оғизларида қолди.

VIII

Қишки жанглар вақтида яраланган Нормат Жабборов Бузулукдаги госпиталда даволаниб чиққан кезлари унинг дивизияси Москва яқинидаги ўрмонда дам олмоқда, айни бир вақтда сийракланган сафларини тўлдириб қайта тузилмоқда эди. Жабборовнинг иш бошлашигача пича фурсат бўлгани учун дивизия штабидан унга икки ҳафталик отпускаи беришди. У қисқа муддатли отпускани қаерда ўтказишни ўйларди. Ўз қишлоғига бориб, онаизорини зиёрат қилсинми ёки фронт йўлидаги Адолатнинг ёнига борсинми? Адолатхон фронтда-ку, уни қишлоқдан қайтишда топгани яхши эмасми?.. Шундай қилиб, Жабборов қишлоқдаги ёлғиз она томон шошилди. Тезликда бориб онасини зиёрат қилади, қадрдонлар билан учрашади-да, изига қайтади. Йўл-йўлакай 25-ВАДни топади-да, қолган вақтини Адолатхон билан ўтказди.

Шу хаёллар билан йўлга чиқди. Уни ўз водийсига тўппа-тўғри олиб борадиган Москва — Андижон поезде аллақачон қатнамай қўйганди. Тошкентга борадиган поездлар ҳам ҳар куни эмас, ҳафтада икки марта қатнардди. Жабборов Қозон вокзалига келганида Москва — Тошкент поезде яқиндагина жўнаб кетгани, навбатдагиси уч кундан кейин бўлишини айтишди. Вақт зиқ, унинг уч кун тугул уч дақиқа кутишга ҳам тоқати йўқ эди. «Юк эшелонлари қанотида бўлса ҳам, етиб олишим керак!» деб ўйлади-да, қопчиғини орқалаб, Москва сортирочная станциясига борди. Станцияда узундан-узун ҳарбий эшелонлар тизилиб турар, қизил вагонлардан аскарларнинг ашулалари эшитиларди. Келиб тўхтаётган, жўнаб кетаётган поездларнинг саноғи йўқ. Уларнинг ҳаммаси ҳам ғарбга, фронтга шошиларди. Шарққа йўл оладиган бирорта ҳам состав кўринмасди.

Шу вақт унинг бахтига санитария поезде келиб қолди. Шарққа жўнайдиган бирдан-бир поезд шу бўлиб, унинг вагонлари ярадорларга тўла эди. Жабборов комендантнинг рухсати билан санитария эшелонининг

охирги вагонига жойлашиб олди. Лекин бу эшелон Бузулукдан нарига ўтмади. Йўллар фронтга кетаётган составлар билан банд эди. Жабборов станцияда аланглаб юриб, шарққа йўл оладиган юк поездига дуч келдида, унинг охирги вагонига зўрға илиниб олди. У шу йўсинда поезддан поездга ўтиб, тўрт кеча-ю тўрт кундуз деганда қишлоғига етиб келди.

Фарбда ҳали қиш, бу ерда эса, гиёҳлар ниш уриб чиқа бошлабди.

Мана у қадрдон қишлоғида. Қишлоқ ўз жойида, ҳамма уйлар бут, лекин ҳувиллаб ётибди — бўм-бўш, жимжит. Нормат бир оз аланглаб турди-да, ўз уйи томон юрди. Шу пайт қишлоқ совети биноси олдида бир бола кўринди-ю, кўча ўртасига тушиб чопа кетди. У йўл-йўлаккай қичқириб борарди.

— Нормат акам... Нормат акам...

Қишлоқ кўчасининг этагидан яна орқасига қайтиб, Нормат томон югуриб кела бошлади-да, Норматнинг қаршисида тўхтади. Сочлари тўзғиб кетган, тили оғзига сиғмай қолган эди.

— Нормат акам сиз бўласизми? — деди энтикиб.

— Ҳа, мен бўламан.

— Бутун қишлоқ кутиб олмоқчи эди. Анави байроқ олдида тўхтаб турмабсиз-да...

Нормат орқасига қайрилиб, бола ишора қилган томонга қаради. Садақайрағочнинг шоҳида ранги анча ўчиб, эскиб қолган қизил байроқ ҳилпиллаб турарди.

Нормат бу малласоч болага қараб туриб кулиб юборди.

— Тўхта, тўхта, сен Славик эмасмисан?

— Ҳа, Славикман... Мени қаёқдан билдингиз?

— Суратингни кўрувдим. Ўзинг юборган эдинг-ку. Қатта бола бўлиб қолибсан!.. Ке, кўришиб қўяйлик!

— Ҳаммани фронтга ана шу байроқ остида кузатдик. Фронтдан қайтганларни ҳам шу байроқ билан кутмоқчи эдик, бўлмади-да...

— Нега?..

— Қишлоқда битта ҳам одам қолмабди...

— Одамларни ўзимиз топамиз, — деди Нормат ва унинг қўлидан етаклаб уйига бошлади.

Славик уйни йиғиштиришга тушди.

Нормат қопчиғини елкасидан олиб, сўриток остидаги ёғоч каравотга қўйди, кийим-бошининг чангини қоқиб,

этигини тюзалаб, ҳовлидан оқаётган ариқча сувида мириқиб, роҳатланиб ювинди.

Славик уйни йиғиштириб бўлгач, сўрига дастурхон ёзди.

— Нон тополмадим. Чой ҳам йўқ, — деди Славик хи-жолат бўлиб. — Овқатни далада берадиган қилиб қўйишди...

Нормат артиниб кийинди-да: «Онам қаердалар?» деб сўради.

— Қайилмада, — деди Славик.

— Қани юр, шер, олдимга туш.

Қир остидаги кенг далада бир тўда хотин ғўзапоя юлмоқда, жўяк текисламоқда эди. Баъзилар эгилиб-букилиб ғўзапояларни четга ташимоқда, ҳамма иш билан банд. На қўшиқ, на кулги, на чурқ этган овоз эшитилди. Бу ҳолат Норматга пиёда аскарларнинг жанг олди тайёргарлигини эслатди.

— Суюнчи беринглар, суюнчи!.. Она, акам келди, Нормат акам келдилар...

— Уғлим... Норматжон... Нури дийдам келяпти...

Тўхта онанинг кетидан ҳамма югурди, фронтдан келган биринчи қалдирғоч — Норматни кучмоққа интилди.

Она-бола бир-бирларининг қучоқларига отилишди.

— Вой, бормисан, болам?.. Омон келдингми, ўғилгинам... Кенжатоим! Кўрадиган кун бор экан сани ҳам! — дерди Тўхта она ўғлини қайта-қайта суюб.

Кенжасининг йўлига кўзи тўрт бўлиб, унга хуморликдан бағри кабоб бўлган Тўхта она бўйига тортиб, кучга тўлиб, навқирон бўлган ўғлининг оёғидан ббшига-ча синчиклаб боқди-да, яна бағрига босди...

Югуриб келган одамлар Норматни қуршаб олдилар. Ҳамма у билан бир-бир қучоқлашиб кўришди, ёш қизлар эса, унинг ярашиб турган погонларига ҳавас билан қарашарди. Нормат буларнинг барчасини яхши танир эди. Бири Адолатнинг отаси Соҳиб қори, бири амакиси, бошқалари ҳам фронтчи йигитларнинг ота-оналари, дашт бригадасининг аъзолари, Норматнинг назарида буларнинг ҳаммаси анча қариб, озиб қолган эди. Лекин буни сира билинтирмасликка уринишар, айни чоқда ўзларини душман устидан тезроқ ғалаба қилишга сафарбар этилган фидойилар деб билишарди. Шунинг учун уларнинг фронтчи ҳамқишлоғи билан суҳбати ҳам уруш ва ғалаба ҳақида бошланди. «Уруш қачон тугайди?», «Ға-

лаба қачон?», «Йигитларимиз қандай жанг қиляптилар?» деган саволлар ёғилди. Нормат ўз билган-кўрганларидан жавоб бераётган эди, кимдир луқма ташлади:

— Бу гапларни газеталардан ўқиб, радиодан эшитиб турибмиз, болам. Бизга ўз ишларингдан гапир.

— Нимани гапираман? — деди Нормат ўнғайсизланиб. — Ҳамма гапларни айтиб бердим шекилли...

— Фронтдаги жангларингни гапириб бермайсанми?! — деди Соҳиб қори, луқма ташлаб.

Нормат елкасини қисди.

— Нимани ҳам айтаман? Чекиндик... қайта ҳужумга ўтдик... Яна ҳужумга ўтдик...

Соҳиб қори эътироз билдирди:

— Газеталар «Ташлаб чиқдик. Ташлаб чиқдик» деявериб меъдамизга теккан эди. Яқиндан бери «Озод қилдик. Бўшатиб олдик» деб ёзадиган бўлишди. Ана шуларни гапириб бергин-да, болам.

— Неча фашистни ўлдирдинг? — деб сўраб қолди чоллардан бири.

— Санаганим йўқ...

— Кўкрагинг орден ленталарига тўлиб кетибди-ку...

— Орденим битта холос, қолгани медаллар, — деди Нормат. — Булар ярадорлик белгилари...

— Бечора болагинам, бундан чиқдики, анча қонинг тўкилибди-да... — деди Тўхта хола кўзига ёш олиб.

Шундан кейин одамлар жим бўлиб қолишди. Бир оз сукунатдан сўнг фронтчи йигитларнинг оналаридан бири: «Менинг ўғлим ҳам сендақа медаль олиб ярадор бўлганмиш», деган эди, бошқалар ҳам ўз болаларини сўрай кетишди:

— Менинг ўғлимни кўрмадингми?

— Ўртоғинг Бойдадани олиб келмабсан-да!..

— Фозилбегим қаерда, нега хат ёзмайди?..

— Неварам Шерматни мабодо учратмадингми?..

Бу хил саволлардан шошиб қолган Нормат уларнинг кўнглини кўтариш учунми, ҳаммасига тахминий, аммо қувончли гап айтишга уринарди...

— Ҳаммалари ҳам яқинда келиб қолишади.

— Норматжон, қизим Адолатни кўрмадингизми? У ҳам сизнинг орқангиздан фронтга кетган эди... — деди Холида ая.

— Қизингизнинг суратини фронт газетасида кўрдим, — деди Нормат кулиб, кейин ҳазилга олиб, қўшиб

қўйди:— Салом, Адолат, десам, қизингиз алиқ олмади...

Холида ая нима деярини билмай, жим бўлиб қолди. Соҳиб қори гап сўрамоқчи бўлиб оғиз ўнглаган чоқда сўқмоқда от туёқларининг тапира-тупури эшитилди. Орқа томондан увотда от чопдириб келаётган одам кўринди. Қирза этик, қора галифе шим, қалин ёқали гимнастёрка кийган ўрта яшар, яланг бош одам анча нарида отдан тушди-да, отини қўйиб юбориб, Нормат томон отилди. Ҳамма унга йўл бўшатди.

— Келинг, раис!

— Ҳорманг, Раҳмон ака!

«Гулистон» колхозининг раиси Раҳмон ака Нормат билан кўришиб бўлар-бўлмас, «фронт хотираларини гапиряпсанми, қани мен ҳам эшитай, бошидан бошла», деди.

— Гапирадиган гап қолмади, ҳаммасини гапириб бердим, — деди Нормат.

Раҳмон ака унинг кўкрагидаги ленталарига разм ташлаб олди-да, сўради:

— Неча кунга келдинг, лейтенант? Ёки бутунлайми? Ярадорлик ленталарига қараганда, урушни бас қилган кўринасан?

— Эртага эрталаб соат саккизу ноль-нолда йўлга чиқаман, — деди Нормат, — дивизиямиз қайта тузиляпти. Мен янги ротани қабул қилишим керак.

Раҳмон ака бир оз ўйланиб турди-да, ниманидир режалаб олгач, колхозчиларга буюрди.

— Қани, ишни бошланглар, танаффус тамом!..

Колхозчилар бирин-кетин гўзапоё юлишга, Шакархоннинг қизлари зовур ковлашга тушишди. Раҳмон ака ўғлига тўймай термилиб турган онага юзланди.

— Бухгалтерга кирилинг, озиқ-овқат ёзиб берсин, раис айтди, денг.

— Сизлар ҳам тезроқ боринглар, — деди-да, Тўхта хола Славикни етаклаб уйига жўнади.

У кўздан узоқлашгач, Нормат Раҳмон акага бир қараб деди:

— Бунчалик деб ўйламовдим. Колхоз анча ночор бўлиб қолибди.

— Нина билан қудуқ ковляпмиз. Одам йўқ.

— От-улов ўзларингиздан ортмайди. Техника эса, саройда ётибди. Қишлоқнинг сўлим қизлари белигача

балчиққа ботиб зовур ковляпти, гўнгни чоллар билан кампирлар ташияпти. Ер етилса, қўшга ҳам шуларни қўшасизми?

Раҳмон ака бошини ўйчан қашиди.

— Менга осон тутма, Нормат, сенга ўхшаш йигитларим фронтда, қурилишларда. Ўролда. Куним қариялар билан хотинларга қолган. Иложи бўлса қишлоқда қол-да, хотинларни ўзинг бошқар. Райкомга бориб яли-наман, сени сўраб беришсин...

Фронтчи йигитнинг бундай таклифга қандай жавоб қилиши Раҳмон аканинг ўзига ҳам аён эди. Лекин умидини узмасди. «Балки хўп дер, балки райкомнинг гапига йўқ демас». Унинг кўзига тикилиб турган раисга Нормат гапни қисқа қилиб «овора бўлманг» деб қўя қолди ва у билан хайрлашиб уйига, интизор онасининг ҳузурига жўнади.

Она бечора ўғлининг келишига интизор эди. Кечки таом вақтида ҳам, ундан кейинги суҳбат чоғида ҳам ўғилгинасининг ёнида ўтирди. У Норматининг эрталаб яна фронтга кетиб қолишидан қўрқар, шунинг учун уни ҳаммадан, ҳар нарсадан қизганар ва бир кечалик азиз меҳмонини тонг отгунча бағрига босиб ўтиргиси келарди.

— Ҳали дийдорингга тўйганим ҳам йўқ, мунча тез кетяпсан, болам? Эрмат акангни кўриб кетмайсанми? У Катта Фарғона канали қурилишида эди. Энди Фарҳод ГЭС ишига ўтганмиш. Иши оғирмиш. Қасал деб хабар келган эди. Боролмадим.

— Шунинг учун ҳам шошиляпман-да, онажон, йўлда Эрмат акамни кўриб ўтишим керак. Кейин Адолатхонга йўлиқаман.

— А? Ростданми? Адолат сен билан бирга эмасми? Биргасизлар деб ўйловдим. Нега уни ўз қанотингга олмадинг! Қиз бола жони билан қаерларда юрибди у боёқиш?

— Хотиржам бўлинг, бу ердан бораман-да, уни топаман. Бирга тушган суратимизнинг бир нусхасини шаҳсан ўзингизга юбораман!

— Ундай бўлса, болам, сенларга атаганларим бор,— деди-да, Тўхта она сандиқ очди... Шу вақт гўё сандиқ очилишига жўр бўлиб тарақлаб кўча дарвозаси ҳам очилди. Уйга Шакархон бошлиқ бир гала қизлар кириб келди,

Ҳамма қизнинг серкаси бўлиб кўринган Шакархон

даврандан отилиб чиқди-да, Норматга «собиқ бригадиримизга атаб тикилган» деб, унга чуст дўппи кийдириб қўйди ва дўппининг ярашганига қараганича беихтиёр тикилиб қолди.

— Шакархон, тикилаверманг, суқингиз киради, — деди шўх қизлардан бири. — Бодомхон ва ҳамманинڭ қаттиқ кулгиси остида ўзи ҳам Норматга каштали рў-молча ҳады қилди.

— Қаҳрамон фронтчига чин юракдан...

Шу баҳона бўлди-да, ким нима келтирган бўлса унга топшира бошлади.

— Буниси Адолатхонга.

— Буниси икковингизга...

Қизлар Норматни қуршаб олдилар-да, яна фронт ҳаётидан, жангларнинг тафсилотларидан суриштирдилар. Норматнинг назарида уларнинг саволи тугамайди-гандек эди. Шунинг учун: «Ҳадеб мени гапиртираверасизларми, ўз ишларингиздан ҳам гапиринглар-да!» деди. Қизларнинг унга айтадиган гаплари кўп бўлса-да, лекин вақт оз эди.

— Қанча оғир бўлса ҳам, ўринларингиз билиниб турса ҳам ишляпмиз, биздан хотиржам бўлинглар, — деди Шакархон ҳаммасининг гапини бир ўзи айтиб қўйгандай.

Агар онаси халақит бермаганда Нормат бригада қизларининг қуршовида тонг оттиришга тайёр эди.

— Гапни бас қилинглар, қизлар. Норматжон бир оз ором олсин, — деди Тўхта хола.

Эртасига эрта тонгда Нормат яна йўлга чиқди...

Кеча ёпиқ турган дарвозалар бугун очилган, қишлоқ бир кунда гавжум бўлди-қолди. Кеча Славик айтгандай, уни қишлоқ совети байроғи ҳилпираб турган жойда бутун қишлоқ аҳолиси фронтга кузатиб қўйди.

— Эрмат ажангни кўрмай кетма, болам! — деди она у билан хайрлашаркан, юм-юм йиғлаб. Кейин. «Олгину, олдирма, бошинг тошдан бўлсин, ой бориб, омон келгин», деб дуо қилди.

Нормат Жабборов бир лаҳза тўхтаб ўтиш учун, акаси Эрмат ишлаётган Фарҳод ГЭС қурилишига келди. Кун оғиб қолса ҳам ҳамма жойда иш қизғин. Унинг наваридида қурилишнинг поёни йўқ эди. Гўё неча-неча дивизия, ҳатто мудрофаа линияси қураётгандай, армиялар дарёни кечиб ўтаётгандай эди. Аммо уруш даврининг

Ўзбекистондаги бу катта қурилишини томоша қилишга унинг вақти йўқ эди. У тўппа-тўғри деревация канали бош тўғонига келди-да, дарё бўйида қурувчилар орасидан акасини қидирди. Бу ердан қиш бутунлай кетгани йўқ ва баҳор кириб улгурмаганди. Шу сабабли дарё суви муз ўрталиғида шовиллаб оқмоқда... Сув билан муз тўлқини тўғонни оқизиб кетгудай тўлиб унга хавф солмақда эди.

Ҳамма куч тўғонни сақлаб қолишга сафарбар қилинган бўлса-да, авария ишлари фақат қўл кучи билан қилинмоқда эди. Қишлоқлардан келган деҳқонлар қирғоқда ясалган сепояларни дарёга ташламоқдалар. Шўх сув сепояларни пешма-пеш оқизиб, муз остига чўктириб юбормоқда. Сепояни ўрнатиш учун эса, одамлар яланғоч бўлиб муз сувга тушиши керак эди.

— Сувга тушадиган талабгорлар борми? — деб сўради иш бошлиғи, нуроний одам.

Ҳамма — жим...

— Бошқа илож йўқ! — деди бояги иш боши.

Ҳамма бир-бирига қаради. Яна бир оз жимлик ҳукм сурди. Кейин бир неча одам секин-аста кийим бошини ечиб сувга тушди, лекин битта ҳам сепояни ўрнатолмай, сувдан яна қайтиб чиқишди. Уларни Норматнинг кўзи олдида одеялларга ўраб медпунктга олиб кетдилар.

Шу вақт дарёга шалоплатиб яна сепоя ташладилар. Бу сепоя ҳам ҳали эриб кетмаган музга ёнбошлаб қолди.

Иш бошлиғи, ғайратли, жонкуяр кўринган одам тобора безовталаниб, ўзини ҳеч қачон сиғдирилмай турарди. Нормат унинг олдига келди.

— Бир гап сўрасам майлими?

— Гап сўрайдиган вақтми! — деди жаҳл билан иш боши унга қайрилиб ҳам қарамай.

Нормат ҳарбий одам эмасми, у бу ерда содир бўлган хавфни сезди-да, четда туришни ўзига эп кўрмади.

— Ердам берайми? Нима қилай?

Иш боши тўғон томон юраркан, Норматга қарамай туриб зарда билан:

— Сепоя, сепоя! Бундан бошқа иш йўқ! — деб жавоб қилди-да, узоқлаб кетди.

Нормат кийим бошига бир қараб олгач, қирғоқда турганлардан «Резинка кийим йўқми?» деб сўради. Қирғоқдаги бу одамлар «резинка қачон?» дегандай унга хўмрайиб қараб қўйдилар. Ўз саволидан ўзи уялган

Нормат шошилнич ечинди-да, сувга тушди ва қийшайиб турган сепояни тикламоққа уринди. Аммо сепоя унга сўз бермади. Чунки, сув уни пастга судрамоқда эди. Бир зумда сув уни сепоя билан бирга муз остига тортиб кетди. Одамлар уни қутқариш учун сувга тушиб улгурмасдан у яна сепоя билан бирга юзада пайдо бўлди. Иш бошининг буйруғи билан одамлар уни четга чиқариб олдилар-да, гулхан ёнига бошладилар.

— Бир шиша зигир ёғи керак!— деди Нормат гулханга яқинлашгач.

Зигир ёғи унга нима учун кераклигини билмасалар-да, қаердандир бир шиша чигит мойи топиб келдилар. Нормат ёғни қурувчилар ошхонасининг кастрюлкасида қиздириб олди ва уни бир оз совутгач, баданларига суртди.

— Шамолламаслик учун қиялпсизми?— сўради иш боши.

— Йўқ, сувга тушмоқчиман, — деди Нормат.

Унинг мақсадини яхши тушунган иш боши сепоячиларга қараб «талабгорлар борми?» деган эди, Норматнинг ёнида яна уч киши ечина бошлади. Нормат уларнинг баданларига ҳам қизитиб олинган мой суркаб қўйди.

— Мана энди совуқ ўтмайди, — деди у. — Мен буни фронтчи сапёрлардан ўрганган эдим...

Шундан кейин уларнинг ёнида уч-тўрт яланғоч одам пайдо бўлди. Бир неча оқсоқоллар уларнинг ҳам баданларини мойлаб қўйдилар.

...Бадани мойланган бу одамларни Нормат дарёга етаклаб тушди-да, қирғоқдан туширилаётган сепояларни пешма-пеш тиклай бошлади.

Нишаб жойга сепоя терилиб бўлгач, унга тош босилаётган чоқда Нормат сувдан чиқди ва ювниб, артинди-да, кийиниб олгач, акаси Эрмат Жабборовнинг қайси участкада ишлаётганини суриштирди. Билган одамлар унинг касал бўлиб қишлоғига қайтиб кетганини айтдилар. Норматнинг касал акасини кўролмайд қолганига афсусланишдан бошқа иложи қолмаган эди. Унинг отпускази тугамоқда ва қайтадан тузилаётган жонажон қисми кутмоқда эди.

Бекобод станциясида Фарҳод ГЭС қурилишига юк келтириб қайтаётган товар поездига минган Нормат ўз юртига қандай усуллар билан етиб келган бўлса, фронт-

га ҳам худди шундай йўсинда поезддан поездга, машинадан машинага ўтиб етиб олди. Афсуски, у қайтишида Адолатга йўлиқиб ўтолмади. Аввало унинг вақти зиқ эди. Отпуска муддати тугаганди. Қолаверса, катта йўлда дуч келган грузовик унинг ўз дивизиясига оид машина бўлиб, уни 25-ВАД йўлидан бутунлай четдан олиб кетганди. Ўз қисмига етиб келган заҳоти эса, уни полк командири Юрьев чақиртирди-да, дарҳол ўқчи ротани қабул қилишни буюрди.

Нормат Жабборовнинг турган жойига Адолат қидириб келган кундан сал аввал бутун дивизия янги маршаларни эгаллаш учун яна фронтга жўнади. Шу сабабдан Нормат бу гал ҳам Адолатни кўролмай қолди.

IX

Фронт қўшинлари қишки ҳужум жанглари даврида анча олға силжигани сабабли регулировкачи қизлар ротаси ҳам уларнинг кетидан бориши ва янги маррага жойланиши зарур эди. Старший лейтенант Михайлова бу ҳақда буйруқ олиши ҳамон одатдагича аскар қизларни оёққа турғизди-да, ротасини тайин қилинган янги жойга кўчириб кетди. Жангчи қизлар ротасининг янги жойи яқиндагина жанглар бўлиб ўтган ўрмонзорда эди. Бу ерга биринчи бўлиб иккинчи взвод қизлари етиб келиши, машиналардан туша солиб, фронт йўлига шлагбаум ўрната бошлашди. Улардан кейин етиб келган взвод қизлари ротанинг ётоғини тайёрлаш, ошхона ва омбор ҳозирлаш сингари зарур ишлар билан шуғулландилар. Рота жойлашаётган ерда ўрмон ичида битта-ю битта ёғоч иморат бўлиб, нима учундир қаттиқ жанглاردан кейин ҳам у бутун қолган эди. Деворлари ўқ ва осколкалардан илма-тешик бўлиб кетса ҳамки, иморатнинг ўзи тик, томи бутун эди. Қизлар ротасидан олдин бу ердан ўтган қисмлар унда тунаб ҳам кетганлар, уйнинг деразасида «текширилган, мина йўқ» деган ёзув ҳам бор эди. Михайлова ротани шу уйга жойлаб, остини омбор қилмоқчи бўлди. Собиқ «ўрмончи уйи» деб аталмиш бу уйни супуриб-сидириб казарма қилиш учун Михайлова учинчи взвод қизларини юборди. Ҳамма ишга тушиб кетди.

Адолат омбор учун ажратилган ертўлани тозаламоқда эди. Тепадаги қизлар уйни бошларига кўтариб рақс

тушар, полни ларзага келтирар эдилар. Бундан Адолатнинг бошига чанг, тупроқ ёғиларди. Адолат ўзи ясаб олган супурги дастаси билан подвалнинг шифтини тақиллатди.

— Ҳой, қизлар, бас қилинглар, кўзим тупроққа тўлди.

Қизлар унинг қичқирғини эшитишмади, авжига олишди, Адолат рўмолчаси билан оғзи-бурнини тўсиб олиб, супура бошлади. Подвал икки хонадан иборат эди. Бирини тозалаб бўлиб, иккинчисига ўтар пайтида нимадир чирқиллади-да, Адолатнинг эътиборини ўзига тортди.

«Чигиртками? Чигиртка қишда нима қилади! Қалта-кесакмикин?..»

Адолатнинг назарида бетўхтов чиқиллаётган нарса калтакесакка ҳам ўхшамасди. Шубҳаланди.

— Соатга ўхшайди-ку! Бу ерда соат нима қилади?..

Овоз подвалнинг иккинчи хонасидан, тахта деворнинг орқасидан келар эди. У хонага олиб кирадиган эшик михлаб ташлангани учун Адолат ёруғидан қаради. Бурчакда бир боғ келар-келмас похолга кўзи тушди. Адолатни ваҳима босди, юраги уриб кетди.

Тепадаги қизлар ашулани баралла жаранглатиб, ҳеч нарсадан беҳабар, ўзлари билан ўзлари овора эдилар. Адолат уларни ёрдамга чақирмоқчи бўлиб, супургиси билан шифтни қаттиқ тақиллатди, қизлар эшитишмади.

Шошилиш керак!

Адолат қизларнинг ёрдамини кутиб ўтирмай, михланган эшикни кирза этикчаси билан тепа бошлади... Эшикнинг битта тахтаси кўчиб, ичкарига ағдарилиб тушди. Шундан кейин у супурги дастаси билан михларни қайириб, бир илож қилиб ичкарига кирди. Ҳалиги овоз похол остидан аниқ эшитилди, у бир лаҳза саросимага тушиб қолди, кейин таваккал қилиб, похолни аста очди-да, похол саватга кўзи тушиб, ўзини орқага ташлади.

— Вой, ўлмасам... Мина!..

Адолат энтикиб, туйнукдан ташқарига қаради, қизлар ювиб-тозалаётган уйга старший лейтенант Михайлова кираётганини кўриб қолди. У бақирмоқчи бўлган эди, овози чиқмади. Бояги чиқ-чиқ, назарида тезлашгандай бўлди. Аксига олгандай, взвод қизлари худди шу жойнинг устида полни депсимоқда эдилар. «Мина портласа, қизларнинг шўри қурийди-ку!» Адолат жон ҳолат-

да саватга ёпишди, уни қўлтиқлаб олиб, «қочинглар! қочинглар!» деганича подвалдан югуриб чиқди.

Уни биринчи бўлиб Нина кўриб қолди. Дастлаб у Адолатни танимади. Унинг сочлари тўзиб, ранги пахтадай оқариб кетган, овози борича қичқириб югуриб борарди. Нина «нима гап?» деб унга пешвоз келди, аммо Адолат ўзига яқинлатмай: «Қоч! Нарига қоч! Ҳаммаларинг қочинглар», деганича четлаб ўтиб кетди.

Ташқарида шовқин-суронни эшитиб, ичкаридаги қизлар югуриб чиқишди. Уларнинг кетидан старший лейтенант Михайлова ҳам ташқарига чиқиб, ўрмон томон чопиб бораётган Адолатни кўрди, унинг қўлтиғидаги саватга кўзи тушгач, қандай ҳодиса юз берганини дарҳол англади.

— Менга яқинлашманглар!.. Қочинглар!.. Қоч! — деб қичқирарди чопиб кетаётган Адолат.

— Адолат! Қўлингдагини ташла! Орқангга қоч! — деб қичқирди Михайлова.

Унинг қўлоқлари ҳеч нарсани эшитмасди. У қўлидаги ажал балосини мумкин қадар узоққа, дугоналаридан нарига, хавфсиз жойга ташламоққа интиларди. Михайлова эса, мина унинг қўлида портлашидан қўрқарди.

— Адолат! Қўлингдагини ерга қўй! Тезда қўй! Қўйгин-да, орқага қоч! Буюрман!

Адолат ўз командирининг буйруғини эшитдими, эшитмадими, ўрмон ёқасига боргач, қўлтиғидаги саватни ўрмон томонга улоқтирди-да, дарҳол ўзини ерга ташлади.

Сават ичидаги мина гумбурлаб портлади: атрофга хашак, шох-шабба, қарағай буталари аралаш қоп-қора тупроқ сочилди.

Адолатнинг кийимлари тупроқ, елкаси хашак, боши чанг, индамай ётарди. Уни взвод қизлари қуршаб олишди. У ерга Бегимхон билан Қорақош ҳам етиб келишди.

— Тарқалинглар! — деб буюрди Михайлова. Кейин унинг пешанасини силаб, томирини ушлаб кўргач, санитарларни чақириб, Адолатни бериб юборди.

Бу воқеа, айниқса, Бегимхон билан Қорақошни ларзага солди. Бегимхоннинг назарида Адолат парча-парча бўлиб кетгандай эди.

Қорақош Адолатнинг тортган азобига ич-ичидан ачинди, унинг довураклилигига ҳаваси келди. «Шу қиш-

лоқлик қиз икки марта жасорат кўрсатди. Бошқаларнинг ҳаётини сақлаб қолиш учун ўз жонини ўйлаб ўтирмади. Мард қиз экан бу Адолат!..»

Санитар машинада Адолатни кузатиб қайтгач, Михайлова қизларнинг олдига келди-да:

— Адолат тирик, тезда тузалиб кетади, Адолат ҳаммамизни қутқариб қолди. Адолат билан фахрланишимиз керак! — деди.

— Дарвозада «Текширилди. Мина йўқ» деган ёзув турибди-ку! — деб қўйди. Қорақош.

— Сапёрнинг «Мина топар»и темир-терсак топибдию, фашистлар яшириб қўйган соат механизмли сюрприз минани — тротил солинган саватни кўрмай қолибди, — деди Михайлова унга жавобан. Сўнгра взвод командирига буюрди: — Ҳамма ёқ синчиклаб текширилсин! Қани ишга!

Рота қизлари территорияни синчиклаб текшираётган пайтда яна тревога эълон қилинди. Шу он ўрмон орқасидан икки немис самолёти учиб келди-да, «Ўрмончи уйи»нинг тепасини айланди, бирин-кетин икки бомба ташлади-да, ғойиб бўлди. «Ўрмончи уйи» қоп-қора бўлиб бурқсади-да, кейин ловуллаб ёниб кетди.

Х

Старший лейтенант Михайлова нозик табиатли аёл, аммо қаттиқ қўл командир эди. У ҳамма нарсани жойига, вақтига, шароитига мослар, ҳар ишни шу уч омилга ростлаб ўрнига қўярди. У бир кун йўлакда ўйчан одимлаб, хаёл суриб бораётган Қорақошни тўхтатиб: «Нега қийтанглаб юрасан? Бу юриш аскарга ярашмайди. Юрганингда товонингдан ўт чиқсин!» деди. Шундан кейин Қорақош ҳар ишда йигитлардай бўлишга, эркакшода старшина Акимовага тақлид қилишга уринди. Бошқа бир куни эса Қорақош Михайлованинг старшина Акимовани газаблётганининг устидан чиқиб қолди.

Унинг Акимовага айтаётган гаплари бундан аввал ротани саф қилиб, эркаклар ҳақида гапирган гапига, аскар қизнинг аскарлик қиёфаси тўғрисида Қорақошга айтган сўзларига тамомила зид эди.

— Акимова! — деди у баланд овоз билан. — Минг қаттиқ қўл старшина бўлганинг билан аёллигингни унут-

ма. Индамасам, блиндажда ҳам баъзи лапашанг бўйдоқлардай «ит ётиш, мирза туриш» қиляпсан. Урнингни каптиармус йиғяпти. Қўл-бетингни кир совунда ювармишсан. Блиндажингда на упа бор, на атир. Вазелининг ҳам йўқ. Буюраман, ана шу юқорида айтганларимнинг ҳаммасини муҳайё қил! Михайлова айтди қўйди, дема! Текшириб тураман.

Бир куни эрталаб Михайлова ротани саф қилди-да, старшина Акимовага ҳаммани яккама-якка гигиена текширишидан ўтказишни буюрди. Старшина Акимова ўзининг эркакча овози билан эркак старшиналарга тақлид қилган ҳолда, сафга команда берди:

— Смирр...ноо!..

Рота қотиб турди. Шундан кейин старшинанинг навбатдаги командаси янгради:

— Иккала қўлни олдинга чўз!..

Қизлар қўлларини олдинга чўзишди.

— Гигиенадан провер-ка, — деди-да, старшина текшириш бошлади.

Михайлова колоннанинг бошида қўлларини орқасига олиб, бармоқларини ўйнатиб, этигининг учи билан ер чизиб турарди. Старшина қизларнинг қўлларини, тирноқларини қараб чиқди-да, кимда қанақа нуқсон борлигини ёзиб олгач, «Смир-но!» деб қизларни қотириб қўйди ва лейтенант Михайлованинг олдига келиб, текшириш натижаси ҳақида доклад қилди.

Михайлова «нуқсони топилган» аскар қизларни олиб қолиб, бошқаларини тарқатиб юборишни буюрди. «Нуқсони топилганлар» Қорақош билан Бегимхон эди. Буларнинг қўллари тўрлаб, совуқдан ёрилиб кетган эди.

— Нуқсон топилганлар, сафдан бир қадам олға! — деб команда берди Акимова.

Бегимхон босайми, босмайми, дегандай зўрма-зўраки бир қадам олға ташлади. Унинг кетидан Қорақош шахдам қадам босди-да, ҳар қандай жазога тайёрдай ғоз бўлиб турди. Бегимхон командирдан уялганидан ерга тикилганича қолди.

— Оддий аскар Маҳмудова! Нега ерга қараб турибсан? Бошингни кўтар!

Бегимхон ноилож бошини кўтарди. Шундан кейин Акимова ротага калтагина команда берди:

— Рота, тарқал!

Рота қизлари шовқин-тўполон билан тарқалишди.

Уртада қолган Бегимхон билан Қорақош гуноҳкорлардай ер чизиб туришарди.

— Булар билан ўзингиз гаплашасизми? — деб сўради старшина Акимова рота командиридан.

— Узинг гаплашавер, — деди Михайлова қўлини силтаб.

— Сержант Бобровникова!

— Лаббай, ўртоқ старшина!

— Буларни «строевой шаг» билан полянкани юз марта айлантир! — деди старшина. — Ўзим санаб тураман! Марш!

Бобровникова: «Гуноҳкорлар, командамга қулоқ сол! Строевым шагом марш!» деб янги аскар қизларни майдончага бошлаб кетди.

XI

Қорақош билан Бегимхон ротадаги ҳамма ҳарбий интизом қоидалари билан танишиб, жангчининг шахсий қуроли бўлмиш яроғ-аслаҳа қисмларини ўрганиб, уларни ишлатишни билиб олган куниёқ Бобровникова иккаласини ясантириб, машқ майдонига олиб борди.

Машқ майдонида, оппоқ қор гилами устида яп-янги ва оппоқ пўстин кийган, бошидаги кубанкаси ҳам қордай оқ, оёғида сут ранг пийма, қўлида оқ жундан тўқилган биялак, елкасида портупей, белида пистолет — гўё бутунлай бошқа дунёдан келгандай старший лейтенант Михайлова турарди. Ундан сал нарида қип-қизил стол, Унинг устида китобча ва бир варақ чизиқли қоғоз ярқирарди.

Сержант Бобровникова старший лейтенантга яқинлашаркан, Қорақош билан Бегимхонни тўхтатиб, жим қилиб қотириб қўйгач, янги жангчилар қасамёд қилишга тайёр экани ҳақида рапорт берди. Қомрот Михайлова унинг рапортини қабул қилгач, унга жавоб бериб, Қорақошни ўз ёнига чақириб олди. У гўё Қорақошни авваллари мутлақо кўрмаган одамдай унинг бошидан оёғигача синчиклаб қараб қўйди.

Қорақош босиқ, лекин андек ҳаяжон билан старший лейтенант Михайлованинг тантанали ёниб турган мовий кўзларига боқди. Михайлова ўз қаршисида жанговар ишларга ҳозирдай дадил турган жангчисининг кўзларида қандайдир кучли ҳис-туйғу, ғазаб ва катта мақсад

варралари учқунларини кўргандай бўлди-да, унинг жанговар қасамёд қилишга тайёрлигини ўз кўзи билан кўриб иқрор бўлди. Кейин Бегимхонни чақирди, у билан ҳам худди шундай танишгач:

— Сизлар ҳозир ҳақиқий аскар бўлиш олдида туриб-сизлар, — деди. — Ҳозир Ватанга тантанали қасамёд қиласизлар. Бу — совет граждани ҳаётида катта ва унутилмас воқеа! Ҳозир сизларни кўрдиму, Адолат Соҳибовани кўргандай бўлдим. Ажойиб қиз, жанговар солдат эди... Адолат мана шу уйда жасорат кўрсатган эди, у ҳозир госпиталда. Энди сафга қайтолмаса керак.

Старший лейтенант Михайлова камтарин, ниҳоятда андишали, аммо принципли, одобли, жанговар оддий аскар Адолат ҳақида ҳикоя қиларкан, унинг хислати ва жасорати гўё кинолентасидай уларнинг кўзлари олди-дан ўтиб турди.

Рота командири Михайлова бу ҳақдаги ўз ҳикоясини тугатаркан, ярқ этиб Қорақошга, сўнгра Бегимхонга боқди. Уларнинг юзлари қатъий, кўзлари чақнарди. Михайлова уларнинг кўзларига табассум билан боқаркан:

— Юринглар, энди асосий ишга ўтамиз, — деди.

Пешин пайти эди. Қуёш ўрмон тепасида милтираб тургани билан тафтсиз эди. Михайлова ясатилган стол олдига келиб, оқ биялак устидан қўлларини ишқалаб, оёқларини бир-бирига уриб, ёпишган қорни пиймасидан қоқиб туширди-да, столга ўтирди.

Шу пайт старшина Акимова ротани строевой қадам ташлатиб майдонга олиб келди ва старший лейтенант Михайловага одатдагидай баланд овоз билан рапорт берди:

— Уртоқ старший лейтенант! Рота янги жангчиларнинг тантанали қасамёд қилиши муносабати билан сафланди!..

Рота жим. Қорақош билан Бегимхон ҳаяжонда. Улар қалб ҳаяжонини яширолмай лабларини тишлаб турибдилар.

— Қасамёд қилувчиларни стол ёнига таклиф қилман.

Михайлованинг буйруғи билан оддий аскар Қорақош Содиқова рота сафининг рўпарасига, қизил алвонли стол ёнига келиб, тантанали қасамёд қилишга ҳозир ҳолда честь бериб турди. Старшина Акимова столдаги қизил муқовали китобчани икки қўллаб Қорақошга тут-

қазди. Қорақош бу муқаддас ҳарбий қасам китобчасини боши узра кўтариб, баланд ва тантанали овоз билан Ватанига содиқлик ҳақида, жонажон Совет Ватани учун жонини ҳам аямаслиги, мабодо заррача хиёнат қилса, инқилобий қонуннинг қаҳрига дуч келишга розилиги ҳақида чин юракдан қасамёд қилди-да, китобчани ўпиб, кўзларига суртиб, стол ёнида ўтирган Михайловага тошширди.

Бегимхон ҳам Қорақош қандай қилган бўлса, шу йўсинда, балки ундан яхшироқ ва чаққонроқ ҳаракат қилиб, бутун рота олдида қасамёд қилди-да, Қорақошнинг ёнига бориб роз турди.

— Тантанали қасамёд қабул қилган кунингиз билан табриклайман, қизил аскар ўртоқлар! — деди старший лейтенант уларнинг юмшоқ қўлларини қаттиқ сиқиб.

Қорақош билан Бегимхон ўзларини табриклаган командирга хор билан жавоб қилишди:

— Совет Иттифоқига хизмат қиламиз!

ХИ

Қорақош билан Бегимхоннинг ҳарбий хизмати ҳам худди Адолатнинг хизматидай фронт йўлида ола будка қўйилиб, ола ёғоч тўсилган жойда бошланди. Йўлнинг икки ёғида мажақланган ҳарбий техника тартибсиз ағанаб ётарди. Бомба, снарядлар каллаклаган қарағайлар, пилла қурти учун кесилган кекса тутларни эслатарди.

Россиянинг пахтадай оқ, ипакдай майин ва кўрпа-кўрпа қалин қорини Қорақош ҳам, Бегимхон ҳам энди-гина кўрмоқда эдилар. Қор босган теварак-атроф бепоён пахтазордай оппоқ эди.

Қор ёғаётгани учун ҳавода самолёт учмади. Шунинг учунми, ҳарбий йўллар, аскарларга, техникага тўлиб кетди. Қорларни ғирчиллатиб қўшинлар кетидан қўшинлар, моторларни тариллатиб, техника кетидан техника ўтиб турди. Бегимхон билан Қорақош қўли-қўлига тегмай кун ўтказдилар.

Эртасига, индинига ҳам тиним бўлмади. Бу бир хилликдан Қорақош зерикди. Бир хаёли: «Қоч бу ердан!» деди, лекин яқинда ичган қасами ногоҳ келган бу фикр-ни хаёлидан қувиб чиқарди.

Қуёш кулиб боқса ҳам ҳаво совуқ, қалин қорнинг

оппоқ кўрпаси ҳамма нарсани, шу жумладан, жанглар қолдириб кетган изларни ҳам босиб кетган. Ўрмон орқасидан, олис-олислардан келаётган тўплар овозигина қаерлардадир қаттиқ жанглар бораётганини эслатади.

Совуқ изғирин Қорақош билан Бегимхоннинг қорача юзларини янада қорайтириб, ҳатто тўрлатиб юборган. Иккови бугун постда.

— Гулхан қилиб олсак-чи! — деди совуқ ўтиб кетган Қорақош.

— Тутунини самолёт кўриб қолса нима қиламиз? — деди совуқдан ер тепинаётган Бегимхон. — Яхшиси, будкага челақда кўмир ёқиб «қўлбола сандал» қилиб оламиз.

Қорақош ошхонадан ярим челақ чўғ аралаш кўр кўтариб келиб, уни будкага жойлади, сўнгра устига қор солинган котелок қўйди. Котелокдаги қор суви қайнагач, Қорақош чой дамлаб, қониқиб ичди-да, бир кружкасини Бегимхонга тутмоқчи бўлиб будкадан чиқди. Фронт йўлида рота кетидан рота саф тортиб, ҳарбий ашулани варанглатиб ўтмоқда эди. Аскарларнинг ашуласи узоқдаги уруш овозини ҳам босиб кетган. Бегимхон совуқдан дилдираб турса ҳамки, бир қўлида таёқчани ўйнатиб, бир қўлида байроқчасини қилпиллатиб, табасум ила аскарларни кузатиб турарди.

— Мана бу чойни ичиб ол, Бегим! — деди Қорақош унга будкадан олиб чиққан кружкани узатиб.

Бегимхон қайноқ чойни роҳатланиб ичиб олди-да, яна бир кружка сўради. Қорақош унга жавоб қилмай ўйланиб тураверди. Шу он Қорақошнинг аввалги аҳди ёдига тушди-да, Бегимхоннинг жаҳли чиқди.

— Қаллангизни кўтаринг, ўртоқ солдат! — деди у. — Ут элитдими, чой маст қилдими, нима бўлди?

— «Йўл тўсарлик»дан зерикдим...

Қорақошнинг бу гапига у лабини буриб:

— Жанг қилиш зарур бўлса фронтнинг орқасида ҳам қилаверасиз, — деб қўйди.

Фронтга кетаётган бир рота атайлаб қилдими ёки заруратданми, шлагбаумдан сал нарида дам олишга тўхтади-да шу заҳоти ротанинг аскар йигитлари Бегимхон билан Қорақошни ўраб олишди. Уларнинг бири «махорка чекасизми?» деб сўраса, иккинчиси «Кўзингиз мунча қора?» дер, бири Қорақошнинг сочига суқланиб қараса, яна бирови энгашиб олиб, Бегимхоннинг пиймасидаги қер-

ни тозаларди. Бу Қорақошнинг жиғига тегди. У жаҳл билан:

— Пиёдалар! Йўлингга марш! — деб буйруқ берди.

Аскар йигитлар унинг буйруғига қулоқ солмай, ҳатто уни мазахлаб хахолаб кулишди.

— Бу овоз билан ротага эмас, дивизияга команда беришинг керак, — деди солдатларнинг бири унга тегажаклик қилиб.

— Бу ерда туриш мумкин эмас, жўнаб қолинглар! — деб қичқирди Бегимхон ҳам Қорақошни қувватлаб.

— Туриш мумкин бўлмаса, ўзингиз нима қилиб турибсиз? — деди-да, бир новча солдат Бегимхонга тиржайиб тикилиб қолди. — Мен сизни қаерда кўрган эдим? Сизни кўрганман. Лекин қаердалигини билолмаяпман...

— Мен сизни биринчи кўришим...

— Эрингизни ҳам биламан. Бир қисмда хизмат қиламиз.

— Эримдан қора хат олганман.

— Хоҳласангиз эрингизни топиб бераман...

— Командиринг қани? — деди жаҳли чиққан Бегимхон ва овозининг борича қичқирди: — Командир-р!..

Уларнинг командири ўрмоннинг ичида экан, постдаги қизнинг овозини эшитгач, «нима гап» деб чиқиб келди.

— Анали новча солдатингизни қаранг, шилқимлик қилиб ишлатгани қўймапти.

— Хушомад қилаётгандир-да, қўяверинг, яхши қиз, солдатнинг хушомадидан чиройингиз ошса ошадики, камаймайди, — деди шлагбаум томон келаётган командир ҳазилкашлик билан.

Бундан бояги новча солдат руҳланиб кетди шекилли, Бегимхоннинг қулоғига: «Мени кутинг, мен қайтиб келаман!» деб пичирлаб кетди.

Бегимхоннинг қўли-қўлига тегмайди. Шлагбаумга офицерларнинг бири келиб, бири кетиб турибди. Посбон қизлар пиёдаларни ўтказиб улгурмай, автоколонналарга югуришади, уларга йўл кўрсатиб улгурмай, танклар колоннасига йўл бўшатишади. Қоронғи тушгач, ярадорлар тушган медицина машиналарини ўтказдилар-да, қўл иситгани будкага киришди. Будкада бояги шилқим аскар исиниб ўтирарди. У бирпасда будкани ўзиники қилиб олибди. Қорақошни кўриб, оғзи очиқ қопчиғининг ичидан қоғозга ўроғлиқ совға олиб, унга узатди.

— Мана сизга, бунақа духини Москвада карточка би-

лан ҳам навбатга туриб олишяпти. Атай сизга олиб келдим.

— Кўтар қопчиғингни! — деди унга Қорақош. — Йўқол бу ердан!

— Ҳайдаманг мени, синглим, мен буни сизга эмас, дугонангизга олиб келдим. Дугонангизга муҳим гап айтмоқчиман.

Қорақошнинг жаҳли чиққанидан Бегимхонга ҳам ўшқирди:

— Дугонам бўладиган бўлсанг, ҳайда буни, йўқса комендатурага уни ўзим элтиб бераман, вассалом!

Бегимхон жавоб бериб улгурмай, бояги аскар Қорақошга хушомад қила бошлади.

— Қаёққа олиб кетсангиз ҳам олиб кетаверинг, аммо гапимни бўлманг, кўзидан, — деб унинг юзига кулиб қараб турди. — Мана сизга ҳам совға...

Қорақош автоматининг сумбасини унинг кўзларига ўқталди-да, овозининг борича «Встать!» деб қичқирди. Шилқим солдат унинг бу гапини ҳазилга йўймоқчи бўлиб эди, Қорақош жиддий тус олиб: «Қўлларингни кўтар, қочоқ!» деди. У кўрдик, талаб беҳазил, астойдил, ўрнидан туриб, қўлларини кўтарди.

Қорақош унинг қопчиғини елкасига орқалатиб ҳайдаб кетди ва дала комендатурасига топшириб қайтди.

Бу Бегимхонни қаттиқ ранжитди.

— Мунча тезлик қилмасанг, Қорақош! — деди Бегимхон уни сансираб. — Тезлик ҳам эви билан-да!..

— Михайлованинг эркак зоти ҳақидаги гапини эшитдинг-ку! Нега буйруқни бузасан? — деди Қорақош ҳам уни санлаб.

— Уни гапи рота территориясига оид, тузукми? Биз йўлдамиз-ку!..

— Йўл эмас, пост!

Бегимхон ўйланиб қолди. Бу солдат рост гапирдимми? Балки ростдир. Балки у эримни кўргандир... Э, яхши бўлмади-да, Қорақошнинг бу иши...

Қорақош билан Бегимхон постдан якка-якка қайтишди. Бегимхон зарда билан тез юриб кетди. Қорақош эса, майда одимлаб, орқада қолди. «Балки Бегимхон ҳақдир. Тезлик қилсам қилгандирман. Бегимхонни ранжитганим яхши бўлмади», деб қўйди у фикран.

У сўқмоқ билан блиндажи жойлашган ўрмонга кирди. Сўқмоқ гўё қил кўприк. Унинг ингичка оқ лентасида

Бегимхоннинг зарда билан босган излари. Ҳар бир одини Қорақош уч марта ҳатлапти. Қорли сўқмоқ уни хаёл оғушига элтади. «Кет бу ердан!» дейди, оёғи остидаги қор бир маромда «ғарч-ғурч» қилади.

«Фронт шуми? Фронт шу бўлса, кимга қарши курашяпсан, Қорақош?» Бунга жавоб ўрнида Бегимхоннинг таънаси эшитилади. «Сен ўзимизникиларга қарши курашяпсан, Қорақош! Совет аскарини қаёққа ҳайдаб кетдинг? Унинг нима гуноҳи бор эди? Гуноҳига яраша қилдингми шу ишни ёки Михайлованинг буйруғига кўр-кўрона итоатингми бу?..»

ХIII

Урмон сўқмоғида йўлиққан Михайлова Қорақошнинг кўзига бошқача бўлиб кўринди. Уни юрганида кўринг экан. Бўйи ҳам кечадан бери анча ўсиб қолганга ўхшарди. Юзи кеча оқ сариқ эди, ҳозир ял-ял ёниб турибди.

— Уртоқ старший лейтенант! Постдан келяпман. Менинг навбатчилигим даврида ҳеч қандай ҳодиса юз бермади. Оддий аскар Содиқова, — деди Қорақош унга честь бериб.

Михайлова унинг юзига тик қаради.

— Нега ҳеч қандай ҳодиса юз бермади дейсан? Қочоқни ушлаб тегишли жойга топширибсан-ку. Товони қаварганини баҳона қилиб, кейинда қолган, орқасига қайтган қочоқни ушлабсан. Уни жарима ротасига юборишди.

— Менга совға олиб келган экан ўша, — деди у кулгисини босолмай.

— Хабарим бор. Духи... Бу ишинг учун мен сенга ташаккур эълон қиламан.

— Арзимади, — деди Қорақош камтарлик қилиб.

Унинг бу соддалигидан жаҳли чиққан Михайлова:

— Арзимади, деганинг нимаси! Солдатлигингни унутдингми! — деди ундан ташаккурга ҳарбий устав бўйича жавоб кутгандай.

Бу ҳаққоний талабни фаҳмлаган Қорақош дарҳол ўзини ростлаб, честь берди:

— Совет Иттифоқига хизмат қиламан!

— Вольна! — деди Михайлова, кейин уни қўлтиқлаб олди. — Юр, сени ертўланггача кузатиб қўяман.

Меҳрибон командирнинг илиқ қўли унинг совуқда увушган баданини иситиб юборгандай бўлди. Қорақош

бундан ўзини батамом бошқача ҳолатда, қулай вазиятда сезди-да, унинг бу меҳрибонлигидан фойданиб қолгиси келди.

— Уртоқ старший лейтенант, битта илтимос қилсам, йўқ демайсизми?

Михайлова индамай йўлида давом этди. Қорақош ҳам унинг кетидан унга баробар қадам ташлаб борди. Михайлова бир оз юргач, Қорақошга қайрилиб қаради.

— Қандай илтимос?

— Йўқ, демасангиз айтаман. Чунки сизнинг «йўқ!» деб юборишингиздан қўрқяпман.

Комрот уни янада маҳкамроқ қўлтиқлаб, ўйчан борарди. Бир оз юргач, йўлидан тўхтади.

— Юртингни соғиндингми? — деди. — Жоним билан юборардим, иложи йўқ. Вазият оғир. Ҳеч кимга ўз жонидан бир қарич нари кетишга рухсат йўқ.

— Мен сиздан бошқа нарса сўрамоқчиман.

Михайлова унга тикилиб туриб сўради:

— Бошқа ишга қўяйми? Қийналяпсизларми? Шундайми?

— Тўғри айтасиз, жуда қийналяпман.

Михайлова қора қайиннинг эгилиб турган майда тароқчали бир кокилини синдириб олди. Ерга шохлардаги қор тўкилди. Михайлова қўлидаги кўк тароқларни ўйнаб туриб деди:

— Ўзинг танла бўлмасам.

Муддаодаги гапни айтгани учун Қорақошнинг шодлиги танасига сиғмай кетди.

— Аллақачон танлаганман! Сизнинг ёрдамингизга мухтожман, холос.

Старший лейтенант Михайлова шу чоқ унга ҳар қандай ёрдам беришга тайёрдай эди.

— Қани, қани, — деди қизиқсиниб. — Нимани танлагансану, қанақа ёрдамим керак сенга. Айта қол!

— Жанг майдонида бўлгим келади. Ахир мен қасос олгани келганман! — деди Қорақош қатъий оҳангда. Кейин унинг кўзларига астойдил тикилди-да, мақсадини очик баён қилди: — Штабга кириб айтинг-да, мени жанг майдонига кетаётган бирорта қисмининг илгор отрядига қўшиб юборинг! Илтимосим шу.

Роҳа командири Михайлованинг юзи жиддийлашди, кулиб турган кўзлари бирдан сўнди. «Гапим ёқмади

унга» деб ўйлади-да, Қорақош ундан ё жазо, ёки аччиқ сўз кутди.

— Қўлимдан келмайдиган ишни талаб қилишингни билувдим, — деди Михайлова. — Менинг ҳам сенга ўхшаб кўксимда армоним кўп, юрагимнинг яраси сеникидан кам эмас. Болаларим чегарада қолган... Эримнинг қабрини кўрганим йўқ. Рухсат этсалар мен ҳам битта ротани, борди-ю, ротани ишонмасалар, бир взводни жангга сола олардим. Афсуски, рухсат йўқ. Сен билан мен Ватан ихтиёридаги одамлармиз. Ватан қаерга қўйса, ўша ерда маҳкам туришимиз керак, уқтингми?

Қорақош ўзининг дарди у ёқда қолиб Михайлованинг қисматига ачинди. «Эрининг қабрини ҳали ҳам кўролмаган экан, бечора! Бунинг устига икки боласи чегарада қолиб кетган экан».

Қорақош Михайловага ачинса ҳам ўз талабидан қайтмади.

— Бу ерда пўпанак босиб ётаверамизми бўлмаса? — деди Михайловага термилиб.

Унинг ўз ротасидаги хизматни камситишидан Михайлованинг жаҳли чиқди.

— Ношукур экансан! Сен қилаётган ишнинг нимаси ёмон! — деди у зарда билан.

— Менинг жойим бу ерда эмас.

Унинг бу гапидан Михайлованинг зардаси қайнаб кетди. Гапни калта қилиб, Қорақошга: «Бор, ухла!» деди-да, жаҳл билан орқага бурилди.

Қорақош яна хаёлга ботиб қолди. Унинг боши оғир, оёқлари зўрға қимирларди. Шу пайт сўқмоқда йўлиққан хат ташувчи қиз унга қўлма-қўл юриб титилиб кетган бир конверт бериб кетди.

Қорақош бу ерга келганидан бери биринчи марта ўз юртидан хат олди. Хат унинг шаҳар комсомол комитетидаги дугонасидан эди. У фронтга қилган сафаридан қайтибоқ Қорақошларнинг уйига кирганини, Қорақошнинг фронтдан ёзган мактуби келган кунлари унинг қайнатаси ҳам ишчи батальонга кетганини, қайнанаси Орзи додхо ҳамон туз билан керосин ғамлаб юрганлигини, Хуринисо ая Ҳасан билан Ҳусанини фронтга жўнатиб, катта уйда бир ўзи кун кечираётганини, Қорақошнинг йўлига кўзи тўрт бўлиб ўтирганлигини ёзибди.

«Ҳаммадан ҳам ойим бечорага қийин бўлди. Ёлғизлик, жудоликка бардош бера олармиканлар. Бошимизга

бундай оғир савдолар тушувини ким билибди. Сабр кининг, бувижон?..» деб қўйди Қорақош ўпкасини базур бо-
сиб.

XIV

Тун.

Ўрмон ичидаги ертўла — ётоқхонада бўлинма қизлари мушуклардай ҳуриллаб ухлаб ётишибди. Бирининг кўрпаси тушиб кетган, бири гужанак бўлиб тиззасини қучоқлаб ётибди, биттасининг кўкраги очиқ. Шу вақт блиндажга кирган Қорақош кўрпани тўғрилаб қўйди.

— Ўз ҳолларига қўйиб бер, яйраб ётишсин, — деди унга Валя Бобровникова.

Тўрт қиз бурчакда гильза чироқ ёруғида гуж бўлиб ўтиришибди. Валя қўлқоп тўқимоқда. Бегимхон хат ёзпти, Маша яна ўз ҳунарини қилиб, эскиб кетган картада фол очяпти.

— Қаёқда қолиб кетдинг, Қорақош? — деб сўради Бобровникова. — Бегимхоннинг келгани қачонлар эди.

— Рота командири Михайлова ушлаб қолди...

— Менинг устимдан шикоят қилгандирсан-да... — деди Бегимхон хатдан кўзини олиб.

— Менинг унақа одатим йўқ, — деди Қорақош. — Ҳали ҳам ўшанга ачиняпсизми дейман. Қўйинг, куйманг, бунга арзийдиган эмас экан. Оёғини ерга теккизмай ўз жойига юборишибди.

— Нима, қочоқ эканми? Ажаб қилишибди юборишган бўлса!

— Ундай бўлса, нега менга араз қилдингиз?

— Эрингни танийман, деган эди. Мен ундан эримнинг дарагини биларманми, деб ўйлаган эдим...

— Ҳей қизлар, секинроқ, постга борадиганлар ухлаб олишсин! — деди Бобровникова.

Бегимхон хат ёзишда давом этди. Қорақош юртидан келган бояги мактубни қайта-қайта ўқиб, авайлаб яшириб қўйди, сўнгра қўлига «РПД» — «Дегтяревнинг қўл пулемёти» деб аталмиш китобчани олди-да, гильза чироқнинг ёнига келиб, қизларнинг орасига ўтирди. Чироқнинг ёруғидан иси кўп эди. Илон тилидай ингичка оловнинг жуводиздай ёруғи гоҳ чапга, гоҳ ўннга букилиб, пулемётнинг тактик ва техник кўрсаткичларини Қо-

рақошга баён қилаётган ҳарфларни кўздан тўсиб қўярди. Блиндаж шароити шу. Унга кўникмай илож қанча!

Блиндаждаги тунги жимликни бу гал Маша бузди. Боядан бери ўзи-ўзига шивирлаб фол очаётган Маша бирдан:

— Қизлар, хой қизлар, буни қаранглар, шўрим қуриди мани!.. — деб юборди.

Бобровникова ишини тўхтатиб, қизиқиб сўради:

— Фолинг ёмон чиқдими? Нима гап?

— Ёмон! — деди Маша қўлини силтаб. — Жуда ёмон... Акам яқинда госпиталдан чиқиб, яна урушга кетувди. Ушанда постда турувдим. Очиқ машинада кетувди. Уни орқасидангина кўриб қолдим. «Ака-а!» деб қичқирувдим, овозимни таниди, аммо орқасига қайрилиб қарагунча машина ғириллаб кетиб қолди.... — Машанинг ўпкаси тўлди, йиғламсираб гапида давом этди. — Буни қара, Валя, тагин ярадор бўлганга ўхшайди, карталарнинг чиқиши ёмон...

Бобровникова уни жеркиб ташлади:

— Қўйсанг-чи, шу картага ишониб ўтирибсанми, лақма.

Маша ўз шубҳасини оқлашда давом этди:

— Кеча туни билан фронтга аскар ўтувди, бугун куни билан қатор-қатор машиналар Москвага ярадор ташиди.

— Таниш ярадорларни мен ҳам кўргандим, — деди Бегимхон. — Уларнинг кўплари яқиндагина шлагбаум остидан фронтга ўтишган эди. Энди машинада ҳам замбилда ётишибди боёқишлар.

Фронт йўлидаги қатновларга қараганда энг катта, энг оғир жанглар ҳали олдинда эди. Гитлер қиш кунлари Москва бўсағасида герман вермахтининг синган туёғи учун баҳорда қасос олмоқчи бўлиб, дунёга жар солиб, томоғини қирмоқда эди.

— Қорақош! Валя! Бегимхон! — деди Маша уларга мурожаат қилиб. — Қайси биринг постда турсанг ҳам ярадорлар ичида акамни кўриб қолсаларинг, дарров мени чақириб қўйинглар, хўпми?

— Акангизни танимаймиз-да, — деб жавоб қилди Бегимхон Машага юзланиб.

— Кўрган одам дарров танийди, — деди Маша картасини йиғиштириб қўяркан. — Менга ўхшаш оқ сарик, сочи тилла рангроқ, кўксида «Жасорат кўрсатгани учун»

медали бор. Ўзи медални ўтган йили Ельна жанглари учун олган.

Улар гап билан бўлиб, чироқ Қорақошга қолди. Чироққа энгашиб олиб, қўл пулемётининг тактика-техника кўрсаткичларини ҳижжаламоққа тушди. У шу қадар берилиб кетган эдики, қизлар жимиб қолганликларини ҳам сезмади.

— Ухласанг-чи, ахир, постдан келдинг-ку! — деди Бобровникова уни койиб.

— Халақит берманглар, адашиб кетамак,— деди-да, Қорақош яна китобга мук тушди.

Шу чоқ блиндаж эшиги тақиллади.

— Ким? — деди Валя Бобровникова.

Жавоб ўрнига эшик яна тақиллади. Маша энтикди.

— Йигитларга ўхшайди...

Бир зумда ертўла тўс-тўполоғ бўлиб кетди. Бундан Қорақошнинг гаши келди-да, қизларга ўшқирди:

— Ким экан бу бевақт келган, тинчимиз бузилди.

Қизлар ўзларини ростлаб олгач, Бобровникова эшик олдига борди-да, астагина очди. Остонада сартарош амаки илжайиб турарди.

— Мунча кеч? — деди Валя норози оҳангда.

— Анави взвод қизлари ушлаб қолишди, — деди сартарош гуноҳкор оҳангда. — Орқамга қайтаверайми?

— Йўқ, йўқ, кираверинг! — дейишди қизлар чувиллашиб.

Сартарош амакини Қорақош биринчи кўриши эди. У оқсоқланиб кириб келди-да, дарҳол ҳазиллаша бошлади:

— Қани, кимга нима ясаб берай? Кимга «олти ойлик?» Кимга «тўққиз ойлик?» — Сумкасидан асбобларини олиб, моҳирлик билан қўлида ўйнатди. — Кимнинг қошини териб қўяй? Кимга киприк улаб берай?

Қизлар сартарош амакини бундан икки соат аввал кутган, лекин у келавермагани учун ётиб қолган эдилар. Ҳозир эса, сартарош амакидан араз қилибми ёки ундан теша тегмаган бирор янги қизиқ гап эшитиш учунми, оғизларига талқон солгандай жим ўтиришарди. Сартарош амаки қизларнинг нозидан ҳайрон бўлди шекилли, қўлларини белига қўйиб, зарда билан деди:

— Ҳой қизлар! Нега индамайсанлар? Ҳар келганимда очередь бўлиб кетардиларинг-ку!

Қизлар жим. Бу ҳолат унинг зардасини қайнатиб юборди.

— Билдим, йигитларингни кутаётган экансанлару, оқсоқланиб мен кириб қолибман. Қайси йигитдан камман?! А!.. Оёғим чўлоқ, холос. Айбим шу. Билаклар пухта! Бу билаклар чегарадан Серпуховгача пулемёт судраган!

Қорақош пулемёт дарагини эшитиб, китобчани йиғиштириб қўйди-да, қизиқсиниб сўради:

— Пулемётчимидингиз?

— Биринчи қўл пулемётчи бўлганман! Яраланиш олдида «максимка»лар взводига командир эдим.

— Оёғингизга нима қилган?

Сартарош амаки «мумкинми?» деб тапчаннинг бир чеккасига ўтириб олиб, шошилмай гап бошлади:

— Тиззамдан пастини тўп ўқи шартта узиб кетган. Госпиталда ясама оёқ қилиб беришди-да, ўзимни яроқсизга чиқаришди. «Мени брак қиладиган ветеринар ҳали туғилгани йўқ», дедим.. «Мен катта отман, ҳали узоққа чопиб, ҳар қанча аравангни тортаман», дедим-да, қаттиқ бўлиб, яна тагин: «Танамда жоним бор экан, сафдан кетмайман» деб туриб олдим. Боплапманми? Уй-жойим Смоленскда. Тезроқ уни озод қилишимиз керак-да! Э, сартарошликкаям зўрға кўнишди...

«Менга энг керакли одам экан бу сартарош амаки», деди-да, Қорақош ундан пулемётчиликни ўргатиб қўйишни сўради.

Сартарош амаки «пулемётчилик сенга на даркор?» дегандай унга савол назари билан қаради.

— Солдат деган номим бор, пулемётчилик ҳам асқатиб қолар, амаки.

— Бу гапинг тўғри, қизим, — деди сартарош амаки. — Ҳар аскарга қирқ ҳунар оз! Бўпти. Жоним билан ўргатиб қўяман. Лекин пулемёт йўқ-да. Пулемёт топилса-ку...

Уларнинг гапи шу ерга келганда қизлар сартарош амакини ўраб олишди.

— Аввал сартарошлик, кейин пулемётчилик, — деди Антонина, — қани бўлинг, меникини «уч ойлик» қилиб қўйинг.

Сартарош амаки икки қўли билан белини ушлади-да, гўё ҳали бойкот қилган қизларнинг адабини бераётгандай гердайиб туриб, салмоқ билан унга гап қотди:

— Тегирмон навбати билан, қўзичоғим. Сен тўхтаб тур, навбат мана бу янги қизники.

— Йўқ, йўқ! — деди Қорақош унга эътироз билдириб. — Менга пулемётчиликни ўргатсангиз бас, ана, Машанинг сочини текисланг!

Машанинг кўнглига пардоз сиғмас эди. У ҳам ўз навбатини бошқа қизга ошириб юборди. Унинг хаёли акасида эди. Қорақошнинг хаёли эса, пулемётда. «Пулемётчини топдинг, пулемётини ҳам топ!» дер эди хаёли.

XV

Турли ўйлар билан Қорақош постга чиқди. Бир қурига қатнов жуда кучайиб кетди. Фронтга кетма-кет аскар ўтар, фронтдан бўш машиналар қайтарди. Баъзан санитар машиналар ичи тўла ярадорларни олиб келиб қоларди. Қорақош уларнинг ичидан оқ сариқдан келган, тилла ранг сочли аскарни қидирди. Ана шундай санитар машиналарнинг бирини усталик билан ҳайдаб келаётган шофёр Қорақошнинг кўзига иссиқ кўринди. Юз-кўзидан худди ҳамшаҳаридай эди у. Қорақош ундан гап сўрашга ботинолмади. Шофёр йигит ҳам шўх экан, машинасини шлагбаумдан ўтказар-ўтказмас «тир-тир» қилдириб, чеккага чиқариб қўйди-да, у ёқ-бу ёғини «тузатишга» киришди, челақ сўраб, Қорақошнинг олдига келди.

— Синглим, сизларда Адолат Соҳибова деган қиз борми? Кўрсам бўладими?

— Адолат Соҳибова шу ерда хизмат қиларди, — деди Қорақош. — Аммо уни ҳозир кўролмайсиз...

Йигит энтикиб кетди.

— Нега, кетиб қолдимми?

— Кими бўласиз?

— Айта қолинг, шу ердами, кетиб қолдимми? Қаерга кетди? Қачон кетди? Ҳеч нарса дедими? Ҳеч кимга хатпат қолдирмадимми?

— Сиз кими бўласиз ёки Жабборов бўласизми?

— Адолатхонга Нормат Жабборовнинг омонат гапини айтмоқчи эдим. Жабборов фронтда... — деди шофёр йигит.

— Адолатхонни мен ҳам кўролмай қолдим, — деди Қорақош нотаниш одамга Адолатнинг қисматини айтиб ўтиришни истамаганидан.

— Адреси борми?

— Адресини билмайман, Бегимхон деган дугонам билади...

Бегимхоннинг номини эшитиб, йигитнинг кўзи ёнди.
— Мен андижонлик Валижон бўламан. «Вали андижонлик» деса мени ҳамма танийди. Ўзингиз қаерликсиз, синглим?

Унинг бегона йигит билан узоқ суҳбат қилишга вақти йўқ эди, лекин бу йигит Бегимхонни қаердан танишини билгиси келди. Валижон ҳам уста йигитлардан экан, у ёғини ўзинг топиб ол, дегандек «синглим бўлади» деб қўя қолди.

— Синглингизни кўргингиз келса, уни пешиндан кейин шу жойдан топасиз, — деди Қорақош.

Валижон сўраб келган челақни ҳам унутиб, машинасининг «бузуқ» лигини ҳам эсдан чиқариб, моторини тариллатиб, ҳайдаб кетди.

Пешиндан кейин қатнов сусайди. Аммо осмондаги шовқин зўрайиб кетди. Самолётлар қанотларини кумушдай ялтиратиб тўда-тўда бўлиб гоҳ Фарбга, гоҳ Шарққа уча бошладилар. Моторларнинг гувиллаган овози сўнар-сўнмас гумбурлаб бомбалар портларди. Тўсатдан тепада чақмоқ чақилгандай бўлди-да, гўё атрофга бодроқ сочилиди... Қорақош бошини кўтариб қаради, кичкина самолётчалар баланд-паст бўлиб ҳавода жанг қилар эди. Уларнинг жангига Қорақошнинг оғзи очилиб қолди. Қийғирга ўхшайди... Қийғирдай учиб, узоқдан гўё бир-бирини тегиб ўтар, бир-бирининг ёнидан, гоҳ устидан, гоҳ остидан «чўқилар»ди. Ниҳоят, улардан бирининг думидан пиликдек тутун чиқди, кейин у алангага айланди-да, самолёт тошдай ерга шўнғиди, ўрмон томонда алангадан гумбурлаб портлаб кетди. Ротанинг қизлари «миссер» тушган жойга югуришди. Қорақош уларнинг орқасидан ҳавас билан қараб қолди.

«Миссер»ни томоша қилгани кетган қизлар ҳали орқасига қайтганлари ҳам йўқ эдики, «Вали андижонлик» ярадорларини ташлаб, қайтиб келди. У кела солиб, яна Бегимхонни сўради. Бегимхоннинг постга чиқишига ҳали икки соат бор эди. Валижон унинг олдига ўзи кирмоқчи бўлди. Қорақош унга Михайлова ўрнатган янги тартибни айтиб, рота территориясига эркакларнинг кириши мумкин эмаслигини билдирди. Валижон шлагбаум тагидан ўтаётди: «Кўришгунча хайр, синглим» деб кулиб кетди.

Валижон узоқлашиб кетгач, Қорақошнинг кўнгли яна ғаш бўлди. Бегимхоннинг олдида ўзини гуноҳкор

деб билди-да, Валижонни шу заҳоти орқасига қайтармоқчи бўлди, аммо кеч қолди. У афсус ва пуншаймондан сочини юлғудай бўлиб туриб эди, уриб туширилган «миссер»ни қидириб борган қизлар келиб қолишди.

Бир гала аскар қизнинг ўртасида девдай сариқ немис келарди. У қўрқувдан мурдага ўхшаб кўкариб кетган эди.

Тирик фашистни Қорақош энди кўриши эди. Башарасининг совуқлиги худди калтакесакнинг ўзгинаси, кўзлари ҳам совуқ. «Ўткир акангни мана шу фашист ўлдирган», деб шипшиди юрак. Шу топда Қорақош унинг кўзларини ўйиб олгиси келди. «Бу газанданинг кўзини ўйиб олиш ҳам оз!» Оғзидан отиб ташламоқчи бўлиб автоматни ўқталган эди, қизлар унинг қўлидан ушлаб қолишди. «Тил» керак дейишди.

Немис без бўлиб турарди. «Оғзингдан қонинг келгурни қаранглар, бизни назар-писанд қилмагандай гапиргиси ҳам келмаяпти. Ҳу, чўчқага ўхшамай бўйинг чиригур. Келиб-келиб, қизларга асир тушибди-ю, тагин бурнини кўтаради, ҳаром ўлгур, тфу!...» деди Қорақош юрагида йиғилиб ётган бутун нафратини бўшатиб олгиси келгандай.

Қорақош бу билан қаноатланмади, сержантдан газабланиб сўради:

— Тўғри йўл турганда бу моховни нега шлагбаумга бошладинг?!

— Фашистнинг эгилганини кўрмоқчи эдим,— деди Бобровникова.

Дарҳақиқат, Европани депсаб, Москва бўсағасигача келган бу фашистнинг ҳеч эгилгиси йўқ эди. Иложи бўлса, у шлагбаумни ҳам кўкраги билан синдириб ўтмоқчи.

— Эгил, фашист! — деди Бобровникова унинг бўйнига автомат қўндоғи билан бир тушириб.

Фашист учувчиси эгилишга мажбур бўлди. Қизлар унинг ҳолига хахолаб кулиб юборишди.

Қизлар қий-чувлашиб немисни ҳайдаб кетишаётганида Қорақош Антонинани четга чақириб олиб:

— «Миссер»нинг пулемёти бор эканми ёки у ҳам портлаб кетибдими? — деб сўради.

— Самолёт портлайди-ю, пулемёт қоладими? — деб жавоб қилди Антонина.

— Пулемёт нега керак эди сенга? — Бегимхон ўс-моқчилаб сўради.

— Айтмоқчи, сени Вали андижонлик қидириб келувди. Жабборов билан бирга хизмат қилар экан...

— Қани? Қаерда? — Бегимхон энтикиб сўради.

— Кетди.

Бегимнинг бадани жимирлаб кетди-да, шошилиб сўради:

— Афт-башараси қанақа экан?

— Узун бўйли, келишган йигит экан. Унг бетида чақадай ямоғи бор. Бегимхон киминг бўлади? деб сўрасам, «синглим бўлади» деди.

— Уша! Худди ўша! — деди ҳаяжонланган Бегимхон. — Эримнинг ўзгинаси...

— Қора хат олган эдинг-ку.

— Қора хат олган бўлсам ҳам, эримнинг ўзгинаси. Юрагим сезиб турибди... билдингми! Уни ҳам ҳайдаб юборган бўлсанг керак, ҳойнаҳой...

Қорақошнинг назарида Бегимхоннинг астойдил жаҳли чиқди. «Унинг ўрнида бўлсам мен ҳам шундай қилардим. Лекин ротамизда қарор топган интизомни бузишга ҳаққим ҳам йўқ эди. Менинг ўрнимда турса Бегимхоннинг ўзи ҳам шундай қиларди. Балки мен бир оз ҳовлиқмалик қилгандурман», деган андиша билан Қорақош жимиб қолди.

Бегимхон ҳам ўйга ботиб қолди. «Рости билан ҳам эрим тирикмикин? Мени қидириб келган одам ўшами ёки кечаги шилқим солдатга ўхшаган биттасими?» Шу вақт дала бригадасидаги қизларнинг гаплари ёдига тушди: «Ву урушда «йўқолиб» топилганлар, «ўлиб» тирилганлар озми? Нормат акани ҳам «ўлди»га чиқаришмабмиди! Тирик экан-ку! Топилибди-ку? Адолат «ўлди»-сига ишонмай, уни қидириб кетди», дейишган эди улар. Бегимхоннинг кўнглида эрининг тириклигига умид учқуни пайдо бўлди.

XVI

Михайлованинг кўрсатмаси бўйича, рота навбатчисининг вазифаси аскар қизларнинг ётоқларини икки хил душмандан қўриқлашдан иборат эди. Бири — ҳақиқий душман, фашистлар, иккинчиси — аскар қизлар интизомини бузиши мумкин бўлган эркаклар. Рота нав-

батчиси бўлинма территориясини ҳар икковидан ҳам баб-баравар қўриқлаши шарт. Михайлова буни Қорақошга бугун яна тайинлаган эди.

Худди шу куни Қорақош поstda турганида, Валижон яна келиб қолди. У юк қопчиғини орқалаб олганича қувнаб, илжайиб келарди.

— Ўртоқ ҳамшаҳар, э, кечирасиз, ўртоқ навбатчи, сизга мурожаат қилишга рухсат этинг! — деди Валижон честь бериб.

— Рухсат! — деди Қорақош ҳам унга честь бериб.

У гапириш учун энди оғиз жуфтлаган эдики, ўрмон орқасида икки самолёт учиб келиб, шлагбаум яқинида йўлга бомба ташлай бошлади. Йўлда бораётган аскарлар йўл атрофига ётиб олиб самолётларга пастдан тасира-тусур ўқ отишди. Бир зумда теварак-атроф тўстўполон бўлиб кетди. Тревога билан қўзғалган рота қизлари ҳам окопларга етиб олиб, ҳужумчи самолётларга ўқ уза бошладилар.

Қорақош аввалига бомба тўғри унинг бошига тушаётгандай қўрқиб кетди. Кейин ўзини ўнглаб олиб, дарҳол чуқурликка тушди-да, ўша жойдан рота территориясини назорат қилди. Айни пайтда Валижонни ҳам кўздан қочирмади. Валижон тажрибали аскар эди. У тревога вақтида чуқурга ҳам тушмади, ерга ҳам ётмади-да, қора қайинга суяниб, самолётларга қараб тураверди. Чунки, самолётлар бу ердан анча узоқда, йўлда бораётган автоколоннага ҳужум қилаётган эди.

Душман самолётларининг бомбаси тамом бўлдимидеки қаршилиқнинг зўриданми, улар қанчалик тез пайдо бўлган бўлса, шунчалик тез жўнаб қолишди.

— Отбой! — деб қичқирди старшина Акимова етти тош жойга етадиган овозининг борича. Бир зумда яна тинчлик ҳоким бўлди-да, ҳамма ўз ишига шўнғиди. Валижон билан Қорақош ҳам яширинган жойларидан чиқишди.

— Қўрқмадингизми? — деб гап бошлади Валижон. — Ҳозир ҳам ҳолва, бундан аввал бизни кўз очирмасди бу ярамаслар.

— Сиз ботир экансиз.

— Ботирликдан эмас, тажрибадан, — деди Валижон унга яқинлаб. — Шофёр эдим. Яраланиб госпиталга тушдим. Узлари тузатиб, ўзлари госпиталда олиб қолишди. Умрим йўлда ўтади. Ҳар куни икки-уч бор, баъ-

зан тинимсиз ҳаво ҳужуми остида бўлганман. Қизил ярим ой нухасини ҳам ҳурмат қилмайди, бу аблаҳлар.

Унинг кўкрагида бир эмас, учта қизил рангли лента-си бор. Оғир ва енгил ярадорлик белгиси булар. Кўп иш кўрган йигитга ўхшайди бу Валижон...

Қорақош қараса, суҳбат чўзиладиган, гапни калта қилиш учун мақсадга кўча қолди.

— Хўш, хизмат? — деб сўради Қорақош гапни шартта кесиб.

— Бегимхонни кўрмоқчи эдим... Ротага кирсам майлими?

— Бегимхоннинг кими бўласиз? — Қорақош: бу йигит Бегимхоннинг эри бўлса, иқрор бўлади, деб ўйлади.

— Унинг кими эканимни ўзини кўрганимдан кейин айтаман...

— Афсуски, бегона одамлар ротага киритилмайди, — деди Қорақош бу гал ҳам.

— Мен бегона эмасман, кўриб турибсиз-ку. Тошкентда тузилган дивизиянинг госпиталида санитар машина ҳайдайман. Мана ҳужжатим.

— Бу ерга Михайлонадан берухсат кириш мумкин эмас!

Валижон ўйланиб қолди-да, бир оздан кейин сўради:

— Бегимхон хотиним, десам киритармидингиз?

— Унинг эри йўқ. Эридан урушнинг бошидаёқ қора хат олган... Буни бошқа одам билан адаштираётгандир-сиз.

— Адаштирганим йўқ. Ҳақ гап!

Қорақошнинг кўзи ўйнади.

— Тирикмидингиз? — деб сўради у Бегимхон учун беҳад қувониб.

Валижон қизлар ротаси навбатчисининг уларнинг тақдирига қизиқаётганидан мақсадга яқинлашиб қолганини сизди-да, бўлган воқеани унга баён қилди.

— Урушнинг бошида бундай янглишлар кўп бўлган, — деди у Қорақошга мулойим боқиб. — Қуршовдан чиқишда яраланиб ўрмонда қолувдим. Аръергад қисмларининг санитарлари госпиталга юборишган эди. Ўз қисмимизда мени «ўлди» дебдилар... Госпиталда ёзган латларимга Бегимхондан жавоб келмади. Қишлоқдаги таниш-билишларнинг ёзишича, у қишлоқдан бош олиб кетганича бедарак эмиш. Жабборов яқинда қишлоқдан янги хабар топиб келди. Бегимхон фронтга кетган эмиш,

Бу ротанинг Бегимхон исмли солдати ўша қишлоқдан бош олиб кетган хотиним эмасмикин, деб излаб келдим.

— Бахтли йигит экансиз, Бегимхон ҳам бахтли экан! — деди Қорақош севинчидан кўзига ёш олиб. — Бегимхон ҳозир блиндажда. Қирғоқдаги йўлкача билан ярим чақирим юрсангиз, уч қарағай остидаги блиндаждан Бегимхонни топасиз.

Валижон қопчигини орқалаб қирғоқдаги сўқмоққа ҳам қарамай шохчалардан ясалган тўсиқ-девордан ошиб ўтди-да, қизлар ротасига орқа томондан кириб борди. Энг четдаги ертўла олдида бир аскар қиз жонжаҳди билан ўтин ёрмоқда эди. Уни кўрди-ю, Валижоннинг юраги шивирлади: «Ушами? Сенинг Бегимхонингми?..»

Валижон андишалик йигит бўлганидан тўсатдан хулоса чиқаришга ва «оҳ, менинг Бегимхоним, қаёқдан қуёш чиқди!» деб унинг тепасига отилгиси келмади. «Дунёда бири бирига ўхшаш одамлар камми, кўзингни каттароқ оч, Вали, балки кўзинг қамашаётгандир...» Валижон ўзини шунча босишга уринса ҳам кўнгли тинчимади. «Ниманг кетяпти, таваккал. Бўлса рост, бўлмаса ҳазил» деди-да, бир неча қадам босди. Лекин алданиб қолишдан қўрқиб йўлидан тўхталди. Алданиб қолса шлагбаум олдидан ўтишда қизлар мазахлашлари турган гап эди. Унинг назарида бу тегажак қизлар унга кун бермас эдилар.

Валижон андак тўхталиб қолди. Кўзларини ишқалаб қараса, ойболта билан мирзатерак гўласини майдалаётган аскар қиз ўзининг Бегимхони экан! «Адолат билан маслаҳатлашган экан-да. Бегим ҳам унинг кетидан фронтга келган экан-да...» Валижон югуриб бориб: «Бегим! Бегим!» деганича уни қучоқлаб олди.

— Вой ўлмасам, ким бўлди бу! — деди Бегимхон тўсатдан уни қучган одамни дафъатан таниёлмай. — Ҳазилнинг вақти эмас, қоч, болта тегиб кетади.

— Ҳазил эмас, чин! — деди Валижон.

Бу овоз эрининг овози эди. Бегимхон Валижонни кўрди-ю, ўзини йўқотиб ҳушидан кетаёзди. Қўлидан болтаси тушиб кетди. «Унгимми, тушимми?..»

Валижон хотинини маҳкам қучоқлаб олди. Бегимхон ҳам унинг кўксига бошини қўйиб: «Худо еткизди сизни. Йўқотганим топилди!» дер эди пиқ-пиқ йиғларкан.

Улар бир-бирларини маҳкам қучоқлаганларича жим қолишди. Валижоннинг юраги дукилларди. Бегимхон тўхтамай пиқирлаб йиғларди.

— Бўлди, йиғлама, — деди Валижон уни юпатиб. — Солдат йиғламайди, жонгинам, уят бўлади-я! — у Бегимхоннинг сочини силар, дам-бадам ўпар эди.

Бундай ҳолатда йиғламай бўладими. Кўз ёши Бегимхоннинг мишжасидан тинмай оқмоқда эди. Валижон юпатишда давом этди.

— Қани, бўлди энди. Йиғлама, мана мен келдим-ку, ахир.

Тўсатдан бўлган бу учрашувдан Бегимхон ўзини йўқотиб қўйган, бу туши эмас, ўнги эканига ишонмасди. Бинобарин, ич-ичидан отилиб чиқаётган йиғисини сира босолмасди.

— Келин бўлиб ота уйдан кетаётганинга ҳам бунчалик қилмаган эдинг-ку, Бегим, — деди Валижон уни овунтирмақ учун. — Кул. Кулиб берсин, кулиб... кулиб...

Валижон азалдан қувноқ йигит эди. Бегимхон унинг мана шу шўх ва қувноқлигини яхши кўрарди. Ҳар қандай оғир ҳолатда ҳам унинг дилидан шодлик, юзидан табассум аримасди. У шунча вақт жангларда юриб, оғир ярадор бўлиб, госпиталларда юмалаб чиқса ҳам, ўз хислатини йўқотмаган эди. Валижон «қани, бир кулиб бер-чи» деганича уни полёнлар устига ўтқазди.

— Ҳўш, қандай қилиб бу ерга келиб қолдинг? Ўзинг келдингми ёки чақириб олишдиларми? — деб сўради хотини ўтиргач.

— Ўзим келдим, — деди Бегимхон рўмолчаси билан кўз ёшларини артиб. — Қора хат боргач...

— Қора хат борганмиди?

— Ҳа, а... — деди Бегимхон қалтироқ овозда, димоғида зўрға сўз қотиб. — Аввало ишонмовдик. Кейинча ноилож бўлдик. Сиздан хат-хабар боравермади-да.

Валижон унинг кўзига тикилиб аста сўради:

— Ўзинг-чи, ўзинг ҳам ишондингми?

Бегимхон нима деярини билмай кўзларини яшириб олди. У томоғига муштдек тош қадалгандай сўасна, нидосиз турар, баъзан аста ютиниб қўярди. Шу топ ўзинг бутун вужудини изтироб босгандай эди. Воя яйраб турган бадан титраб-қақшаб кетди. Валижоннинг кўзлари

ҳамон унинг кўзларини пойлаётгандай туюлди-да, Бегимхоннинг боши тобора эғийди. У пиқиллаб йиғларди холос.

— Нега йиғлайсан? Еки мени бутунлай унутганми-динг?

— Унутганим йўқ,— деди Бегимхон зўрға товуш чиқариб.

Бегимхон ўзини тўхтатолмай ҳўнграб йиғлади-да, ўзини тутолмаганиданми ёки ўтинч сўрагандай бўлибми, бошини Валижоннинг кўксига қўйиб олди. Бегимхоннинг юраги гупиллаб урмоқда эди. Бунни Валижон ҳам эшитиб, ҳам сезиб турди.

— Нима бўлди сенга? Еки бирор сир ўтдими? Гапирсанг-чи! — Валижон унинг бошини тик қилиб қўйди. — Хўш, қандай сир ўтди? Еки мени ўлдига чиқариб қўйганинг ростмиди?

— Сизни тириклай топиб олганимдан хурсандман. Шунинг учун...

Бегимхон ўзининг бошидан ўтган яқин ўтмиши ва қилмишини эслаб мулзам бўлиб, ич-ичидан шармисор эди. Бу шармисорлик унинг бағрини қирғичда қирар, мушукдай тирнарди. Валижоннинг саволлари уни янада баттар эзарди. У тезроқ бир нарсани, яъни Бегимхоннинг дашт бригадасидаги қилмишларидан, Бозоровнинг извошида керилиб юрганларидан хабари бор-йўқлигини билгиси келарди. Шунча кутса-да, шунча термилиб унинг сўзларига қулоқ берса-да, ундан, Валижондан бирор аниқ гап чиқмасди. Валижон фақат тусмоллаб сўрарди, нимадандир шубҳалангандай гап сўрарди-ю, аммо нимадан эканлигини аниқ айтмас эди. Бундан Бегимхон янада азобланарди. «Билармикин? Билмасмикин? Ҳеч нарса эшитмадимикин? Ҳеч ким хат-хабар қилмадимикин? Балки шундайдир. Эшитмаган бўлса эшитмагандир. Одамлар фронтчини нохуш хабар билан ранжитилари келмагандир. Ўзинг айтиб бера қол. Ҳам-масини айт».

Бегимхон шу қарорга келганда яна ўйланиб қолди. «Бу гапларни қайси юз билан айтасан? Қандай қилиб, қайси сўзлар билан айтасан? Тилинг ириб тушмайдими?! Йўқ. Йўқ. Оғиз оча кўрма...» Виждон азоби уни яна йиғига солди. У Валижонни маҳкам қучоқлаб, ёш болалардай эзилиб, ҳўнграрди.

Валижон Бегимхоннинг қишлоқдаги бу саргузашт-

ларидан беҳабар эди. Шунинг учун хотинининг йиғлаб кечирим сўрашини ортиқча деб билди.

— Бошингни баланд кўтар, Бегим! Солдат бўлганинга севин, учрашганимизга қувон! Хотин киши бўлсанг ҳам, эр йигитнинг ишини қилибсан. Сенга ажойиб совғалар олиб келганман. Афсуски, бирор шиша спирт ола келмабман, бошқатдан тўй бошлаб юборардик. Тўйингда сенга чимилдиқда ҳам новвот солинган чойдан бошқа нарса ичирилмаган эдим...

У шундай қувнаб, шовқинлаб гапирардики, овози ҳатто постда турган Қорақошга ҳам эшитилиб турди.

Қорақош овоз келаётган томонга қаради. «Қандай бахтли одамлар экан... — деди у ҳавас қилиб. — Қўша қаришсин. Муроду мақсадларига етишсин».

Қорақош ўз постида айланиб юрса-да, хаёли шу бахтли эр-хотинда эди. «Йигит бўлса, шунақа бўлса! Шунинг учун ҳам бу йигит ўлимга чап бериб юрибди экан. Уни гапга солиш керак. Бу йигитда ҳикмат кўп!»

Қорақош аста одимлаб, уларнинг олдига борди.

— Табриклайман, Бегим! Қўша қаринглар! — деди Қорақош.

Валижон ўрнидан туриб Қорақошни ўз ёнларига таклиф қилди.

— Раҳмат, мен постдаман, — деди Қорақош.

— Қалай, ротангизга киришга ҳаққим бор эканми? Аввалдагидай мени тағин ҳайдавормайсизми?

— Бегимхоннинг ўртоғиман, демадингиз-да...

— Утган ишга салавот, қани мевалардан олинг, буларни сизларга Нормат ака бериб юбордилар.

Урик билан бодомни кўриб, Қорақошнинг ўз ҳовлиси эсига тушди. Гўё бодомни унинг бувиси саралагандай, ўрикни, майизни дадасининг ўзи қуритгандай эди. Бу қуритилган мевадан жонажон юртининг ёқимли ҳиди гупиллаб димоққа урди. «Оҳ, оҳ!» деб юборганини ўзи ҳам сезмади. Енғоқни кўриб, у яна дадасини эслади. Бувисининг ёзишича, у Москвадан сал нарида, ҳарбий заводда эмиш. «Аниқ адресини топсам, балки у билан кўришиб қолармидик», деб орзу қилди.

Унинг бу ширин хаёлини яна Валижоннинг қувноқ овози бузди.

— Нега қараб турибсиз, Қорақош? Олинг! Бегимхон, олаверинг. ҳаммаси сизларга! Буни қариндош-уруғларимиз бериб юборибдилар.

Бегимхон қадрдон юртининг меваларини ейишдан кўра қўлида авайлаб олиб ўтиришни ва кўзига суртишни афзал кўрди.

— Дивизиямизни бутун Ўзбекистон оталиққа олган... Ҳар куни совға келади, — деди Валижон.

Қорақошнинг назарида, Бегимхондан бўлак бахтли жувон йўқ эди оламда. «Бегимхон ўз бахтини топди. Бегимхон ҳар қанча қувониб, ўйнаб-кулса ҳам, шодликдан ҳар қанча йиғласа ҳам арзийди», деди ичида унинг ёш тўлган, йиғидан қизарган кўзларига боқаркан.

Шундай истаклар билан тўлиб-тошиб турган Қорақош ўз бахти қаролиги ва ўртоқлар мазоридаги саргузаштларини эслаб, бир зумга жимиб қолди. Шу бир зум ичида унинг кўз олдидан Уткир билан кечирган бахтли кунлари ўтди. У ҳаяжонини босишга уринса-да, оқиб тушаётган кўз ёшларини тўхтатолмади.

Шу вақт шарпа сезилди. Қорақошнинг юраги орқасига тортди.

— Сизни ҳеч ким кўрмасин! — деди у ўрнидан тураркан.

— Нега?

— Михайлова билиб қолса отхона тозалатгани юборади.

— Жоним билан бир зумда тозалаб бераман, — деди Валижон икки қўлини кўксига қўйиб. — Отхона тозалашга устаман, отам чавандоз, улоқчи бўлган. Улоқни у чопарди-ю, отхонани мен тозалардим.

Қорақош кулимсираб деди:

— Сизга эмас, менга тозалатади-да...

Қорақош постига қайтиб кетгач, унинг орқасидан қараб қолган Бегимхон аста деди:

— Мени фронтга шу жувон бошлаб келди.

— Қишлоғимизда бунақа қиз йўқ эди-ку.

— Қорақош тошкентлик. Жуда яхши одамнинг қизи экан. Бахтсиз бўлиб қолди бечора.

— Тўхта, гапинга тушунолмаяпман, — деди Валижон ҳайрон бўлиб. — Бу қиз бизнинг қишлоққа тушган-миди?

— Мен Тошкентга, шуларнинг уйига келувдим.

— Жумбоқ! — деди Валижон кўзларини ўйнатиб, янада ҳайрон бўлиб. — Сен Тошкентга нега келувдинг? Жумбоқ айтмай, бор гапни сўйласанг-чи!

«Улиб тирилган эри»нинг бу қатъий талаби Бегим-

хонни икки йўл орасига ташлаб қўйди. У иккидан бирини танлаб олиши керак, яъни ё сирни яшириб бирор ваз қилиб «ёпиқлик қозон ёпиқлик» тахлитиди гап айтиши ёки кўзни чирт юмиб рост гапни айтиши керак. Биринчи йўл осон йўл бўлса-да, Бегимхоннинг назарида, ёлғоннинг оёғи калта, бир кун эмас бир кун сир очилади-да, кейин уни этак билан ёпиш Бегимхон тугул тангрининг ҳам қўлидан келмасди. Иккинчи йўл эса, жуда оғир, мураккаб эди. Ким ўз сирини ўзи очади. Лекин Бегимхон ўз сирини ўзи очишга мажбур бўлди. Валижони уни аввалгидай яхши кўрса, уради, сўкади, ҳар ҳолда уни кечиради. Урушда нималар бўлмаяпти, деб ўйлади-да, Бегимхон, Қўқон хонлиги даврида одат бўлиб қолган кечирим сўраш усулида гап бошлади.

— Бир қошиқ қонимдан кечсангиз, бўлган гапни айтиб бераман.

— Мени Гитлер ё Геринг деб ўйлаяпсанми, гапиравер, — деди Валижон жаҳл билан. — Қандай мудҳиш ҳодиса юз берди? Нима қилиб қўйдинг?

Валижон хотинидан сал нарилаб олди-да, оғзига тикилиб, қандайдир ваҳимали гап кутиб турди.

— Айтсам тилим, айтмасам дилим куядиган гап, — деди Бегимхон ўзини зўрға босиб. — Мен қишлоқдан бош олиб кетишга мажбур бўлдим. Ҳамма бало ўша қора хат туфайли... Тул хотинга ит ҳам, бит ҳам оғиз соларкан...

— Сенга қайси беюз оғиз солди? — деб ўшқирди Валижон.

— Бозоров...

— Сельподаги ювиндихўрми?

— Ўша.

— Сен ҳам ўшанинг қопқонига тушдингми, аблаҳ!

— Ҳар қанча қилсангиз арзийди. Мен унинг никоҳига ўтдим, қочдим. Аравонда хотини, боласи бор экан... Алданган бошим ҳеч қаерга сиғмади. Фронгда эри ўлган Қорақош билан шу ёқларга келиб қолдим. Сизни йўлиқтириш тушимга ҳам кирмаган эди... Бахтим бор экан.

Валижон ўзини тутолмай қичқириб юборди:

— Аблаҳлар! Инсофсиз бузуқлар! Биз бу ёқда қон тўкиб, жон бериб юрсагу, сенлар бузуқлик қиласанлар!.. Итлар!..

Бегимхон ҳар қанча жавога лойиқман, дегандай бош эгиб жим турарди. Энди унинг кўзида бир қатра ҳам

ёши йўқ эди. У ҳамма гапни айтиб виждонини ҳалол қилиб олгандай, ўзини бир оз енгил сезгандай бўлса-да, номусдан қочиб қутулолмагани учун эрининг кўзидан кўзларини яширишга, ер чизиб ўтиришга мажбур эди.

Қисматидан беҳад ҳақоратланган Валижон ўзини ҳеч ерга қўёлмай ҳамон қичқириб сўкинарди. У бахт ўғриси Бозоров билан енгилтак Бегимхонни сазойи қилишга, ҳатто қиличдан ўтказишга тайёрдай жаҳл билан тўхтамай сўкинарди.

Кутилмаганда можаро чиқарган эр-хотин олдига Қорақош келди. Уларнинг авзойини кўриб юз берган вазиятни англашга улгурмаган ҳам эдики, бу ерга старший лейтенант Михайлова етиб келди.

— Бу нима қилиқ! — деди Михайлова Валижонга ўшқириб. — Сени ким киритди бу ёққа?

— Ўзим кириб олдим... Манави бевафо Бегимхоннинг олдига келувдим...

— Жўна бу ердан, марш! — старший лейтенантнинг важоҳатидан Валижон ўзини йўқотиб қўйди-да, қўлини кўксига олиб «ўзим ҳам кетмоқчи эдим» деди-да, орқасига қайтиб кетди.

— Менинг қонуний эрим бўлади бу йигит, — деди Бегимхон старший лейтенантдан ўтинч сўраб.

— Ўзи айтса тили кесилармиди!

— Гапиртиргани қўймадингиз-ку, — деди Қорақош луқма ташлаб.

Қорақош қаёқдан ҳам луқма ташлади. Унинг бу луқмаси ўз бошига бало тоши бўлиб ёғилди.

— Ҳаммадан кутсам ҳам сендан кутмаган эдим, Содиқова, постни ташлаб бу ёқда нима қилиб юрибсан!

Старший лейтенант Михайлова шу заҳоти уни постдан олиб, уч кеча-ю уч кундуз отхона тозалашга буюрди.

XVII

Ротанинг бричкага қўшадиган иккита оти бор эди. Уни каптинармуснинг ўзи боқарди, ўзи ишлатарди. Ошхонага озиқ-овқат ташир, ротанинг хўжалик юмушини қиларди, аммо отхонани жазоланган қизлар тозалар эдилар. Қизлар ротасида отхона тозалашга ишқибозлари ҳам бор эди. Жазоланган қизлар топилмай қолган куни ўша қизлар кун бўйи отхонада ўтиришга тайёр

эдилар. Уларни Қорақош «дарс ёқмас, пост ёқмас» деб атар эди.

Қорақош «пешанамдагини кўраман» деди-да, тақдирга тан бериб, отхонага кириб борди. Чайла-отхона икки кундан бери тозаланмаган экан, кириши билан нафаси қайтиб кетди, рўмолчаси билан оғиз-бурнини танғиб олиб, истар-истамас иш бошлади. Ялқовнинг иши юришмас, деганлари рост гап. Қичкина чайла-отхонанинг ярмини ҳам тозалаб улгургани йўқ эдики, каптиармус отларни етаклаб келиб қолди. Отларнинг қорни оч экан, қулоқларини чимириб, оғилга қараб югуриб қолишди. Қорақош, «Улар менга ташланяпти» деб ўйлаб, ўтакаси ёрилди-да, додлаб юборди.

— Кўрқма! — деди каптиармус йўгон овоз билан, — бу отлар қўйдан ҳам ювош. Ишингни қилавер!.. — Кейин у Қорақошнинг хафалигини сезиб тасалли берди:

— Нимадан хафасан, Қорақош, наряд олганинггами? Ранжима, ҳарбий хизматда ҳаммасини чидам билан енгишинг керак.

— Чидайман. Лекин отхона тозалаш қўлимдан келмаяпти.

— Бу ҳам ўтиб кетади. Чида!

Қаттиқ чарчагани учун Қорақош блиндажга келиб тезда ухлаб қолди. Туни билан тушига отхона, отлар кириб чиқди. Тонг отарда навбатчининг «подъём!» деган командаси ҳам эшитилмади. Қизлар уйқудан туриб, блиндаждан чиқиб кетишса ҳам у уйғонмади. Бир вақт кимдир уни бешикда тебратгандай тебратди. Сесканиб кўзини очса, рота навбатчиси кўзини чақчайтириб турибди.

— Михайлова сени уч кунлик дам олиш уйига юбормаган эди-ку!

Апил-тапил кийингач, Қорақош юз-кўзини ҳам ювмай, отхонага югурди, борди-ю, ҳанг-манг бўлиб қолди. Отхона топ-тоза эди.

Бу иш Антонина билан Бегимхоннинг иши эди. Қорақош ухлаб ётганида улар отхонани саранжомлаб кетган эдилар.

Эртасига ҳам шу ҳолат такрорланди. Шунинг учун Қорақошга китоб ўқишдан бўлак иш қолмади.

Дугоналарининг беғараз ёрдами билан бу уч кун унга билинмай ўтаётган эди, сўнгги соатларда кутилмаган воқеа юз бериб қолди.

Каптинармус отхонага келди-да, Қорақошга отларни бричкага қўшишни буюрди. У «билмайман» деган эди, каптинармус овозини кўтариб:

— Аскар ҳамма нарса ни билиши керак! Отхонани шундай яхши тозалашни билган одам, арава қўшишни ҳам билади! Ўзингни гўлликка солма, командирга арз қиламан, — деди.

Каптинармус бўлса ҳам у ҳозир «гуноҳкор отбоқар»га «кичкина хўжайин» эди. Уставни яхши билгани ва уни сўзсиз бажаришга қасамёд қилгани учун у ўзидан сал катта бўлган бу «кичкина хўжайин»нинг гапини иккита қилолмади-да, бир амаллаб аравани қўшди. Отлар «ақлли», заҳматкаш отлар бўлганликлари учун ўз жойларини ўзлари билиб, отличқа киришди. Қорақош тиркишларни, хомутларнигина боғлади. Чаласини каптинармус тўғрилаб қўйди-да, ҳамма нарса тайёр бўлгач унинг қўлига «требование» тутқизди. Кейин буюрди:

— Иккинчи эшелон омборига бориб, ротага тегишли озиқ-овқатни олиб келасан, қани марш!

— Омбор қаерда?

— Отларнинг ўзлари олиб боради, — деди-да, каптинармус уни йўлга солиб қўйди.

Отлар, каптинармус айтгандай, ўрмон йўлаклари билан ҳар куни келиб-кетиб турадиган озиқ-овқат омборига олиб келишди. Бочкалар фарам-фарам, қоплар уюб ташланган. Яшиқлар, бидонлар, челақлар, цистерналар... Бу ердан армиялар, дивизиялар, махсус қисмлар озиқ-овқат олардилар. Унинг қисми энг кичкинаси. Рота... Унинг фақат «алоҳида» деган қўшимчаси бор, холос. Қорақош навбат кутиб, ухлаб қолаёзди. Кимдир унинг эснаётганини кўриб, шунча эркак ичида битта аёл кишининг навбат кутаётганига ачинди шекилли, тарози-бондан илтимос қилди:

— Манави жувонни навбатсиз жўнатиб юбор!

Тарозибон унинг қўлидаги қоғозни олиб, керакли нарсаларни бирма-бир тортаверди, аскар болалар эса уларни аравага юклаб беришди.

Унинг бориши осон бўлса ҳам қайтиши қийин бўлди. Нега? Қайтишда ҳам у ихтиёрни отларга бериб қўйди. «Отлар ўзи олиб борди, ўзи олиб келади» деб ишонди. Янглиш ишонган эди. Каптинармуснинг қайтишда кириб ўтадиган жойи бор эди. Отлар ҳам шу одатга ўрганиб қолган экан.

Бундан у беҳабар эди. Отлар боя келган йўлидан четлаб, бошқа томонга кетиб қолди. У қўрқди. Отишмалар эшитилиб турибди. Минг ақлли бўлса ҳам, номи от — ҳайвон. Одам бир хилда содиқ эмас-ку, ҳайвондан нима кутиш мумкин? У жуда-жуда қўрқди. Қайтароламан деб қайтаролмади. Шу вақт унинг тошкентлик қўшни амакиси эсига келди. У от миниб юрганда доим «чу!» дер эди. Отни бошқаришнинг бирдан-бир сўзи шу «чу!» бўлса керак деб ўйлади-да, овозининг борича «чу! чу!» деди. Юганини тортиб туриб яна қаттиқроқ «чу!» деди.

Отлар чопиб кетди. Нима деб тўхтатишини у билмасди. Биттаю битта билган сўзи «чу!» эди. «Чу!.. Чу!.. Чу!..» деяверди. Отлар борган сари шаталоқ отиб, аравани тарақлатиб, чопаверди. Қорақош қаттиқ маст кишидай қаёққа кетаётганини, қаерларда юрганини билмасди. Аммо Чапаевнинг тачанкасидай учиб бораётганини биларди холос. «Чу!» дейиши билан отлар баттар учарди. Бричкадан тўкилиб қолмаганига ўзи ҳайрон эди.

Шу учишда отлар каптиармус ўтадиган жойда ҳам тўхтамади. У ерни айланиб ўтиб, рота майдонига бурилиб кирди. Қорақош буни отлар тақа-тақ тўхтаб, ҳансираб, оғзидан кўпик оқишаётганидангина билди.

Ошпазларнинг айтишича, Қорақош ошхонага каптиармуснинг ҳар кунги келишидан олдинроқ келганди, Баъзан тасодиф ҳам одамга шундай қўл келади...

XVIII

Отхона воқеасидан кейин Бегимхон билан Антонинага нисбатан Қорақошда ички миннатдорчилик ҳисси пайдо бўлди. Лекин у анча вақтгача буни ифодалолмай юрди.

Бир куни Бегимхон билан танҳо суҳбат қургиси келди-да, қулай фурсат топиб, уни ўрмонга бошлади.

— Зерикиб кетдим, Бегимхон, юр, ўрмонни сайр қилиб келамиз, — деди. Бегимхон ҳам таранг қилиб ўтирмади — кўна қолди.

Ўрмон жимжит, дарахтларнинг кўпи жароҳатланган, ҳар қалай ўз кунини кечирар, лекин унга файз киритадиган қушлар йўқ эди. Ўрмоннинг орқасидан отишма садолари эшитилар, улар дарахтларга акси садо бериб, бу ерни янада ваҳимали қилиб юборарди.

— Зерикмадингми бу ерда, Бегимхон? — деди Қорақош унинг қўйнига қўл солиб. — Мен зерикдим. Бу ердан кетсам дейман...

— Михайлова отхона тозалаттиргани учун шундай деяпсанми?

— Михайловадан хафа эмасман. Нега ҳам ундан хафа бўлай. Кўпчиликка бошчилик қилиш осон эмас. Ахир, у ҳам ўзимиз қатори аламзадалардан эмасми, баъзан жаҳл устида қаттиқ гапириб юборади. Бунга ҳаққи ҳам бор. Лекин мен кўзлаган еримга ҳалиям етганим йўқ. Бу ерда ивирсиб юрибман...

— Эридан жудо бўлган битта сен эмассан-ку, Қорақош, — деди Бегимхон ётиғи билан. — Мана, командиримиз эридангина эмас, болаларидан ҳам жудо бўлган, лекин, нолиётгани йўқ. Шу қилаётган ишимиз билан ҳам аскарларимизга фойдамиз тегяпти. Уруш бу сен билан мен ўйлаган шунчаки бир маърака эмас. Аввал қурул-яроғ ишлатишни билайлик, бир оз этимиз ўлсин, жангга кириш қочмас.

Қорақош унга эътироз билдирди.

— Адолат Соҳибованинг жасоратини ўз кўзинг билан кўрдинг. Ундан қаеримиз кам? Москвалик хотин-қизларнинг ҳам нималар қилишаётганини ўз кўзимиз билан кўрдик-ку. Шуларни ўйласам, бу ерда умрим бекорга ўтаётганга ўхшайверади.

Бегимхон гапни бошқа ёққа бурди.

— Михайлованинг Валижон акамни ҳайдаганига нима дейсан? Бу аросатда бир-биримизни зўрға топганимизда... Севниш ўрнига суриштириб ҳам ўтирмай ҳайдаб юборди, ноинсоф.

— Айтмоқчи, ораларингиздан нима гап ўтди? — деб сўради Қорақош. — Ёрини топган одам ҳам шунақа иш қиладими? Эринг шунақа жоҳилми?

Бегимхон бу саволга жавоб беришдан қочдими ёки Валижоннинг танбеҳлари ёдига тушдими, бармоғини тишлаганича жимиб қолди. «Беўрин савол бериб қўйдим шекилли» дегандай, Қорақош ҳам жим бўлди.

— Аслида ўзим айбдорман, — деди Бегимхон бир оз жимликдан кейин хомуш, беҳол гап қотиб. — Валижон акам тағин ҳам босиқлик қилди. Мен ундан каттароғини кутувдим... Михайлова ҳайдамаса ҳам унинг ўзи кетарди. Бутунлай кетарди. Шўрпешана эканим рост экан.

- Қаёққа кетарди?
- Бутунлай кетарди. Мени ташлаб кетарди. Мени ҳар нима қилса ҳам ҳақли эди, аммо у суҳбат бошида бир қошиқ қонимдан кечиб эди... Бозоров воқеасини айтувдим. Эркак киши эмасми, қони қайнаб кетди.
- Балки бу гапни ҳозирча унга айтмаслик керак эди. Ҳар қандай эркак ҳам бундай ишдан дарғазаб бўлади-да.
- Айтмасликка ҳаққим йўқ эди. Касални яширсанг, иситмаси ошкора қилади. Ўша иситмадан қўрқдим.
- Қилар ишни қилиб қўйибсан, энди бу ёгини ўйла. Қайтиб келса, гапни билиб гапир.
- Бегимхон хомуш бош чайқади.
- Қайтиб келиши даргумон... Энди у мени бошқанинг никоҳида деб ўйлайди. Шу ишдан калламни олгани минг марта яхши эди. Пешанам қурсин, менга бу жойлар ҳам тор бўлиб қолди.
- Жуда ёмон иш бўлди, — деб ачинди Қорақош. — Бахтингни топганингдан беҳад шод бўлиб эдим. Минг афсус...
- Кейинги пушмон — ўзингга душман. Эндиги пушаймоним этимни ҳам, бетимни ҳам шиляти. Эзилиб кетяпман.
- Бегимхоннинг бу гапи Қорақошга юрагидагини айтишга бир баҳона бўлди. Қорақош деди:
- Сенинг ўрнингда мен бўлсам санитарками, ҳамшираим бўлардим-да, эримнинг орқасидан кетиб қолардим.
- Бегимхон индамади. У хомуш бўлиб туриб қолди. Қорақош унинг дилидагиларни тилига чиқариш учун сўради:
- «Йўлтўсарлик» меъданга тегмадими?
- Бу ишни ҳам кимдир қилиши керак-ку, ахир. Шунинг учун турибман, бўлмаса, аллақачон Людмила Павличенкога ўхшаб, мерганликка кетардим.
- Қорақош билдики, Бегимхон ҳам жанг майдонига боришга мойил. Ундаги бу мойилликни истакка айлантириш керак эди.
- Мерганлик-ку яхши-я, пулемётчилик ёмонми?
- Пулемётчиликка сара йигитларни олишади, сен билан мендақа сочи узунларни бошларига уришадими!
- Қорақош индаёлмай қолди. Шу индамай туришида у фикран сочини қирқтиришни кўнглига тугиб кўйди.

Улар алламаҳалгача ўрмонда юриб, кейин ётоққа қайтишди.

Қорақош блиндажда сартарошни учратиб кўнглидаги гапни айтди. Сартарош амакининг ранги-қути ўчиб кетди, энтикиб сўради:

— Бутунлайми?

— Ҳа!

Сартарош қовоғини солди, тескари қараб тўнғиллади. «Жинни бўлганми ўзи бу». Кейин унга юзланди.

— Шундай сочни-я! — деди унга эшитдириб. — Бориб немиснинг калласини кесиб кел десанг, бўйин бурмайман, лекин бу иш қўлимдан келмайди! Увол! Билдингми, увол!..

— Бу ерга товус бўлиб соч селкиллатгани келганим йўқ-да, амаки.

Сартарош афтини буриштириб бир оз турди-да, унга яна тўнғ жавоб қилди.

— Фронтни осон тутяпсан шекилли, — деди у. — Урушда ажал, бу сочи узун, буниси сочини қирқтирган экан, деб ўтирмайди. Бу ёғини ҳам ўйлаб қўй.

— Менга энди барибир. Уша ажални ўз кўзим билан кўргани келганман бу ерга. Энг яхши кўрган одамимдан ажратди бу ажал. Омадимни синаб кўраман...

— Хўш, бу ротага нима учун келдинг бўлмасам? — деди сартарош унга раҳми келиб. — Мен сенга айтсам, бу ишинг ҳам ёмон эмас. Уша фронт, аввало мана шу ердан, қолаверса, мамлакатнинг энг ичкарасидан бошланади. Унинг ҳар бир участкасида ҳам шуҳрат орттириш мумкин, ҳатто қаҳрамонлик кўрсатиш ҳам мумкин. Жуда ҳам ошиқаверма, қизим.

— Менга шуҳрат керак эмас.

— Нима керак бўлмаса?

— Қасос олмақчиман!

Сартарош оқсоқ оёғининг тиззасига шапатилаб, кулиб юборди.

— Ана холос!.. Шинель кийдим, энди тўппа-тўғри бориб фашистан қасос олавераман, деб ўйларсан. Қасос олишинг ўзи бўлмайди, бунинг учун ҳарбий билим, ҳунар, куч-қувват, темир интизом керак. Уша қасос оладиганинг фашист алаф эмаски, шартта юлиб ташласанг. У тиш-тирноғигача қуролланган, бамисоли қутурган йиртқич ҳайвон. Уни маҳв этиш учун бирлашиб, тадбир билан курашиш керак, гап сочни қирқтиришда ҳам

эмас, қизим, — деди-да, хомуш бўлиб қолган Қорақошнинг кўнглини кўтариш учун гапни бошқа ёққа бурди. — Кел, бу гапларни қўй, битта чекайлик, бу ҳам юракнинг чигилини ёзади. — У чўнтагидан махорка халтасини олиб, унга тутди.

Қорақош ҳам унинг қўлини қайтармади, бир чимдим тамаки олиб ўради. У чекишга ўрганиб қолган эди.

Сартарош махоркани мириқиб тортиб, тутунни ичига ютди-да, бурнидан чиқараркан, маза қилгандай кўзларини сузди. У бир нуқтага тикилиб, хаёл суриб қолди. Қорақош бу сергап одамнинг бир лаҳзада маънос бўлиб қолганлиги сабабини билгиси келди-да, сўради:

— Нималарни ўйлаяпсиз, амаки?

— Сени, — деди у аста.

— Мени?

— Сени ҳеч тушунолмаёпман. Дилингдаги дардингни билгим келяпти.

Қорақош тамакисини тутатиб тортиб, ҳавода аста қилпанглаб кўкка ғарқ бўлаётган булут ранг тутунга қараб тургач, бошидан ўтганларини ҳикоя қилди:

— Мен 1941 йили гилос пишиғида турмушга чиққан эдим. Қовун пишиғига бориб севган ёрим урушга кетди. Иккаламиз болаликдан бирга ўқиб, бирга ўсган эдик, бир-биримизни бир нафас кўрмасак, туролмасдик. Отанамизнинг қаршилигига ҳам қарамай, турмуш қурдик. Бахтиёр эдик, лекин ўша бахтга ёв чангал солди... Мен эримга эргашидим, дод солдим, йиғлаб-сиқтадим. Эрим қаерда бўлса, мен ҳам ўша ерда бўламан, дедим. Лекин мени олишмади. Эрим кўп ўтмай Москва бўсағасида ҳалок бўлди. Қора хат олдим. Кўзимга ҳеч нарса кўринмай йўлга тушдим. Туз насиб дегандай, бу ёқларга келиб қолдим. Армоним шуки, эримни ҳалок этган душмандан қасос олсам, деганман...

— Ҳаммамиз ҳам сенга ўхшаганмиз, қизим. Душманда ҳаммамизнинг ҳам ўчимиз бор. Кўрасан, ҳали биздан омон қолмайди, — деди сартарош унга оталарча меҳрибонлик қилиб.

Қорақош яна ўйга ботди-да, индамай тамакисини қуюқ тутата бошлади...

XIX

— Сени старшина Акимова чақиряпти, — деди Валя Бобровникова Қорақошга.

Михайлова ротага ота бўлса, Акимова она эди. Уз рўзгориди унинг қанақадиғи номаълум, аммо рота хўжалигида у жуда қаттиқ қўл бека!

Этиги тозаланмаган, ёқаси кирланган аскар қизларни у бир тош наридан кўради. Тугмаси ялтирамаганни клубга киритмайди.

Баъзан у гигиена кўриклари ўтказар, қизларнинг тирноқларигача текширарди.

У ошхонада ҳам худди шундай тартиб ўрнатган. У ерни худди лаборатория дейсиз. Ошпазлар қордай оппоқ, қати бузилмаган халатда ишлайдилар. Уларга ёрдамчи сифатида ҳар куни тайин қилинадиган аскар қизлар наряди ҳам ҳарбий ҳамшираларга ўхшаб, озода юришлари керак. Шундай қилмаган одам Акимовадан балога қолади. Қизлар рота командири Михайловадан унча қўрқмасалар ҳам, старшина Акимовадан қўрқадилар. Уни кўрганда сержантлар ҳам зириллаб туришади.

Қорақош старшина Акимова уни нима учун чақиртирганидан беҳабар эди. У бошқа қизларга ўхшаб Ваядан зирилламаса ҳам ҳар ҳолда, бундан анча хавотирланди. У оёғи тортмай старшинанинг олдига борди.

— Уртоқ старшина, оддий аскар Содиқова чақирганингиз учун ҳузурингизга келди!— деди ўнг қўлини чаккасига қилиб, оёқларини чавандозлардай жуфтлаб, этигининг ўнг товонини чап товонига тақиллатиб ураркан.

Унинг бу ҳаракатидан старшина Акимова ўзини тўхтата олмай, кулиб юборди. Кейин жилмайганича:

— Вольна! — деди.

Қорақош старшина «Вольна» деган бўлса ҳам, қўлини ёнида тутиб, унга тикилиб тураверди.

Акимова икки қўлини биқинига тираб турар, лекин мулойим эди.

— Сени яхши пазанда деб эшитдим, — деди у меҳрибонлик билан. — Бугундан эътиборан ошхонада ишлайсан. Озиқ-овқатни ҳам катта омбордан ўзинг олиб келасан. Омборни кўргансан-а, шундайми?

«Шўрим қуриди, мени!— деб ўйлади Қорақош.— Бу старшина шундоқки, каптиармуснинг қопидан тасодифан тўкилган бир дона тариқни ҳам чумчуқлардан илгари кўради, унга каптиармус билан ошпаз чидамаяпти. Шунча одам чидамаган, мен нима қила олар эдим?»

У ўйланиб туриб старшинага қаради-да:

- Ошпазликни билмайман! — деди.
- Акимова унинг гапига ишонмади.
- Қамтарлик қилма. Биласан. Шу бугундан бошлаб ошпазсан. Бу буйруқ.
- Қўлимдан келмайди! — деди у эътироз билдириб.
- Урганиб кетасан.
- Истамайман!
- Мажбур қиламан! Қани, буйруқни рад қилиб кўр-чи!

У кўнишга мажбур бўлди, хомуш бўлиб, бошини эгди.

— Манави ишинг жуда яхши! — деди старшина унинг сочи турмакланганини кўриб. — Энди гапнинг буёғини эшит. Сендан аввалги ошпазни нега ҳайдадим, биласанми? Кейинги пайтларда овқатдан қил чиқадиган бўлиб қолди. Бўйнига битта виговорни илдим, сенинг жойинг ошхона эмас, отхона дедим-да, отхона тозалашга жўнатдим. Қани юр, ишинг билан таништириб қўяман.

Қорақош ялинишга тушди:

— Таом пишириш қўлимдан келмайди, деяпман-ку. Ишонинг ахир.

— Буйруқни бажар!

Қорақош старшинага честь бериб, зарда билан ундан сўради:

— Хўп! Бўпти! Нима пиширай?

Боя тумтайиб турган старшина Акимова бир зумда ипакдай юмшаб қолди. Қорақошни қўлтиқлаб олиб, ошхонага бошлаб кетди.

У ошхонага кирганда взводлардан ошпазга ёрдамга келган нарядчи аскар қизнинг бири хом карамни ошаламоқда, иккинчиси қизил сабзини карсиллатиб тишлаб, майдалаб чайнамоқда эди. Старшина уларни тикка турғизиб қўйди. Бечораларнинг чайнагани оғзида қолди.

— Нима пиширай? — деди Қорақош уларни Акимованинг қаҳридан қутқазмоқ учун.

— Нима пиширсанг ҳам тезда пишир! — деди Акимова. — Вақт ўтиб кетди. Қизлар ҳадемай келиб қолишади.

Қорақош келинлигида ҳам ўчоқ бошида кўп бўлмаган. Бўлганида ҳам Уткир билан бирга бўлган. Қолаверса, бу ишлар қайнананинг ўзидан ортмасди. Қайнаnasi Орзи додхо, старшина Акимовага ўхшаб жуда пишиқ, томса ялаб, томмаса тикилиб ўтирадиган хасис

хотин эди. У «чойни кўп соласан» деб келинига чой дамлатмас, «масаллиқни аямайсан» деб ош пиширтирмасди.

Бу ерда эркалиги ҳам, ўжарлиги ҳам асқатмади.

— Биринчисига ҳўплама, иккинчисига палов қиламиз! — деди у ёрдамчи қизларга.

Улар паловни, эшитган бўлсалар ҳам, қандай пиширишни билмас, ҳўпламани эса, тасаввур ҳам қилолмас эканлар. Шошилиш керак эди. Қизларнинг феъли маълум, тушлик кечикиб қолдими, тамом, уларнинг тили бир қулоч бўлиб кетиши турган гап. Қорақош шундан қўрқарди. У таваккал қилиб, иш бошлаб юборди. Ҳамма масаллиқни қозонга тикди. Бунинг устига лавр япроғи, бир чўмич қалампир билан, бир банка томат ҳам солди. Ёрдамчи қизларнинг кўзлари ола-кула бўлиб кетди. Бу — Қорақошнинг ҳўпламаси эди.

— Энди сабзи тўғранглар, қизлар, — деб буюрди у ёрдамчиларга. — Иккинчи қозонда палов қиламиз.

Ҳўпламани биқирлатиб қўйиб, паловга уннашди. Қорақошнинг ёғи доғ бўлиб қолса ҳам сабзи тайёр бўлмади. Қизлар ҳар бирини ўқловдай қилиб сабзини бир амаллашди. Шу орада қозондаги ёғ доғ бўлди. Ёрдамчи қизлар қозон атрофига қалдирғочдай тизилиб олишди. Улар паловни қандай пишишини кўрмоқчи бўлдилар. Қорақош ҳам кўргазмага қилаётгандай аввал пиёзни қизаргунча қовурди, сўнг гўштни қўшиб қовурди, кейин устидан сабзини бостириб, сув қуйди. Қизлар ҳайрон бўлиб бир-бирларига қараб қўйишди.

— Анқайманглар, қизлар, — деди Қорақош. — Идиш ювинглар, шўрва пишиб қолди.

Соат иккида «ҳўплама» — қайнатма шўрва ҳам тайёр бўлди. У, тузини тотиркан, ҳиди гупиллаб димоғига урди. Яқин ўртада, Тошкентдан чиққанидан бери у бундақа мазали таом ичмаган эди. «Сал аччиқроқ бўлиб қолибди. Майлига! Аччиқ деб койишса гўрга, бемаза, деб бурун жийришмаса бўлгани» деб кўнглидан ўтказиб қўйди-да, шўрванинг оловини пасайтириб қўйиб, ошга керакли гуручни ўлчаб олиб, ювишга тутинди.

Паловни дамлагач, ташқарига чиқди. Шу пайт старшина ротани бошлаб келди. Қорақош шўрвани сузди.

Қизлар ҳўпламанинг тузини тотиб: «Во! Во!» дейишиб, старшинага бармоқ кўрсатишди. Баъзилари қозон бошига келиб, «қўшимча» талаб қилишди.

Паловнинг довруғини эшитиб, сартарош ҳам етиб келди. Қорақош унга ертўшт, серёғ қилиб мискасини тўлатиб берди. Бир ошам егач, у «қўлинг дард кўрмасин!» деб мақтади.

Ҳаммадан кейин старшина овқатланди. «Тилимни тишлаб олдим. Давай «добавка» деб тўйиб олгач, идишини қўяркан сўради:

— Кечки овқатга нима қиласан?

— Макарон берсангиз лағмон қиламан.

— Макарон йўқ. Қотлет яса!

— Гўшт тамом, — деди Қорақош унга қараб.

— А! — деди старшина ҳанг-манг бўлиб. — Шунча гўштни қаёққа қўйдинг? Икки куннинг нормаси эди-ку!..

Яхшилик қиламан деб гуноҳ қилиб қўйган Қорақош ўзини руҳан отхона тозалашга тайёр қилиб, «ҳеч ким айтмади-да», деди.

— Жўрттага қилгансан. Ошпазликдан қутулиш учун шундай қилгансан! — деди старшина. — Эртага ротани нима билан боқаман? Яна отхона тозалагинг келиб қолдими? Еки жарима ротасини кўзлаяпсанми!..

Қорақош гуноҳкордай бўйнини эгиб тураверди.

— Ҳозирча блиндажингга бор, сен билан эртага гаплашамиз, — деди Акимова. Кейин қўшиб қўйди: — Сен билан Михайлова узил-қесил гаплашиб қўяди.

XX

Узоқдаги уруш садолари қоронғиликни ёриб, урмонлар оша блиндаж ичига кириб турибди. Қорақош блиндажда ўзини ҳар ёққа ташлаб ётибди. Уйқу қаёқда! Уни хаёл ўз қанотига ўтқизиб олиб, қадрдон шаҳри, мактаби, дугоналари томон олиб кетди... Кейин Акимованинг дағдағаси ёдига тушди. Ҳамма донг қотиб ухлагач, Қорақош Бегимхоннинг оёғидан тортди. У ҳадеганда уйғонавермади. Қорақош бир оз жим турда-да, уни аста туртиб қўйди. Бегимхон туш кўраётган эканми ёки дугонасининг қўли қитиғига тегиб кетдими, ўрнидан сапчиб турди.

— Ким? Кимсан? Валижон ака, сизми?

Қорақош унинг ёнига ўтириб олди.

— Менман. Қорақошман...

— Ҳазилинг қурсин! — деди-да, у кўрпасига ўралиб олди.

— Ҳазил эмас, чин! — деди Қорақош унинг қулоғига шивирлаб. — Ваъданг эсингдами?

— Ҳеч кимга, ҳеч қанақа ваъда бермаганман. Тинч қўй, уйқумни бузма!

— Мен билан передовойга кетмоқчи эдинг-ку, унутдингми?

— Бу кеча ухлаб олай, эртага ҳам кун бор-ку, ахир. Бегимхон бир ижирғанди-да, яна пишиллаш бошлади. Қорақошнинг гаши келди. «Эрини топиб олди. Унинг нима гаши бор. У ухламай, мен ухлайми», деб қўйди. Кейин у ҳам ётиб, кўрпасига бурканиб олди...

Эртасига эрталаб бутун взвод нарядга чиқди.

Қорақош Михайлованинг ўз олдига қақриб газаб-лашини, жазолашини кутди. Аммо Михайлова уни чақирмади. Шундай қилиб, у яна одатдагидек Бегимхон билан ўрмон ичидаги шлагбаум постига юборилди. Кечаси блиндажда аранг эшитилиб турган уруш сурони бу ерда барала янграб турар эди. Гумбур-гумбурлардан қайси томоннинг тўплари ҳужум қилаётганини ҳам билса бўларди. Гоҳ бизнинг артиллерия, гоҳ душман тўплари наъра тортар, аммо пулемёт овози жуда кам эшитиларди.

Ўрмон ичида қатнов шунчалик кўпайиб кетдики, Бегимхон билан Қорақош бир лаҳза ўтириб, бемалол гаплаша олмади ҳам. Тушки овқат вақтида иккиси бир қотелокдан картошка шўрва ичаётган вақтда Қорақош гап очди.

— Кечасиги гапинг ёдингдами?

— Ёдимда...

Гап шу ерда узилиб қолди.

Машина кетидан машина кела бошлади. Фронт томондан ҳам автоколонна келар эди. Улар қошиқларини қотелокка ташлаб, тиралиб қолган машиналарга йўл очиб улгурганларича йўқ эдики, колонна ўртасида келадётган санитар машина шлагбаум будкаси олдидан тўхтамай жадаллаб ўтди. Кабинада Валижон Бегимхонга хўмрайиб ўтди.

Бегимхон янги келган колоннанинг ҳужжатини текширмоқда эди. Қорақош унинг қўлидан ҳужжатни олди-да, бор, чоп, эрингни тўхтат, бемалол гаплашиб ол, деган ишорани қилди. Улар кўришишга ҳам улгурмай, санитар машина орқасида бошқа машиналар қаторлашиб кетди. Ҳаммаси «йўл бўшат!» деб сигнал чаларди.

Валижоннинг Бегимхонни кўргиси келмадими ёки иши шитоблигиданми, орқасига қарамай, машинани тезлатиб кетди. «Санитарка»нинг орқасидан чиққан тутун Бегимхоннинг димоғига урилиб нафасини қайтарди.

Бегимхон:

— Мени талоқ қилибди-да, талоқ бўпман-да,— деганича қолди.

Ўрмон орқасида момақалди роқ гумбурлагандай бўлиб, ҳамма ёқни ларзага келтирди. Қорақош энтикиб осмонга қараган эди, бошидан телпаги тушиб кетди. Уни ердан олиб улгурмаган ҳам эди, осмонни яна кучли гулдурос ларзага келтирди. Яна такрорланди. Штурмчи самолётлар учта-тўртта бўлиб, икки терак бўйи баландликда ғарбга ўтар эди. Орадан сал ўтмай, зенит тўпларининг тасира-тусури эшитилди, уст-устига гумбурлаб, кичик бомбалар ёрилди.

Бир оздан кейин ўрмон тепасида қовоқари ғўнғитлаётганга ўхшади. Қорақош қулоқчинини бир қўлида босиб туриб, кўкка қаради. Кўкда икки «миссер» бир штурмчимизни ўртага олиб, ўққа тутмоқда эди. Бизники ҳам бўш келмас, қуршовдан чиқишга интиларди, лекин у ёлғизлик қилиб қолди, у биқинидан тўп ўқи еди шекилли, осмонда портлаб кетди... Енаётган самолёт парчалари ерга тушди. Қорақошнинг юраги ачишиб кетди, қани энди, шу топда қўлидан келса-ю, «миссер»нинг икковини ҳам мажақлаб ташласа... Бутун аламини ундан олмоқчи бўлгандай, роса қарғади.

Қорақош постни Антонина билан Машага топшириб, блиндажга қайтиб келаётганида ҳам унинг қулоғидан бояги «ғўнғ... ғўнғ...» аримади, кўзи олдидан ҳалиги куйган штурмовик ҳеч нари кетмади.

XXI

Қоп-қора тун. Кўкда на ой кўринади, на юлдуз. Осмоннинг қовоғи солиқ. Ўрмон ичи айниқса зимистон. Ҳеч қаёқда гильза чироқ ҳам милтилламайди. Фақат олисдаги ракеталарнинг шуъласи ёниб, сўнади. Атрофда тиқ этган товуш йўқ. Фақат олисдан аҳён-аҳёнда отишма овози қулоққа чалиниб қолади. Лекин осмон бетинч. Булутларнинг тепасида стратегик бомбардимончилар оғир нафас олиб, қаёқларгадир ажал балоси олиб боради. Ўзимизникими, душманникими, билиш қийин.

Қоронғиликда шитирлаган шарпа эшитилди. Бегимхон уни, ўз дугонасини қидириб юрганди. «Бундай қоронғиликда кўзингни ўйиб кетса ҳам билмай қоласан, киши».

Москва бўсағаси зим-зиё, аммо Шарқда — унинг юртида тонг ёришмоқда эди. У ерда гулзорлардаги булбуллар сайраб чарчаган ва чумчуқлар дон истаб чириллай бошлаган палла. Бу ерда эса, ҳали тун тугагани йўқ. Дарахтлар гўё қора уйдай тўнтарилиб турар ва уларнинг соғ қолган шохларида изғирин майда тароқ барглари шитирлатарди. Изғирин шамолга айланди. Тобора кучайган шамол дарахтларни тебрата бошлади. Юзлаб, минглаб дарахтларнинг бирданига тебранишидан, шохларнинг шохларга урилиши ва дарахтларнинг дарахтларга суяниб, суйкалиб туришидан ўрмон катта эскадрильялар учиб ўтаётгандай ғувиллаб, гуриллаб турарди. Шунинг учун Қорақош унинг тумшуғига Бегимхон келиб қолса ҳам сезмай турарди.

— Қорақош, қаердасан? — Бегимхон унинг қулоғи остида шивирлади. Унинг нафасини сизди-да, сўради! — Тайёрмисан?

— Қаёққа?

— Ҳамқишлоғингнинг қисмига борамиз. Валижоннинг гапини эшитдинг-ку. Сен билан менинг жойимиз ана ўша ерда. Ахир қасос олгани келганмизми?

— Қайси йўл билан борамизу, уни қандай топамиз?

— Ўрмон билан... Ракета шуъласи порлаган томонга юраверамиз.

— Робинзон Крузога ўхшайсан, Қорақош. Бош оққан томонга бошлайсан мени.

Қорақош унинг елкасига ярим буханка нонни ҳам юклади-да:

— Орқамдан юр! — деди пичирлаб унга. — Шарпа чиқармай юр.

Оёқларининг учи билан юриб, улар взвод қизларининг блиндажлари олдидан ўтиб олдилар. Сал нарироқда старшина билан каптиармус турарди. Улардан кейингиси лейтенант Михайлованинг блиндажи. Унинг блиндажида печка ёняпти, трубасидан тутун аралаш учқун учиб чиқяпти. Шунинг учун улар майда қадам бўлиб, балериналарга ўхшаб, бармоқ учида юрдилар.

Шунақа пайтда ҳамма оғирлик оёққа эмас, юракка тушади-да, нафас қисилади. Бегимхоннинг ҳам юраги чи-

дамай, нафаси қисилди шекилли, у бахташ таваккал қилиб, тезлаб кетди. Старшинанинг қалъасидан ўтаётганларида Бегимхон эмаклаб олди.

Бегимхоннинг юраги дукиллаётганини эшитиб, Қорақош пичирлаб сўради:

— Қўрқяпсанми, Бегимхон?

— Тутиб олишса нима қиламиз, деб ўйлаяпман.

— Ҳали шу юрак билан шинель кийиб, пагон тақиб юрибсанми! Душман орқасига разведкага юборса нима қиласан, «сичқоннинг уйи минг танга» деб тураверсанми?

— Негадир оёғим тортмаяпти...

— Ундай экан, фронтга югурмай онангнинг қўйнида ўтираверсанг бўлмасмиди? Урушни кинохроникалардаям кўраверардинг...

Бегимхон шу гапдан кейин ўзини ўнглаб олдики ёки айтганларидан уялдики, сир бой бергиси келмай, овозини дадилроқ қилгандай бўлиб, сўради:

— Қаерга боришимизни биласанми ўзинг?

— Биламан! Тўппа-тўғри комиссар Черницовнинг олдига борамиз-да, яна бир хат ёздириб оламиз. У бизни ҳамқишлоғинг Нормат Жабборовнинг ихтиёрига юборса ажаб эмас!..

Бу гапни эшитиб Бегимхон бир зумда ўзгарди қолди-да, шеригини қистай бошлади.

— Тезроқ юр бўлмасам, кетаётганимизни қизларнинг хоқони кўриб қолмасин тагин.

Пана жойдан чиқиб, энди қўзғалувдиларки, блиндаж эшиги яна очилди. Бу гал ғирчиллаб эмас, тарақлаб, зарда билан очилди ва куч билан шарақлаб ёпилди. Шундан бир оз ўтмай уларнинг қошида Михайлова пайдо бўлди. Унинг вазоҳатидан ротада бирор оғир ҳодиса юз бергандай эди.

— Қаёққа?

Шошганда лаббай топилмас деганларидай шу долзарбда улар нима дейишларини билмай дудуқланиб қолдилар. Яхшиямки, Бегимхон бор экан, ҳар қандай шароитда, ҳар қандай саволга унинг жавоби тайёр. Бегимхон бу ерда ҳам сувдан қуруқ чиқадиган жавоб топди.

— Уйқу келаверган эди, тунги сайрга чиқдик...— деди старший лейтенант Михайловага.

Михайлова ҳеч нарсани суриштириб ўтирмади. Унинг кўриниши жиддий, гапи ундан ҳам жиддий эди.

— Ҳозир сайр қиладиган вақт эмас. Эшитяпсанми, фашистлар, яна аксил ҳужум қиляпти. Хавф катта, вазият жиддий!..

Старший лейтенант Михайлованинг авзойидан ва овозининг ўзгариб қолганидан маълумки, у кутилаётган вазиятдан жуда катта ташвишланмоқда эди. Бегимхон билан Қорақош фараз қилдиларки, кечаси юқори штаб телефон қоқиб уни уйқудан уйғотган ва уйғотганда ҳам тревога кўтариш учун уйғотган эди.

«Энди нима қиламиз?» дегандай Бегимхон ҳамроҳига боқди. «Нима қилайлик?» деб маслаҳат солгандай, дугонаси ҳам унга кўз қирини ташлади. Уларнинг бир-бирларига тикилиб туришларидан жаҳли чиққан лейтенант Михайлова овозининг борича ўшқирди.

— Нега қараб турибсан, Қорақош! Дарров взводингга бор.

— Есть!

Улар ўз ётоқларига қайтиб улгурмасдан рота навбатчи «тревога» деб қичқира бошлади. Улар ўз блиндажи олдига югуриб келишдилар. Бегимхонни блиндаж олдида кўриб «нима ҳодиса?» деб энтикиб сўради.

— Немис келяпти...— деди Бегимхон шошилишда бошқа гап тополмай.

Бобровникова бир зумда ўз бўлинмасини саф қилиб, тревога вақтида ишғол қиладиган ва аввалдан белгилаб қўйилган мудофаа жойига кетди.

Лейтенант Михайлова рота территориясини гир айлана фортификация истеҳкоми қазитган эди. Шлагбаумларнинг атрофи ҳам окоплар билан ўралган. Мабодо кутилмаган ҳодиса юз бериб қолса, рота ўзини мустақил мудофаа қилишга ва ёрдам келгунча мустақил жанг олиб боришга қодир эди.

Рота мудофаасини асосан немис десантига, диверсантларига қарши курашга мўлжаллаб қурилган эди. Михайлованинг айтишича, ҳозир улар десантга қарши эмас, немис мунтазам қўшинларининг зарбасига кўндаланг туришга, мабодо унинг зарбдор кучи фронтни ёриб ўтгудай бўлса, мунтазам қисмлар етиб келгунча, жанговар йўлтўсарлик қилишлари керак эди. Бу оғир ва шарафли иш эди.

Взводлар, отделениелар ўз жойларини эгалладилар. Қорақош билан Бегимхон уч туп қора қайиннинг панасига пистирма бўлиб туришлари керак эди. Бегимхон

ротадан иккита темир белкурак топиб келди. Улар қулай жойга терлаб-пишиб пистирма ячейкасини қазидилар. Шошилиш керак эди. Шошилганда иш юрмас экан, тердан сув бўлиб оқсалар оқдиларки, ҳадеганда ячейканинг кифтини келтиролмадилар.

Тонг ёришяпти. Фронгда еру кўкни остин-устин қилдиган жанг боряпти. Отишмалар ва портловлар зарбидан оёқлари остидаги ер титраяпти ва унинг титрашидан бруствердаги тупроқлар тўкилиб, улар ковлаган ячейка яна тупроққа тўляпти.

Бир иш қилиб, терлаб-пишиб бўлса-да, ячейкани битириб олдилар. Қорақош ичига тушиб, ўт очиш секторини тахминлаб қараса, бутунлай беҳудага ишлаган эканликлари билиниб қолди. Ячейкани чуқурликка қазиб қўйбдилар. Тумшуқларидан нарисси кўринмасди.

— Жангчи бўлишимизга анча бор экан,— деди Қорақош.

— Яна нима бало бўлди сенга?— ҳайрон бўлиб сўради Бегимхон.

— Ячейкамиз ярамайди. Мутлақо ярамайди. Буни қара...

Бегимхон ячейкага тушди-да, атрофга, айниқса, душман келиши мумкин бўлган секторга қараб, дугонасининг ташвишига қўшилди.

— Буниси запас бўлиб турсин, ке, бошқасини ковлаймиз!

Атрофга қарасалар, ҳамма қизлар ўз ишлари билан овора эдилар. Бир томонда дарахт кесиб ётқизиб, йўл тўсмоқдалар, бир томонда белкуракларини ялтилатиб окоп қазимоқдалар. Бир неча қиз автоматини жангга ҳозирлаб, патруллик қилмоқда. Афтидан, ҳаммасининг иши ўз маромида боряпти-ю, фақат иккисининг иши юришмаяпти. Алам қилар экан кишига. Аламига чидолмай Қорақош шинелини ечиб улоқтирди-да, Бегимхон танлаган жойга янги ячейка қазий бошлади. Бу жой унинг ўзига ҳам маъқул тушди. Чунки бу ердан ўрмон йўли, қирғоқлар, сўқмоқлар, борингки, душман бостириб келиши эҳтимол бўлган жойлар кўриниб турарди.

Бегимхон ҳам гимнастёркасини ечиб ташлаб, қора қайиннинг бутоғига илиб қўйиб, астойдил ишга тушди. Бир зумда унинг баданларидан ҳовур чиқди, кўйлагини ивиди, гўё бошини ювгандай унинг сочлари ҳам ҳўл бўлиб кетди.

— Кийимингни кий, дамингни ол!— деди Қорақош унга раҳми келиб.

— Бу ишда кўпроқ тер тўксанг, урушда камроқ қон тўкасан! — деди Бегимхон кимдандир эшитган, қайсидир лашкарбошининг ҳикматли гапини такрорлаб.

Унинг бу гапидан Қорақош мамнун бўлди. Бегимхон яхши шерик бўлиб чиқди, деб ўйлади. «Қиламан деса ҳар нарса қўлидан келади, аммо андак беқарорлиги бор-да. Ана шу нуқсони бўлмаса, ундан яхши жанговар дугона топилмайди».

Тез орада улар янги ячейкага ўрнашиб, қуролини Ғарб томонга қаратиб кўрдилар. Кейин Қорақош бошқа секторларни ҳам тахминан қорага олиб қўйди-да, шеригини имлади:

— Бунни кўр, қорага келган фашистлар тутдай тўкилади.

Бегимхон янги окопга кириб, ўт очиш секторларига назар ташлаб олгач, қувнаб деди:

— Узингга ёқадими?

— Ёқади!

— Передовойга бормоқчи эдинг, передовойнинг ўзи сенга келяпти. Қалай?..

Бегимхоннинг кинояси бу, пичингими, Қорақош билолмади. Шу чоқ унинг бутун вужуди бир жумбоқдай бўлди қолди. «Одам шунақа мураккаб махлуқми?» Бегимхон унинг ақли тасаввур қилолмайдиган даражада мураккаб одам бўлиб кўзига кўринмоқда эди. Шу вақт на гапидан, на ишидан унинг мағизини чақиб, мазасини аниқлаб бўлмасди. Баъзан оғзидан шундай доно гаплар чиқардики, Қорақош бунга қойил қоларди. Айрим вақтларда эса, унинг бетамиз гапларидан бадани жимириларди. Шу икки хил қарама-қарши гапнинг ҳам бир каллада ҳосил бўлиб, бир оғиздан чиққанига Қорақошнинг ишонгиси келмасди, унинг ҳозирги киноясини эса, мутлақо тушунолмаётган гаранг эди. «Бу гапи билан у нима демоқчи ва ўзи нима қилмоқчи?»

Узоқдан Михайлова кўриниши ҳамон улар окопга кириб олдилар-да, жим бўлдилар. Бегимхон шеригининг оғзига қараб турарди. Кўзларининг маънос ҳаракатидан маълумки, у шеригидан қандайдир жавоб кутарди. Кутганда ҳам яхши жавоб кутаётгани йўқ. Ё ораларида уруш чиқармоқчи ёки уни бира-тўла синаб олмоқчи. «Оғир жанглар олдидан ёнимдаги жангчининг нималар-

га қодирлигини билиб қўйганим маъқул. Балки, Бегимхон мени синамоқчидир,— деб ўйлади Қорақош, аммо унга аччиқ гапиршдан тилини тийди.— Вақт билан воқеалар ҳамма нарсани элакдан ўтказиб, унни унга, кепакни кепакка ажратиб қўяди. Ҳамроҳинг сени гап билан синамоқчи экан, сен уни олов ичида синаб кўр».

Михайлова уларнинг окопига келиб, ўт очиш секторларига боқди-да, баъзи жойларда қора олишга халақит бериб турган ниҳоллардан хор-хашакни тозалаб қўйишни буюрди. Лейтенантнинг буйруғини эшитар ҳамон Бегимхон қўлига болтача олиб, уни ижро қилгани чопди.

— Фронтлардан қандай хабарлар бор?— сўради Қорақош.

— Отишмаларни ўзинг эшитяпсан-ку,— деди Михайлова тўнглик билан.

XXII

Булутлар орқасидан беҳол қуёш кўринди. Унинг майда-майда зар ниналари дарахтларнинг баргларига санчилди ва улар тобора кўпайиб, йўғонлашиб, барглар, хвойларни ҳам ёриб ўтиб ерга тўкилди-да, бир зумда очиқ жойларни гиламдай қоплади. Қуёш нуридан пистирма окопининг рўпарасидаги ажриқлар беҳисоб ва кўз илғамас марваридлардай бижирлаб турарди. Гўё ҳар бир ажриқ баргига кумуш нина қадаб қўйилгандай эди. Эрта тонгда ажриқзордаги илк баҳор шабнами ана шундай гўзал ярқирарди. Бу ҳам она ер тупроғи табиатнинг ўзига хос меваси. Унга қараган кўз қамашади.

Шу сўлим жойда пайдо бўлган янги ячейка устига яшил хашак бостириб маскировка қилишди. Лекин пистирма маскировкаси қўполроқ чиқди. Чунки окопнинг атрофига ольха шохлари билан қора қайин хвойлари ташлаб қўйган эдилар. Уни узоқдан кўрган ҳар қандай кўз бу ерда бирор нарса яшириб қўйилганини пайқай оларди. Бу маскировкадан ўт очиш секторлари ҳам анча тўсилиб қолганди.

Бегимхон «қазилакам маскировкадан нима фойда!» деди-да, шеригининг ишларини бузиб ташлади ва шудринг босган ажриқни юлиб келиб, янги қазилган тупроқларнинг устига сепди. Ҳўл ажриқлар нам тупроққа ёпишиб, бруствернинг сунъийлигини йўқотди.

Бундан унда янги ғоя туғилди-да, брустверга ва ячей-

канинг ичига яхшилаб чим бостириб қўйди. «Ячейка ҳақиқий ўт очиш нуқтасига мана энди ўхшади!» деб севинди Қорақош. Сўнгра у тайёргарлик ишларини битириб, икир-чикирларигача текшириб олгач, ўт очиш секторларини сўнгги марта қоралаб кўрди. Тахминан чорак чақирим масофадаги ҳар бир қорани мушкага олса бўларди.

— Бир юз метр доирасидаги душманни тутдай тўкишга ишончим комил, — деди-да, у шеригини ёнига чақирқирди. — Буни сен ҳам кўриб қўй, Бегим, ўрмон қирғоғига ўрмалаб чиққан чумолини ҳам қаншарига урса бўлади!

— Немис чумоли эмас-ку.

— Фил бўлса ҳам миясининг қатиғини чиқариш мумкин. Буни қара, қандай яхши позиция танлабмиз.

Бегимхон автоматнинг мушкаси орқали секторларга қараб ўтириб, негадир қатикдай ивиди қолди.

— Тагин нима бўлди?..

— Қўрқяпман... Бу автомат билан неча немисни қириш мумкин? Ҳеч қанча! Михайлованинг гапини эшитдинг-ку. Юзта дивизия келяптимиш.

— Дивизияларнинг юзови ҳам сенинг устингга келмаяптимикин, а?..

— Гумбур-гумбур, тасир-тусурларни эшитмаяпсанми?

— Эшитяпман. Жанг шунақа ваҳимали бўлади-да.

— Уша ваҳимали жанг даҳшат билан худди иккимизнинг окопимизга келаётганга ўхшаяпти. Ростини айтсам, мен қўрқяпман, Қорақош.

— Қўрқма, Бегим, ёлғиз эмассан. Мен ёнингда турибман!

— Шундай пайтда ҳам ҳазил қиласан, Қорақош! Ҳазил қиладиган вақтми? Улимни ўйлаяпсанми?

— Мен ғалабани ўйлаяпман! Худо хоҳласа, ғалаба қиламиз!

— Москвага юзта дивизия келаётганини эшитиб, сартарош амакидай чиниққан одамнинг ҳам сочи тик бўлиб кетди-ку, сен мендан куласанми? — деди Бегимхон. — У «Смоленск жанглари» деб тарихга кирган машҳур олишувларда курашган одам. Билдингми. Ушанда «Марказ» деб аталмиш армиялар гуруҳида 28 дивизия ҳужум қилган экан. Ярим миллион аскар, мингдан ортиқ самолётнинг ҳужумини кўрган экан. Эндигиси юз дивизия бўлса танки қанча-ю, самолёти қанча!

Бегимхон яна жимиб кетди. Шу жимликда у нималарни ўйлаётгани Қорақошга номаълум, ҳар ҳолда, у бўла-

жак жангни ўйлаётган чиқар, чунки Бегимхон оғизда ҳар нарса деса дейди-ю, жанг бошланиб кетса, дугонасини ёлғиз қўймайди. Ундан Қорақошнинг кўнгли тўқ. Аммо унинг «қўрқяпман» дейиши ташвишга солди. Қўрқоқнинг кўзига қўша кўринади. Мабодо у чиндан ҳам қўрқаётган бўлса, иш чатоқ. Унинг миясидан бу фикрни сугуриб ташлаш керак. Лекин Қорақош бунга улгурмади.

— Қорақош, мабодо менга бирор нарса бўлиб қолса жасадим ўзингга омонат. Қиёматли дугонамсан...— деди Бегимхон.

Унинг оғзидан шу ваҳимали калима чиқиши ҳамон Қорақош икки қўлини юрагига босди-да, «Вой! Вой!»-лади.

Бегимхоннинг ранги-қути ўчиб кетди.

— Нима бўлди?

— Вой, вой-воей!— деди у қаттиқроқ қилиб.

— Уқ тегдими?— Бегимхон унинг устига ўзини ташлади. — Қаерингга тегди?

— Валидол! Валидолнинг борми?— Қорақош хаста овоз билан сўради.

— Будкада, аптечкада,— деди-да, югуриб кетди Бегимхон.

У шундай югурдики, ўзини бир неча марта дарахтларга уриб олди ва бир зумда терлаб-пишиб, ҳансираб валидол топиб келди-да, дугонасининг оғзига тутди:

— Мана опкелдим. Мана, ич бунини...

— Нима бу?

— Валидол.

Қорақош қанча тез «касал» бўлса шунча тез «тузалди» ва сакраб ўрнидан туриб, ҳужумкор овозда буюрди:

— Ич бунини ўзинг, Бегимхон! Ич! Ҳаммасини ва тўйиб-тўйиб ич! Ваҳиманг босилади...

Бегимхон унинг бу «ўйинини» тушунмай ҳайрон бўлиб турди. Кейин «ваҳиманг босилади» деганини эслаб, кулиб юборди.

— Мени лақиллатмай, бор гапингни айтавермайсанми, Қорақош. Юрагимни ёрдинг-ку!

— Юрагинг ёрилган бўлса, ваҳимадан ёрилгандир. Шунинг учун сенга валидолни тавсия қилдим.

— Шунчаки бир айтдим қўйдим-да,— деди у хомуш.— Юрагимни яқин тутганимдан ичимдагини айтувдим...

— Кеча-кундуз фронтга тўхтовсиз кетаётган шунча аскар, шунча қурол-яроғ қўл қовуштириб турмас. Мабодо улар ҳам ўтказворса сен билан биз турибмиз-ку. Чигирткадан қўрққан экин экмайди... Қўрқаётган бўлсанг, блиндажга жўна!

Бегимхоннинг икки юзи ширмондай тобланди, ҳатто қизилчадай қизарди. Бу — унга гап қаттиқ таъсир қилганининг нишонаси эди. Уялганидан у жанговар ҳамроҳининг юзига қараёлмай, кўзини пириллатиб турарди. Балки ичида уни қарғаётгандир. Қорақош бировнинг қарғишидан қўрқарди. Унинг энг заиф томони шу бўлса керак. «Мен ўлимдан қўрқмасам ҳам қарғишдан қўрқаман. Улим ҳамманинг бошида бор, лекин қарғиш эшитиш одам учун лаънат».

У ўз дугонаси олдида лаънати бўлишни сира истамасди. Шунинг учун унинг ғазабдор тилини юмшатиши керак эди. Маълумки, оламнинг кўнгли ўта нозик яратилган. Уни салгина имо билан яралаб қўйиш осон, аммо дил жароҳатини даволаш жуда қийин иш. Қорақошнинг назарида у ориятли, уятчан Бегимхоннинг дилини яра қилиб қўйгандай эди ва бундан ўзи азобланарди. Лекин Бегимхон ундан хафалигини эмас, балки унга яқин эканлигини изҳор қилди.

— Сенга битта илтимосим бор эди,— деди Бегимхон унга яқинлашиб.— Мабодо Валижон акани кўролмай кетсам, айтгинки, мен уни беҳад севаман!

— Ана холос, яна айниб кетдинг, дугонам!

— Хоҳ ишон, хоҳ ишонма, ҳақ гапни айтдим. Бу урушдан бутун чиқишга кўзим етмай турибди. Бутун Европани чўккалатди бу немис. Энди у юртимизнинг қанчадан-қанча ерини депсиб келиб, Москвага юриш қилмоқчи. Юзта дивизия айтмоққа осон, холос...

Шу чоқ ўрмонни бўрон кўтаргандай гуриллаб кетдида, осмонда қудратли момақалдироқ пайдо бўлди. Чақмоқ устига чақмоқ. Осмон тўла самолёт — момақалдироқ ҳар икки томон авиациясиники эди. Енгил қирувчи лочинлар қаноти остида огир бомбардирлар учмоқда. Улардан пастроқда штурмовиклар изғиб юрибди. Улар баланддан пастга ўқ маржони отмоқда, пастдан баландга ҳам тўп ўқи улоқтирмоқда, зенит пулемётларнинг қизил ленталари баландга кўтарилмоқда.

Дарахтларни безовта қилиб ўрмон орқасидан бизнинг лочинларимиз гуриллаб келишди. Отишмалар

бевосита осмонга кўчди. Самолётлар гўё бирининг устидан бири муаллақ ошаётгандай эди. Гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда самолёт тутаб, метеордай пориллаб ерга тушарди. Қимнинг самолётини ким уриб туширгани Қорақошга ҳам, Бегимхонга ҳам қоронғи... Узоқдан ҳеч нарсани билиб бўлмасди.

Бир гуруҳ қора нуқталар ҳаво блокадасини ёриб ўтди-да, пастлаб уларнинг тепасига келди. Самолётларнинг чаён думли эмблемаси пастдан аранг кўриниб турарди. Бирининг фашист тамғаси Қорақошнинг кўзига гўё тўртта чаён бир-бирини опичиб тургандай бўлиб кўринди. У автоматини ўша газандага ўқталганича «зорманда» қорадан қочди ва шлагбаум атрофида гир айланиб ўлжа қидирди. Баъзилари ўлжанинг конини топибми, сал нарида гумбурлатиб қоп-қора бомба ташларди. Немис ҳамма йўлларни бомбардимон қилмоқда эди. Қорақош бирини қоралаб очередь бермоқчи бўлди, аммо автоматнинг ўқи унга етмади. Дарахтга боғлаб отаман деса, Бегимхон кўнмади. «Инфортерияси — пнёда аскар келиб қолса нима қиламиз?» деди у.

Ўрмонни гуриллатиб яна бир гуруҳ қирувчиларимиз пайдо бўлди ва қароқчи ҳаво газандаларини чўқилашга бошлади. Шундан кейин ҳаво жанги кўздан узоқлашди. Аммо орқада «ов» қилиб қолган газанда тамғали кул ранг бир самолётни кўрган икки лочинимиз пайдо бўлди-да, унинг икки биқинига кириб олди ва унга йўл кўрсатувчи ўқлар пилтаси осмонга фонтандай оқди. Бундан маълумки, бизнинг самолётлар уни асир қилишмоқчи эдилар. Немис асир бўлишни истамас ва икки томонга ўқ узиб, конвойлар қўлидан чиқиб кетишга уринарди. Учувчиларимизнинг жаҳли чиқди шекилли ёки шу тил уқмас билан имлашиб вақт ўтказишни истамасдиларми, бир очередь билан унинг икки биқинидан дарча очиб қўйдилар. Немис самолёти ҳавода лапанглаб қора тутунга беланиб, сўнгра тарс ёрилиб кетди.

Учувчиларимиз «башаранг қурсин» дедилар шекилли, унга қайрилиб ҳам қарамай, олисда бораётган ҳаво жанглари томонга кетишди.

— Ана, ана, парашют!— деди Бегимхон.— Бир эмас, иккита.

Икки парашют қора ўрмонни кўзлаб пасаймоқда эди. Унга автоматнинг ўқи етмасди, етганда ҳам қорага тегмасди. Ўқ зое кетарди. Бундан ташқари, дайди

Ўқ бирорта ўз кишимизга тегиб кетиши ҳам мумкин. Аттанг, аттанг, Қорақош зенитчиликни ҳам ўрганиб олса бўларкан...

Аввалги сафарда ҳам худди шундай бўлган эди. Рота қизлари уриб туширилган немисни парашютини ечиб улгурмасдан қўлга олган эдилар. Ҳозир бу парашютларни ўша қизлар кўрмадиларми ёки ҳаммаси ўз мудофааси билан оворами, ҳар ҳолда уни тутгани биров юрггани йўқ.

— Юр, Бегимхон, уларни тириклай ушлаб оламиз!— деди Қорақош.

— Немислар келиб қолса нима қиламиз? Қалъани ташлаб кетиб бўладими, нодон!— деди Бегимхон дугонасини койиб.

— Бўпти, сен шу ерда тур,— деди-да, Қорақош окопдан чиқиб, ўрмонга кирди. Бегимхон унга бошқа гап айтолмай қолди.

XXIII

Қорақош чакалакзорларни оралаб бомба воронкалари, эски окоплар, ташлаб кетилган блиндажларни айланиб ўтиб, мўлжаллаб олган жойинга қараб, илгарилаб бораверди. Ўрмоннинг ичи зим-зиё, худди ютиб юборгудай бўлиб ҳувиллаб ётарди. У йўлини аниқлаб олиш учун андак изланиб қолди. Осмонда юлдуз йўқки, етти оғайниларни топиб, Зуҳро юлдузи билан масофасини аниқлаб, қибласини топиб олса. «Қора қайинларнинг сербутоқ томони жануб, остида мох ўсган томони шимол» деб эшитган эди. У дарахтларнинг сербутоқ томони билан мох ўсган томонини топиб, ўрталиғини ўзига белги қилиб олди-да, яна йўлга тушди. У ҳар бир шарпани эътибор билан тинглаб ва ўша томонга автомат ўқталиб боқаркан, унча узоқ бўлмаган жойда икки бўрининг овозини эшитиб қолди. Овозларнинг дағал зарангидан Қорақошга маълумки, улар очкўзлик билан ниманидир талашмоқда ёки бир-бировини ғажиласмоқда эди. Уша томонда дарахтларнинг оралиғидан оқариб кичкина бир майдонча — поляна кўринди. Бўрилар ўша ерда ғажиласмоқда эди. Балки ўша осмондан тушган газандаларни ғажилашаётгандир, деган хаёл келди унинг бошига. У бўри ғажиласа ҳам уларнинг ҳолини ўз кўзи билан кўриб, аламидан чиққиси келар-

ди. Афсуски, бўрилар фашист газандасини эмас, қўлга тушган тулкини талашмоқда эди.

Қорақош ўзини панага олиб, жим туриб қолди. Шу орада ўрмонда тонг ёриша бошлади. Ўрмон тунги туманнинг сўнгги қолдиқларидан мусаффо бўлиб, яшил либосида савлат солиб турарди. Унинг ичкараси эса, яшилликдан кул рангликка мойил товланарди. Ўрмон либосининг ўша яшилликдан кул рангликка кўчаётган жойида ниманидир қораси кўринди ва тунги соядай жуда тез йўқолди. Кейин бир жуфт шам ёниб сўнгандай бўлди. Гўё кимдир электр қўл фонарини ёқиб ўчиради. «Сен қидираётган фашистлар кундузи ҳам электрофонарь билан йўл қидиришяпти» деб ўйлади Қорақош. Унга бургут кўринган эди. У кўзини лўқ қилиб бир-бирларини ғажилаётган бўриларга қараб турган экан, одам шарпасини эшитибми ёки унга тайёр ўлжа топилгани учунми, у кекса дарахт каллагидан портиллаб кўтарилиб зенитканинг ўқидай кўкка тик отилиб кетди.

Ўрмон яна жимиб қолди. Қорақошнинг кўзлари атрофни овларди. Гўё шу вақт атрофида пашша учса ҳам у кўра оларди ва шарпасини била оларди. Атрофида пашшалар эмас, қанотларини ялтилатиб, гўё карнавалга рақс тушаётгандай ҳар томонга шох ташлаб, тилла қўнғизлар ўйноқлашарди. Шу чоқ жониворлар рақс қилаётган жойдан анча нарида катта дарахтнинг шохи қимирлади. Кейинча қаттиқ силкинди-да, айиқдай бир гавда дўпиллаб ерга тушди. «Сенинг ўлжанг шу бўлса керак» деди унинг хаёли.

Унинг кўнглига келгандай бўлиб чиқди. Эманнинг шохини синдирган «айиқ» унинг ўша немиси экан. Эманнинг тўсиндай айрисида парашют илиниб турарди.

— Мана энди қўлимга тушди бу газандалар, ҳеч қаерга қочиб қутулолмайди!

Қорақошнинг кўзлари бояги бургутнинг кўзидай бўлди-да, аста ва шарпасиз, парашют осилиб турган жойга борди. Дарахт шохида қон юқи кўринди. Ерда ҳам қон томчилари... Немис осмонда яраланганми, даҳрахта яраланганми, билиб бўлмасди...

У қон изи билан борди-да, қулоғига сув шалонлагани эшитилгач, тўхтади. Ўрмон ичида қор-ёмғирнинг кўлмак сувидан ҳосил топган кўлча бор эди. Ўша кўлмак сувнинг музини тешиб икки немис қонини ювяпти. Бирининг ювинишини иккинчиси қўриқлаяпти. Улар ба-

мисоли сув ичгани келган охулардай ҳушёр ва эҳтиёт-кор эди.

Қорақошнинг фикрича, уларнинг икковини бирдан қўлга олиб бўлмас эди. «Бирини ўлдирсам ҳам, иккинчисини тирик ушлашим керак. Уткир акамнинг жаллодлари ўз оғзи билан, кўзимга қараб туриб жавоб берсин» деди-да, у ўзини паналаб ва эмаклаб, қўлчага яқинлашди. Шарпа сезишдими ёки одам ҳидини билар эканми, бу икки оёқли «йиртқичлар» аланглаб-жаланглаб қолди. «Юзимдаги атир ҳиди анқиди шекилли» деб ўйлаб, у кеча юзига атир суртганига пушаймон бўлди. Шабада атирга ўч эканми, унинг ҳидини ўрмон ичра кўтариб юрарди. Атир ҳиди яқинлаша бошлагач, немислар ўзларини панага олишди.

Қорақош уларни қорага олиб улгурмаган эди ҳамки, чакалакзорнинг ичида тарсиллаган овоз эшитилди-да, Қорақошнинг қулоғи тагидан ўқлар чувиллаб ўтиб, атрофига дўлдай тўкилди. Қорақош ўзини дарҳол дарахт панасига олди-да, ётган жойидан туриб ўқ овози чиққан томонга автоматдан ўқ сочди. Уқлар чакалакзорларни шитирлатиб, қотилни қувлаб кетди. Қорақошнинг ўқи тегдими, йўқми, аммо немислар бошқа ўқ узмай, жимиб қолишди. «Балки фурсат пойлаётгандир ёки мени чўчитиб ва мудофаага ўтқазиб қўйиб, қочиб қутулмоқчидир».

Бу ўлжани қочириб юборса, Қорақошга алам қиларди. «Ўтган сафар қизлар кўпчилик бўлгани учун ҳўкиздай немисни ёқ дегизмай ушлаб олишган эди. Булар ёлғизлигимни билиб қолишди, осонликча тутқич бермайдилар шекилли» деб ўйлаб, боши қотиб турган эди, шу чоқ тахминан юз метрча нарида яна шарпа эшитилди. Қорақош синчиклаб қараса бир немис сал нарида дарахтга суяниб туриб, компасига қараб ўзига йўл қидирмоқда эди. «Қочиб қутулолмайсан!» деди-да, Қорақош унинг йўлини тўсмоқ учун қўлчани айланиб ўтиб, қулай жойга бориб олди.

Немис уни орқадан келади, деб кутган эди. Шунинг учун у парабеллумини орқасига ўқталиб, дарахтларни паналаб, орқа-олдига кўз ташлаб, ниҳоятда эҳтиёт юра бошлади. Қорақош немис парашюти осилиб турган қучоқ етмас эман дарахтининг паноҳида пистирма бўлиб турарди. Немис атрофига қараб-қараб бораркан, пистирмадан анча узоқдан ўтиб кетди ва уни таъқиб қила-

ётган душманини бояги ўқдан нобуд бўлди, деб ўйлади шекилли, сал юргач, ўзини бехатар сезиб, эркин бўлиб олди.

Қорақошга унинг шу беғамлиги, ўзини бехатар сезиши керак эди. У дарахтларни паналаб анча йўлни айланиб ўтди-да, майда ольханинг бутазорига яшириниб олди. Немис бутазорнинг олдига келиб, у ёқ-бу ёққа қараб тургач, билибми, билмайми, Қорақош пистирма бўлиб ётган томонга юрди. Унинг қадамлари билан бирга Қорақошнинг юраги ҳам дукиллаб турди. «Мени кўриб қолиб, тепамга келмаяптими бу ажал чақирган пес» деб ўйлади-да, у бутун кучини тўплаб, немисга ташланишга ҳозирланди. Немиснинг қўлидаги парабеллумнинг ўқи тугаганича йўқ, бинобарин, уни фақат гафлатда босиш мумкин эди.

«Ўтказиб юбориб, орқасидан ташланаймиз ёки тумшуғидан чиқайми?— у ўз-ўзига маслаҳат солди.— Орқасидан босганим яхши!»— деди-да, немис унинг рўпарасидан бир қадам ўтиши ҳамон бутун кучини оғзига тўплаб, овозининг борича:

— Қўлингни кўтар! Хенде хоҳ! — деб қичқирди.

Немис тўсатдан ва оёғининг остидан чиққан бу чинқириқдан ўтакаси ёрилди-да, беихтиёр қўллари кўтарилиб, шайиндай қотди.

—Парабеллум! Парабеллум!— деб қичқирди Қорақош автоматининг сумбасини унинг қоқ белига қадаб туриб.

Немис унинг талабини тушунди шекилли, парабеллумни пастга ташлади. Унинг қуроли ерда юмшоқ қорга кўмилиб қолди.

Бутун Европани оёқ ости қилиб, неча марта Москва-ни бомбардимон этиб, минглаб одамларни қирган, шаҳарларни ёндирган ва бу ваҳшийликлари билан Гитлерини мамнун қилган «енгилмас лочин, оқсуяк — ариец» Қорақош каби муштдек совет аёлининг асири эди. Унинг бу тубан башарасида ҳайвоний қўрқув, даҳшатли ваҳима сезилиб турарди. Кичкинагина аёлнинг асири бўлишдай ор-номус немис-фашист учувчисида ўз-ўзига ғазаб қўзғатди. Ана шу ғазабдан ёнган фашист асирликдан қутулиш йўлларини ўйларди. У хашак билан хазон ичида қўндоғи қорайиб турган парабеллумга тикиларди. Унинг қора ниятини сезган Қорақош ҳам парабеллум ҳақида ўйларди. Унинг хазон ичидаги пара-

беллумига интилмоқчи бўлиб, асирдан қилча назоратни қочгани ҳамон фашист немис тепонғич отга ўхшаб орқалаб, этигининг наҳали билан унинг қорнига тепди. Шунда унинг кўксидаги автоматнинг ўзи отилиб кетди-ми ёки жаҳл кучида тепкисини босиб юбордимиз, автоматнинг дискасидаги борлиқ патроннинг ҳаммаси отилиб кетди. Унинг бирортаси немисга тегмади шекилли, у шу заҳоти кўздан ғойиб бўлди, «қочиб қутулди ифлос» деб ачинди Қорақош ҳушига келгач. У шошилиб атрофга қаради. Қор остида қўндоғи қорайиб турган парабеллум ҳам йўқ эди. «Олиб кетибди пес» деб ачинди у.

Шу вақт Қорақош учун бундан ҳам баттар ачинарли ҳодиса юз берди-да, тўсатдан унинг қорин оғриғи бошланди. Анча-мунча оғриқ эмас!

Дастлаб у «немис этигининг пошнаси оғритяпти» деб ўйлади. Лекин пошна теккан жойгина эмас, унинг аъзойи бадани оғримоқда эди... Бадани ҳўл эди, «қон оқмоқда» деб ўйлади Қорақош.

Ҳақиқатан ҳам Қорақошнинг қорнидан иссиқ қон оқмоқда эди. Унинг чангалидан қутулган немис учувчиси беҳуш ётган Қорақошни чала ўлик деб билган ва қўлидан тушган парабеллумнинг сўнги ўқини унга сарфлаб, бу ердан қочган эди. Хайриятки, парабеллум ўқи Қорақошнинг киндиги ёнидан тегиб биқинидан чиқса-да, унинг ҳаётини аъзоларига қаттиқ зарар қилмаганди. Лекин қон тўхтамасди:

«Сен бутун бошлиқ фашистни қочириб юбординг, Қорақош,— дер эди у ўзига-ўзи танбеҳ бериб.— Неча пуллик қасосчи бўлдинг, Қорақош. Қонга қон, жонга жон олгани келган эдинг-ку...»

Қорақош урушнинг қанчалик бераҳмлиги ва адолатсизлигини ўз қисматида кўриб турганидан ғазабланарди-да, яна ўзини-ўзи койир эди. «Алам қиладиган бу лапашангликка ўзинг айбли. Ўзинг... Адолатча бўлолмадинг. Адолат немис жосусини яроғ-аслаҳаси билан ушлаганди...»

Алампидан унинг қорни янада баттарроқ мижиғлаб оғриди-да, тобора кучайиб, уни икки буклаб қўйди. У нима қиларини билмай, йўғон бақатеракка суяниб ўтириб қолди. Оғриқ шу қадар кучлики, у ўзини қўярга жой тополмасди. Додлагиси келди-ю, ўздан ўзи уялиб тишини тишига босди. Шундай қаттиқ босдики, пастки бир тишининг учи уқаланиб тушди, бошқа тишлари ҳам

зирқираб оғрий бошлади. У оғриқ азобига чидамай, бақатсракни қучди. Вақт ўтгач, оғриқ аста-секин бўшашди. «Тезроқ бу ердан кет!» деди унинг хаёли. Кимса йўқ жойда бояги бўриларга ем бўлиш ёки оч бургутнинг чангалига тушиш хавфи унинг бағрини юмдалади.

Шундан кейин у ички кўйлаги билан ярасини танғиди, устидан камарини тортиб боғлади-да, ўқсиз автоматни бўйни аралаш елкасига осиб йўлга тушди. Қаёққа кетаётганини ўзи билмасди. Чунки, ҳавонинг қовоғи солиқ ва ўрмон тундай зимистон эди. У яна бояги қилган ишини такрорлаб дарахтларнинг сербутоқ ва шох босган томонига йўл олди-да, боя минутлар ичида босган йўлини, энди бир соатда аранг эплаб, кўлмак сув кўлчасига зўрға етиб келди. Кўлча бўйида нимадир қимирламоқда эди. Гоҳ чапга ағанар, гоҳ ўннга, гоҳ тик турарди, гоҳ ётиб оларди... Немис!.. Қаёқдан келди бу пес? Афсуски, автоматининг ўқи йўқ. Кўлчанинг атрофи яйдоқ. У кўлга тушиб қолишдан қўрқарди.

У ўзини панага олди ва шу ердан синчиклаб қараса, кўлмак сув бўйида немис эмас, оч бўри ниманидир ғажилаяпти. Эрталаб полянкада тулки талашган бўриларнинг ўзгинаси...

«Худо урди, бу очофатлар мени соғ қўярмиди!» деб ўйлади-да, Қорақош оғриқни ҳам унутиб, бешарпа эмаклаб қочди. Юз метрча узоқлашгач, панадан орқасига қараса, йиртқичнинг бири, тарғил бўри қулоқларини динг қилиб, қараб турарди. У шайиндай қотди-да, нафаси ичига уриб кетди. Вақт ўтиб, аста-секин ўзини босиб олгач, у ўзини четга олди.

Бўрининг одатини у яхши биларди. Агар уни бир отишда йиқитолмасанг, иккинчи ўқ узишга улгуролмайсан. Бўри жуда чаққон, айёр ва аёвсиз душман. Бир ўқ узишда ағдаролмаган рақибини у бир ҳамлада йиртиб ва чайнаб ташларди.

Хайриятки, Қорақош йиртқичларнинг кўзидан анча узоқлаб олди. У хавfli зонадан чиққандай бўлиб бир оз ўзига келувдики, оғриғи яна бошланди. У тезроқ йўлга чиқишни кўзлаб, атрофга қаради. Ҳамма ёқ дарахт. Гўё ер юзи дарахтзордан иборатдай, ўзи океаннинг ўртасида сузаётгандай эди. У, катта йўлга чиқиб олса марра уники, «йўловчи машиналар госпиталга ташлаб қўйсалар кифоя, у ёғи ҳарбий врачларнинг кўлида» деди хаёлида у.

У азобга чидаёлмай «вой» деворишдан қўрқиб, тилини тишлади ва инқиллаб-синқиллаб, ичида инграб, йўлида давом этди. Шу вақт, нимадир шитирлаб қолди. Энтикиб қараса бояги тарғил бўри унинг тепасига ўқдай учиб келмоқда эди. Шу келишида бу йиртқич унинг елкасидаги автомати билан бирга уни бутунича ютиб юборгудай. Хайриятки, бўри унинг икки метрча ёнидан қушдай учиб ўтиб кетди. У нимадандир юраги ёрилиб қочмоқда эди. Уни бояги бургут қувламоқда экан. Бургут панжаларини ғуж қилиб, борлиқ кучини найзадай тирноқларига тўплаб, тарғил душманнинг белидан чангаллаб, кўзини чўқилашга қулай жой пойлаб ва шайланиб борарди. Иккинчи бўри, ундан қочиб қутулибди шекилли, Қорақошга кўринмади. Унинг ўзи нима азобда бўлса ҳам бургут билан бўрининг жангини кўргиси келди. Қараб турса, бургут эрталаб бўрилар тулки ғажиган майдонча тепасидан самолёт серенаси янглиг даҳшатли ва ҳайвоний қичқириқ билан пастга ўқдай отилди. Шу отилишда у қудратли панжаларининг бўрининг белига урди-да, зарбасидан унинг белини синдирди. Бўри ҳам бор кучи билан бургутга ёпишган эди, бургут шу заҳоти унинг кўзларини ўйиб ташлади.

Боя ўз ваҳимаси билан Қорақошни зириллатган тарғил йиртқич, калладай бургутнинг панжалари остида жон талвасасида ётарди. Ғолиб бургут ўз йиртқич рақибининг танасидан нафаси сўнгунча унинг тепасида мағрур ва мамнун гердайиб турди.

Бургут истабми, истамайми, онгли ё онгсиз равишда аскар жувонни йиртқичдан қутқариб қолди. Қорақош кўкдан тушган бу қушни, йиртқич бўлса ҳам шу чоқ ўз иттифоқдоши деб билди ва ҳозирги жасорати учун миннатдорлик билан унинг патларини силагиси келди. «Раҳмат сенга эй бургут, сен мени йиртқичлардан сақлаб қолдинг» деди у бўрини енгган қушга қараб.

Бургут унинг бу гапини эшитдими ёки душманининг танасидаги сўнгги нафаси ҳам тугаганига ишондими, огир кўтарилиб, қаттиқ қанот қоқиб, учиб кетди. Унинг панжалари самолётнинг филдирагига ўхшаб оқиш қорнида қорайиб кўринди. Унинг панжалари осмонда тарғил бўрининг териси аралаш икки парча ғўшти ушлаб борарди. У Қорақошнинг тепасидан учиб ўтаётганида ўнг оёғида сариқ қўнғироқ жаранглади. Қўнғироғини кўргач, Валижон-

нинг суҳбат орасида бир солдатнинг бургути ҳақида айтиб берган ҳикояси ёдига тушди.

«Валижон айтган ўша солдат бургути шу эмасмикин?»

Ўзбекистонлик бир овчини ҳарбийга сафарбар қилаётганларида у «бургутимни ҳам олиб кетаман, бургутим ҳам ёнимда жанг қилади» деб рухсат олиб, бургутини фронтга кўтариб келган экан. Уни дивизия разведкасига таъин қилганлар. Валижоннинг айтишича, у «тил» ушлаш учун разведкага борганда кўк френчли, қайиқ нусха пилотка кийган немис дозорига бургут солган. Бургут учтўрт дарахт бўйи тепаликдан туриб, тошдай пастга шўнғиганда, немиснинг елкасидан чангаллаб, эгаси келгунча хашакзорга босиб турган. Асирни штабга топширганлар. Иккинчи марта немис овида бургутнинг эгаси, овчи аскар, бахтга қарши, немис миначининг осколкасидан шу ўрмонда қурбон бўлган. Унинг вафодор бургути эса, ҳанузгача шу ўрмонда эгасининг тантанали уйқусини қўриқлаб юрармиш.

Қорақош ўша кезде бу воқеани афсона деб ўйлаган эди, унинг ҳақиқат эканига бургутни ўз кўзи билан кўриб амин бўлди. Бургут дарахтлардан баландлаб ғарби жануб томонга учиб кетди. «Балки эгасининг қабри ўша ёқдадир» деб ўйлади унинг кетидан қараб қолган Қорақош.

Шу воқеа хаёлидан ўтаркан унинг оғриғи яна авжига чиқди. Бир иш қилиб полянкадан ўтиб олди-да, чамалаб қаради, ротасига ҳам, фронт йўлига ҳам анча бор эди. Чунки у немис овига қизиқиб озмунча йўл босиб қўймаган эди. Қорақош оғриқ қорнини икки қўллаб ушлаганича йўлга тушди ва полянкадан ўтиши ҳамон қирғоқда оппоқ оқариб, қалин кўрпадай ипак парашютга йўлиқди. «Ҳалиги немислар шу ерга тушган экан» деди-да, парашютнинг ипак чилвирларини қирқиб, шохиси билан белини боғлаб олди. Бундан унинг азоби анча енгиллашгандай бўлди-да, бор кучини тўплаб, олға интилди, аммо қанча интилмасин, узоққа боролмай, чарчаб ўтириб қолди. Шу вақт қаёқдандир бир қарға пайдо бўлди-да, унинг тепасидаги мирзатеракка қўниб олиб «Fal Fal!» деб қичқирди. У, бечора аёлнинг ҳолига раҳми келиб йиғлаяптими, у ёғи Қорақошга қоронғи. Яхшиликка ғағилласа ҳам, ёмонликка ғағилласа ҳам қарғанинг овози унга жуда беўхшов эшитилди-да, шу заҳоти уни отиб

Ўлдиргиси келди-ю, илож тополмади. «Балога йўлиққур қарға» яна икки-уч марта кекиртагини кериб эдики, унинг атрофи олақарғага тўлди. Бошқа қушлар ҳам учиб кела бошлади. Бечора Қорақошнинг юрагидаги гашлик қўрқувга айланди. Қўрқув унга куч ато этди-да, у яна олға юрди. Қорақошнинг назарида фронт йўли унча узоқ эмас, аммо унинг бу ерда ёлғизлигини ҳозирча ҳеч ким билмасди.

Шу орада ўрмонга қоронғи тушди. Қора ўрмон баттар қорайиб, зимистонга айланди-да, Қорақошнинг дилини сиёҳ қилиб, ваҳимага солиб қўйди. Бу ҳам етмагандай кўлмак кўлча томонда бўри улиди. Ёлғиз бўри бургут қувлаган шеригини изламоқда эди. Унинг бу ерга келиб қолиши ҳеч гап эмас эди. Бўри одамнинг ҳидини бир тош наридан сезади. Қорақош бўрининг айёр йиртқичлигини, ўз ўлжасига шарпасиз келиб, тўсатдан ташланишини ва ундай ҳолатда на қуроли ва на қудрат асқотмаслигини биларди. Унинг қўлида қуроли бўлгани билан қудрати йўқ эди. Шунинг учун у бошқа илож қидирди. «Бўри ўтдан қўрқади», деб эшитган эди. Шунинг учун бирдан-бир илож ўт ёқиш деб ўйлаб, ёнбошлаб туриб қуруқ шох ўтинларнинг учини учига қовуштирди-да, гимнастёркасининг кўкрак чўнтагидаги гугуртни олди ва пориллатиб чақиб юборди. Гугурт зимистон ўрмонда пориллаган заҳоти ундан сал нарида бир саз кўтарилди-да, орқасига қочди. Қорақош гугуртни ўз вақтида чаққан экан, йўқса эмаклаб келаётган бўри уни нобуд қилиши турган гап эди. «Худо сақлади» деди-да, у ўтни баланд қилиб, гулханны ловиллатиб ишга киришди. «Бўри узоққа кетгани йўқ. Шундай ўлжани ташлаб қаёққа борарди. Менинг қўриқчим олов...»

Сарғиш ва бедармон аланга шамолнинг кучи билан майда ва қуруқ шохчалар остидан кўтарилиб чиқиб, ловиллаб кетди. Атрофда иссиқлик билан бирга елим ҳиди гупиллади. «Бир иш қилиб тонг оттириб олсам кифоя. У ёғига йўл топиб оламан», дер эди у ўзини-ўзи юпатиб.

Шарқда аллақачон тонг отиб, кун кўтарилиб қолган. Ҳамма қизгин ишда. Бу ерда ҳали қатнов ҳам бошлангани йўқ. Аммо узоқ-узоқларда замбарак гумбурлаб, пулемёт тарилляпти. Кимнингдир разведкаси ёки батальони, полки ёки дивизияси ҳужум қиляпти, кимдир ўз позициясини мудофаа қиляпти.

Ҳар ҳолда жанг тўхтагани йўқ.

Қуёш кўринмаса-да, бу ерда ҳам тонг отди. Қатнов бошланди. Қорақош бор кучини тўплаб йўловчи машиналарнинг овози келаётган томонга юрди. У йўл бўйига яқинлашганида икки-уч грузовик кўринди, уларни тўхтатмоқчи бўлди, аммо бефойда. Чунки грузовикларнинг ҳаммаси бўш бочкалар, ҳар хил идишлар билан тўла эди ва тепасида одам ўтиролмасди, кабинаси ҳам банд бўлиб, унда икки-уч кишилаб ўтириб олишганди. Шофердан бошқалари ухлаб кетишяпти. Грузовиклар кўздан ғойиб бўлар-бўлмас йўлда санитар машина кўринди. Қорақош бир амаллаб йўлга чиқди-да, машинага қўл кўтарди. Санитар машина аста тўхтади. Унинг кабинасидан тушган ҳарбий врач аскар қизнинг ярадорлигини сезди-да, дарҳол уни кузовга чиқариб олди.

Кузовда тўрт ярадор бор эди. Уларни санитар замбили билан қатор қилиб ётқизиб қўйишганди. Улар ярадор солдатканинг машинага кирганини ҳам, бирга кетаётганини ҳам билишгани йўқ. Булар кундузги жангда ярадор бўлишгану, дивизия санбатида биринчи ёрдам кўрсатилиб, узоқ даволаниш учун эвакогоспиталга жўнатилган эди.

Машинада дори-дармон ҳиди билан спирт иси буруқсар эди. Баъзи ярадорлардан наркоз иси гупиллаб турарди. Ўзининг дарди ўзига етмагандай, Қорақош уларнинг ҳолига ачингандан ачинди. «Шулар ҳам кимнингдир эри, кимнингдир отаси ёки ўткир акамга ўхшаб ўз ота-она ва опасининг эркасидир. Госпиталлар буларни сақлаб қола олса кошки, сақлаёлмаса қадрдонларини кўролмай шу кўз юмганича абадий ухлаб қоладилар. Бечоралар...» деди ўзига-ўзи.

Қорақош улардан кўз узмай борарди. Ярадорларнинг тўртови тўрт хил эди. Бир қоп-қора. Балки ярадорликдан шундай бўлгандир, балки наркоз қорайтиргандир. Иккинчиси сап-сарик. Аммо сочи текис қирилган. Жангга биринчи киришдаёқ йиқилган кўринади. Ораларида биттаси негадир унинг танишига ўхшарди. Оқ сариқдан келган, сочи тилла ранг, кўкрагида лентаси хиёл кирлаган йигит. Қим бўлди бу?

Унинг хаёли бир жойда тўхтамасди. У гоҳ узоқдаги қавм-қариндошларини, гоҳ ротасидаги дугоналарини ўйларди.

Қорақош тунда ҳам ётоғига қайтмаганидан қаттиқ ташвишланган старший лейтенант Михайлова ўз ротасини оёққа турғизиб: «Бутун бөшлиқ солдат йўқ бўлиб кетаверадими, топасанлар, топсаларинг ҳам топасанлар, топмасаларинг ҳам топасанлар!» деб буюрди. Лекин тунги қидиришлар натижа бермагач, Бегимхон балога қолди. Ахир у Қорақош билан бирга юрган, уларнинг котелогги билан дастурхони ҳам битта, постда ҳам донм ёнма-ён эди-ку. Ҳамиша улар ҳамдард, ҳамсуҳбат, ҳамкор эди. Қорақошнинг ичидагини Бегимхон билмай, ким билсин?! Қорақошни Бегимхон топиши керак-да!

— Ростини айт, Бегимхон, сен ростгўй аскарсан, Қорақош қаерга кетди?— деб сўради ундан Михайлова.

— Ўрмонга кетувди... Парашютда тушган немисни қувлаб кетувди... Рости шу. Ёлгонни ўйлаб тополмайман... Аминманки, у йўқоладиган аскар эмас, албатта топилади.

Михайлова ротани яна ўрмонга ҳайдади. Старший лейтенантдан ҳеч кимга тинчлик йўқ эди. «Қорақошни топинглар. Албатта топинглар. Топилмаса ҳам топинглар» деб такрор-такрор буюрди.

— Қидириш беҳуда, ўзи келади!— деди Бегимхон.

Михайлова рота қизларини учинчи марта ўрмонга ҳайдаётган пайтда сартарош амаки пайдо бўлди, у Михайлованинг олдига оқсоқланиб келиб, честь берди.

— Уртоқ старший лейтенант! У қизнинг сирини мана мендан сўранг. Қорақош пулемётни бекорга ўрганибдими? Ушандоқ сочини бекорга кесмоқчи бўлибмиди? Қорақошни ўрмондан эмас, жанг майдонидан қидиринглар. Қорақош ҳозир анови кононада эшитилаётган ердан топилади...

Хоҳ катта, хоҳ кичик бўлсин, ҳар бир коллективнинг ҳар бир йиғинда музокарадан қолмайдиган фаол кишилари бўлади. Бу бўлинмада ҳам гапдонлар бор эди. Бирини ундайроқ, бирини бундайроқ, лекин ҳаммаси ҳам ўзига яраша гапдон: Маша, Нина, Валя, Антониналар... Сартарош амакининг бу гапини ҳам шулар муҳокама қилдилар.

— У қиз албатта бирор жойдан тешиб чиқади. Кутайлик. Сабр қилайлик,— деди Антонина сартарош амакининг гапини маъқуллаб.

— Ундан менинг ҳам кўнглим тўқ,— деди сержант Бобровникова.

Маша эса бутунлай бошқа гап айтди:

— Менимча, уни биров олиб қочган. Мен унинг ҳақида фол очиб эдим. Бир йигит уни отига мингаштириб кетди. Фолим шунақа чиқди-да... Буларда қиз олиб қочиш одати бор деб эшитганман. Уни бирорта кавалерия қисмидан қидириш керак.

— Кавалерияда эмас, ўрмонда,— деди Бегимхон бо-яги гапини такрорлаб.— У парашютдан тушган немисларни қидириб кетган эди. Ушалар уни ўлдириб қўйган бўлмаса эди...

Михайлованинг хабар топишича уриб туширилган самолётнинг учувчилари резерв полки солдатлари томонидан асир қилинган ва ҳозир уларни штабда сўроқ қилмоқда эдилар. Унинг фикрича, Қорақош немис учувчиларини ушлаш баҳонасида передовойга қочгандай эди. Унинг қаерга кетганини Бегимхон билиши керак. Шу тахминларга асосланиб Михайлова Бегимхонни ғазабламоқда эди. Бегимхон икки қўлини ёнига олиб, суроби тортилиб, старший лейтенантга нима деярини билмай, кўзларини пирпиратиб, гуноҳсиз гуноҳкордек жим турарди. Унинг индамай туриши Михайловани янада ғазаблантирди-да, «Бирга қочмоқчи эдиларинг-ку, айтасанми, йўқми?» деб қичқирди унга.

— Уни қидирмаган жойим қолмади, ўртоқ старший лейтенант... Қорақош...

Михайлова унинг рапортини охиригача эшитмай, бир кеча-ю икки кундузда ичига йиғилиб қолган ғазабини дараксиз кетган аскар қиз дугонасининг юзига пуркади.

— Биласану, айтмаяпсан. Унинг қочоқлиги учун сен ҳам жавобгарсан.

— Мени кечиринг, ўртоқ старший лейтенант...

— Кечирадиган иш қилмадинг-да!

— Ўртоқ командир, мен ахир...

— Бас! Мен сенга ўртоқ ҳам эмасман! Командир ҳам эмасман!

У жаҳл билан Бегимхоннинг елкасидан погонини узиб олди, камарини шартта ечиб ерга ташлади.

Михайлова ҳамон ғазабдан қалтирар эди. Ғазабига чидамай у старшинага Бегимхонни гауптвахтга ташлашни буюрди. Старшина Акимованинг негадир уни қамашга раъйи йўқдай эди, лекин командирнинг буйру-

ғини адо этиш учунгина уни рота майдонига бошлади. Қонвойга ҳам ҳайдатмади-да, аскарни ўзи билан ёнма-ён олиб кетди.

Гауптвахт деб аталмиш блиндажни Бегимхон «интизомхона» деб атар эди. Чунки бу ерга интизомни бузган аскар қизларгина қамаларди. Ҳеч кимни «интизомхона» га киргулик қилмасин, унинг ичи тор, бўйи паст бўлиб, унда одам зўрға қимирлар, энгашиб юрарди. Бунинг устига зах, совуқ ва қоронғи эди. Шунинг учун унга бир марта кириб чиққан аскар ипакдай бўлиб қоларди. Ҳозир шу қафасдай жой Бегимхонга ором бахш этаётгандай бўлди. Чунки у Қорақошни қидиравериб қаттиқ чарчаган, чарчоқ уни уйқуга тортарди. У бурчакка ўтириб тиззасини қучоқлайди-да, бошини билакларига қўйиб ухлаб олмоқчи бўлди. Уйқу қаёқда! Кўзи сал юмилса Қорақош эсига тушарди-да, сесканиб уйғонарди. Кўзи салгина уйқуга кетса қулоғида старший лейтенантнинг овози янграрди: «Қочоқ учун сен ҳам жавобгар!» «Йўқ! Йўқ» дерди-да, у яна уйғониб кетарди. Қараса, ёнида ҳеч ким йўқ, зимистонликда бир ўзи ётарди.

Дугонаси унинг кўзидан сира нари кетмасди. Қасос олгани келиб қочоқ номини орттиради, бечора... «Қаерга кетди экан?.. Нима бўлди экан? Наҳотки қочоқ бўлса... Немислар ўлдириб кетмадимикин? Микин?.. микин?..»лардан толиқди-да, ухлаб қолди Бегимхон.

У қаттиқ уйқуда ҳам Қорақошни қидирди ва фронт сўқмоғида қочиб кетаётган дугонасига етиб олиб:

— Орқанга қайт,— деди.

— Қоч, яқинлашма! — деди Қорақош унга. Бегимхон чақчайиб қараган эди, у баттарроқ ўшқирди:— Қоч, кўзимга кўринма!

— Нега мени ҳайдайсан? — деди Бегимхон бўшашиб.— Валижон акамнинг ҳайдагани етарди. Энди сен ҳам ҳайдайсанми, мени...

— Дугонангни бошинга кулфат тушганда сина, деган эди бувижоним. Сен жуда яхши синовда синдинг. Кулфатимнинг устига кулфат қўшмоқчисан...

— Мутлақо ўйламовдим. Бунақа ишлар етти ухлаб тушимга ҳам киргани йўқ эди.

— Бундай бўлишини мен ўйлабманми! Пешанада борини кўраркан киши.

— Хом сут эмган бандасан, Қорақош! — деди Бегимхон.— Сенинг ҳақингда нималар дейишаётганини ўз

қулоғинг билан эшитсанг эди. Улар сени «қочоқ» дейиш-япти, «қўрқоқ» дейишяпти. Немиснинг ҳужум қилиш дарагини эшитиб қуён бўлди, дейишяпти. У қизларнинг одатини биласан-ку. Уларга гап топилмасин, пашшани туя қилишади, туядан фил ясашади. Старшина сенга ўт-тиз икки тишининг ҳаммасини қайраб юрибди, дуч келган жойингни карт тишлаб узишга тайёр. Машани айтмай-санми, Машанинг тили бир қулоқ. Фоли рост чиққанмиш. Сенга қорамашақ туз очган экан. Юзи қора бўлади, деб ўйлаган экан. Уйлари ҳам рост чиқаётганмиш.

Шу он Бегимхоннинг назарида бу гапдан Қорақошнинг ичини гўё оламушук тирнади. «Шу гапни эшитгандан кўра бўрининг тишлари орасида ғажилганим миш марта афзал эди. Ротага қайси юз билан бораман, кўргуликка учраб, маломатга қоламан. Иснод!» деди-да, Бегимхонга ялинди:

— Жон дугонам, сенга битта илтимосим бор, йўқ демай ижро қил.

— Унингни ўчир!— деди Бегимхон зарда билан.— Мени дугона дема. Мени ҳам иснодга қолдирасан. Қизлар энди сендан ҳазар қилишади.

— Ҳар қанча сўксанг сўкавер, лекин илтимосимга йўқ дема. Қўлингдан келади.

У дугонасининг гапини ўзича ва бўлакча тушунди-да, баттарроқ ўжарлик қилди. Ўжарлик қилса ҳам майли эди-я, Қорақошнинг суяк-суягидан ўтиб кетадиган ўқдай гап қилди.

— Ҳа, қочоққа шерик бўл, демоқчимисан? Мен хоин эмасман! Сени ўзим аристон қиламан. Қани бўл, олдимга туш!

Қорақош унинг олдига тушмади. Лекин нақадар қаттиқ гап эшитса ҳамки, унга ялинишдан уялмади. Унинг қўлидан яхшилик келишини биларди. «Битта яхшиликни аямаса, марра меники» дер эди у. Аммо Бегимхон ундан дугонаси нимани илтимос қилмоқчи эканини билмай туриб ўжарлик қиларди.

— Охирини ўйлаб иш тутсанг ўлармидинг? Охири вой бўлишини билар экансан-ку, шарманда!

— Танбеҳ берма, Бегим, танбеҳ ёмон нарса!

— Ҳа, уятни биларкансан-ку, куйдирги! Шармандалик шунақа ёмон бўлади. Улимдан ҳам ёмон бўлади! Шармандалик сенга қўшалоқ келди. Ҳам қўрқоқ, ҳам қочоқ..

Вақт ўтмоқда эди. Шарқда тонг отмоқда. Бу ерда ҳам сал ўтмай тонг ёриши турган гап. Қоронғилик ганимат. Шунинг учун Бегимхон уни қоронғида тезроқ рота-сига етказиб олишга шошилди. Лекин Қорақош ўжарлигини қўймасди. Шу вақт ўрмон ичидан қандайдир йиртқич улар томонга кела бошлади.

— Бўри! — деди Қорақош Бегимхонга.

— Вой ўлай, қани, қанақа бўри?

Қорақош автоматидан қанча ўқи бўлса, ҳаммасини бўрига қараб босди. Уқ овози жаранглаб, ўрмонга таралди. Қўрқиб турган Бегимхонга ҳам жон кирди-да, у ҳам бўрига қарата бир қатор ўқ узди. Қорақошнинг ўқлари тегдими ёки Бегимхоннинг автоматидан иш кўрсатдими, кўм-кўк бўри бир-икки сапчиб, икки-уч марта ерга ағанаб олгач, оёқларини қорнига босганича ерга ёпишиб олди. Унинг катта очилиб қолган оғзидан қозиқдай тишлари кўриниб турарди.

Даҳшатли йиртқич гумдон бўлгач, Бегимхонга жон кирди-да, севинчидан аразни унутиб, дугонасини қучоқлаб олди.

— Яхши ҳам сен бор экансан, ўзим якка бўлсам, бўрига ем бўлардим, — деди Бегимхон уни қайта-қайта қучоқлаб.

Шу чоқ бировнинг қўли унинг елкасидан туртди. У кўзини очолмасди.

— Бегим! Встать!

Қулоғи остида чинқирган қаттиқ овоздан уйғониб, кўзини ишқалаб қараган Бегимхонга очиқ эшикдан отилиб кираётган бир қучоқ шуъла кўринди. Шуъла кетида старшина Акимова турарди.

— Тур ўрнингдан, сени Михайлова чақиряпти.

XXV

Дала госпитали деб аталмиш ҳарбий шифохона гарбий фронт қўшинларининг олдинги позицияларидан анча узоқда, турли дарахтлар аралаш ўсган ўрмон ичида бўлиб, унинг палаталари йиғма уйлар, махсус ва катта чодирларга жойлашган эди. Неча кундирки ана шу чодирларнинг бирида бизнинг Адолат ҳам даволанмоқда. Старший лейтенант Михайлова ротаси жойлашмоқчи бўлган «ўрмончи уйи» даги ҳодисадан кейин уни тўппа-тўғри шу жойга олиб келган эдилар. Адолат бир

неча кун гоҳ беҳуш бўлиб, дам-бадам ўзига келиб, баъзан алаҳлаб ётгани учун неча кунгача қаерда ётганини ҳам билолмади. Чунки ўша портлаган миная зарбидан унинг ўнг қўли қайрилиб синган ва кўзи тиниб, қулоғи битиб, қаттиқ гаранг бўлиб қолган, яъни врачлар тили билан айтганда, контузия бўлган эди. Шу қаттиқ гарангликдан у оғриқ ҳам сезмас, сезганда ҳам уни на сўзда, на ҳаракатда ифода қила оларди.

Адолат жарроҳлар қандай қилиб унинг қўлини қайтариб ўрнига қўйганлари ва гипслаганларини сезгани ҳам йўқ. Буни вақт ўтиб, шифо таъсиридан анча ўзига келганидан кейингина сизди. Аввало ўнг қўлини кўтариш у ёқда турсин, қилча ҳам қимирлата олмади. «Қўлимни қирқиб ташлабдилар» деб ўйлади-да, чап қўли қушдай енгил бўлса ҳам уни қимирлатишдан қўрқди, оёқларини қимирлатишга ҳам қўрқарди. Шундай жонсиз ҳолатда бир оз тургач, таваккал қилиб чап қўлини кўтарган эди, қўли енгил кўтарилди, аммо камқувватликдан бир зумда толиқиб қолди. «Демак, чап қўлим бутун экан, хайрият!» деб қувонди Адолат. Бундан салгина мадад олгани учунми, оёқларини ҳам қимирлатиб кўрди у. Оёқлари оғир бўлса-да, қимирлади, лекин томирлари зирқираб оғриқ бошланди. «Оёқларим ҳам бутун экан, хайрият», деди ўзига-ўзи тасалли бериб. Кейин у соғ қолган чап қўли билан юзини аста силади. Юзи қалин бинт билан танғиб қўйилганди. Бу нима-си?.. Бу нимаси?..

Юзларига нима бўлганини билолмай ҳайрон бўлган Адолат:

— Ойна! Ойна беринглар!— деб қичқирди.

Беморнинг нидосини эшитган санитарка ҳам, ҳамшира ҳам унинг илтимосини бажармади. Унинг қўлига ҳозир ойна бериш гўё унга заҳар ичириш билан баробар эди. Чунки унинг қош ва киприклари куйган, юзлари осколкалардан тиртиқ бўлиб кетган эди.

Қўлига ойна бермаганларидан Адолат қаттиқ шубҳага тушди. «Ойнага қараб бўлмайдиган даражадаман шекилли», деб афсусланди. Сўнгра узоқ ўйланиб ётди. Шу ётишида хаёл уни ҳўб айлантирди. «Ким эдинг, ким бўлдинг,— дер эди хаёли.— Оддий колхозчи эдинг, совет жангчиси бўлдинг. «Жасоратли қиз» номини олдинг. Емон бўлганинг йўқ. Ҳар ишнинг бир сабабчиси бўлади. Аскар дугоналаринг жони сақланиб қолишига

сабабчи бўлдинг. Афсуски, қидириб келган одамингни тополмай бедорсан... Шукур қил, уни ҳам учратиб қоларсан».

Шу вақт Нормат акасини кўргиси, у билан ёнма-ён ўтиргиси, мириқиб гаплашгиси келди. Ахир унинг Норматга айтадиган гаплари кўп-да. Норматнинг севгилисига атаган гаплари ҳам уникидан оз эмасдир. Ахир у қадрдон қишлоғига бориб келди-ку... Ахир у ота-она, қавм-қариндошларни кўриб келди. Шакархонлар билан ҳам учрашмай қайтмагандир. Нормат акасини кўргудай бўлса ҳамма, ҳаммасини сўраб, қишлоқдаги икирчикирларгача билиб оларди. Унинг ҳақида қишлоқда нималар деб юришибди экан? Отаси нима деяётган экан? Аяси ҳали ҳам йиғлаб юрибдимикин ёки тақдирга тан бердимикин? Бегимхоннинг ҳам қишлоқдан кетиб қолишни сендан кўришаётган бўлсалар керак. Кўришса кўришаверишсин...

Адолат палата ҳамширасини ўз олдига чақирди-да, чарчоқ овоз билан аста илтимос қилди:

— Икки энлик қоғоз билан қалам беринг. Утинаман.

— Сизга хат ёзиш ярамайди, — деди ҳамшира. — Қимга нима ёзишни айтинг, ўзим ёзаман.

— Бировга ёздирадиган хат эмас-да...

Адолат бу гапни айтишга айтиб қўйди-ю, шундай яхши, меҳрибон ҳамширани ранжитиб қўйганидан уялди.

— Қоғоз билан қалам ҳамиша ёнимда, — деди оппоққина, юмшоққина ҳамшира унинг раъйига боқиб, — лекин уларни сизга дармон кирганида бераман. Хўпми?

Адолат ўзининг хат ёзишга қодир эмаслигини ўйламаган эди. Унинг ўнг қўли гипсда, чапақай ёзишни ҳали машқ қилганича йўқ. Бунинг устига чап қўли камқувват бўлганидан ҳозирча қалам ушлашга ярамайди. Мактубни ҳамширага ёздирса нима қилибди?

— Тумбочкамда блокнот бор. Ушани олинг, — деди Адолат.

Ҳамшира унинг блокнотини олиб варақлади. Блокнотнинг биринчи саҳифасида катта ҳарфлар билан ёзилган адресга кўзи тушгач, шуми, дегандай Адолатга кўрсатди. Адолат «Шу!» дегандай бош қимирлатди.

— Мана шу йигитни жуда кўргим келяпти... — деди Адолат хаста овозда аста.

— Бўпти. Бу ёғини ўзим эплайман.

Ҳамшира ундан узоқлашди-да, ўз столининг бурчагига ўтириб олиб нималарнидир ёза бошлади. У оғир ярадор йигитлар номидан севимли қизларга хат ёзавариб пишиб қолган эди. Фронтчи йигитлар севикли қизларга нималарни ёзишини биларди. Шунинг учун унинг қўли билан ёзилган мактубга юзлаб жавоб келиб турарди.

Госпиталдаги ярадор қиз боланинг номидан фронтчи йигитга биринчи марта мактуб ёзаётгани учун мақсадни баён қилиш анча қийин бўлди.

Мактубга у Адолатнинг мақсадидан кўра ўзининг юрагидаги «дард» ини тўкиб солди. Шунинг учун мактуб чўзилиб кетди. Чин юракдан ёзилиб, оташин муҳаббат изҳор қилинган ва кўришмоққа ҳумор бўлганидан дарак берадиган бу мактуб унинг ўзига ёқса-да, Адолатга маъқул бўлмади. Ҳамшира бошқа ва қисқагина хат ёзиб берди. «Госпиталда ётибман, йўлингизга кўзим тўрт», деб ёзилган бу мактубни ҳам Адолат почтальонга бердирмади.

— Нега?

— Нормат Жабборовни яхши биламан. Хатни олиши билан учиб келади.

— Учиб келса жуда яхши-ку!

— Истамайман! Келмасин!

Оғир беморни уринтиргиси келмадими ёки бошқа бирор мулоҳазага бордимми, ҳамшира индамай лабини тишлаб қолаверди.

Адолат ниҳоятда чарчаганидан бу иккала мактубни чап қўлида бағрига босганича ухлаб қолди. Мактубларнинг мазмуни қулоғида қолган эканми, у тунни билан алаҳсиб, уларни баланд овозда такрорлаб чиқди.

«Бемор бечора, уни жуда ҳам яхши кўрар экан, — деб шивирлади Адолатнинг бошида тунаган ҳамшира унга раҳми келиб. — Афсуски шундай чиройли қиз бир умрга ҳуснидан жудо бўлди. Бу ҳолида севган йигитига кўриниши яхши эмас. Бир оз тузалиб олсин, кейинча...»

Шундай фикрга келган ҳамшира унинг кўксидан, чап қўлининг бедармон бармоқлари остидан мактубларни аста суғуриб олди-да, тумбочкага яшириб қўйди.

Қўллари остида Нормат акасига ёзилган мактубларнинг ғойиб бўлганини сезган Адолат кўзини очиб, ҳамширага боқди.

— Жўнатиб юбордингизми? Бекор қилибсиз...

— Нега бекор қилибман? Ахир мактублар эгасига юбориш учун ёзилган-да,— деди ҳамшира унинг ёнига келиб ўтираркан, — севгили йигитингиз эртагаёқ, салом Адолат, деб кириб келса ёмонми?

Адолат кўзларини юмди ва бошини беҳолгина чайқади.

— Етиб келса ҳам палатага киритманглар. Мен уни жуда ҳам яхши кўраман. Жонимдан ҳам ортиқ севаман... Лекин у билан шу ҳолатда учрашиш учун орқасидан фронтга келганим йўқ эди...

Ҳамширанинг назарида унинг кўзларида ёши бўлма-са ҳам юраги йиғламоқда, бағри қон бўлиб оқмоқда эди.

— Ўзингизни дадил тутинг, Адолат, — деди ҳамшира уни тинчлантириб. — Нормат акангиз етиб келгунча тузалиб кетасиз. Юзингиздан бинтларни ҳам оламин. Ҳеч нарса бўламагандай, ҳеч нима кўрмагандай бўлиб кетасиз. Фронтчи йигитни ҳув анави оқ қайинлар остидаги сўлим йўлакчада кутиб оласиз.

— Айтганингиз келсин...

— Аммо битта шартим бор.

— Қанақа шарт?

— Ўзингизни ҳамшира дадил тутинг, дардингизни унутинг-да, тузалаётганингиздан севинаверинг. Хўпми?

— Хўп...

— Келишиб олдик. Кечагидан анча яхшисиз. Нормат Жабборов етиб келгунча ойдай бўлиб кетасиз.

Шундан кейин ҳамшира иккала мактубни ҳам почтальонга бериб юборди.

Адолат Нормат билан учрашадиган бахтли дақиқаларни кутиб ичдан қувониб ётди. Нормат қачон келаркин? Қандай келаркин? Унинг ярадор бўлгани, қон тўққани, азоб тортганини билмагани яхши этди-да. «Ҳамшира тўғри айтади. Ўзингни дадил тут. Дардингни унут. Уни оқ қайинлар йўлакчасида кутиб олганинг яхши».

Госпиталдаги ҳамширалар ярадорни доридан кўра кўпроқ яхши гап, хушмуомала даволашини билар эдилар. Шунинг учун жарроҳлар палатасининг ҳамшираси ҳам ҳамшира шу усулда иш тутарди. Ярадорларнинг олдида унинг юзидан кулги аримасди, оғзидан ҳамшира бол томарди, гўё ярадорнинг жони унинг жони ва аксинча, унинг жони бутунича ярадорникидай эди. Адолат буни ўзига бўлган муносабатдан билиб турибди. Унинг

олдидан бир дақиқага жилса ҳам «Яхши ётиб туринг, Адолат!» дейди, қайтиб кирганида: «Салом, Адолат!» дейди, кўзи кўзига тушган заҳоти: «Кўз тегмасин, кечадан соз, боягидан яхши кўриняпсиз, Адолат!» деб қувонади, баъзан севинчини изҳор қилиб, унинг пешанасидан чўпиллатиб ўпиб қўяди. Кунларнинг бирида у анча дадил бўлиб қолган Адолатнинг пешанасидан икки марта ўпди:

— Буниси ўзим учун... Буниси Нормат Жабборов учун...

Нормат Жабборовнинг номини эшитиб Адолатнинг кўзлари кулди ва ҳамширанинг иккинчи марта ўпган жойи — пешанаси гўё чўғ теккандай қизиди. Буни ҳамшира ҳам сизди-да, уни янада дадил қилиш учун қувнаб туриб деди:

— Оқ қайинлар йўлкасига чиқишингизга ҳам оз қолди.

Оқ қайинлар йўлкасидаги учрашувни кутаётган Адолатнинг кундан-кунга кўнгли кўтарилиб, иштаҳаси очилди, дармонга кира бошлади. Бунинг учун жарроҳлардан миннатдор бўлса-да, ўзининг шу даражага етиши учун ҳамшира сабабчи деб билди. Лекин юрагига дардидан бошқа ҳеч нарса сиғмагани учунми, шу чоққача унинг исмини ҳам билмас, уни ҳамма атаган номи билан атаб, ҳамшира опа деяверганди. Унинг ҳам ота-онаси қўйган номи бор, албатта, ўз номи билан атаганинг яхши эмасми, деб ўйлади-да, унга дори бераётган пайтда, ҳамширанинг қўлидан ушлаб, кўзига табассум билан боқди.

— Исмингизни билиб олай, ҳамшира опа, энди сиз билан қадрдон бўлиб қолдик.

— Исмин Лариса.

— Ларисахон. Жуда яхши. Мен сизни бундан кейин ҳам Ларисахон, деб атайман.

— Қандай маъқул топсангиз, шундай айтаверинг, — деди-да, Лариса Адолат ётган тапчаннинг бир четига ўтирди ва ўзи ҳақида ҳикоя бошлади.

Лариса асли москвалик бўлиб, педтехникумда ўқиган экан. Уруш бошланганда шериклари билан янги госпиталга ишга кирган эканлар. Ларисанинг ўзи ҳам, шериклари ҳам ўша янги госпитал билан бирга сафарбарлик қоғози олиб, шу составда Серпухово атрофида янги тузилаётган армияга келиб қўшилишибди-да, ўшандан бери жанговар хизматда экан. Шу орада Ла-

риса госпитал бошлиғининг ўринбосаридан ва комиссардан биттадан раҳматнома ҳам олиб улгурганмиш. Унинг ота-онаси Андижонда эвакуацияда эмиш. Унинг яқин-йироқлари ҳам шу экипаж қизлари бўлиб, бор бисоти битта чамадончанинг ичида эмиш.

— Урушдан кейин албатта бизни кига борасиз. Хўми? Ўртоқ бўлиб қолдик. Энди мен сизни сира тинч қўймайман.

— Бўпти, қалин ўртоқ бўламиз.

— Ўзбекистонда бўлганмисиз?

— Ўзбекистонга жуда қизиқаман, — деди Лариса. — Лекин бормаганман. Ота-онам шундай яхши хатлар ёздиларки, қайта-қайта ўқийман ва ҳар ўқиганимда ўша ерлик одамларнинг шаънига «минг офарин!» дегим келади. Жуда меҳмондўст одамлар эмиш. Уйларини меҳмонларга бўшатиб бериб, ўзлари супаларда ётармиш. Мен сизни улардақа зиёфат қилолмаяпман. Узр.

— Шу кутишингиз зиёфатдан зиёда! — деди Адолат унга миннатдорлик билдириб. — Сиз ўз онамдан ҳам зиёда иш қиляпсиз. Раҳмат.

— Чарчадингиз, бир оз дам олинг.

Шундай деди-да, Лариса ўз иши билан чиқиб кетди. Палатада Адолатнинг ўзи қолди.

XXVI

Оппоқ пўстин, оппоқ шапка, оқ валенка кийган Нормат Адолатнинг кўзи олдида пайдо бўлди-ю, нари кетмади. Унинг юз-кўзи қувнаб, кулиб боқарди. Хаёлида Адолатнинг ҳолига кулаётгандай бўлиб кўринарди. «Нега кулади? Менинг йиғлагим келяпти-ку», дер эди у яраси битмаётгани, юзи буришиб ётганидан нолиб. — Йигитларнинг яраси тезда тузалиб кетяпти. Сен ҳамон юзингни боғлаб ётибсан...

Шу он Норматнинг «Адолатхон!» деб чақирган овози эшитилгандай бўлди. Бундан юраги ўйнаб, баданига оғриқ кирди. «Наҳотки Нормат акам келяпти. Наҳотки... Ҳали оқ қайинлар йўлкасига чиқадиган бўлганим йўқ-ку...»

Адолат Норматни ҳар вақт кўз олдига келтирганида, ҳатто уни эсга олганида, кўкраги севинчга тўларди. Бундан, баъзан у роҳатланарди, кейинча бу роҳат азобга айланарди. Ҳозир ҳам шундай аҳвол юз берди-да,

жудолик аламиданми, яраси азобига чидаёлмаганиданми, кўзларидан аччиқ ёш оқди.

Узоқдан оёқ товуши эшитилгандай бўлди. Адолат Ларисанинг гапини эслаб кўз ёшларини ютиб юборди, юзини рўмолчаси билан артиб олди. Қаттиқроқ артган эканми, кўзлари қизариб кетди. «Сурма ёки упу суртиб олсам бўларди», ўйлади у. Афсуски унинг на упаси, на сурмаси бор эди. Унинг бошида, ёстиғи остида бир шиша одеколон билан бир қутича вазелин бор эди. Лекин унинг бирортаси ҳам кўзга даво бўлолмасди. Хайрият, оёқ товуши унинг палатасидан узоқлашиб кетди.

Яна дук-дук овоз эшитилди. Гўё санаб ташлаётгандай оғир қадам ташланмоқда эди. Бу товуш ҳам севган йигити — Норматжонини эслатди. Лекин бу овоз ҳам унинг палатасидан узоқлаб кетди. Демак, бошқа одамлар юрибди. Яна оёқ товушлари, хотинларнинг гурунги эшитилди, бу овоз бирдан кучайди, хиёл ўтмай яна жириб қолди.

Шу он Адолатнинг қулоғида ротадаги дугоналарининг уни кузатгандаги чуғур-чуғурлари янгради-да, қулоғи бу «шовқин»дан ўтга тоблангандай қизиди. «Демак, улар менинг ҳақимда қангама қилишяптилар. Ёмонлабми, яхшилабми? Билмаганлар мени «нодон, жинни!» дейишаётгандир. Билганлар: «Бундан бошқа йложи йўқ эди» дейишлари мумкин. Бегимхонга ачин-япман, йиғлаб қолувди, боёқиш. Ушанга қийин...»

Оёқ товушлари бу хаёлни бузди. Бир эмас, икки кишининг тўртта оёғи дукиллаяпти. Қим бўлди? Боягидақа йўловчиларми? Йўқ. Оёқ товушлари палатка эшиги олдига келганда пасайди. Ялқовлик билан эшик очилди, палаткага ташқи нур билан етаклашиб икки қиз кириб келди. Бири ҳарбий формада — алоқачи. У оқсоқланиб келмоқда. Лариса уни қучоқлаб олган. Алоқачи қиз оёғидан ярадор экан. Бир оёғида оппоқ бинт, қондан қизариб турарди. Лариса айтгандир-да. Алоқачи қиз кира солиб:

— Салям,— деди русча акцентда ўзбекча салом бериб.

Адолат ҳам унга салом қилди-да, қўл бериб кўришди. Алоқачи қизнинг қўли оппоқ, юзи пахтадай эди. Унинг шу белгисидан анча қон тўккани билинди.

У чарчаб қолганидан апил-тапил ечиниб кўрпага кириб кетди. «Ҳамма гапни уйқудан тургач гаплаша-

миз», деди алоқачи қиз. Лекин, оғриқнинг зўриданми, анча вақтгача ухлаёлмай ўйланиб ётди. У шифтга қараб, гўё брезент палатканинг ҳар бир ипини санаётгандай эди. Шундай ётишдан ҳам зерикди шекилли, Адолатга юзланди:

— Сизнинг ҳақингизда кўп яхши гаплар эшитганман.

— Қимнинг ҳақида?

— Адолат Соҳибова сиз бўласизми?

— Тўғри. Мен бўламан, — деди Адолат дадилланиб. — Қимдан эшитдингиз? Ё Сиз Нормат Жабборов билан бирга ишлайсизми? Уша айтдимиз? Мен унга бир эмас, икки мактуб юбордим...

— Регулировкачилар ротасида бир немисни ўлдирган, фугасни портлатган қизил аскар сизми, ахир? Уша қиз сиз бўлсангиз бахтли экансиз.

— Бахтлилар кўпдир, лекин мен бахтсизман.

— Нега?

— Бахтли бўлсам, шундай ҳолатга тушиб, ўзимдан ўзим уялиб ўтирармидим.

— Нимангиздан уяласиз?

— Юзларим тиртиқ бўлиб кетган, бир қўлим ишламайди, чапақайман. Севган йигитим фронтда эди, келиб қолса унга кўриниш-кўринмаслигимни билмайман.

Суҳбатдоши унинг гапидан янада ҳайрон бўлди.

— Уша йигит сизни севадимиз?

— Севар эди...

— Ундай бўлса, сизни энди янада қаттиқроқ севади. Негаки, сиз муҳаббатга содиқ қиз экансиз.

Адолат бошқа ҳақ нарса демади. Алоқачи қиз ҳам бошқа гап айтмади. Уни уйқу ўзига тортмоқда эди. Икки ўртадаги гап тўхтагач, у одеялини бошига тортиб, қулоғигача ўраб олди.

Ярадор алоқачи қиз ухлаб қолгач, Адолат шифтга термилиб ётди. Шифтга қараса уни хаёл босаверарди. Бу гал ҳам шундай бўлди. Кейин у палатканинг дарчасига ўгрилиб олди. Дарчадан нарисси ўрмон. Ўрмонга қараган Адолатга қарағай тарақчалари, қора қайин ниналари орасидан шиша ранг осмон кўринмоқда. Унинг бепоён океанида қоракўл терисининг қўнғирларини эслатувчи қорамтир, оқиш ва кул ранг пахмоқ булутлар ялқовгина сузмоқда, аммо улар шу кезларда Шарқ осмонида пайдо бўладиган булутлардан ўзгача эди.

Адолатнинг назарида у ўсган Шарқда бу кезнинг булутлари момиқдай оппоқ, телпакдай ихчам бўлиб, якка-якка юрарди. Баъзан бепоеъ осмондан беҳисоб парашют десанти тушаётгандай, баъзан эса ер билан кўк ўртасида минглаб оқ туя ўз бўталоклари билан ўтлаб юргандай бўлиб кўринарди.

Бу ерда унинг кўзига тамоман бошқача манзара кўринди. Бугунги булутлар гўё уларни биров ўрмон устига чодир қилиб тикиб қўйгандай кўкни қоплаб, теваарак-атрофга соя ташлаб турарди. Бу соядан айрим жойлар қоронғилашиб, назардан четда турарди. Бунинг устига ҳар жой-ҳар жойда қуюқ туман кўкка қуюндай тик кўтарилмоқдаки, синашта бўлмаган кўзга улар ҳам гўё ўтлагани тушган ва қоринни тўйғазиб, қўрасига қайтаётган «осмон туялари»га ўхшарди.

У деразага тикилиб ётиб ухлаб қолди. Уйқусида ҳам бояги кўриниш. Тушида бояги булутларнинг орасидан ялт этиб қуёш кулиб қаради. Гўё у ҳам Адолатга тезроқ соғайиш бахтини тиламоқда эди.

Қуёш кетидан Михайлова пайдо бўлди-да, гўё уни парадга юбораётгандай уст-бошини кўриқдан ўтказди. Старшина Акимова эса, «Топшириш ва қабул қилиш» ведомостига қараб, у билан бошқа қисмга кетаётган буюмларни ҳисобдан ўтказиб олди.

Эгнида шинель тугмалари ялтирамоқда. Еқасида петлица, аммо унда ҳеч қандай унвон белгиси йўқ. Бошида пешанасига қизил юлдуз қадалган кубанка, оёғида мойланган керзовой этик. Ундан гупиллаб этик мойнинг ҳиди келиб турибди. Елкасида қадрдон юк халтачаси. Унинг ичида бир кунлик сухой паёк. Қўлида Тошкентдан келтирган «мозор босди» чамадончаси. У ички кийим билан атир совунга ўхшаш икир-чикирларга тўла.

— Жўнаб кетишга рухсат беринг, ўртоқ лейтенант! — деди у рота командирига честь бериб.

Старший лейтенант Михайлова унинг қўлини маҳкам сиқиб белидан қучоқлаб, юзларидан чўпиллатиб ўпди-да, ҳеч нарса демай, ўз блиндажига кириб кетди. «Балки у кўзидаги ёшини яширгандир, унинг ҳам кўнгли яримта. Унинг ҳам ичи тўла ҳасрат». Старшина Акимова ҳам беғам эмас эди. «Аттестатларни йўқотмай ўз вақтида штаб АХОсига топшириб, копиясини жўнативор» деди-да, совуққина хайрлашиб кетаверди.

Блиндажнинг қизлари Адолатни КПП шлагбаумига-
ча кузатиб қўйдилар.

Постда Антонина билан Маша посбон эди. Уруш олислаб кетганидан базалар ҳам олислаб кетган. Қатнов озлигидан улар «беиш» зерикиб, ҳатто эснаб ўтирган эканлар, Бегимхон билан Қорақошни ва уни кузатаётган қизларни кўргач, уларга жон кирди. Антонина соат чўнтагидан гугурт қутисидай қизил жилдлик блокнотининг керакли варағини очиб, передовойга кетаётган жанговар дугонасининг Ўзбекистондаги уй адресини ёзиб олди. Маша ҳам ёзди. Шундай қилиб, улар бир-бирлари билан урушдан кейин ҳам учрашиб туришга аҳд қилдилар.

— Галабадан кейин ҳамманг бизникига зиёфатга! — деди Адолат солдат қизларга. — Зиёфат қулупнай сайилидан қовун сайилигача давом этади, истаганлар узум ва анор сайилигача қолади!

Бегимхоннинг командаси билан қизлар уни «раз, два» қилиб уч марта бошга кўтариб, ерга туширдилар. Шу пайт тарақлаб, шарақлаб беш тонналик «ЗИС-5» маркали грузовой келиб шлагбаумга тумшуғини тақаб тўхтади. Грузовик бўш эди. Шофёр кабинадан тушиб, ёғ босган қора сатин пахталик шимининг оғзи йиртилган чўнтагидан «беломор» олди, битта папиросни лабига қистириб, гугурт сўради. Ҳаммадан олдин унга Қорақош гугурт тутди. Шофёр хумор экан, папироснинг қуюқ тутунини тўйиб-тўйиб ютди-да, билагида белгиси бўлгани учунми, Антонинадан сўради:

— Фронт йўлини сайр қилишга ишқибоз борми, шамолдай учуриб бориб, елдай тезоб келтириб қўяман.

— Мана шу вакиламизни Армия штабига элтиб қўйсангиз, ҳаммамиздан раҳмат эшитасиз, — деди унга Антонина.

Шофёр папиросининг охирги тутунигача қолдирмай ичига ютиб бўлгач:

— Адолатхонни танийсизларми? — деб сўради.

— Таниймиз, — деди Антонина. — Сиз уни қаердан биласиз?

— Ҳамқишлоғиман. Уни чақириб берсаларинг бошим осмонга етарди.

Қизлар бир-бирларига аланглаб қарадилар. Антонина ундан сўради:

— Адолатнинг Нормат акасимисиз?

— Ҳа, мен Нормат Жабборов бўламан. Жон қизлар, Адолатхонни чақириб беринглар!

— Адолат Соҳибова бу ерда эмас, — деди Қорақош.

— Қаерда?

— Госпиталда...

— Нега? Ярадорми? Қаерига ўқ тегибди?— Нормат ташвишланиб суриштириб, тоқатсизланиб жавоб кутди.

— Боши билан икки бети... Кейин чап қўли...— Антонина хомуш жавоб қилди, — мина портловидан зарарланди.

— Бечора...— деди Нормат афсусланиб, — юзи қаттиқ тиртиқ бўлиб қолади энди. Чиройли қиз эди...

Нормат қўлида ўчган папироснинг кулини тўкди, сўнгра окуркасини ҳам улоқтирди-да, грузовикнинг бортига суяниб, хомуш, хаёлчан бир оз жим тургач, Антонинадан сўради:

— Қани, ким кататся қилмоқчи эди?

— Кататсяга эмас, олдинги сафларга борадиган қизимиз бор, шу қизни ола кетинг, — деди Антонина, — Адолат, кабинага кир! Адолат!..

Унинг қулоғида шундай қаттиқ қичқирди янгради ва бундан у чўчиб уйғонди.

— Қани? Қани у?!— деди Адолат алахсиб уйғониши билан.

— Кимни сўраяпсиз. Адолат?— деди ҳамшира Лариса шу заҳоти унинг бошига келиб.

— Нормат акамни туш кўрибман, — деди Адолат ўз қилиғига ундан уялгандай хомуш бўлиб.

— Жуда яхши, — деди Лариса. — Демак, у ҳам сизни ўйлапти, балки сизни кўргани келяпти... Тезроқ тузалинг, Адолат, оқ қайинлар йўлкаси сўлим бўлиб йўлингизга мунтазир турибди...

XXVII

Фронтнинг олдинги позицияларида онда-сонда замбарак отилмоқда, пулемёт отишмаси камдан-кам эшитилади. Баъзан якка-ёлғиз милтиқ овози зўрға-зўрға ўрмонга етиб келиб, дарахтлар орасида сўнади. Фашистларнинг эрта баҳор ҳужуми қайтарилгач, бу ердаги уруш — позиция урушига кўчди, жанглар мерганлар жангига айланди. Замбарак билан тўплар ҳам кўзга

кўринган қораларгагина снаряд отяпти. Миномёт билан пулемёт ҳам бекорга варанглаётгани йўқ.

Буни «Фронт жимлиги» деб атайдилар. Олдинги позицияларда айтарли ҳеч нарса бўлаётгани йўқ. Баъзан разведка қидируви бўлиб ўтяпти. Позицион отишмалар ҳам бўлиб турибди. Бу ишлар гўё ухлаб қолмаслик учунгина қилинаётгандай эди. Шундай бўлса ҳам кунига бир-икки одам йўқотиб турибмиз. Минадан ёки мерган қўлидан... Совет Информацион бюросининг ахборотларида: «Ғарбий фронтда айтарлик ўзгариш йўқ», деган ибора тез-тез учраб турибди.

Бу жимликни тажрибали фронтчилар ўзларича баҳоламоқдалар. Улар, албатта, бунинг оқибатини яхши биладилар. Фронтда қанча жимлик бўлса ва бунақа жимлик қанча узоқ давом этса, оқибати шунча оғир бўлади. Чунки бу жимликнинг охири момақалди роқ. Ҳатто бўрон!

Нормат Жабборов ротаси ҳам ана шу бўронга қарши ҳозирланмоқда. Бу ҳозирлик уч томонлама олиб борилмоқда. Ерга чуқурроқ кириб олиб, жанговар позициялар қудратини тобора кучайтириш, душманни қириш маҳоратини ошириш ва шу билан бирга қарама-қарши турган кучларнинг ҳар минутлик кирдикорини беш панжадай аниқ ва равшан билиб туриш Жабборовнинг асосий иши эди. Шунинг учун ҳам фронтда тинчлик бўлгани билан жангчи ва офицерларда тинчлик йўқ эди. Нормат Жабборов ўз ротаси мудофаага ўтган кунлардан бери тўйиб ухлаганини билмайди. Ана шундай кунларнинг бирида унга иккита мактуб топширдилар. Иккови ҳам Адолатнинг тилидан чин муҳаббат ҳарорати билан ёзилган эди.

Бу мактубларни ўқир экан у ўз кўзига ишонгиси келмасди. Сўзлар Адолатнинг юрак сўзлари бўлса ҳам, русча ёзув уники эмас эди. Нормат унинг қўли билан ёзилган ҳар бир ҳарфни танирди. Бу мактубларни Адолатнинг тилидан бошқа одам ёзганлиги сезилиб турарди. Конвертдаги адрес ҳам ўзгача. Бундан у фараз қилдики, Адолат дала госпиталида ётибди. У хатни нақадар эътибор билан ўқимасин, унда севикли қизнинг на ярадорлиги, на беморлиги ёзилмаганди. «Сизни кўрмоққа хуморман» деган сўзлардан маълум бўлдики, унинг дарди оғир эди. Шундай хулосага келгач, у ўзини қўярга жой тополмади. Қаноти бўлса-ю, «кўрмоққа хумор» Адо-

латнинг олдига учиб борса! Адолат Норматни деб фронтга келган жасоратли вафодор қиз. Уни шундай оғир кунларида кўрмаса, дардига малҳам бўлолмаса, Нормат ким деган одам бўлади... Тезроқ бориш керак. Ҳадемай бўрон бошланиб қолса бу ишларга унинг қўли тегармиди.

Шундай хаёллар билан Нормат иккала мактубни тутамлаганича штабга йўл олди.

Яхшики, йўлда унга комбат Юрьевнинг ўзи дуч келиб қолди.

— Йўл бўлсин, старший лейтенант?

— Иккита хат олдим, ўртоқ майор, иккаласи ҳам...

— Қишлоқданми? Тинчликми?

— Фронтчи қиздан. Госпиталда экан, аҳволи оғирга ўхшайди...

Юрьев унинг авзойидан ҳозир Жабборовнинг жони бу ерда эмас, госпиталда эканини тушунди. Вазиятни ҳисобга олибми ёки унинг жанговар хизматларини эътиборда тутибми, майор Юрьев унга госпиталга бориб келиши учун полк штабидан рухсатнома олиб берди. Фронтнинг орқасидаги госпитал турган учинчи эшелонга бир кунлик расмий командировка билан Нормат Жабборов йўловчи машинада Адолатнинг ҳузурига жўнади.

Бу вақт ичида Адолат дармонга кириб қолган эди. У аввало тапчанида ўтиришни, кейинча палата ичида оз-оз юришни машқ қилди. Палатадан ташқарига чиқишга ҳам рухсат берганларига уч кун бўлди. Адолат палатадан ташқарига чиққан куни ўзини гўё осмонда юргандай ҳис қилган эди. Чунки унинг боши айланиб, кўзи тинган, бинобарин, осмон ерга тушиб, ер осмонга чиқаётгандай туюлганди. Ушанда у дарахтларни қучоқлаб олишга, дарахтларга суяниб юришга мажбур эди. Учинчи кунги чиқишида у ўзини енгил сезиб, дарахтларнинг ёрдамисиз ҳам йўлакка чиқиб олди.

Оқ қайинлар йўлакчаси деб аталмиш бу жой госпитал ходимларининг, қолаверса, соғаяётган ярадорларнинг қўли билан яратилган эди. Ўзини салгина тетик сезган ва юришга врачлардан рухсат олган ярадорлар шу йўлакчада сайр қиларди. Бугун ҳам бу йўлакчада Адолатдан бошқа ярадорлар ҳам юришни машқ қилмоқда. Бири қўлтиқтаёқда, бири оқсоқланиб, кимдир

ҳамширанинг ёрдамида сайр қилмоқда эди. Адолат сингари улар ҳам ўз оёғи билан юрганига қувонар, ташқарига чиққани ва табиат манзараларини кўраётганидан севинарди. Бу ўрмондан уруш тез ўтиб кетгани учун унинг дарахтлари бутун қолган эди. Айниқса, оқ қайинлар жанглardan жуда кам зарар кўрган. Шунинг учун уларнинг таналари оппоқ оқариб, қора ўрмон ичидаги сийраклашиб қолган қорга кумуш соя ташлаётгандай бежирим кўринарди. Адолат гоҳ оқ қайинларнинг майда шохларига, гоҳ улар орқасидан аранг кўришиб турган кул ранг осмонга тикилиб аста сайр қилмоқда эди. Шу чоқ палата ҳамшираси Лариса уни қўлтиқлаб олиб, сал нарида йўлакчанинг четидаги тахта курсига ўтқазиб қўйди.

— Шу ерда ўтира турунг, сизга меҳмон келяпти,— деди Лариса унга табассум билан.

Адолат ўз ҳузурига Нормат Жабборов келаётганини сезди-да, ўзини қўярга жой тополмагандай, курси атрофини гир айланиб чиқди. Кейин сочларини тузатиб, госпитал берган кийимларини кафтида силаб «дазмоллаган»дай бўлди-да, юрагини дукиллашиб йўлакча бошига термилди. Унинг жавдираган кўзларига йўлакча бошидан бир неча одамнинг қораси кўринди. «Қайси бири Нормат акам экан?» деб тикилгани сари кўзига ҳаммаси Нормат Жабборовга ўхшаб кўринаётгандай бўлди. Унинг бемор кўзлари адашган эди. Унга кўринган бу одамлар госпиталда тузалиб, ўз қисмларига кетаётган аскар ва офицерлар эди. Нормат эса улардан сал нарида Ларисанинг йўл-йўриғини тингламоқда эди.

— Адолатхонни чиндан ҳам севадиган бўлсангиз, унинг ярадорликдан орттирган нуқсони ҳақида ҳеч нарса демаганингиз яхши. Бу билан сиз унинг тезроқ шифоланишига ёрдам берган бўласиз,— деди Лариса старший лейтенант кийимидаги Нормат Жабборовга.

— Жароҳати оғирми? Шунақа ёмон ярадорми?— Нормат Жабборов ташвишланиб сўради.

— Унча оғир эмас, лекин хунуги чиққан...

— Сиз нима деяпсиз, менга унинг ўзи тирик қолса бас!— деди Нормат.— Қани ўзи? Қаерда ётибди?

— Орқамдан юринг, у сизни кутиб ўтирибди,— деди Лариса ва яна уни огоҳлантирди:— Лекин ҳаяжонингизни ҳам, ташвишингизни ҳам пинҳон сақланг.

Нормат ташвиш ғамида тутақиб кетаётган бўлса ҳам ўзини босишга, Ларисанинг айтганларини бажаришга тайёр ҳолда, гўё юрагини чангаллагандай, тилини тишлаб олгандай жимиб борарди. Уларнинг қорасини кўрган Адолат кутушга сабр қилмай жони борича «Нормат ака!» деб қичқириб унга пешвоз югурди. Нормат ҳам унинг қаршисига отилди ва етиб боргач, севиклисини қаттиқ қучоқлаб олди. У қучоқлаганда қизнинг кўлидаги гипс қаттиқ ботди-да, Нормат дарҳол четланди, сўнгра узр сўради.

— Кечирасиз. Билмабман. Сизга азоб бердим шекилли.

— Йўқ,— деди Адолат ҳеч нарса сезмагандай.

Нормат унинг бинт билан танғиб ташланган юзига боқди-да, Ларисанинг гапини эслаб дарҳол кўзларини яширди ва қувнаб гапиришга уринди.

— Хайрият, соғайиб кетибсиз. Сизга бутун қишлоқдан бир арава салом келтирдим. Ҳаммалари сизга чин юракдан совға-салом йўлладилар. Барчалари соғ-саломат. Йўлингизга кўзлари тўрт!

— Ўтириб гаплашинглар,— деди Лариса ва уларни курсига ўтқизиб соатига қаради.— Ярим соат муҳлат, ўртоқ старший лейтенант. Роса ярим соатдан кейин Адолатхоннинг дори-дармонлари бошланади.

Лариса шахдам қадам ташлаб ўз юмушига кетди.

Нормат билан Адолат тахта курсида бошларини бошларига қўйиб, анча вақт жим ўтиришди. Иккисининг ҳам юрак уриши эшитиларди, холос. Шу вақт Норматнинг қўлига бир томчи илиқ сув томгандай бўлди. Бу— Адолатнинг кўз ёши эди. Бинтлар орасидан чаросдай қорайиб турган кўзлари нам эди.

— Нега йиғлаяпсиз, Адолат? Нима бўлди? Бирор ерингизни оғритдимми ёки бирор ёмон гап айтиб қўйдимми?

— Уз ҳолимга йиғлаяпман,— деди Адолат мунгли овозда.— Сиз билан шу ҳолатда учрашишни сира ўйламаган эдим...

— Ҳолингизга нима бўпти! Тирик қолганингизга шукур қилинг.

— Чўлоқ қиз, ямоқ қиз бўлиб қолдим...

— Мард қиз, жасоратли, жанговар қиз бўлиб қолдингиз. Сизга ҳамма ҳавас қиляпти. Тўғриси айтсам, мен сизни аввалгидан ҳам яхши кўраман. Соғайишингиз

ҳамон госпиталдан ўзим келиб олиб кетаман. Бирга бўла-
ламиз.

— Соғайиб кетсам кифоя. Сизни овора қилмай,
қисмингизни ўзим топиб бораман.

— Бўпти!

Уларнинг суҳбати энди авжига чиққан чоғда муҳлат
тугаб, Лариса келиб қолди.

— Суҳбатни бас қилинг, ўртоқ старший лейтенант,
Адолатни ҳарбий врач кутяпти.

— Мунча тез, ҳамшира,— деб юборди Нормат ажаб-
ланиб.— Икки оғиз ҳам гаплашиб улгурмадик-ку.

Нормат билан Адолат чиндан ҳам вақт ўтганини сез-
маган эдилар. Агар Лариса халақит бермаса кечгача
ҳам шу ҳолатда ўгираверардилар, тонг отгунча суҳбат-
лашсалар ҳам гаплари тугамас эди. Адолат билан хайр-
лашуви шарт эканини тушунган Нормат келтирган
совгаларини Адолатнинг этагига тўқди. «Ойиларингиз
бериб юборган эдилар». Қолганини Ларисага таклиф
қилди.

— Буниси сизга. Мозор босди мевалар.

Қуруқ мевалар учун Лариса Жабборовга раҳмат
айтиб, Адолатни қўлтиқлади-да, палаткага йўл олди.

— Мана буларни дашт бригадасининг қизлари бериб
юборишди,— деди Жабборов йўл-йўлакай .Адолатга
Шакархонлар атаган рўмолчаларни тутқизаркан,—
қизларнинг ҳаммасидан алангали саломлар!

Адолат колхозчи дугоналари қадоқ қўллари билан
тиккан каштали рўмолчаларни бағрига босиб олди.

— Менинг ярадор бўлганимни ҳеч ким билмасин. На
қизлар ва на ота-онам. Зинҳор, зинҳор ҳеч ким билма-
син.

Нормат Жабборов таъзим қилгандай бош эгди.

— Хўп бўлади.

— Энди сизга жавоб, ўртоқ старший лейтенант!—
деди Лариса.— Беморни чарчатиб қўйдингиз.

— Соғайиб кетгач, ўзим бораман!— деди Адолат се-
викли йиғини билан хайрлашаркан.

Нормат жарроҳлар палатасига кириб кетгунча Адо-
латнинг орқасидан қараб турди ва палата эшиги ёпилгач,
ўз қисмига жўнаб кетди. Адолат эндигина ўз ўрнига ки-
риб ётиб эдики, палатага янги ярадор аскар жувонни
олиб кирдилар ва унинг ёнидаги бўш тапчанга ётқизди-
лар. Беморнинг ранги оппоқ, кўзлари юмуқ эди. «Опе-

рациядан чиқибди, бечора», деб ўйлади-да, унга раҳми келиб боқаркан, «вой, Қорақош-ку!» деб қичқириб юборди Адолат.

— Жим бўлинг, Адолат, бу аскар ҳозиргина жарроҳ столидан тушди, наркоздан карахт,— деди Лариса.

Адолатнинг бир ташвиши иккита бўлди. Ўзининг яраси қолиб у Қорақошнинг жароҳати ҳақида қайғура бошлади. «Нимадан жароҳатланди экан бу жувон? Тезроқ ҳушига келса, ҳаммасини сўраб билардим. Бегимхонлар омонмикин? Михайлова саломатмикин? Дугоналаримга нима бўлди экан?..»

Ярим кечада Қорақошнинг «сув! сув!» деган овози эшитилди. Лариса қандайдир бирор иш билан палатадан чиқиб кетган эди. Адолат ўрнидан туриб, ҳамширанинг столида турган совуқ чойни келтириб, Қорақошга ичирди. Қорақош қуруқшаган лабларини намлади-да, яна уйқуга кетди. Адолат ундан ҳеч гап сўраёлмай қолди. У билан эртасига кундуз кунигина гаплашиш насиб қилди.

— Қорақошхон, мен Адолатман,— деди у ўзини танитиб.— Сизга нима бўлди?

Жарроҳ операциясидан кейин ўзини бедармон сезса-да, Қорақош жанговар аскар қизнинг номини эшитиб. кўзларини катта очди.

— Адолатхон... Омонмисиз?

— Мен соппа-соғман. Сизга нима бўлди?

— Ўқ тегди...

— Қаерда?

— Урмонда...

Ярадор зўрға гапирар, гапирган сари бўшашиб, ранги оқарар эди. Шунинг учун Адолат гапни бас қилди-да, унинг қонсиз юзларига тикилиб ётди. «Қандай бақувват қиз эди бу Қорақош,— ўйлади Адолат унинг пахтадай оқарган юзига қараб.— Уруш шундай қизни икки буклаб қўйибди».

Адолат урушнинг бундай бераҳмлигини, ҳеч кимни аямаслигини эндигина сезмоқда эди. У ўз қишлоғидан чиқиб Михайлова ротасига келгунча ҳам, рота қизлари орасида юрган кезларида ҳам уруш бунчалик даҳшат эканини тушуниб етмаган эди. Чунки жанглар улардан анча узоқда, унинг кўзидан нари ва онгидан ташқарида давом этмоқда эди. Фронтдан анча узоқда йўлни тартибга солиб турувчи қиз-жувонлар орасида ҳам шундай

оғир ишлар юз берганидан кейин ҳақиқий жанглар бо-
раётган жойларда нималар бўлаётган экан? Буни Адо-
лат шу госпиталнинг палаталаридаги ярадорлардан
сезиб турибди. Бундай госпиталлар фронтда озми? Хай-
риятки, унинг Нормат акаси омон қолибди, иқболига
ҳамиша омон бўлсин!

Наркознинг таъсиридан қутулиб, жарроҳ тиғи захри
пасайгач, Қорақош ҳам Адолатга ачиниб, дардига дард
қўшилиб ётарди. «Қандай чиройлик қиз эди бу Адолат.
Ушандай ҳусндан ажраб қолибди боёқиш...»

Қорақош аслида бақувват қиз бўлганидан кундан-
кунга қувват тўплаб, тез орада ярасининг оғриғини сез-
майдиган бўлиб қолди. Шундан кейин унга ҳам палатка-
да юришга, Адолат билан оқ қайинлар йўлакчасида сайр
қилишга рухсат этдилар. Бирга ётиб, бирга юриб, қанча
суҳбатлашсалар ҳам уларнинг гапи тугамас эди. Бугун
ҳам худди шундай бўлди. Адолат Қорақошдан бирга
хизмат қилган рота қизларининг кейинги вақтдаги
ишлари, ўйлари ва турмушларини суриштирса, Қора-
қош Адолатдан яқиндагина госпиталга келиб кетган
Нормат Жабборов ҳақида, унинг Ўзбекистондан олиб
келган янгиликлари ҳақида суриштирарди.

Қорақошнинг ҳикояларидан Михайлова ротасининг
қизлари Адолатнинг жасоратини ҳамиша ёдлаб юрган-
ликлари маълум бўлди. Михайлова эса, ротага янги кел-
ган ҳар бир аскарни «Адолат Соҳибовадай мард аскар
бўламан!» дегизиб қасамёд эттирмоқда эди. Бундан
Адолат мамнун эди. Адолатнинг Нормат Жабборов ҳа-
қидаги ҳикояларини эшитиб, Қорақош ҳам унинг ўз се-
виклисига содиқ эканидан беҳад мамнун бўлар ва унинг
мисолида ўз Уткирини ёдлаб анча вақтгача жимиб
қолар эди. Ана шундай хаёл ичида жимиб қолган Қо-
рақошдан Адолат сўради:

— Нега тез-тез жимиб қоляпсиз? Ярангиз азобляп-
тими?

— Ўйлаб ўйимга етолмаяпман... Сизга ҳавас қила-
ман. Фронтга нима мақсад билан келган бўлсангиз,
ўшанга эришдингиз. Мен бўлсам, қасос оламан, деб
қонга беланиб юрибман.

— Уксинманг, Қорақош, буни уруш дейдилар. Уруш-
да етти ухлаб тушга кирмаган тасодифлар бўлиши
мумкин. Мен Нормат акам билан госпиталда кўришаман
деб бу ёққа келмаган эдим. Иложимиз қанча?

Уларнинг суҳбати шу жойда кесилиб қолди. Чунки Лариса узоқдан Адолатни чақирди-да, тезда госпитал штабига бориши кераклигини буюрди. Штабда эса, унга қизил аскар Адолат Соҳибова Армия сафидан озод қилингани ҳақидаги қўмондонлик буйруғи билан инвалидлик дафтарчасини тутқиздилар. Аскарликдан бўшган инвалид ярадорларни станцияга олиб кетадиган машина ҳам тайёр турган экан, Лариса билан алоқачи қиз бир зумда Адолатнинг чамадонини ўша машинага келтириб қўйишди. Адолат улар билан қучоқлашиб кўришиб, Қорақош билан йиғлашиб хайрлашгунча машина бўшатилган аскарларга тўлиб қолган эди. Шофёр Адолатга қарата дудудлатиб сигнал бера бошлади.

— Нормат акамнинг қисмига бориб, у билан бирга хизмат қилмоқчи эдим, мақсадимга етолмадим,— деди Адолат Қорақошга афсусланиб.

Ҳамширалар Адолатни шофёрнинг ёнига ўтқизиб қўйдилар. У кабинага жойланиши билан тиббий машина йўлга чиқди. Қорақош Адолатни олиб кетган тиббий машинанинг тутунига термилиб қолди.

XXVIII

Армия сафидан бўшатилган уруш инвалиди Адолатнинг қисмати ҳақиқатан ҳам оғир эди. Госпиталнинг санитар машинаси уни яқинда қайтадан тикланган темир йўл станциясига ташлаб кетди. Адолат бир амаллаб товар поездига ўтириб Москвага етиб олди. Баҳор кириб келаётган бўлса ҳам ҳаво совуқ эди. Қор учқунламоқда. Қозон вокзали ҳарбий комендатурасининг одамлари собиқ аскар қизни вокзалнинг «Она-болалар хонаси»га киритиб қўйдилар.

— Тошкент поезди эртага жўнайди. Унгача шу ерда туринг,— деди комендатура ходими.

«Она-болалар хонаси» деб аталмиш хона катта-кичик, ёш-қарига тўла эди. Катталарнинг йўтали болаларнинг йиғисига жўр бўлиб турарди. Хонанинг ҳавоси оғир, ҳатто сассиқ эди. «Оналар зўрға чидаяпти-ю, чақалоқлар қандай нафас олади?» деб ўйларди Адолат. У гоҳ чарчоқ оналарга, гоҳ чириллаб йиғлаган болаларга раҳмдиллик билан боқиб турганда хонанинг эшигини тарақлатиб очиб, темирйўлчи формасида бир аёл кириб

қолди. Бу аёл шу хонанинг навбатчиси экан. Уни кўри-боқ залдагилар кўзголиб қолдилар. Шу пайт Адолатнинг ёнида жим ўтирган бир озғин аёл ҳам ўрнидан турди, боласини унинг қўлига тутқазиб, навбатчининг олдига борди-да, шу кўйи ғойиб бўлди. Адолат нима қилишини билмас, чақалоқ чириллаб йиғларди. Адолат чақалоқни станция ҳарбий комендантига рўпара қилди. Комендатура ходимлари елка қисдилар. Чақалоқнинг кимники экани ҳақида бирон қоғоз-ҳужжат йўқ эди. Комендантлар озгаки гапни тан олмадилар. Адолатнинг ҳужжати қизил аскарлик дафтарчаси, холос. Лекин бу ҳужжат қанчалик обрўли бўлмасин, у бировнинг чақалоғи ҳақида гувоҳлик беролмасди.

У ўзига-ўзи маслаҳат солди. Бошқа маслаҳатчиси йўқ-да. Бегимхон ёнида бўлганида, унга бирор йўл топиб берарди. Жанговар дугоналаридан бирортаси ёнида бўлса унинг иши осонлашарди. Бу ерда фақат ўзи билан ўзи кенгашиб, кўнгил қарорини бажариши керак. Унинг кўнгли: «Болани сен ҳам бировнинг қўйнига ташла!» деган эди, лекин у кимга ташлашини билмасди.

Хаёлидаги мулоҳазалар унинг учун Тошкент йўлини беркитиб қўйди. Шу он унинг Норматга, тузалгач ўзим бораман, деб айтганлари қулоғи остида янгради. Шу чоқ вокзалдаги радиокарнай орқали Левитан бўғиқ оҳангда нималарнидир хабар қилди. Одамларнинг шовқинидан ҳеч нарса англаб бўлмасди.

У радиокарнай олдига яқинроқ борди. Лекин радиокарнай битиб қолган қулоғига гўё Норматнинг «ваъдалари ёлғон экан» деб унга қилган таъна гаплари ҳақидагина чийиллади...

Адолат немисларнинг ҳужумга ўтишини эшитиб бу ердан қочган... Адолат кўрқоқ... Адолат қочоқ...

Адолат ўз хаёлидаги шу хил оғир, қийин ва азобли кураши натижасида Тошкентга бормай, фронтда қолишга, Нормат акасининг ёнида юришга қарор берди. «Халқнинг азоби бир ўзимнинг азобимдан ортиқ!— деди у ўз қарорини ўзича шарҳлаб.— Халқ гами менинг ғамимдан катта! Одамларнинг тақдири, шу жумладан, ўзимнинг, ҳатто манави ташландиқ, туғилиш гувоҳномаси ҳам олиб улгурмаган чақалоқнинг тақдири ҳам шу ерда ҳал бўлмоқда. Мен ҳам шу ерда бўлишим керак. Фронтдан уч-тўрт минг чақирим узоқдагилар менинг ҳақимда нима деса дейишсин, аммо жангдаги жанговар дуго-

келар сафида бўлишим керак! Чақалоқ катта бўлгач, бир кунини кўриб кетади, эсон бўлса ота-онасини топиб олади. Ақлли, фаросатли бўлса, менинг чорасиз қилган бу ишимни қораламайди...»

У шундай хаёллар билан эртасига поезд кетар олди-дан медпунктга кирди-да, ҳамширадан бўш шиша сўраб олиб, уни қайноқ сувга тўлдирди, сўнгра онасиз болани совуқдан сақлаш учун бир пой валенкага солди-да, уни бағрига босиб перронга чиқди. Очиқ перронда бир неча одам совуқдан шумшайиб турарди. Баъзилар ўзини иситиш учун ёқ-бу ёққа юрмоқда, баъзилар турган жойида депсинмоқда эди.

Қор ёға бошлади.

Перронда патруллар пайдо бўлди. Улар тўғри Адолатнинг тепасига келмоқда эди. Перроннинг бошида ҳам, сёғида ҳам пагруль. Икки ёқдан ҳужжат текшириб келинмоқда. Улар Адолатни икки томондан қуршаб, ҳамма қатори ундан ҳам ҳужжат сўрадилар.

Кўз таниш капитан унинг ҳужжатларини кўргач, номини танибми, унинг юзига қаради. Унинг телпаги қошини босиб турарди. Капитан унинг дафтарчасини варақлаб кўргач, бир қўли билан телпагини пешанасига кўтариб қўйди. Адолатнинг қовоғи билан кўзи очилгач, капитан уни таниб, шерикларини кеткизиб юбориб, унга деди.

— Адашмасам, сен ўша жанжалкаш Соҳибова эмасман?

— Ҳа, ҳа, ўшаман. Топдингиз.

— Дағдағанг қанақа эди-ю, туришингни қара-я!.. Ўҳў! Дарров бола ҳам туғиб олибсан-ку!

— Бировники... Мен буларни йўловчи машинада кузатиб келувдим. Қариндошим бўлади. Мени кўргани келган эдилар.

Капитан унинг кўзига бир тикилиб олди-да, йўлида давом этди.

«Дунёда яхши одамлар кўп, оҳимга етадиган киши топилади,— деб ният қилди Адолат.— Менинг оҳимга етмасалар ҳам чақалоққа раҳм-шафқат қиларлар». Одамларимизнинг бир-бирига дўст ва биродарлигини, одамдан хизматини аямасликларини у Тошкентдан Москвага келишда, Москванинг ўзида, комендатура ва ҳарбий комиссарликда, ўрмон ертўласида, штабларда ва госпиталда кўрганди. Шунинг учун бу сафар ҳам сўзимни

ҳеч ким икки қилмайди, айниқса, гўдакнинг таклибига оид илтимос ерда қолмайди, деб ўйларди.

Уруш бошланганидан бери одамлар ўзгариб қолдими ёки шу давр ичида воқеалар одамларнинг психологиясини шу қадар ўзгартириб юбордими, Адолат кўп нарсаларга тушунолмай қолди.

Унга тугунча қўлтиқлаган бир кекса йўлиқди. Эғнида қора сатин тўн, белида белбоғ. Унинг сал кирлаб, ёр босиб қолган тўни ичидан оқ яктаги кўриниб турарди.

— Отажон, қаерликсиз?

— Тошкентликман,— деди қария унинг мурожаатига қулоқ бериб.

Адолат севиниб кетди.

— Шуни ўзингиз билан бирга олиб кетмайсизми?— деди у нуроний қарияга қўлидаги валенкани кўрсатиб.

Қария валенканинг ичида нима борлигини билмоқчи бўлиб қаради-да, ўзи кутмаган жонли махлуққа дуч келиб, ҳанг-манг бўлиб:

— Ие, чақалоқ-ку!— деб юборди.

— Ҳа, чақалоқ...

Қария унинг юзига тикилди:

— Онаси қани бунинг?

— Шум етимча. Боқиб олсангиз савобига қоласиз.

Қария чаккасини қашилади, кейин совуққа қотиб қизараётган қулоқларини ишқалаб қўйди.

— Бирорта таниш йўловчи топилса, болаларимга совға халта юбормоқчиман. Таниш учрамаяпти.

— Ўзингиз қаердасиз?

— Мен шу ерда рабочий батальонман, болам...— деди-да, қария гапира кетди:— Москвадан сал нарида Мтишше дейдиган жойда — заводда. Шароитим яхши бўлганда эди, бу мусичани ўзим боқиб олардим. Болани яхши кўраман. Афсуски, шароитим йўқ. Сехда ухлаб, сехда овқатланамиз. Агар Тошкентда — ўз уйимда бўлганимда, албатта боқиб олардим. Тошкентликлар ота-онаси урушда ўлган етим болаларни кўплаб боқиб олишяпти. Бир темирчи ўндан ортиқ етим болани боқяпканмиш. Бу чақалоқни ҳам боқиб оладиган топилди, болам, йўловчи топилса Тошкентга бериб юборавер бунди.

Қарияга совуқ ўтдими ёки таниш йўловчи топмоққа шошилдими, аста узоқлашиб кетди. Ҳатто у билан хайрлашмади ҳам.

Перронга поезд яқинлашиб келмоқда эди.

Адолат аланглаб турганида бир ўрта яшар, афтидан зиёлинамо бир одам чаққон ўтиб қолди. Тўхтатаймийўқми деб иккиланди. «Хўп деса олар, йўқ деса кетар, сўраб кўргин-чи», деди-да, у кишининг орқасидан тезлаб етиб бориб ялиниб илтимос қилди:

— Жон ака, Тошкентга бораётган бўлсангиз шу мусичани ола кетинг, бувиси сизга катта суюнчи беради.

— Қанақа мусича бу? Нима қиламан мусичани,— деди-да, ўтиб кетди.

Адолат, мусича эмас, чақалоқ. Етимча... деганича қолди. Шу он фанер чамадон кўтарган бир аёлга дуч келиб қолди. «Худо етказди бу аёлни менга», деб ўйлади у.

— Тошкентга борасизми, опажон?

— Тошкентга,— деди аёл унинг кўзига қарамай, атрофга аланглаб.

— Умрингиздан барака топинг, опажон. Шу боланинг оҳига етинг, жон опажон!

У хотин илтимосчига хўмрайиб қаради-да, лабини бурди.

— Ҳозир етим бола боқиб оладиган замонми? Етимхонага элтиб бер,— деди «нафаси совуқ хотин» унга.

Адолат бу хотиндан ҳазар қилгандай тескари ўгирилиб олди. Шу орада перронга составни келтирдилар. Билети борлар номерига қараб вагонларига чиқиб кетяпти. Бир зумда перронга одам сиғмай кетди. Унинг олдидан ғизиллаб ўтаётганларнинг ҳаммаси ҳам кўзига бояги сўхтаси совуқ кишилардай бўлиб кўринмоқда эди. Ҳамма одам ҳам ёмон бўлаверибдими?

Шу чоқ унинг олдига қўлтиқтаёқли бир солдат келиб, қўлтиқтаёғини перрон бетонига тўқиллатиб урди. Бу билан у Адолатни ўзига қаратмоқчи эди. Адолат эшитмади. Фронт инвалиди қўлтиқтаёғини бетонга яна гирақлатиб урди-да, Адолатни ўзига қаратиб:

— Ҳой солдат, валенкани сотасанми?— деди,— ўзимам шунақа бир пойини қидириб юрувдим. Жуда мен боп экан-да! Неча пул? Еки бирор матога алиштирмоқчимисан?

У нима деярини билмай ҳайрон бўлиб кўзини лўқ қилиб турувди, инвалид қўлтиқтаёғига суяниб валенкани ушлаб кўрди-да, ичидаги чақалоққа кўзи тушиб, гуноҳкўр одамдай ялиниб уэр сўради:

— Кечир мени, солдат оғайни, билмай гапириб қўйибман. Кечир.

Адолатнинг назарида у ҳар ҳолда жанг кўрган, қон тўккан, қийинчиликни бошидан кечирган инсофли инсон эди. Бундай одамдан яхшилик кутиш мумкин эди.

— Битта яхшилик қилинг, жон ўртоқ!— деди у инвалидга мурожаат қилиб.

— Қўлимдан келса, жоним билан,— деди у қўлтиқтаёғига суяниб илтимосчига дадил боқаркан.— Нима қилай?

Инвалиднинг юзидан госпиталда анча вақт ётиб чиққанлиги сезилиб турарди. Адолат ўлимдан қутулиб қолган бу жанговар одамни гўдак боланинг ташвиши билан қийналишини истамади-да, илтимосини айтолмади.

Сезгир инвалид унинг иккиланиб турганини пайқаб дарҳол сўради;

— Қандай илтимос?

Далда олган Адолат валенка ичидаги чақалоқни кўрсатиб:

— Мана шу муштдай пассажир Тошкентга кетишга сиздай раҳмдил ҳамроҳ тополмаяпти...— деди.

У ўйлашиб туриб:

— Кутиб оладиган одами борми?

— Йўқ... — — —

Инвалид аскар гоҳ чақалоққа, гоҳ Адолатга қараб сўради:

— Онаси ўлганми?

— Онаси тирик, лекин...

Шу вақт паровоз буғ чиқариб дудудлади, поезд жила бошлади. Нима қиларини билмаган Адолат чақалоқ солинган валенкани қўлтиқлаб, ҳарбийлар вагонига чиқиб олди.

ИККИНЧИ ҚИСМ

I

1942 йил апрель кунларининг бири.

Кўкни булут қоплаган, ер бетини туман босган палла. Куюқ тумандан яқиндаги қора ҳам кўзга чалинмайди. Кеча-кундуз тиним билмаган катта йўл ҳам жимжит. Фронт анча узоқлаб кетганиданми ёки газеталар ёзаётганидай, «Олдинги позицияларда айтарли ўзгариш юз бермаётгани»данми, фронт орқасидаги ҳарбий йўлда қатнов жуда кам эди. Неча соатдирки, Қорақош қопчигини орқалаб, чамадончасини қўлтиқлаб, йўловчи машинани кутади, сукунатда зерикканиданми, ошиқа-

ётганиданми, ҳар бир шарпага энкитиб қулоқ осадди. Ниҳоят, туман кўтарилиб, йўл ёришгач, узоқда қора нуқта кўринди, ҳаял ўтмай, Қорақошнинг кўз олдида ҳарбий грузовик пайдо бўлди. Қорақош йўлнинг ўртасига чиқиб қулоқ очиб машинанинг йўлини тўсди. Тормозини чийиллатиб тақ тўхтаган грузовикнинг шофёри кабинадан бош чиқариб, Қорақошнинг бошидан оёғигача қараб олгач, сўради:

— Қаёққа?

— Фронтга.

— Фронт бепоён, унинг бир учи океанда бўлса, иккинчи учи Қора денгизда. Сизга қаери керак, яхши қиз?

— Норхонов қисмига боришим керак. Шу йўл тўппатўғри ўша қисмга олиб боради, дейишди.

Шофёр ўйлаб ўтирмай, тарақлатиб кабинасини очди.

— Марҳамат, ёнимга ўтиринг.

Қорақош шошилиб кабинага чиқди, ихчам жойлашиб, чамадонини тиззаларига қўйиб шофёрга қаради.

Шофёр ёши қирқлардан ошган юмалоқ юзли, яғриндор йигит бўлиб, Қорақошнинг кўзига танишдай туюлди.

— Сизни қаердадир кўрганга ўхшайман-а?

— Норхонов қисмида кўргандирсиз-да.

— Мен у қисмда бўлган эмасман.

— Ундай бўлса мени танимайсиз. Кимгадир ўхшатаётгандирсиз,— деди-да, шофёр стартёрни босиб, машинани юргизди.

Улар бир оз жим боришди. Шофёр ёнидаги аскар қизга кўз қирини ташлаб қўяр, Қорақош ҳам: «Қаерда кўрганман бу одамни?» деб ўйланиб борар эди.

Шофёр унинг ўйчан юзига қараб туриб сўради.

— Фронтга биринчи боришингизми?

— Ҳа, биринчи боришим.

— Врачмисиз?

— Йўқ, санитарка бўлиб боряпман.

— Санитаркага ўхшамайсиз-ку.

— Ҳарбий йўлда хизмат қилардим.

Шофёр ялт этиб унга қаради, шошилиб сўради:

— Адолатхон билан биргамидингиз?

— Адолатхонни танийсизми?

— Танимай-чи. Ҳамқишлоғи бўламан...

Қорақош ёнидаги шофёрга яна синчиклаб қаради-да, Бегимхон бир вақт ҳикоя қилган одамни эслади.

— Фамилиянгизни билсам бўладими?

— Жоним билан. Фамилиям Бозоров.

— Ҳа, бўлди. Сиз ҳақингизда Бегимхондан кўп эшитганман. У ҳозир Адолатнинг ўрнида хизмат қиляпти. Эри тирик экан. Топишиб олишди.

— Эшитдим,— деди Бозоров.— Фронт тасодифий ҳодисаларга тўла экан. Бегимхондай жувоннинг фронтга келишини сира кутмаган эдим. Менга қаранг, сиз нега қизлар ротасидай тинч жойдан передовойга кетяпсиз?..

Қорақош нима деярини билмай андак жим турди, аммо Бозоров оғзидан гапини суғуриб олгудай бўлиб унга тикилди. Шундан кейин Қорақош саволига жавоб қилишга мажбур бўлди.

— Бунинг тарихи узоқ. Қисқаси шуки, госпиталда ётган Адолатга Норхоновнинг қисмидан чақирув қоғози — талабнома келибди. Адолатхон армиядан бўшаб кетди. Унинг ўрнига мен кетяпман. Кўпдан бери фронтни орзу қилиб юардим.

Бозоров «жинними бу қиз?» дегандай унинг башарасига қаради-да, нотекис йўлда ҳақкалаётган машинасини текисроқ изга бурди-да, сўради:

— Адолатга Нормат юборгандир-да талабномани?

— Нормат Жабборовни айтяпсизми?

— Ҳа, ўшани.

— Мен уни танимайман. Аммо у ҳақда кўп яхши гаплар эшитганман. Ботир командир эмиш. Унинг қаердалигини сиз билсангиз керак?

— Аввал билардим, ҳозир билмайман. Мен дивизия штабидаман, у аллақайси ботқоқликдаги пиёда қисмда эмиш. Умуман айтганда, қаердалигини аниқ билмайман...

Бозоров бўлиб ўтган бу қисқа савол-жавобдан ноқулай аҳволга тушиб қолди, ўзининг Бегимхон билан бўлиб ўтган кирдикорларидан Қорақош хабардордай туюлган эди унга.

У ҳаммадан ҳам бу қизнинг дивизия штабига, шахсан Норхоновнинг ихтиёрига кетаётганидан хавфсиради. Чунки Бозоров марш ротаси билан келаётиб, йўлда шерикларидан кейинда қолган, «Ўзбекбирлашув» собиқ ходими бўлмиш бир интендант танишини тасодифан учратган, унга ялиниб юриб, АХОга аравакаш бўлиб олган, кейин шофёрликни ўрганган, юк машинасига минган эди. Бозоров пиёда қисмдан қочар, пиёда қисмга

тушса, Норматга дуч келиб қолаётгандай туюлаверарди. Чунки у Нормат фронтга кетгач, Адолатни йўлдан урмоқчи бўлиб озмунча уринмаган! «Нега бунга сирингни айтдинг? Нима учун бу қизга ўзингни танитдинг? Хом сут эмган банда! Бу қиз сени сотиб қўйса нима қиласан?..»

Бозоров хаёлга чўмиб, машинанинг рулига кўксини берган ҳолда уни зарда билан бошқариб борарди.

Машина сал юргач, собиқ немис позицияси кўринди. Рўпарадаги ўрмоннинг чети ковлаб ташланган. Пиёдаларнинг окоплари унча кўп бўлмаса ҳам миномёт, пулемёт уялари, тўп ячейкалари, танк хандақлари жуда кўп эди. Немислар бу ерда узоқ туришни ўйламаган бўлсалар керак, позицияларини мустаҳкамлаган бўлсалар ҳам, жуда усталик билан яширган эдилар.

Қорақош немис позициясининг ҳаммасини кўргиси келиб, кузовга чиқмоқчи бўлган эди, шофёр аввалига кўнмади, орқадан бир неча юк машинаси қаторлашиб келарди. Сал тўхтаса ҳам йўл тўсилиб қолишидан қўрқарди. Шундай бўлса ҳам уни кузовга чиқариб олди. Немисларнинг окоплари ҳали ўликлардан тозаланмаган, ҳар жой-ҳар жойда якка, баъзи жойларда жуфт-жуфт бўлиб душман мурдалари чўзилиб ётар, дарахтлар худди каллаклаб қўйилгандай чўлтоқ, баъзилари тагтомири билан кўпориб ташланган эди.

Ўрмон ичкарасидаги дарахтлар тагида ҳам немис ўликлари кўзга ташланарди.

Машина суръатини тезлатишга мажбур бўлди. Қорақошнинг кўзига «Павлиново» деб ёзилган тахтача кўринди. Жанглاردан илгари бу кўрсаткич тахтача устунга ўрнатиб қўйилган бўлиши аниқ, лекин ҳозир битта чўлтоқ дарахтнинг бутоғига қоқиб қўйилибди.

Машина кўрсаткич йўналтирилган томонга бурилди. Ўрмон ичидаги йўл билан сал юришгач, қишлоққа кириб боришди.

— Павлиново мана шу ер,— деб қўйди шофёр кабина ичидан қичқариб.

Қорақош атрофга қаради-ю, кўнгли алланечук бўлиб кетди. Бу ер қишлоқ эмас, бамисоли култепа эди.

Бир вақтлар Павлиново Москва областининг гавжумгина қишлоқларидан бўлиб, маҳаллий ҳукумати — қишлоқ совети, эртадан-кечгача ишлайдиган сельмаги,

ҳафтада олти кун очиқ турадиган почта бўлими, ҳатто миллионер колхоз идораси, ўрта мактаби, болалар боғчиси, яслиси бор эди.

Ҳозир бу қишлоқнинг кўчалари вайрон бўлиб, баъзи уйлардаги бутун қолган печларнинг мўриларигина сўп-пайиб турарди. Ҳозир ҳамма ёқ бўм-бўш, қимирлаган жон кўринмасди.

Қорақошнинг кўнгли вайрон бўлиб кетди. Ахир бу ерда илгари одамлар яшаган, пешана тери тўкиб меҳнат қилган, бола-чақа боққан, тўйлар қилган бўлишса керак? Улар қаёққа патраб кетишди экан? Наҳотки ҳаммаси шу харобалар тагида қолиб кетган бўлса...

Унинг юрагида сўнмас, бир ғазаб туйғуси пайдо бўлди-да, кўз олдига беихтиёр ўз шаҳри, ўзи ўсган кўчалари, ёзда мевалари фарқ пишиб ётадиган жаннатдай ҳовлиси келди, ўзи сезмагани ҳолда кичкина муштраги тугилди, олисларга тикилиб қолган кўзларида ғазаб ўти ёнарди.

II

Дивизия штаби уруш депсаб ўтган ўрмон ичида эди. Бозоров ўрмон четига келиб, машинасини тўхтатди-да:

— Штабга ана шу шлагбаумдан кирасиз,— деди Қорақошга йўл кўрсатиб.— Яхши боринг. Омон бўлсак, яна кўришармиз. Одам одамга ғанимат, синглим. Хайр, омон бўлинг...

Бозоров кўрсатган йўлдаги қучоқ етмас икки эманга узун қарағай кўндаланг бўлиб, штабга борадиган йўлни тўсиб ётарди. Излардан маълум бўлишича, бу йўлдан енгил автомобилдан бошқа транспорт қатнамаган. Одам изи ҳам унча кўп эмас, қоровуллар ҳам кўринмасди. Сиртдан қараган одам шундай хаёлга боргани билан, ҳалиги, кўндаланг қарағай аслида шлагбаум бўлиб, кўздан усталик билан яширилган, Қорақошнинг ҚПП шлагбаумига сира ўхшамасди. Посбонлари яшил плаш-палатка ёпиниб олган, узоқдан қараган кўз уларни ўсимликлардан сира ажратолмасди.

Қорақошни шлагбаумдан беш-ўн қадам олдинда плаш-палатка ёпинган, ўрта бўйли сержант қарши олди.

— Мен шу дивизия ихтиёрига келдим,— деди Қорақош сержантга ҳужжатини кўрсатаркан.

Сержант унинг ҳужжатини кўтариб, эман дарахти олдидаги чайлага кириб кетди. У ерда қаергадир телефон қоқиб, ким биландир гаплашиб чиқди-да, унинг ҳужжатини қўлига қайтариб берди.

— Манави сўқмоқ билан икки юз қадамча юргач, чапга буриласиз,— деди у аскар қизга йўл кўрсатиб.

Қорақош сўқмоқ билан уч-тўрт юз қадам юриб, чапга бурилди, шу пайт худди осмондан тушгандай унинг олдида пайдо бўлган шифтдай солдат йўлини тўсди:

— Пропуск!

— Пропускам йўқ, ҳужжатим бор,— деди Қорақош.— Менга шахсан комдив керак.

Солдат аскар қизнинг ҳужжатларини қўлига олди, уларни очиб ҳам қарамади.

— Орқамдан юринг!— деди у буйруқ оҳангида.

Қорақош солдатнинг орқасидан эргашди, уч юз одим чамаси нарида яна милтиқли солдатга дуч келишди. Қорақошнинг ҳужжати унинг қўлига ўтди. Буниси уни энди ўнг томонга бошлади. Улар сўқмоқдан бир оз юришгач, қарағайзорга киришди. Шу вақт тўсатдан яна бир солдат пайдо бўлди-да, икковидан ҳужжат сўради. Уни бошлаб келган солдат пропуск сўраганга бир нима деб жавоб қилган эди, у буларга йўл берди. Сал нарида одам бўйи кўтарилиб турган, тепасига чим босилган блиндажга дуч келишди. «Норхоновнинг блиндажи шу бўлса керак», деб ўйлади Қорақош. Блиндаждан ёшгина капитан чиқди. Қорақошнинг юзига ҳам қарамай, қўлидан қоғозини олди-да, яна ичкарига кириб кетди.

— Ҳозирча радист қизлар блиндажида яшаб турасиз. Кейинча сизни медсанбатга юборамиз,— деди ҳалиги капитан бирпасдан кейин қайтиб чиқиб.

— Нега?— деди унга Қорақош.— Передовойга келганман. Мени ўқчи қисмга юборинг.

Капитан у билан гаплашиб ўтиргиси келмадими, ҳар қалай гапни калта қилди.

— Кутиб туринг, сизга ҳозир одам келади.

Туравериб унинг оёғи толди, аммо юришга часовойнинг важоҳати қўймади. Ниҳоят, майда қадам овози эшитилди, у овоз келган томонга қайрилиб қаради. Қўнғир сочлари устида қора беретни қийшайтириб кийган, калта шинелига энсизроқ камарни тортиб боғлаган

аскар қиз келмоқда эди. Унинг ёқасидаги қора петлицасида алоқачилик белгиси ялтиллаб турарди, шинелининг кўкиш — дала форма тугмалари гўё ёғлаб қўйилгандай ярқирарди, оёғидаги кичкина этикчанинг хроми гўё ойнадай тиниқ эди. Алоқачи қиз тўппа-тўғри унинг олдига келди-да, илиққина кўришди.

— Салом, ўртоқ Содиқова!

— Салом...

— Штабдан телефон қилишди. Мен сизни олиб кетгани келдим.

Алоқачи қиз уни қўлтиқлаб олди-да, сўқмоқ йўлга етаклади.

Қизларнинг блиндажи штабдан анча нарида, қайинзорда экан, қизлар ротаси блиндажга сира ўхшамасди. Ертўланинг деразаси йўқ, дераза ўрнига шарқ томонга ликопдай тешик очиб, дарча қилиб қўйилибди. Маскировка учун бўлса керак, дарчанинг ичи ва ташидан очиқлиб-ёпиқлиб турадиган тахта қопқоғи ҳам бор.

Алоқачи қиз эшикни куч билан очди. Ичкарига кирган Қорақошнинг кўзи қизларнинг ётоқ жойига тушдию оғзи очилиб қолди. Ердан сал баланд супада қаторасига ўрин йиғилган жиҳози ҳам камбағал, Михайлова қизларининг блиндажига ўхшаш деворда кашталар, гул солинган безаклар йўқ эди.

Шу орада блиндажга яна икки қиз кириб келди. Улар овқатланиб ошхонадан келаётган эканлар. Бирини, қора петлицасига учта уч бурчак белги тақиб олган, Қорақошга тикилиб сўради:

— Янги келган қиз сенмисан?

— Менман, ўртоқ помкомвзвод!— деди Қорақош унинг петлицасидаги уч бурчакларини эътиборга олиб.

— Фамилиянг Содиқовами?

— Худди шундай, ўртоқ помкомвзвод.

— Нега обедга бормадинг? Тезда ошхонага бор, сени кутиб туришибди.

Қорақош ошхона қаердалигини билмасди. Лекин помкомвзвод фаросатли қиз экан, ўзи бошлаб борди. Оқ халат, оқ қалпоқли, биққиғина ошпаз унинг юзига разм ташлаб туриб:

— Содиқовамисан? Мискангни узат!— деди-да, тўлдириб боршч қўйиб берди.— Биринчидан кейин иккинчисига кел, тўймасанг уялма, добавка бераман.

Бундай такаллуфдан Қорақошнинг кўнгли анча кўтарилди. Бегимхон билан навбатда туриб овқат олганлари ва котелокнинг икки томонида ўтириб олиб, тўкиб-сочиб, талашиб-тортишиб еганлари кўз олдига келди. Қорни очгани учунми, қаймоқ солинган боршч унга ширин таиб кетди. Иккинчиси боршчдан ҳам ширин чиқди. Сувда пишган бир ҳовуч оппоқ гуруч устида, сариёғда қовурилган икки дона котлетни кўз очиб юмгунча еб олди-да, раҳмат айтиб кетаётган пайтда, ошпаз уни ўз олдига чақирди.

— Кружканг қани? Учинчини ичмайсанми?

Кружкани ҳам ошпазнинг ўзи топди, тўлатиб компот қуйиб берди. Шафтоли қоқи билан олма қоқидан озгина қант қўшиб қайнатилган компот яна ҳам лаззатли эди. «Қамбағалнинг бир тўйгани — чала бойгани», дегандай уни ҳам ичиб олди.

У мамнун бўлиб блиндажга келганида қизларнинг тўртови домино ўйнаб ўтиришган эди. Уни ҳам даврага чақирди. У ўйинга қўшилгани йўқ, томоша қилиб ўтирди. Бу орада улар билан танишиб олди. Ҳаммаси ҳам москвалик қизлар экан. Бири армияга сафарбар этилган, бири ихтиёрий бўлиб келган. «Гражданка — машинистка» деганларининг исми Маша экан. У Москвадаги бир халқ комиссарлигида машинистка бўлиб ишлар, бошлиғини шу дивизияга сафарбар этишгач, у ҳам машинкаси билан дивизия ихтиёрига ўтиб қолибди. Уша-ўша штаб ҳужжатларини кўчираб экан... Лекин Қорақошнинг назарида бу қизлар Михайлованинг қизларига қараганда кўп ишлашар эди.

Қорақош аввалига «бекорчи» бўлиб қолди, кейин ўзига иш топиб олди. У кўчма военторгнинг автомагазинларидан баъзи нарсаларни сотиб олди-да, қизлар йўқлигида бир парча матага қизил ипақда «Битсин фашизм!» деб шиор тикиб, блиндажнинг кираверишдаги деворига илиб қўйди. Қорақош бир куни яна шунга ўхшаш иш билан шуғулланиб ўтирган эди, эшикдан Маша ҳовлиқиб кириб келди-да:

— Суюнчи бер, Қорақош, сени Юрьев полкига юборишадиган бўлишди. У ерда ҳамшаҳарларинг жуда кўп, — деди.

Қорақош севинганидан уни қучоқлаб, юз-кўзидан ўпди.

Фронтчиларнинг бир яхши одати бор, қисмга келган янги одамни дарҳол тўғизишади, унинг елкасига яроғ-аслаҳа осишади-да, кейин ўз жанговар анъаналари билан ошно қилишади.

Юрьев полкининг биринчи батальонида ҳам шундай бўлди. Қорақошнинг қўлидаги гувоҳномасини олиб кўришлари ҳамон «қорним тўқ» дейишига қарамай, таомга таклиф қилишди, сўнгра кийим-кечак, яроғ-аслаҳа билан таъминлашди, ётиб-турадиган жойни тайин қилишди. Бу гал у медик қизлар ётоғига жойлашди. Қорақош аввалига у ердаги дори-дармонларнинг ҳидларига кўниколмай кўнгли айниб юрди, орадан бир-икки кун ўтгач, буларга ўрганиб кетди... Қорақош учун энди фронт меҳмондўстлигининг такаллуфи тугаб, оғир ҳаёти бошланди. У ўзининг жанговар ҳаёти ва фаолияти бағишланадиган қисмнинг босиб ўтган йўли ва жанговар анъанасини ўрганишга ва янги жангчи сифатида унинг анъанасига монанд бўлишга киришди.

Бу дивизиянинг тарихи Тошкентдан сал наридаги ҳарбий лагерь казармаларида, уруш арафасида бошланган. Дивизия Фарбий Двина дарёси бўйида биринчи бор тўқнашганидан буён фашистларнинг турли қўшинлари билан жанг қилиб келади. Унинг ўз анъанаси, ўз қахрамонлари, номдор, нишондорлари бор.

Қорақош авваламбор ўшаларни топмоқ, ана ўшалар билан гаплашмоқ орзусида эди. Интизом ўз номи билан «интизом!» экан. Бу ишлар кейинга қолди. Уни батальон командири ҳузурига чақирдилар.

Батальон командирининг блиндажида хипчагина, пастаккина солдат ўтирарди... У жуда димоғдор эди. Унинг ўтиришлари комбатлардан ҳам бир парда баланд эди.

— Мени комбат чақиртирган экан,— деди блиндажга кирган қиз.

— Жабборов полк штабида,— деди бу хипча солдат йўғон овоз билан.— Ўтиринг. Нима ишингиз бор эди?

— Мени шу батальон ихтиёрига юбордилар...

Солдат кўзларини ўйнатиб, шошилиб сўради:

— Тўхтаг. Менга бир қаранг. Сиз Адолат Соҳибова эмасмисиз? Худди...

— Йўқ, мен бутунлай бошқа одамман. Адолатхоннинг қариндоши ҳам эмасман,— деди унинг эҳтимол тутилган бошқа саволларига ҳам биратўла жавоб қилишни лозим топган Қорақош.

— Демак, сиз санитарлик қилгани келгансиз. Шундайми?— деди хипча солдат бир оз бўшашиб, Қорақошнинг оёғидан кўзигача синчиклаб қараб олгач.

— Комбат қачон келадилар, мени у кишининг суҳбатига юборишди.

— Сизга керакли гапларни комбатсиз ҳам гапириб беришим мумкин,— деди у салмоқ билан димоғида гапириб.

— Сиз ким бўласиз?— сўради Қорақош ундан.

— Пом-ком-батман. Жабборов келгунча комбат билан бўладиган суҳбатни ўзим ўтказаман...

У Қорақошни ёнига ўтқизиб олиб дивизиянинг босиб ўтган йўли, батальоннинг жанглари ҳақида ҳамма икир-чикирларигача, йўлда учраган эмандан, ёлғиз тераккача, қайси бутазорда нима кўрганию нима бўлгани, кимнинг қаерда ҳалок бўлиб, ким қайси дарахт остида яралангани ва кимларнинг қайси қишлоққа ҳарбий одат билан милтиқлардан барала ўқ отиб — залп бериб кўмилганини эринмай ҳикоя қиларди. У ўзининг ҳар бир ҳикоясини исботлаш учун брезент планшетида фотолар олиб Қорақошга кўрсатди.

У ўз дивизиясининг маршрутларини схема қилиб олганди. Схема уч рангда товланарди. Бири Ярцево билан Калугани, Тулани, учинчиси эса, Ржевни кўрсатиб турарди. Ярцево атрофидаги жангларда Гудериан танклар ва моторлашган корпуслар томонидан учга бўлиб ташланган эди. Шундан кейин бу дивизия душманининг икки биқинида ёнма-ён жанглар билан уч жойга чиққан, мадад олиб, янги куч тўплаб, айти бир вақтда бир номда уч дивизия майдонга келганди. Кейинча, маълум бўлгач, шу номни сақлаб қолиш учун жанговар мусобақа бошланган. Мусобақани Тула мудофааси синовлари якунлаган. Зўр чиққан дивизия гвардия номини олган. «Бизнинг дивизия ўртада қолгани учун унга бошқа номер, янги жанговар байроқ берилган. 1941 йили бундай ҳодисалар кўп бўлган: бир ном, бир номер билан ҳанузгача жанг қилаётган неча-неча полклар бор».

«Ўз дивизиясини сойликдан Амударё қилиб олишимиз керак. Азим ва азамат тўлқинли, бақувват бўлиб, фронт-

да Амударёдай тўлиб-тошиб оқишимиз керак! Ҳар бир жангчи шу дарёнинг ирмоғи, мерган эса, унга қуйиладиган шалола бўлиши лозим! Сен ҳам шалола бўл, комсомолка Қорақош!» — деди суҳбатдошига тикилиб.

Қорачадан келган, пастаккина, чаққонгина, кўримсизгина ўзбек йигитининг олчадай, ҳатто ундан ҳам кичкина кўзлари тошни ёрадиган даражада ўткир эди. Унинг ўша кўзлари «Шалола бўл, Қорақош!» дегандай унга тикилиб турарди. Қорақош унинг талантига қойил бўлгандай «Ўткиримдан ҳам кичик жуссали аскар йигит помкомбат даражасига етибди. Ўлмаганида у ҳам шу йигитчага ўхшаб катта командир бўладиган йигитлардан эди... Гап ёшда эмас, бошда! Бу йигитчанинг боши аъло ишлайдиган бошлардан экан-да. Боши тошдан бўлсин! Қандини урсин!» деб ўтказди кўнглидан.

Ўзини «пом-ком-бат» деб атаган бу солдат батальонга янги келган қиз унинг ҳикоясидан қойил қолаётганини ва унга ҳурмат билан қараётганини сезди-да, кўтарилган баланд пардасидан сира пасаймади. У, яна бир парда, ҳатто икки парда юқорида бўлишни афзал кўрди.

— Мен шу ерда эканман, ҳеч кимдан ва ҳеч нарсадан қўрқманг,— деди у Қорақошга.

Ҳимоячиси топилганидан Қорақош мамнун бўлиб, унга табассум қилди.

— Яхши ҳам бу ерда сиз бор экансиз.

— Мабодо бирор нарсага зориқиб қолсангиз ҳам ўзимга айтинг. Есть қиламан!

У ярми ўзбекча, ярми русча қилиб гапирарди ва ўзбекчаси рус акцентига, русчаси ўзбек акцентига ўхшаб турарди. «Юртидан узоқда, руслар орасида юриб шундай бўлиб қолибди-да бу помкомбат» деб ўйлаб тургач, сўради:

— Исмингиз нима?

— Илюша!..

— Илюша дедингизми?

— Да!— деди у русчалаб, кейин ўзбекча давом этди: — Илюша бўлиб кетганман. Бу номни менга комиссар Черников қўйган. У «Эминжон» деёлмасди. Осонроқ бўлсин учунми ёки ўзига яқин олгани учунми, мени Илюша деб чақирарди. У билан бирга кўп жанг қилганмиз. Ҳарбий ҳужжатларда номим Илюша — Эминжон

ёзилади. Лекин бу номимни камдан-кам ишлатадилар. Сиз ҳам мени кўпчилик қатори «ўртоқ помкомбат» деяверинг. Чунки, ҳарбийлар исм-фамилияни камроқ ишлатишади. Узаро гаплашганимизда «Эминжон ака» десаңгиз ҳам невозражаю.

— Комбатимизнинг исми нима?

— Исми Нормат, фамилияси Жабборов, унвони капитан. Бу унвонни унга кечагина беришди. Тўғриси, приказини кеча олдик. Ўзи қишлқ йигити. Фронтга бирга келганмиз. Иккимиз ҳам солдат эдик. Бахти бор экан. Поғонама-поғона кўтарилиб, тез орада капитану комбат бўлиб олди... Ие, нега рангингиз ўзгариб кетди? Гапим ёқмадими? Ёки Нормат Жабборов ҳақида бирор ёмон гап эшитганмисиз?

— Яхши гаплар эшитганман. «Яхши одам» деб эшитганман.

— Унинг Адолатхонини ҳам танийсизми?

— Танийман...

— О, комбатдан суюнчи оламан!— деди у қувнаб.— Анча-мунча суюнчи эмас, от билан туяча магарич!..

Капитан Жабборов полк штабидан анча кечикиб қайтди ва янги қабул қилган батальоннинг ишлари, штаб топшириқлари ташвишида банд бўлгани учун унинг ихтиёрига келган Қорақош билан шу кун гаплаша олмади. Жабборовга унинг ҳақидаги ҳамма гапни Эмин Ражабов гапириб берди.

— Суюнчи беринг, ўртоқ комбат, Адолатингизнинг ўрнига янги Адолат келди. Ўз оёғи билан келди. Худди Адолатхоннинг ўзгинаси! Қомати билан кўзи ва қошлари ҳам худди ўшаники! Адолат Соҳибова бошқа ном билан батальонимизга келмаганмикан?..

— Ўхшайдими?

— Ўхшамаса калламини кесинг. Чақириб келайми?

— Ўхшаса ўхшар, лекин Адолат эмас.

— Нега ундай дейсиз? Уни кўрганингиз йўқ-ку!

— Адолат бўлса, бекинмачоқ ўйнагандай қизларнинг ётоғида беркиниб ўтирармиди! Бир дақиқа ҳам ўтирмасди! Узоқ қишлоқдан ота-онасини ташлаб мени деб фронтга келиб, ярадор бўлиб, госпиталдан тузалиб келади-ю, қабул кутиб ўтирадимиз?

Эминига шундай деди-ю, лекин Жабборов кечаси билан Адолат ҳақида ва уни эслатувчи қиз ҳақида ўйлаб

ухлаёлмади. «Ким бўлди бу қиз? Балки. Адолат юборган қизларнинг биридир... Балки... Эҳтимол...»

Тонг отгач, капитан Жабборов Эмин «помкомбат»га унинг ихтиёрига келган солдат қизни тезда чақириб келишни буюрди. Эмин Ражабов ҳам гўё кечаси билан комбатнинг шу буйруғини кутиб ётгандай тайёр турган экан, ҳаш-паш дегунча санитарликка келган аскар қизни физиллатиб олдига солиб келди.

— Уртоқ комбат! Оддий аскар Содиқова, сизнинг қисмингизга ҳарбий хизматни давом эттириш учун келдим!— деди Қорақош баланд овоз билан ва чаққон честь бериб, қўлини пастга туширди-да, унинг кўзларига тик қараб турди.

Капитан Жабборов кенг кифтли, ўрта бўйли, қорачадан келган, истараси иссиққина, келишган йигит эди. «Адолат бу йигитни севиб қолганича ҳам бор экан» деб шивирлади Қорақошнинг унга боқаётган кўзлари.

Капитан Жабборов ҳам унинг қоматидан, юзи билан қоши ва кўзидан Адолатга ўхшаш жойларини қидиргандай унга қайта-қайта қараб олди. Ҳақиқатан ҳам бу қизда Адолатни эслатувчи аллақандай аломат бор эди. Лекин ўша аломат нимадан иборатлигини Жабборов билолмай ҳайрон эди. Жабборов Адолатни етти пуштигача яхши биларди. Унинг қариндош-уруғлари ичида бундай қиз йўқ эди. Шунинг учун Жабборов: «Қиз бола қиз болага ўхшар экан», деб қўя қолди.

— Бундан аввал ҳам армиядамидингиз? Қайси фронт, қайси қисмда хизмат қилгансиз?— деб сўради Жабборов ундан.

— Қизлар ротасида «йўлтўсарлик» қилганман.

Жабборов унга ярқ этиб қаради-да, шошилиб сўради:

— Михайлова ротасидами?

— Уша ротанинг биринчи взводида.

Жабборов унга астойдил тикилиб қаради-да, унинг гапига қизиқсиниб турган кўзларини пориллатиб сўради:

— Адолат Соҳибова деган қизни танирмидингиз? Иккинчи взводда эди.

— Бирга хизмат қилганмиз. Госпиталда ҳам бирга эдик. Афсуски ундан айрилиб қолдим.

Капитан Жабборовнинг ранги ўзгариб, кўзи қинидан

чиқиб кетаёзди. Унинг кўзларида қандайдир ваҳима, ҳатто даҳшат аломатлари ўйнади.

— «Айрилиб қолдим» дедингизми? Ёки менга шундай эшитилдими?

— Бу ёққа келишимдан ўн беш кун аввал кетиб қолган эди...

— «Кетиб қолган эди» дедингизми? Қаёққа кетиб қолди?

Жабборов госпиталга бориб Адолатни кўриб келгач, унга икки бор хат юборди. Унинг хатларига жавоб келмади. Кейин у «госпиталингизда ётган Адолат Соҳибованинг қаердалигини менга маълум қилинглари» деб докторларга ёзган эди. Унинг бу хатига ҳам жавоб келмади. Адолатнинг армия сафидан бутунлай бўшаб кетгани Қорақошга маълум бўлса ҳам, Нормат Жабборов бундан беҳабар эди. Шунинг учун Жабборов Қорақошнинг «кетиб қолган эди» деган гапига қизиқиб қолганди. У Қорақошдан такрор сўради:

— Қаёққа кетибди? Аниқроқ айтсангиз-чи! Ахир у госпиталдан чиқиб, бу ёққа келмоқчи эди-ку! Бу ёққа келмади! Сабаб?

Жабборовнинг юраги «дук-дук» урарди. «Наҳотки, кўришолмай қолсак... Наҳотки, кўришолмай қолсак...» дер эди унинг хаёли ва ўз хаёлидан ўзи қўрқарди-да, Қорақошдан уни тинчитадиغان бирор сўз кутиб, унинг оғзига тикиларди.

— Адолатхон немисларнинг диверсия мақсадида яшириб кетган миносидан яраланган эди. Михайлова билан бир взвод қизни фугасда портлаб ҳалок бўлишдан сақлаб қолганди. Госпиталда бирга даволандик. Уни «шунча хизматинг ҳам етарли» дедилар-да, армиядан бўшатиб юбордилар. Уни госпиталдан станцияга машинада олиб кетдилар. Адолатхон йиғламоқдан бери бўлди. Адолатхон бутунлай соғайиб кетгач, яна келармиш.

Жабборов севикли Адолатининг ярадор бўлиб армиядан кетишига қандай ачинаётган бўлса, унинг бу одамийлик жасоратидан шунчалик мамнун бўлиб, ҳатто мағрурланиб, «Адолат шунақа қиз!» деб қўйди. Шу вақт у Эмин Ражабовнинг «Адолатнинг ўрнига келган қиз» Қорақош ҳақидаги гаплари эсига тушиб «қандоқ қайноқ қизлар бу комсомолкалар! Биринчи инвалид бўлиб армиядан кетибди, иккинчиси эса, унинг ўрнига — ажал бозорига келибди...» деб хаёлидан ўтказди-да, Қора-

қошга меҳрибон кўзлари билан боқди. «Бу қизни эҳтиёт қилиш керак. Бу қизни асраш керак!» дер эди унинг меҳрибон боққан кўзлари...

— Санитаркаликка келдингизми? — деб сўради капитан Жабборов Қорақошни синамоқ учун, — бошқа бирор енгилроқ ишга қўйсам нима дейсиз?

«Ҳар ким ҳам ўз мақсадига етиши керак, ўртоқ капитан! — деди Қорақош қатъий ва бундан ҳам қатъий қилиб уқтирди. — Мен фашистлардан қасос олгани келганман! Қайси йўл билан бўлмасин, шу мақсадимга эришсам кифоя.

«Ҳар ким ўз мақсадига етсин! Ҳар ким ўз муроцу мақсадига эришсин!» дер эди Жабборовнинг Адолатини ёдлаган юраги.

IV

Санитаркалар жанглар вақтида тиниб-тинчимайдилар, ҳаётлари хавф остида қолганлигига қарамай, бурчларини адо этадилар. Жимлик вақтида эса улар билан ҳеч кимнинг иши бўлмайди. Батальонга шундай жимлик вақтида келган Қорақош ўзини бекорчилар орасида ҳис қилди. Бўш вақт кўп эди, у бундан қавм-қариндош, таниш-билишларига хат ёзишга фойдаланди. Орадан сал ўтмай, жавоб хатлари кела бошлади. Ҳаммадан аввал Михайлованинг аскар қизларидан, қадрдон дугоналаридан келди. Булар орасида Бегимхоннинг хати ҳам бор эди. У ўзининг соғ-саломатлиги, ишлари, таниш қизлар ҳақида ёзибди. Бошқаларники ҳам шу йўсинда ёзилган бўлиб, айтарлик янги гап йўқ эди.

У хатлардан бўшаган пайтларида фронт газеталарини варақлар, уларда ёзилган қисик-қизик хабарлар, мерганларнинг жасоратлари ҳақидаги мақолаларни қайта-қайта ўқир, булар унинг мерган бўлиш ҳақидаги орзусини янгилар эди.

Хат ташувчи Қорақошга дадасидан ҳам хат келтириб берди. У бу хатда ҳам мерганлик ишига доир гапларни учратди. «Яроғ-аслаҳа заводидаман. Мерганларга оптикали милтиқлар ясапмиз», деб ёзибди отаси.

Буларнинг ҳаммаси унинг орзусини қатъий қарорга айлантирди. Шу орада дивизия қошида мерганлик курси очилди. Курсга унча-мунча тажриба орттирганлар қаторида Қорақошга ўхшаш ҳаваскорлар ҳам кела бошлади.

Қорақош капитан Жабборовдан илтимос қилиб юриб, бу курсга кириб олди.

— Ваня Великан шу кеча яна бир немисни отиб ўлдирган ва бу билан у ўн еттинчи немисни жонидан жудо қилиб, совет кишиларини ўн етти золиמידан қутқарди, — деди курс бошлиғи. — Шунинг учун курсни усиз бошламай турибмиз...

Шу он мерганлар курси чайласига жуссаси паҳлавон, оқ сариқдан келган, жингалак сочли ўспирин кириб келди. Ҳамма уни тик туриб қарши олди. Бу ерга у тўппатўғри немис овидан келганди. Уни энг юқорига ўтқиздилар. Шундан кейин машғулотлар бошланди. Улар аввало битта милтиқ бир оптикада машғулот ўтказдилар. Кейинча ҳар бирига алоҳида бешотар берилди. Сўнгра уларнинг ҳар бирига номма-ном махсус оптик мушка приборлари тақдим этилди.

Қорақош билан бирга мерганлик милтиғи олган бир ўзбек йигити унинг кўзига жуда иссиқ кўринди. Мусофирликда ҳамшаҳарингми, қондошинг ёки элдошинг дуч келиб қолса, кўзингга авлиё бўлиб туюлади. Бу йигит ҳам Қорақошга ўз туғишганидан зиёда бўлиб туюлди.

Бу йигит Янгийўл районининг Шўралисойида туғилиб ўсган Азим Тошматов бўлиб, урушнинг бошидан жангда экан. Тошматов ўзининг жанговар ишларини Қорақошга ҳикоя қилмади, фақат ҳалок бўлган ҳамқишлоқлари, тирик қолган жанговар дўстлари ҳақида гапирди.

— Қисмимизда Тиллаев деган разведкачи бор, — деди Тошматов, — қачон бизга тил керак бўлиб қолса, «Тиллаев борсин» деб туришади. Тиллаев борса, қуруқ қайтмайди. Ҳар борганида биронтасига опичиб келади. Тиллаевдақа бўлмоқчийдим, «жуссанг кичик» деб, разведкага олишмади. Мерганлик қиялпман.

Қорақош унинг дафтарчасини кўрди. Унда беш немис ёзиғлиқ эди.

— Уҳ-ў, зўр экансиз-ку! — деди ҳаваси келган Қорақош.

— Полкимизда мендан зўрлари бор. Мен янги мерганман, — деди у камтарлик билан.

Машғулотлар мусобақа тарзида олиб борилди. Кимки ҳар ўқни бекор кеткизмай қорага теккизса, иккинчи босқичга, юриб турадиган қораларга отишга ўтди.

Бу машғулотлар Қорақошни жуда қизиқтириб қўйди. У машғулотлардан кейин ҳам тирга қатнади.

У бир кун и навбатдаги машғулотдан чарчаб қайтиб келганида дадасининг хатини тутқазишди. Конвертнинг ичидан конверт чиқди. Конверт ичидагиси Ҳасанжондан, Қорақошнинг дадасига ёзилган эди. Дадаси эса бу мактубни қизига юборибди. «Адресини билиб қўйсин», дегандир-да, деб ўйлади-да, чўнтагига солди. У тирдан чарчаб келишига қарамай, баллистикага, оптикага, тактикага оид китобчаларни ўқиб тугатиши, шу ўқиганларини тажрибадан ўтказиши зарур эди. Кечаси имтиҳон...

У мерганлик милтиғига глушитель қўйиб олди-да, шу кечада тир — полигонга борди. Тир — полигон штабдан анча узоқда бўлгани ва овоз чиқмас милтиқда машқ қилаётгани учун унга ҳеч ким халақит бермади. Бир неча марта ўқ узиб, қорага уролмади. Бундан у қаттиқ ранжиса-да, умидсизланмади. Машқни давом эттирди. Лекин иши юришмай, блиндажга қайтди. Йўлда уни Эминжон кутиб турган эди.

— Қалай бўлди? — деб сўради у.

— Ҳеч ишим юришмаяпти, отган ўқим қоранинг гоҳ у ёнидан, гоҳ бу ёнидан ўтиб кетяпти. Мерган бўлишга кўзим етмаяпти...

— Умидсизликка тушманг, ўрганиб кетасиз. Боринг, ухланг. Эртага ҳам кун бор.

Қорақош аста ечиниб кўрпага кираркан, дадаси юборган хат ёдига тушди-да, гимнастёрка чўнтагидан фронт дала почтаси тамғаси босилган конвертни олиб, қора чироқ ёруғида очиб ўқиди. Мактуб унинг дадасига ўз «жиянидан алангали салом!» билан бошланар эди. Ўртасида Ҳасанжоннинг жанговар ишлари баён қилинган. Одатдаги «Соғинчли салом» экан-да, деб ўйласа, гапнинг шўри охиридан чиқди. Унинг хат ўқиган кўзига ишончи йўқ эди, қайта ўқишга эса юраги бетламасди. Ҳасанжон, ойи-бувисининг кичик ўғли, жангда қурбон бўлибди. Уни немис мергани отган ўқ ҳалок қилганмиш. Қорақошнинг бағрини мотам мушуклари тирнади. Тонг отгунча унинг қўллари мушт, юраги тош бўлиб, бағри эзилди. «Оиламиз яна битта одамга камайди. Камайганда ҳам ҳазилакам камаймади», деб эзилди у. Ҳасанжон жуда ақлли бола бўлиб етилган эди. Ўқишда бутун маҳалласидаги болаларга ўрнак бўлган. Математика масалаларини ечишда Қорақош ҳам кўпинча Ҳу-

санжондан маслаҳат сўрарди. У расм солишла ҳам мактабда биринчи эди. Бу жиҳатдан у оиланинг Беҳзоди эди. Уни қўшни болалар ҳам «Беҳзод» деб атардилар. Ҳусанжон Беҳзодга ўхшаб, миниатюралар чизишни яхши кўрарди. Яхши болаларни баҳодирлар шаклида, ёмон кўрганларини қора ботирлар тахлитида суратга соларди-да, бирини севинтирса, бирининг жаҳлини чиқарарди. Аммо ҳеч ким ундан хафа бўлмасди.

У Қорақошни ҳам ҳажвдан четда қолдирмаган эди. Бир куни эрталаб турса, Қорақошнинг бошида карикатураси турибди. Сочи ҳурпайган, боши қовоқ, кўзлари коса-коса, лаби дўрдайгану тили бир қарич... «Мен шунақа пўрдоқ қиз эканманми? Ҳеч-да!» деб жаҳли чиқиб, Қорақош уни йиртиб ташлади. Мактабга бориб папкасини очса, ичидан яна шунақа карикатура чиқяпти... Бунда уни лаби юпқа, юмдалағич, уришқоқ қилиб кўрсатибди. Жаҳли қаттиқ чиққанидан, «хап саними!» деб Қорақош унинг карикатура чизган мўйқаламини синдириб ташлади. Ҳусанжон: «Нима қиляпсан, Қорақош!» деб чақчаювди, унинг юзини юмдалади. Ўзини мудофаа қилиб, қизнинг қўлини қайирувди, билагини тишлади. Қўли оғриганидан Ҳусанжон шовқинлаб, уни ўғил болаларча қотириб сўкиб эди, Қорақош: «Ҳу, унинг ўчсин, жувонмарг!» деб қарғади. Қорақош ҳозир ўша қарғаганига пўшаймон эди. Ешликда шўхликданми, фаросат етмаганиданми, кўп нарса ўтаркан, аммо ўша қилиғинга кейин-кейин афсусланаркансан, киши. Гўё уни Қорақош жувонмарг қилгандай, гўё Ҳусанжоннинг унини Қорақош ўчиргандай, у афсусда эди. «Бувимнинг катта ва сахий дастурхони атрофида яна биттамыз камайдик...»

Қорақош туни билан ухлаёлмай чиқди...

Қисқа муддатли курс «Жимликдан кейинги бўронга ҳозир бўл!» деган шиор билан тугади. Курсантлар мерганлик гувоҳномасини олдилар. Гувоҳномаларда курсни битирганларга расмий номдан ташқари «қасосчи» деган фахрли унвон ҳам берилган эди. Маша — машинистканинг айтишича, «қасосчи» сўзи гувоҳнома текстига кейин қўшилган эмиш.. Уни полковник Норхонов шахсан ўз қўли билан ёзиб қўйганмиш. Шундан кейин гувоҳномаларни Маша — машинистка бошқатдан ёзганмиш.

— Фашистларнинг кирдикорини йўл-йўлакай кўрдинг-ку, Қорақош! Ана шуларни унутма. Улардан ме-

нинг учун ҳам қасос ол! — деди Маша — машинистка гувоҳноманинг ўша «қасос» сўзини шарҳлаб.

V

Мерганлик касби совет қўшинларида мудофаа жанглари даврида душмanning «кукушка»сига қарши майдонга келди. Қомдив Норхонов бу касбни «қасосчи» деб атади.

Урушнинг дастлабки кунларида немис қўмондонлиги дарахтларга «кукушка» ўтқазиб, телба-тескари ўқ уздириб, баъзи жойларда, айрим колонналар орасида тартибсизлик ҳосил қилган эди. Уша кезларда кукушкалар озмунча одамимизнинг ёстигини қуритмади. Полковник Норхонов: «Мерганларимиз ана ўша одамларимизнинг тўкилган қони учун ҳам қасос олишлари керак», дер эди.

Қасос! Қасос! — бу сўз шу кундан эътиборан Жабборов батальони мерганларининг ҳам асосий шиори бўлиб қолди. Қорақош ҳам «қонга — қон, жонга — жон» деб иш бошлади.

Аммо тўғриси айтмоқ керак, ҳадеганда унинг иши юришавермади. Омад келмадими, тажрибаси йўқлигиданми, у неча-неча бор овдан қуруқ қайтди. Батальондаги одамлар, ҳатто у билан бирга ётиб юрган дугоналари ҳам унинг овчилигига ишончсизлик билан қарай бошладилар.

— Хотин киши хотин киши-да, нима қилиб бера оларди! Савлатга милтиқ кўтариб юрибди-да, — деди ҳамширалар бошлиғи Рисолат исмли қиз.

— Людмила Павличенко ҳам хотин-қизлардан-ку, — деди Рисолатнинг таънаси ўтиб кетган Қорақош қизариб-бўзариб.

Рисолат ўз фикрида қаттиқ туриб олди:

— Унақаси битта чиқиб қолгандир-да. Одам ўлдириш хотин кишининг ишими? Бир ўйлаб қара. Ўзимиздан қиёс-да. Ярадор немиснинг охириги дақиқасида ҳам оғзига сув томизамиз. Тирик одамни қандай ўлдиргинг келади? Аёл киши кўпроқ одамларнинг жонини сақлаб қолиши керак. Санротага қайта қол.

— Ҳар кимнинг ўз мақсади бўлади. Мен ҳам ўз мақсадимни кўзлаб чиққанман уйдан..

Тонг отгач, Қорақош яна «немис» овига кетди. Қизлар унинг орқасидан ғалатиноқ қараб қолдилар. Қора-

қош «ов» қилиш жойига биринчи ротанинг окоплари орқали, окопларни «секретлар»га улайдиган йўллар билан ўтиши керак эди. Ҳар жой-ҳар жойда сергак турган посбонлар унга битта гап қотишга интилар, баъзиси муваффақият тиласа, баъзиси: «Ҳой мерган қиз, тўхтаб тур, немисни ўзим ушлаб келаман-да, оёғидан дарахтга осиб қўяман, осонгина отиб туширасан», деб қолар эди. Қорақошнинг ори келиб, жаҳли чиқса ҳам, у ноиложликдан бу хил пичингларни эшитмасликка солиб ўтаверарди.

VI

Ови юришмай турган кунларнинг бирида Қорақош ҳориб-толиб блиндажга қайтди. Қизлар уни ҳар кунгидай ҳазилкашлик билан қарши олишди. Мудофаага кўчирилганидан бери батальонда ярадорлар камайиб қолган, қизлар бекорчиликдан ҳар хил латифа айтиб кун ўтказишарди. Илюша — Эминжон бугун қаёқдандир бир халта писта келтириб берган, шуни бамайлихотир чақиб ўтиришарди.

Қорақош ўз ўрнига бориб ўтириши билан қизлардан бири жиғига тегish учун унга тегажоқлик қилди.

— Сенинг пистангни чақиб мазза қиляпмиз, — деди у.

— Нега менинг пистам бўлар экан? — деди Қорақош тўнглик билан.

— Илюша помкомбат шахсан сенга олиб келган экан, лекин сен овда юрганинг учун уялганидан бизга ташлаб кетди.

— Бекор гап. У мендан аввал сени танир эди...

— Менга қара, Қорақош, помкомбат блиндажга тез-тез келиб кетадиган бўлиб қолди. Бунини ма деб тушунасак бўлади? Тағин... Ҳалиги...

Қорақош бўш келса, қизлар авжига чиқадиган. Унинг зардаси қайнаб бақриб берди:

— Жим бўласанларми, йўқми?..

Қизлар жим бўлишди. Қорақошнинг кўзларидан ўт чақнар эди. Уларга бирма-бир ўқламай отиб чиқди-да, ачитди:

— Оғизларингни саккизинчи калишдай очмай, юмиб ўтирсаларинг қандай ярашар экан!

Қизларга бу гап қаттиқ теккан эди, бир-бирларига

маъноли қараб олишди. Рисолат кўзини қисиб қўйди-да, ялпизлашга тушди:

— Ҳа, мерган, помкомбатдан гапирсак, қарағай бўйи сакрайсан, нима, у ёмон одамми? Сенга қилаётган ғам-хўрлигининг ўндан бирини бирортамизга қилса қўллари ни спиртда ювиб қўярдиқ,— деди.

Қорақош ҳали жаҳлдан тушмаган эди.

— Бир йўла бир ойлигини ташлаб кетибди-ку! — деди халтадаги пистани кўрсатиб.

— Овга чиққанида оғзига пашша қўнмасин, деб эрмак учун сенга келтирган буни. Мазасини бизлар кўряпмиз.

Қорақош баттар тутақиб кетди. Лаблари пир-пир учди, аламини олишга муносиб аччиқроқ бир сўз излаётган эди, эшикдан Эминжоннинг қувноқ овози эшитилди, ундан андиша қилиб, тилини тийди.

— Уни қара, — деди Рисолат. — Помкомбат сенсиз туролмайдди, демадимми? У сенга яна нимадир кўтариб келганга ўхшайди.

Қорақош Рисолатга жавоб қилиб улгурмай, блиндажга Эминжон кириб келди. У бу ердаги гаплардан беҳабар, Қорақошга қувноқлик билан мурожаат этди:

— Қорақошхон! Қани, бўлинг, суюнчини бераверинг. «Қари наво»га ўйнасангиз ҳам майли. Бўлмаса олиб бўпсиз.

У икки қўли орқасида, ниманидир яшириб олган, оғзининг таноби қочиб, илжайиб турар эди.

Уни қизлар ҳам қистай бошладилар:

— Қани, турмайсизми!

— Бўла қол! Акс ҳолда пистадан айрилиб қоламиз. Жаҳли чиқса, пистани қопчиғи билан хозвзводга бериб юборишдан ҳам тоймайди бу Эмин помкомбат, — деди Рисолат.

— Нима экан?.. Кимдан? — деди Қорақош уни тезроқ билишга ошиқиб. Эминжон унинг бу ҳолатини кўриб, талабидан воз кечди-да, қўлига катта қалин пакет берди. Пакет газета варағидан елимлаб ясалган: адреси эса, бир варақ йўл-йўл дафтарга сиёҳда ёзилиб, пакетга ёпиштирилган эди. «Бунақа дафтарни Антонинада кўрганман. Ёзувлари Бегимхонники», деб кўнглидан ўтказди Қорақош. Кейин Эминжонга қараб:

— Дугоналаримдан экан, олиб келганингиз учун катта раҳмат! — деди.

Эминжон қуллуқ қилиб, мамнун қадам ташлаб, ташқарига чиқди.

Қизлар ҳозирги вазиятни бутунлай унутиб, Қорақошни ўраб олишди.

— Нима экан?

— Кимдан келибди?

— Оча қолсанг-чи, нега мунча имиллайсан?

Қорақош пакетни очди. Унинг ичи Қорақошга келган хатлар билан тўла эди. У шошилиб ҳаммасининг адресига кўз югуртириб чиқди. Ҳаммаси Тошкентдан... Бир эмас, бешта... У хатни бағрига босиб, қизлар кўзидан нарига, ташқарига чиқиб кетди. Қизлар лабларини буриб қолишди. Қорақош азим туп қарағай остида ўтириб, хатларнинг ичидан энг семиз конвертни ажратиб олди, у Адолатдан келган эди.

Адолат ўша куни Қозон вокзалида рўй берган ҳодисадан бошлаб поезддаги саргузаштларигача ҳикоя қилибди.

Хатда ёзилишича, поезд Москвадан ўша куни жўнаб кетгани билан, ҳар станцияда соатлаб тўхтаган. Адолатнинг қўлидаги ўша ташландиқ чақалоқ роса қийнаган, бир марта бўлса ҳам эмизиб берадиган раҳмдил аёл топилмаган. Поезд бошлиғи — «барака топкур, топилмайдиган кекса аёл»гина унинг жонига оро кирган...

Шундан кейинги бир неча сўз қора тушь билан ўчирилиб ташланган. Хуллас, Адолат уни ўз қишлоғига олиб кетишга жазм этган. Лекин улар тушган поезд Тошкентдан нарига ўтмайди. Кўпчилик қатори у ҳам Тошкент вокзалида бир кеча тунаydi. Эртасига эрталаб у билан бирга келган баъзи йўловчилар чақалоқни етимхонага топширишини маслаҳат кўришади.

— Қиз бола экансан, бунинг устига бир қўлинг ногирон, бу аҳволда болани қандай эплайсан. Етимхонага элтиб бер, давлат оч қўймайди,— дейди ҳамроҳларидан бири.

Адолатга бу маслаҳат маъқул тушади-да, чақалоқни қўлтиқлаганча вокзалдан чиқиб, шаҳарга йўл олади. То етимхонагача яна анча ҳодисаларга дуч келади, бировдан илиқ, бировдан сассиқ гап эшитади, ҳаммасига чидайди.

Тошкент ҳам уруш ғами билан яшамоқда эди. Шаҳарда на автобус ва на троллейбус қатнарди. Бирдан-бир транспорт — трамвай. Трамвайлар ҳам кўчаларда

камдан-кам жирингларди. Аммо Тошкентда одам урушдан аввалгидан кўп бўлса кўпки, оз эмасди. Бунинг устига янги-янги заводлар билан бирга ишчи-мутахассислар келиб қўшилмоқда эди. Эвакуацияга келган ёшу кексалар ундан кам эмас. Шунинг учун вокзал майдонида трамвайга чиқиш — ёзги отпуск даврларида поездга билет олишдан ҳам қийин эди.

Аммо фронтдан келган ёки фронтга кетаётган ҳарбийларга, инвалидларга трамвайнинг ҳамма эшиги ланг очиқ эди. Вагоннинг тўри ҳам ўшаларники, марҳамат қилиб ўтираверишсин. Қўлида корзинкаси билан трамвай тўхташ жойида пайдо бўлган инвалид аскар қизга ҳамма худди шу тахлитда йўл бўшатиб берди. У вагоннинг тўрида бир эмас, икки жойни банд қилса ҳам, одамлар тикилинчда эзилиб кетаётган бўлсалар ҳам фронтчи инвалидга нарироқ ўтир, демадилар. Беш бармоқ барабар ва бир хил бўлмаганидек, кўпчиликнинг ичида инсофлиги ҳам, инсофсизи ҳам топилади. Шу вагоннинг ичида ҳам бу уругдан йўқ эмас эди. Бир жирраки қайсиям станцияда трамвайга чиқди-да, инвалид қизнинг ёнига келди ва унга ўшқирди:

— Қорзинкангдаги олди-соттингни тиззанга ол!

— Аввал фронтга бориб кел-да, кейин фронтчига дағдаға қил! — деди инвалиднинг олдида тик турган бир гажакдор ёшгина аёл унга.

Бутун вагон унинг гапини қувватлади.

Оломондан зўри борми! Уша жирраки айтганига пуншаймон бўлиб, вагондан зўрға қочиб қутулди. Унинг кетидан инвалид қиз ҳам ўша остановкада трамвайдан тушди. У бир қўли бўйнига осилган, бир қўлида корзинка билан одамлар берган адресга тикилиб турган кезде бир неча бола югуриб келиб унинг қўлидаги «юк»ни «фронтчи опа» қаерга деса, ўша ерга элтиб беришмоқчи бўлишди.

— Бировга берадиган юк эмас, оғир ҳам эмас, — деди Адолат.

Болалар ўз билганларини қилишиб, фронтчи опанинг қўлидан юкни тортиб олиб чопқиллаб кетишди. Адолат ҳаллослаганича уларга зўрға етиб олди.

— Баракалла, болалар, жойимга етиб олдим, — деди у трамвай йўлидан салкам бир чақиримча ичкарилаб, етимхонани топгач.

Болалар «фронтчи опа»нинг ҳожатини чиқариб, ун-

дан «баракалла» эшитганларидан мамнун бўлиб, бир-бирига сўз бермай, шовқинлашиб орқаларига қайтишди...

Етим болалар уйда Адолатни жуда илиқ кутиб олдилар.

— Хуш келибсиз, қандай хизмат?

— Шу чақалоқни топширмоқчиман.

— Бутунлайми? — деди қабул қилувчи оқ халатли аёл.

— Бутунлай...

Қабул қилувчи аёл Адолатнинг юзидаги тиртиқларига, синган қўлига қараб қўйди-да, ундан ҳужжат талаб қилди.

— Қандай ҳужжат? — деди таажжубланган Адолат. — Бу чақалоқнинг на отаси, на онаси бор.

— Туғилиш ҳақида гувоҳномаси борми?

— Йўқ. Ҳеч қандай ҳужжати йўқ. Бу ташландиқ бола.

— Ташландиқлиги ҳақида ҳужжат борми?

— Йўқ. Мен буни Москвадан бери нон чайнаб бериб боқиб келяпман.

— Эпласангиз бола қилмайсизми! Олишга олибсизми, марҳамат қилиб ўзингиз катта қилинг буни! — деди-да, қабул қилувчи аёл шу билан гапни тамом қилди.

Адолат қандай қилиб етимхона дарвозасидан чиққанини ва трамвайга ҳам минмай вокзалга келганини билмай қолди.

VII

Капитан Жабборов табиатан хушчақчақ, шўх ўсган йигит бўлса-да, баъзан шу даражада камгап бўлиб қолардики, ҳар бир сўзини унинг тилидан омбур билан ҳам суғуриб олиб бўлмасди. Ундаги бу одат 1941 йилнинг Адолат билан хайрлашган июнь кунларидан кейин бошланган эди, кейинги воқеалардан сўнг унинг бу одати янада чуқурлашди. Уйга ботган кезларида у ҳеч кимни танимас, бировнинг гапини тингламасди. Адолат ҳақида қишлоққа юборган хатларига ҳам жавоб йўқ эди бунинг устига. У шундай аҳволда юраркан, бир куни Илюша помкомбатнинг олдига келди. Эминжон Қорақошнинг суратини солиб ўтирган эди. Суратдаги қизнинг қоши ва кўзларини кўриши билан унинг эсига Адолат тушди. Жабборов унга тикилиб турди-да, «қаерда экан у ҳозир»

деб кўнглидан ўтказиб қўйди. Шу вақт у Адолатни жуда ҳам кўргиси келиб кетди.

Капитан Жабборов хаёл суриб, Эминжон чизаётган расмга қараб турган пайтда унинг блиндажига икки киши кириб келди. Бири Черников, иккинчиси Норхонов эди. Улар полкларнинг позицияларини кўриб чарчаган, сир оз дам олгани шу жойга кирган эдилар.

— Рассомлик қилишяпти экан булар, — деди Черников.

Уларни кўриб Жабборов билан Эминжон тик туриб, честь бердилар.

— Кўк чойнинг борми, Жабборов? — деб сўради комдив.

— Бор, — деди-да, Жабборов бир пиёла чой қуйиб берди.

— Ие, Илюша помкомбат, сурат чизяпсизми? — деди Черников. — Урушдан кейин рассомчилик қилмоқчимиз?

Норхонов ҳам унинг ҳаваскорлик машқига кўз ташлади-да, Эминжонга: «Сержант Содиқованинг қоши ундай эмас, мана бундай» деб, унинг қўлидан қора қаламни олди ва бир чизишда суратдаги қошни тузатиб қўйди.

— Зўр рассом экансан-ку, Зокир Норхонович! — деди комиссар.

— Рассом бўлишимга сал қолган, — деди Норхонов Черниковга юзланиб.

— Бу ҳунарни нега ташлаб кетгансан?

— Жиндай талант етишмаган. Қолаверса, ўзимда кунт бўлмади, — деб гап бошлади Норхонов капитан Жабборовнинг курсисига ўтираркан. — Қишлоқ мактабини битиргач, Тошкентда ўқигим келди-да, таваккал қилиб йўлга чиқдим, ёнимда уч пулим йўқ, поездга илиндиму жўнадим... Ҳей, Эминжон помкомбат, эшитиб қўй буни, рассомликка ҳавасинг бор экан, сенга керак бўлади. Буферда қора мойга беланиб Тошкентга келдим-да, уч кун КПЗда ётиб чиқдим. Уқишга қабул тўхтабди. Қайтиб кетиш уят. Иш қидирдим. Биттаю битта ҳунарим — унча-мунча расмлар солиш — қушлар, ҳайвонларнинг тахлитини ўхшатиш. Иш қидириб юрсам, пионерлар саройи олдида бир ҳамшаҳар отахоним кўриниб қолдилар. Бу киши қишлоғимиздан келиб, Тошкентда обрў топган одам эдилар. Бошларида тулки телпақ,

узун чопон, оёқларида хром этик, садаф тишларини ялтлатиб келяптилар. Ёнларида бир қорачароқ, хиёл чўтирроқ, аммо истараси иссиқ одам бор эди.

— Ассалому алайкум, ота! — дедим.

— Ваалайкум ассалом, — дедилар-да, шериклари билан гаплашиб, олдимдан ўтавердилар. Югуриб бориб йўлларини тўсдим:

— Ота, мени танимаяпсиз, ҳамшаҳармиз... Сизга арзим бор эди, айтсам майлими?

Икковлари ҳам тўхташди. Ота кўзимга меҳрибон боқиб:

— Сўранг, ўғлим, қанақа арз эди? — дедилар.

— Иш қидириб юрибман, — деб шартта мақсадга кўча қолдим.

— Қандай ҳунарингиз бор? — деб сўрадилар.

— Рассомман. Тўғриси, ҳали уста кўрмаганман, — дедим.

— Қанақа расмлар чизгансиз? — деб сўрадилар яна.

— Қушлар, ҳайвонларни ўхшатиб юрганман. Марғилон бозорида ҳамма аттору баззоз танийди, бу ерда сиздан бошқани танимайман, — дедим.

— Ундай бўлса, ҳайвонотларнинг устасини сизга танитиб қўйай: мана шу мулла акангизнинг этаklarини ушлайсиз. Суратларингиздан бирортасини кўрсатасиз. Кейин бу кишининг маслаҳатларига қараб иш тутаверасиз, — дедилар кулиб.

Отанинг ҳамроҳи бу гапни маъқуллаб: «Ҳа, ҳа, бо-равер, кутаман», деди.

«Сизга қанақа сурат ёқади» деб сўрасам, устандан аввал отахон қулогимга «хўтикча» деб шивирладилар.

Эртасига чиройли хўтикчанинг расмини чизиб, сув қоғозларга ўраб устанинг олдига бордим. Устани театрнинг ичидан зўрға топдим-да, расмни қўлларига тутқаздим, қоғозини кўтариб кўрибоқ, у кишининг ранглари ўчиб кетди. Кейин бир оз чиройлари очилиб менга қарадилар.

— Ҳм... Буни олиб бориб жойига қўй-да, яхши нортуя ясаб кел, ўғлим! — дедилар қўлимга пича пул бериб.

Уч кунда нортуя расми битди, икки қават сув қоғозга ўрадим-да, келтириб бердим.

Уста жуда мамнун бўлдилар. Ичаклари узилгундай кулдилар, жуда моҳир шоғирд эканлигимни айтиб, қўлимга чойчақа бердилар-да:

— Ҳамшаҳар отахонингга муносиб совға келтирибсан, ўғлим. Буни икки қўллаб таъзим билан ўша бузрукка топшир, — дедилар. Кейин қаерга бориб, кимга учраб у кишини қандай кўришим мумкинлигини тушунтирдилар.

Худди устамиз айтганини қилиб, отани топдим-да, таъзим билан расми у кишининг қўлларига тутдим. Ота уни очиб кўриб, кулиб юбордилар. Нуқул, «Оббо устаей, оббо устаси тушкур-ей» деб қотиб-қотиб кулар эдилар. Кейин менга раҳмат айтиб, расми стол тагига яширдилар, ёнларида ўтирган одамга мени Бенков номидаги рассомлар билим юртига жойлаб қўйишни буюрдилар.

Кейин билсам, уста билан ота бир-бировлари билан жуда нозик ҳазил қилишиб, бир-бирларидан эски «ўч»ларини олишган экан. Уларнинг сирини мен қаёқдан билай!

Бу сирни билганимдан кейин, улар олдида гуноҳкор бўлганлигимни тушуниб, билим юртини ташлаб, армияга жўнаб қолдим.

Норхоновнинг ҳикояси тугаши билан Жабборов чойнакдан бир пиёла қайноқ кўк чой қуйиб берди. Норхонов аччиқ кўк чойни ҳўплаб-ҳўплаб ичди-да, ташқарига чиқди. Ташқарида немис мушакчилари ракеталар отиб, ухлаб ётган қўшинларини кутилмаган тунги атакалардан қўриқлаётган эди. Немисларнинг бу одатидан Норхонов билдики, улар кечаси мириқиб ухламоқчи... У блиндажга қайтиб кирди. Узилиб қолган Тошкент — Москва саргузаштларини айта бошлади. Негадир у бугун жуда хушчақчақ, руҳи ҳам баланд эди.

— Армияга кетишимдан марғилонликлар беҳабар эдилар, — у иккинчи ҳикоясини бошлади. — Дадамга хат ёзмадим, ундан ижозат ҳам сўраёлмадим. Дадам ижозат берсалар ҳам, аямнинг ер мушглаб дод солишларини билардим. Шунинг учун улардан пул ҳам талаб қилмадим. Тошкентлик бир дўстим бор эди. Яхши, ўзига тўқ одамнинг боласи эди. Ушанга Марғилондан ҳар ойда келиб турадиган переводга ишонч қоғози қолдириб, эвазига йўл кира олиб, поездга ўтирдим. Поездлар Москвага беш кечаю беш кундуз юрадиган вақт. Мен билетни арзонроқ деб товар-пассажир поездига чиқибман. У бўлса, чўлдаги ҳар янтоққа бир салом бериб, саксовул ортган ҳар бир туядан ёқилғи сўрайди. Пулим тугаб, белим

бўшаб боряпти. Сотиб ейдиган нарсам йўқ. Кунига яримта нон еб, станциялардан доғ сув олиб ичаман.

Орол денгизи яқинидаги Ғазали станциясига келганимизда вагондаги кўпчилик челақ кўтариб, қоп қўлтиқлаб, пастга туша бошлади. Навбатчи проводникдан сўрадим:

— Нима гап?

— Туз олишади.

— Нима учун?

— Фойдасига сотишади. Йўлда туз катта пул!

Чўнтагимни қарасам, Москвага атаган беш-ўн сўм пулим турибди, ғириллаб туз бозорига бордим. Нафс қурсин, бор пулимга туз олдим-да, вагонга келтириб жойладим. Ўзимда йўқ даражада хурсандман, хом чўт билан ўзимча Москвага «марғилонлик бойвачча» бўлиб кетяпман, лекин туз олганларни назаримдан қочирмайман. Тузфурушлар эса беғам, хотиржам эди.

Ўтиб ухладим. Эрталаб туриб бет-қўлимни ювгач, атрофга қарасам, вагондаги туз челақлар кўринмайди. Эгалари мош еган хўроздай қизаришиб ўтиришибди.

Улардан сўрадим:

— Тузларинг қани?

— Пуллаб олдик, — деди йўл-йўлакай домино ўйнаб келаётган бир одам. — Сен-чи?

— Мен энди пуллайман, — дедим бамайлихотир.

— Тушингни сувга айт. Туз бозори тугади, бу ёғи Москва! — деди у домино тошини тақиллатиб фанер чамадонга ураркан.

Ғафлатда қолибман. Навбатдаги станцияга туз кўтариб тушсам, ҳамма мендан куляпти. Нима қилишимни билмай, пештахтада қаторлашиб, тузлаган помидор билан тузлаган бодринг сотаётган хотинларнинг олдига бордим,

— Тўрт челақ тузга қанча бодринг берасизлар? — десам, хотинлар бир-бировларига қараб олишди-да, уларнинг ичидан биттаси:

— Этагингни оч! — деди.

Этагимни очсам, икки ҳовуч шўр помидор билан, икки ҳовуч бодринг ташлади. Тўрт челақ тузга келган шўр бодринг билан помидорни ғажилаб поездга чиқдим...

Норхоновнинг бу латифанамо ҳикоясини берилч тинглаб ўтирган Черницов сўради:

— Зокир Норхонович, Москвага пулсиз тушдингми?
— Трамвайга лойиғи қолган экан. Етиб олганимдан кейин пул керак бўлмади. Шунақа омадсиз одамман, комиссар. Уруш бошланганидан бери мудофаадаман. Ҳужумга рухсат йўқ... Начора...

VIII

Дунёда кутишдан ёмони йўқ. Севганингни кутсанг, майли. Уни энг ширин хаёллар, нозик туйғулар билан кутасан, унга соғинч тўла кўзларинг билан термилиб туриб, дил розингни айтмоқчи бўлиб кутасан. Бу ерда эса душманингни кутишинг керак. Турқига боққинг келмайди. Лекин кутишинг керак!

Ана шундай фикрлардан толиқиб юрган Қорақош бир куни немис «ови»га боришда жуда катта иштиёқ билан, гўё худди отнинг икки томонига қирғовул ўнгариб қайтишга ишончи комил овчидай передовойга жўнади. Унинг олдида Ваня Великан борарди. У бу жойларнинг ҳар бир дарахти, ҳатто у дарахтларнинг катта-кичик шохигача биларди.

Қорақошга йўл жуда олис кўринди. Чунки Ваня Великан ҳар дарахтнинг тагида бир тўхтарди. Қорақош ҳам тўхтарди. У юрса, шогирди ҳам юрарди. Дарахт кўп эмасди. Немислар томонида ҳам худди шундай. Аммо у томонда одам кўринмасди. Тутун ҳам чиқмасди, шарпа ҳам сезилмасди. Гўё немислар бу ерларни аллақачон ташлаб кетгандай жимжит эди. Аслида немис ер тагига кириб писиб ётарди.

Вазифа ана ўша яшириниб олган душманни топиб, битта-битталаб қорага олиш, олма узгандай окопидан узиб ташлашдан иборат эди. Лекин у анойи эмас, у ҳам пайт пойлар эди.

Ваня Великаниннг неча марта муваффақият билан «ов» қилган севимли жойи шу ерда, жарлик ёқасидаги қайилма дўнглик панасида, кўз илғамас окопчада эди. Жарнинг нариги бетидан бу томон душманга кўринмасди.

— Нега бу ерни танлагансиз, нариги ёқ хира кўрилади-ку! — деди Қорақош.

— Овчилик тактикаси шунақа. Ёв сени кутмаган жойда овинг унади. Қеча окопда бемалол юрган немис

бугун кўриниш бермай, писиб ётибди, — деди Ваня Великан.

— Сезиб қолганмикан?

— Ҳид билганга ўхшайди бу каламушлар. Секинроқ гапиринг, Қорақош, рўпарада пулемёт уяси бор. Амбразурасини қорага ололмай юрибман. Кўзимга учқуни кўринса ҳам, нинаникидай тешиги кўзга чалинса ҳам марра бизники! Анави икки тўнгат орасидан синчиклаб қаранг-чи?.. Қарадингизми? Нима кўриняпти?

— Ҳеч нарса!

— Қаранг. Зерикмай қаранг.

Қарайвериб Қорақошнинг кўзи ёшланиб кетди. У чўнтагидан оқ рўмолчасини олиб, кўзининг ёшини артди.

— Бу ишинг ярамайди! — деди Ваня Великан аччигидан уни санлаб. — Бундай қилсанг, ёв — лочинга тайёр ем бўласан!

Унинг гумони тўғри бўлиб чиқди. Қорақошнинг рўмолчасини немис кузатувчиси кўриб қолган эди. Хиёл ўтмай, улар ётган жойдан сал нарида бир мина портлади. Бир-оздан кейин немис яна мина ташлади. Хайриятки, улар бу сафар ҳам омон қолдилар. Ваня Великан шунча интилса ҳам миномёт отилган жойни аниқлаёлмади. Учинчи мина портлагандан кейингина у мина отган немисни қоралаб олди шекилли:

— Қочиб қутулолмайсан, аблаҳ! — деди, лекин ўқ отмади.

— Нега отмаяпсиз?

— Ўқим етмайди. Уни тўпчиларга ушлаб бераман.

Шу куни овчилар бу ердан қуруқ қайтишди.

— Бу ерда энди мерганлик қилиб бўлмайди, — деди у. — Янги жой топиш керак. Шундай жой топиш керакки, немис қаршингда бамайлихотир юрадиган бўлсин.

— Бундай жойни қаердан топамиз?

— Топамиз! Шундай бир жой топамизки, фашист зоти гафлатда қолади.

Овчиларнинг ҳаммаси ҳам лофчи бўлади, дейишарди. «Бунга ҳам ўшандан бир оз юқиб қолибди». Аммо Ваня Великан айтганини қиладиган жасоратли йигитлардан эди. У, шу кетганича уч кун кўринмай кетди. Бу орада армия ва дивизия газеталарида бош қисмлардаги мерганларнинг муваффақиятлари ҳақида хабарлар босилиб турди. Уларнинг орасида ҳатто Қорақош билан бир-

га мерганлик гувоҳномаси олган янгийўллик таниш йигитнинг номи ҳам бор эди. «Ўзбек халқининг содиқ ўғлонларидан бири Азим Тошматов кеча олтинчи фашистни отиб ўлдирди», деб ёзибди дивизия газетаси. Қорақошнинг ўша Тошматовга ҳаваси келди...

Уч кундан кейин тўпчилар Ваня Великанга миннатдорчилик билдиргани келишди, уни топишолмай, унга айтадиганларини Қорақошга айтишди. Маълум бўлишича, Ваня Великаннинг тўпчиларга берган координати жуда аниқ чиққан, ўша координат билан отилган снарядлар немис огир миномётлар батареясини мажақлаб ташлаган эди. Бундан Қорақош жуда хурсанд бўлди.

Ўлдирилган фашистлар тўпчилар билан Ваня Великан ҳисобига ёзилди. Аммо Қорақошнинг дафтари ҳамон бўм-бўш эди...

Ваня Великан тўртинчи кун келди. У полк разведкачилари билан бирга душман истеҳкомларига кириб чиқибди. «Разведкачиларимизнинг учдан бири ўша ёқда қолди», деди қуруқшаган лабларини ялаб. Душман бўлинмаси разведкачиларимизни ўз ичига «ич куёв» қилиб киритиб олиб, найранглар кўрсатган, «Рюс! Издавайс!» деган. Разведкачилар немис окопида доира шаклида туриб олиб, ўзларини мудофаа қилганлар. Яқин келиб «Издавайс» деганларни бирма-бир тўкаверганлар.

— Неча кишимиз қолди?

— Бир разведкачи...

IX

Орадан бир неча кун ўтгач, Қорақош «секрет»да немис пойлаб ўтирган вақтда нимадир шитирлаб қолди. «Немис!» деб ўйлади-да, у қуролини ростлаб, шитирлаган томонга қаради. У бутун кучини кўз билан қулоққа тўплаб, фрицлар томонга қараб туриб эди, орқа томондан шарпа эшитилди, жонҳолатда қайрилиб қаради, дарахт панасида турган капитан Жабборовни кўрди.

— Салом!

Қорақош ўрнидан сакраб турмоқчи эди, Жабборов «ётиги» ишорасини қилди.

— Эҳтиёт бўлинг, нариги томонда душман кузатиб турган бўлиши мумкин.

Жабборов эҳтиёткорлик билан унинг окопига аста

тушиб олди-да, ёнига ўтириб, синовчан кўзларининг қири билан унга мулойим боқди.

— Аҳволинг қалай, синглим? — деб сўради у ўзини Қорақошга яқин тутиб.

— Яхши эмас.

— Нега?

— Ишим юришмаяпти.

— Шунга ҳам хафаликми, юришиб кетади, фақат қўлинг совимаса бас. Фриц «ови» балиқ ови эмас-да. Балиқ овида ҳам одамдан қунт талаб қилинади. Баъзан куни бўйи қармоқ ташлаб, эснаб ўтирасан. Баъзан ордан қуруқ қайтасан. Баъзан кечга яқин ов юришади, Шошилган одамнинг ови бароридан келмайди!

Қорақош унинг гапига қулоқ бериб, айни вақтда ўзини қилаверди. Унинг хаёли фрицда, нима бўлса ҳам ҳисобни очиб олишда эди.

Капитан Жабборов буни сизди шекилли, жўрттага гапни бошқа ёққа бургиси келди. Чунки, у мерган қизининг дастлабки муваффақиятсизликдан эзилаётганини билар эди.

— Мерганликни бошлаган кунларимизда бундақа оптикали қуроллар, уларнинг овоз бўғувчи аппарати ҳам йўқ эди. Пистирмада туриб, кукушка бўлиб мерганлик қилганмиз, — деди капитан. — У вақтда фронтларда вазият оғир эди...

Жабборов оптикали ўн беш отар милтиқни қўлида ўйнаб ўтириб, ўтмиш жанглар ҳақида гапга тушиб кетди. У бутун вужуди билан тарихий Смоленск жангларини ҳикоя қилди. Қорақош оғзи очилиб қулоқ солди.

— «Катюша» нинг энг биричи залпини кўрганман, — деди Жабборов кўзларини ўйнатиб. — Бундақа бахт ҳаммага ҳам насиб қилавермайди. Бу тарихий воқеа қуёш сал оққан вақтда юз берган. Биз Ярцеводан Смоленск шаҳрига интилмоқда эдик. Немис қарши атака бошлади. Этигимиз тор келиб турган пайт эди, орқамизда момақалди роқ гуриллади, чақмоқлар чарсиллади... Қарасам, қизил думли кометалар фрицга қараб даҳшат билан чинқириб боряпти. Кўзимга ишонмайман. Гўё худонинг балоси учяпти. Овозидан қулоқ қоматга келади.

Орадан сал ўтмай, ҳалиги қизил думли кометалар немиснинг бошига дўлдай тўкилди-да, патира-путур ёрилиб, бир гектарча ерни ёндириб юборди.

— Қанча-қанчаси қирилгандир?— Қорақош қизиқиб лұқма ташлади.

— Қирилганда қандоқ!— деди Жабборов.— Тўсатдан бўлди-да. Нимаики тўсатдан бўлса, унинг кучи энг камн беш карра зўраяди! Бу нарса тўсатдан содир бўлгани учун ўзимиз ҳам кўрқиб кетдик. Ваҳмадан ўзимизникилар ҳам оқопдан чиқиб, орқага қочишди. Шу вақт ўртада бир километрча нейтрал зона пайдо бўлиб қолди.

— «Катюша» отилишидан беҳабармидиларингиз?

— Мутлақо! «Катюша» деган номни аслида унга ўзимиз қўйганмиз. Яхши кўрганимиздан унга шунақа севимли ашуланинг номини берганмиз. Унинг асли номи «реактив миномёт»... Қизил думли кометалар эса паррак думли реактив миналар... Кўргандирсан?

— Сиздан эшитяпман.

— Э, жуда ажойиб! Унинг тўсатдан отилишининг сабаби ана шунда! Бу қурол эндигина заводдан синалгани чиққан экан.

— Жангнинг ўзида синалган экан-да!

— Ҳа-да! Бу қурол синовдан жуда яхши ўтди. Немиснинг юрагини безиллатиб қўйди. Шундан кейин бизнинг қўлимиз анча баланд бўлиб, руҳимиз кўтарилиб қолди. Қизил Армия Гитлернинг катта қовурғасини ана ўша ерда синдирган эди!

Жабборов ёш бўлса ҳам анча пишган сиёсатчи эди. Унинг ён дафтари турли-туман эпизодлар, ҳикматли сўзлар, мақоллар, шеърлар билан тўла эди. Шу билан бирга унинг қўлида ҳарбий арбобларнинг айтганларидан кўчирмалар ҳам бор эди. Энг муҳими, ҳар бир воқеага унинг ўз муносабати, шахсий фикри бўлиб, у воқеаларни мустақил шарҳлашга уринарди. У Смоленск жангларини «тарихий жанглар» деб атади.

Жабборов ўз фикрини исбот қилиш учун Гитлернинг «Барбарос плани» деб аталмиш машъум босқинчилик режасидан гап бошлади. Унинг айтишича, яшин тезлигида урушиб, осон ғалаба қилиш планини тасдиқлаётиб, Гитлер: «Мен Наполеоннинг хатосини такрорлаб ўтирмайман, урушни эртароқ бошлаб, қишгача тамомлайман!» деган.

Гитлер Смоленск жангларигача тўртинчи июлдаёқ гердайиб: «Мен кўндан бери ўзимни душман ўрнида кўришга урияпман. Амалда Сталин урушни аллақачон ютқизиб қўйди», деган. Аммо танк қўшинлари генерали

Гудериан: «Совет танкининг қудрати олдида немиснинг танкка қарши қуроли оғирлик қилиб қолди» деб хўжасига арыз қилган. Катюшалар пайдо бўлгач, «Марказ» қўмондон генерал Гальдер ҳам дармони қуриганидан, қуроллари саралаб олиш учун фурсат сўрашга тушган. 28 июлга борганда эса, Гитлер ҳам баҳона қидиришга ўтган ва Германияга «Харьков атрофидаги sanoat райони Москвадан кўра муҳимроқ!» деб ҳақиқий аҳволни яширишга уринган.

— Бу — узум ўғирлиққа кириб, узумга бўйи етмагач, «ҳали гўра экан» деб баҳона қилган тулкини эслатади, — деди Қорақош Жабборовнинг ён дафтаридаги ёзувларини эшитиб.

— Гитлернинг илк талафоти ана шундай қилиб бошланган эди.— деди Жабборов ҳикоясини давом эттирар экан.— Генерал Гальдер галдираб қолиб, юмронқозиқдай ер ковлашга тушди. Уша кунлари Азим Тошматовни мерганликка ўзим жалб этганман. «Уч қирралик, бир минг саккиз юз тўқсон саккизинчи йил намунаси» бўлмиш оддий милтиқ билан кичкинагина Азим туядек немисни отиб ўлдирганини ўз кўзим билан кўрганман, ҳатто ўша кунидек бу воқеани «боевой листок» ка ёзганман. Ҳозир у машҳур мерган. Таништириб қўяйми? Унинг полки ҳозир қўшни дивизия составида жанг қилипти. Азимжон жуда яхши йигит, камтар, лекин сермахсул жангчи!

«Сермахсул» сўзи Қорақошга таъна бўлиб эшитилди, унинг боши солиниб қолди. Бир ҳафтадан бери у битта ҳам ўқ узолмади, бошқа мерганлар овдан қуруқ қайтаётганлари йўқ...

Қорақош «сермахсуллик», мугамбирлик ҳақида тинмай ўйларди.

— Бўшаша кўрма, синглим. Овинг юришиб кетади,— деди Жабборов маънос бўлиб қолган Қорақошга далда бериб. — Сен икки рота мудрофаасининг ўртасидаги очик жойдасан. «Улоқ» дейилади буни. Бу ерни немис билиб қолса, ҳар кунни ов қилишинг мумкин. Чунки разведкачилар доим шунақа жойни қидиришади.

Шу вақт уларнинг овозини эшитдимки ёки бирортасининг қорасини кўриб қолдимки, нариги томондагиларнинг қўл пулемёти тариллади-да, атрофдан, тепалардан ўқлар визиллаб ўтди. Баъзилари орқароқда ерга кириб жим бўлди, айримлари дарахтга санчилиб қолди.

— Жойингни ўзгартмасанг бўлмайди,— деди Жабборов унга.

— Нима учун. Жойим ёмон эканми? Окопимга битта ҳам ўқ тегмади-ку.

— Пулемётининг кучи етмаса, миномёти бор. Миномёти ҳам заифлик қилса, замбарак отади. Эртага сал чапроққа жил... Душманни алдай билсанг, марра сеники. Муваффақият тилайман!

Жабборов у билан хайрлашиб, қўшни ротага ўтиб кетди. Уни кузатиб қўйгач, Қорақош қандай қилиб душманни янглиштириш ҳақида ўйлади.

Қорақош эртасига тонгда яна «ов» га чиқди-да, Жабборов кўрсатган жойни қидирди. Ҳали қоронғи эди. Аста-секин туман сийраклашиб, теварак-атроф ёриша бошлади. Унинг кўзи сезгир бўлгани учун рўпарасидаги ҳамма нарсани кўриб турарди. У Жабборов айтган жойни топиб, ўзига яхшилаб окоп ясаб олди. Пухталаб яширинди. Нариги томонда пойлаб кўзи тешилса ҳам немис уни кўролмасди.

Рўпарада бир туп йўғон қарағай турар эди. Унинг шохларига жин ҳам урмаган. Бу ерларда шунча снаряд отилиб, миналар ташланган бўлса ҳам, бу қарағай бутбутун эди. «Бунда бирор гап бор», деди қизнинг юраги. Уша қарағайдан кўз узмади. Бир вақт унда нимадир қимирлагандай бўлди.

Сартарош амаки ҳам, Жабборов билан Ваня Великан ҳам унга немисларнинг дарахтга миниб олиб, одамларимизни қирадиган «кукушка» лари ҳақида кўп гапирган эдилар. Уша «кукушка» эсига тушди.

Брустверга ўн беш отарини яхшилаб ўрнаштирди-да, оптикани қарағай шохига тўғрилаб, барглар орасидан кўзини узмай пойлади. У нафас чиқарса, худди топган ўлжаси қўлдан кетадигандай эди. Димиқиб кетди. У нафас олиб, қовжираган лабини ялаган эди, қарағайнинг бошқа шохида бир нима қимирлади. У ҳушёрроқ тортиб, уни пойлади. Учинчи шохда яна боягидай шарпа пайдо бўлди-да, ўрнида сўнди. Милтиқни қўйиб, дурбин билан қаради, ҳеч нарсани илғаб ололмади. Шу пайт қарағайнинг майда шохчалари, игна тароқчалари тўсатдан қаттиқ силкинди-да, нимадир дарахтнинг учига кўтарилди-ю ғойиб бўлди. Унинг дарахтга — қорага тикилавериб толиққан кўзига яна ўша оқ нуқта каттароқ бўлиб кўринди. Аввало қушдай, кейин мушукдай бўлиб пастга

туша бошлади-да, катта шохлардан майда шохларга ўтганда қарағайнинг майда тароқ игначалари орасида расмана, лекин букчайиб олган одамга ўхшаб кўринди.

«Кукушка» лиги рост экан. Мана энди адабингни бераман!» деди-да, милтигини тўғрилаб, мўлжалга олди, унга овозсиз ўқ узди. Уқи мўлжалга тегди шекилли, бир сариқ нарса қарағайларнинг шохчаларини эгиб, лип этиб ерга тушди. Қорақош: «Хайрият, қисмда бир оз юзим ёруғ бўлади», деб ўйлади.

Кейин, нима бўлса ҳам у одам эмаслигини билиб қолиб, кўнгли чўкди. Уни яна хаёл олиб қочди.

У қарағайдан кўзини узмай ўй суриб ўтириб эди, қарағайдан сал наридаги бутазор орқасидан немисларнинг овози эшитилди, лекин ўзлари кўринмадилар. Немислар калта-калта гаплашарди. Тахминан аниқлаш қийин эди.

Шу вақт шабада тинди-да, немисларнинг овози аниқ эшитилди. Қаерда гаплашаётганларини қулоғи илиб, кўзи тахминлаб турарди. Бир кўнгли, баллистика билимига асосланиб, ўша жойга тахминий мўлжал билан Ваня Великанчасига ўқ узмоқчи бўлди, аммо қўли бормади.

Кўнглидаги бу истак рўёбга чиққанини унинг ўзи ҳам билмай қолди. Бу ҳодиса тўсатдан юз берди. Афтидан, немислар ҳам қарағайда ўйнаган олмахонни кўриб кузатиб туришган, ушлаб олишга ёки отиб ўлдиришга бо тинолмаган эдилар.

Шу олмахонни ўлжа қилиб олиш фикрида икки немис окопдан бошини чиқариб, тўппа-тўғри Қорақошга қаради. Уқ узса, Қорақош уларнинг кўзларини тешарди, лекин у сабр қилди.

Немиснинг бири окопдан чиқди-да, бир оз олға юриб кўрди. Уни ҳеч ким таъқиб қилмаётганига ишонгач, қарағай томон жила бошлади. У атрофига аланглаб қараб олди-да, олмахоннинг устига борди, уни қўлига олиб, ўқ теккан жойига ҳайрон бўлиб қараб қолди. Қорақош шу пайтдан фойдаланди, тепкини босди.

Индамас ўқдан немис ҳам индамай икки қўли кўксига аста йиқилди. Унга қараб турган шериги дарҳол ўзини панага олди. Боя каскасига қараб отмаганига, автоматига қарата ўқ узмаганига Қорақош пушаймон бўлса-да, аммо уни ҳам сабр-тоқат билан кутди.

Қош қорайгунча окопдан ташқарига ҳеч ким чиқмади. Уларни пойлаб ётган Қорақош қорни очганини ҳам

сезмади. Унинг кўзи тиниб, қулоғи шанғилларди. Ғираширада икки фашист шеригининг ўлигини судраб кетаётганини сезиб қолиб, милтигини уларга тўғрилаётган пайтда, қарағай олдида икки-учта мина портлади-да, ерни қўпориб ташлади, чанг-тутун тарқагач, бу кутилмаган ҳодисадан ҳайрон бўлиб турган Қорақошнинг қулоғига ихроқми, инграган овозми эшитилди, У ўзини ўнглаб олиб ётоғига қайтди.

Х

Шундай қилиб, Қорақош эртасига эрта тонгда яна «овга» чиқди-да, Жабборов кўрсатган жойни қидирди. Ҳали қоронғи эди. Туман аста-секин сийраклашиб, те-варак-атроф кўрина бошлади. Унинг кўзи аланглаб қолди, қаерга қарашини билмасди. Уйқусизликдан, тунги чалама-чакки хаёл суришдан ва айниқса, кичкина Ўткиржон ҳақидаги ўйлари-дан боши ғовлаб, ғўза пўчоқдай қовжираб кетганди. Аммо кўзлари сезгир бўлгани учун рўпарасидаги ҳамма нарсани кўриб турарди. У Жабборов айтган жойни топиб, ўзига яхшилаб окопча ясаб олди. Маскировкаси ҳам жойида. Нариги томондан пойлаб кўзи тешилса ҳам немис уни кўролмасди.

Рўпарада бир туп йўғон қарағай бор эди. Унинг шохларига жин ҳам урмаган. Бу ерларда шунча снаряд отилиб, миналар ташланган бўлса ҳам бу қарағай бежирим турибди. «Бунда бир гап бор» деди унинг юраги. «Юракка ишониш керак, кўз кўрмаган нарсани юрак кўради, кўрмаса ҳам сезади». Қалб амрига итоат қилиб Қорақош ўша қарағайдан кўз узмади, кўзлари толиқиб кетса ҳам унга тикилаверди. Нимадир ёмирлагандай бўлди. «Немис мана энди қўлга тушди!» деди у севиниб.

Сартарош амаки ҳам, Жабборов билан Великанов ҳам унга немисларнинг дарахтга миниб олиб, одамларни-мизни қирадиган «кукушка» лари ҳақида кўп гапирган эдилар. «Мана энди ўша малъун «кукушка» нинг изига тушдинг, Қорақош. Энди сендан қочиб қутулолмайди», деди у ўша устозларининг гапларини эслаб.

Брустверга ўн беш отарини яхши ўрнаштириб, оптикани қарағай шохига қадаб, барглар орасига яшириниб олган нарсани қорага олди-да, Қорақош нафасини чиқармай пойлади. У нафас чиқарса ҳам гўё зўрға топган ўлжаси қўлдан кетадигандай эди. Лекин нафас олмай

қанча туриш мумкин? Ҳеч қанча! Аммо бир зум деган вақт ўлчови ҳам кутган одамга йилга ўхшаб кетади. Қорақош учун ҳам бир зум шундай оғир ва узоқ бўлди-да, у димиқиб кетди. Шунда у нафас олиб, қовжираган лабини ялаши билан ўша баҳайбат қарағайнинг бошқа шохида бояги кўриниш юз берди. У янада ҳушёрроқ бўлиб уни пойлади. Кутиш — қувлаб етишдан ҳам қийин. Қочган ҳам «худо» дейди, қувлаган ҳам. Лекин астойдил қувлаган, чарчоқни билмай қувлаган етади. Астойдил кутган ҳам оҳига етади. Қорақош астойдил кутди, кўзларини йириб, тикилиб пойлади. Учинчи шохда яна бояғидай ярқираб ўтган кўриниш пайдо бўлди-да, ўрнида сўнди. «Оптикамнинг шуъласи тушяптимикин?» деб ўйлади у.

Оптикани окопга беркитиб қўйиб, яна қаради у. «Жойи топилса бас, қорага олиш ҳеч гап эмас» деди-да, қўлини дурбинга ўқталиб, борлиқ нурини ўнг кўзига жамлаб, қаради. Ҳеч гап йўқ. Шабада ўйнаяпти. Шабада зўридан қарағайнинг майда шохчалари, ҳатто нина тароқчалари ялқовгина қимирлаётган барглар ораси тўсатдан қаттиқ қимирлади-да, нимадир дарахтнинг учига кўтарилдию ғойиб бўлди. «Оптиканинг шуъласи эмасмикин? Милтиқ окопда-ку, усти тўсиб қўйилган-ку, те-варак-атрофда унга шуъласи тушадиган ҳеч қандай нарса йўқ-ку. Нима экан? Ажинамикин? Кўзимга инс-жинслар кўрinyaптими?..» деди у кўзларини ишқалаб.

Болалигида, унга «инс-жинслар бор — ёлғиз юрганда кўринади. Ажиналар бор — хилват жойда дуч келади. Улар ёлғиз дарахтларнинг ё ости, ё устида бўлади» деб эдилар ва бу билан уни баъзан қўрқитар эдилар ҳам. Бу хил ваҳималарга у ишонмас ва инс-жинслардан қўрқмас эди. Ҳозир нимагадир инс-жинслар кўзига кўринаётгандай бўлди. Бу хавфдан қўрқмаса ҳам нима учун шу пайт ажинаю алвастиларни эслаганидан ўзи хафа бўлди-да, аланглаб атрофни кузатиб ўтирди. Унинг дарахтдаги қорага тикилавериш толиққан кўзларига яна ўша оқ нуқта каттароқ бўлиб кўринди. Аввало қушдай, кейин мушукдай бўлиб пастга туша бошлади-да, катта шохлардан майда шохларга ўтганда қарағайнинг майда тароқ ниначалари орасида росмана, лекин букчайиб олган одамга ўхшаб кўринди.

«Кукушкалиги рост экан. Мана энди адабингни бераман!» деди-да, у шошилиб қўлига мерган милтиғини

олиб, окопга ётмасданоқ мўлжалга олди ва унга овозсиз ўқ узди. Уқи мўлжалга тегди шекилли, қизғиш бир нарса қарағайларнинг шохчаларини эгиб, нина баргларини дув тўкиб, ерга дупиллаб тушди. «Баччағар немиснинг боши узилди, — деб ўйлади Қорақош. — Хайрият, қисмда бир оз юзим ёруғ бўлади».

Қарағай ниналарига майда-майда оқ-қизил жун ёпишиб турибди. Унинг остида эса, кичкина олмахоннинг ўлиги кўриняпти. Олмахон елкаси билан йиқилиб, оёқларини осмонга қилиб ётарди. У гўё «Э, худо, сенга нима гуноҳ қилувдим?» дегандай, нафас олмай ётарди.

Қорақош ўзининг мерганлигига ва милтиғининг антиқалигига ишонса-да, фашистни эмас, олмахонни отиб қўйганига ич-ичидан ачинди. Олмахон овига чиққани йўқ эди-ку, ахир!

«Овчиликка ярамаётган одам пулемётчиликка қандай ярардинг, Қорақош! Овчиликни панада қиялпсан, пулемётчиликни эса, очиқ жангда қилиш керак. Ё сени ўлдиради, ё сен уни гумдон қиласан. Балки, сендан олдин душманинг мўлжалга олар» деб ўйлади. Ҳар қанча оғир бўлса-да, пулемётчилик унга яхшига ўхшаб кўринди. «Бир қирганингда ҳам бир маҳалласини бирдан қирасан. «У маҳалла» ротами, батальонми, сенга бари бир қора гўр. Тўпчилару миномётчилар пулемёт уяларини бекорга қидиришаётгани йўқ. Пулемётнинг тариллаган овози чиққан жойга улар аридай ёпишяптилар. Демак, пулемётчининг нархи баланд юради шекилли».

Газеталарда ҳам шу хил хабарлар кўп босилмоқда эди. Қисмларда кундузи ва кечаси разведка-қидирувлари, винтовка-пулемёт отишувлари давом этгани ҳақида ёзардилар. Душманинг кўрган талафоти тўғрисида гап борган жойда эса, фашистларнинг қанча калхати уриб туширилгани ва қанча пулемёт уяси билан тўплар позицияси мажақлангани айтиларди. Пулемёт расмий маълумотларда ҳам самолёт билан тўпнинг ўртасида тилга олинарди. Буларни ўқиган вақтларда у «Аслида пулемётчиликдан қайтмасанг бўлар экан, Қорақош!» деб афсусланарди-да, генералга ялиниб, мерганликдан пулемётчиликка ўтиб олмоқчи бўлиб, отланиб, йўлга чиққан жойида у яна иккиланиб қолди. Унинг хаёли яна мулоҳазаларга тўлди. «Қўнимсизлик қилаверма! Ҳунардан унар» дейдилар. Ҳунарингни азиз бил, ҳурмат қил. Ҳунарингдан унадиганини ундириб, тилингни узун қилиб

ол. Командири тугул комбатга илтимос қилиш учун ҳам тилинг узун бўлиши керак!»

Шу хил мулоҳазалар билан, у хаёл дарёсига фарқ бўлиб ўтириб эди, бояги ёлғиз қарағайдан сал нарида, чакалакзорларнинг орқасида немисларнинг овози эшитилди. Икки киши гурунглашаётгандай эди. Лекин қаерда гурунглашаётганларини қулоғи илиб ололмапти. Немислар калта-калта, аста-аста гаплашарди. Тахминан аниқлаш қийин. Чунки, шабада овозни гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа олиб кетяпти. Ваня Великан шу ерда бўлганида эди, уни дарҳол билиб оларди. Афсуски, у олисда, госпиталда. Тошматов ҳозир бўлганида ҳам у писмиқ пелларни топиб олармидийкин, Қорақошнинг тажрибасизлиги панд беряпти шекилли.

«Тўпчиларга бериладиган овоз овловчи звуколовителни нега мерганга беришмайди?» Берса арзийди. Оптика ясаб беришибди-ку! Унинг ёнига нозиккина, миниатюрнийгина звуколовитель ясаб берсалар ёмон бўлмасди. Танишлигиндан фойдаланиб, генерал командармга кикки энлик хат ташлаб кўрмайсанми? Таваккалда. Сендан нима кетяпти. Қарнайчидан пуф!.. Вада-вағни карнайнинг ўзи қилади».

Шу вақт шабада тинди-да, немисларнинг овози алайна эшитилди. Қаерда гаплашаётганини унинг қулоғи илиб, кўзи тахминлаб турарди. Бир кўнглида у баллистика билимига асосланиб, ўша жойга тахминий мўлжал билан Ваня Великанчасига ўқ узмоқчи бўлди, аммо қўли бормади. Бояги олмахон овининг иккинчи хилини такрорлашни истамади. Сабр-тоқат, қунт — мерганнинг оши билан нони! «Сабр қилсанг ғўрадан ҳолва битар» деган мақол Қорақошга ҳам айтилган эмасми! Мерган етти ўлчаб, бир кесади. Сен ўлчовни энди бошладинг. Давом эттир. Сабр-тоқат, қунт билан кутсанг, ажаб эмаски, унинг ғўра овози кетидан ҳолва гавдаси уч бериб қолса...

Кўнгилдаги бу истак рўёбга чиққанини унинг ўзи билмай қолди. Бу ҳодиса тўсатдан юз берди. Немислар ҳам қарағайда ўйнаган олмахонни кўриб, кузатиб турган эканлару, ушлаб олиш ёки отиб олишга ботинолмаган эдилар. Олмаҳоннинг ўзидан-ўзи қарағайдан пастга йиқилиб тушгани уларга жумбоқ бўлиб кўринганди. Уни овозсиз ўқ йиқитганидан улар беҳабар эдилар. Хабардор бўлсалар олмахонга эмас, совет ов-

чисига ёпирилишарди. Улар гурунглашаётган вақтда қандай қилиб, ерда — ўзларининг окоплари тумшуғида ётган тайёр ўлжани қўлга киритишни муҳокама қилмоқда эдилар. Ахир олмахоннинг териси Германияда фалон пул. Фрауларига совға қилиб юборсалар ҳам жон-жон!

Қўйинг-чи, шу олмахонни ўлжа қилиб олиш фикрида икки немис окопдан бошини чиқариб, тўппа-тўғри Қорақошга боқди. Ўқ узса, Қорақош уларнинг кўзларини тешарди, лекин у сабр қилди, ғўрасини кўриб, ҳолвасини кутгиси келди. Шунча кун чидаган, яна бир оз чида! Лекин чидами йўқ эди. «От! Отмайсанми?!» дерди кўнгли. Яхшиямки, бир оз сабр қилган, йўқса, ютқизиб қўярди.

Немиснинг бири окопдан чиқди-да, бир оз олға юриб кўрди. Демак, уни ҳеч ким таъқиб қилаётгани йўқ. Хавф йўқлигига ишонгач, у қарағай томон юра бошлади. Унинг окопдаги шериги эса, автоматини брустверга қўйиб, шеригини мудофаа қилишга шайланиб турарди. Биринчи немис атрофга аланглаб-жаланглаб, олмахоннинг устига борди, уни қўлига олиб ҳайрон бўлиб ўқ теккан жойига қараб қолди. У «Қимнинг иши бу? Қимнинг ўқи учирди бунини?» деб ўйлаётган бўлса керак.

«Мана энди сенга навбат!..» деди Қорақош ўзига ўзи команда бериб.

Индамай отилган ўқдан немис ҳам индамай икки қўли кўксида аста йиқилди. Унга қараб турган шериги умрида эгилиб салом бермаган дўстининг икки букилиб руслар томонга ўзбекча салом бераётганидан ҳанг-манг бўлиб қолганди.

Кўк френч устидан яшил-сарғиш гулли плаш-палатка кийган, каскасини пешанасигача бостирган йўгон немис арраланган қайиндай ерга гупиллаб тушди, қўлидаги олмахон учиб кетди ва каскаси елкасига кўтарилиб, бўйнини тўсиб қолди. Унинг плаш-палаткаси эса, икки ёққа таралиб, гўё қарағайнинг синган шохларидай ҳавода шишиб, бақалоқланиб турарди.

Окопдаги немис солдати шеригининг нимадан йиқилганини билолмай ҳайрон эди. У ўзини дарҳол панага олди. Боя каскасига қараб отмаганига, автоматига қарата ўқ узмаганига Қорақош пушаймон бўлса-да, аммо уни ҳам сабр-тоқат, қунт билан кутди.

Урушнинг бошларида немислар ўз ўликларини сира

ерда қолдирмай, яшикка солиб, Германияга юборар эдилар. Уликларнинг ҳамшаҳарлари, ҳамқишлоқлари, албатта, уларнинг қавм-қариндошлари иштирокида ўз шаҳар ёки қишлоқларига иззат-ҳурмат билан кўмиб, ҳатто «миннатдор ҳамшаҳарлари» ёки «ҳамқишлоқлари» номидан қабр бошига ёдгорликлар қўярдилар. Қорақош уларнинг шу одатларини билгани учун қаршисидаги немис ўлигини олгани окопдан ташқарига чиқишлари шарт, деб ўйлади-да, қунт билан кутди.

Қош қорайгунча окопдан ташқарига ҳеч ким бетламади. Уларнинг чиқишини кутган Қорақош қорни очгани ва ошқозони орқага тортаётганини ҳам сезмади. У, қаттиқ толиққаниданми ёки кўзи ўтмас бўлиб қолдими, кечаси немис ўлигини арқонга боғлаб, судраб кетаётганларини ҳам билмай қолди. Яхшики, уларни миномётчиларнинг кузатувчиси кўриб қолибди. Қарағай олдида бир эмас, учта мина портлаганидан кейингина ўша жойда «оҳ, воҳ»лаган немис овозини эшитди-да, «хайрият, хайрият...» деди Қорақош.

XI

Қорақошнинг бу кичкинагина муваффақияти ҳақида ҳамма хабар топди. Уни энг аввал блиндаждаги медиклар табриклашди. У ҳали юзини ювиб улгурмасдан Эмин «помкомбат» ҳам блиндажга кириб келди. Унинг оғзи қулоғида. «Айтмовдимми! Айтмовдимми!» дерди у худди бу ишни ўзи қилгандай севиниб.

— Бошланиши ёмон эмас,— деди у Қорақошнинг олдига келиб.— Фахрланиб кетдим! Так держать!

— Есть так держать, ўртоқ помкомбат!— деди Қорақош унинг яхши ниятига яхшилик билан жавоб қилгиси келиб.

— Энди, ўртоқ Содиқова, комбат Жабборовга бир кўриниш бериб қўйинг. Комбат бугун сизни махсус табрикламоқчи.

— Дабдабани ёқтирмайман. Тасодифий ишга ҳам тантанамми?

— Тасодиф эмас, жасорат бу!

— Ўртоқ помкомбат! Яхшиси, комбатга ўзингиз тунтириб қўя қолинг.

— Интизомга бўйсунингиз лозим. Комбат чақирганидан кейин жангчи югуриб бориши керак!

— Хўп!

У комбатнинг ҳузурига чопиб боришга ҳозирланиб турган пайтда алоқа взводининг радисти чопқиллаб келиб қолди. «Нима бўлди? Импиллаганим учун комбат яна чопар юбордимиз?»

— Сизга дивизия штабидан радиограмма!— деди радист оғзини тўлдириб.— Иккита имзолик табрик!

Медик қизларнинг кўзи ўйнади. Катта ҳамшира кичик ҳамширага, униси санитарга, ҳаммаси Рисолатга маъноли қараб қўйди.

— Нима деб ёзибди?

— Қимдан?

— Қомдивнинг шахсан ўзиданми ёки сиёсий бўлимданми?

— Иккаласидан!— деди Қорақош.

Медик қизлар радиограммани эшитгач, яна бир-бировларига қараб қўйишди-да, ўз ишларига индамай тарқалиб кетишди.

Қорақош комбат ҳузурига йўл олди. Капитан Жабборовнинг мерган Ваня Великан билан қалин экаплигини у яхши биларди. Унинг яраланиб госпиталга кетганидан Жабборов қаттиқ хафалигини эшитган эди. «Нега чақирди экан. Неча кун овора бўлиб бир марта ишим ўнгидан келганими? Унчалик бўлмаса керак... Капитанга нима деб кираман, нима деб жавоб қиламан?..»

У блиндаж форточкасидан қаради. Блиндажда капитан Жабборовнинг бир ўзи чой ичиб ўтирарди. Форточка олдида пайдо бўлган шарпани сезди шеклли:

— Марҳамат, киравер!— деган овоз келди ичкаридан.

Қорақош блиндажга кира солиб, қўлини кубанка қирғоғигача кўтариб, кирзавойнинг ўнг товонини чап товонига тақиллатиб урди-да:

— Уртоқ капитан! Оддий аскар Содиқова буйруғингизга кўра ҳузурингизга келди!— деб қондасини келтириб рапорт берди.

— У-ҳў бирпасда лейбгвардия бўлиб кетибсан-ку! Вольно! Утир, синглим. Расмиятнинг кераги йўқ. Расмиятчиликка келсак, сен «оддий аскар Содиқова» эмас, «мерган Содиқова» дейишинг керак эди. Қани бир такорлагин-чи!

— Есть, ўртоқ капитан! Бундан буён чақирсангиз «мерган Содиқова ҳузурингизга ҳозир!» дейман.

— Мана, бу бошқа гап. Ўтир, мерган Содиқова. Сени чақирган одам ҳозир келади. Нонушта қилиб олдингми?

Капитан Жабборов унинг жавобини кутиб ўтирмай, чой узатди. Кейин салмоқланиб гап бошлади:

— Мерган бўлиб, оптикали милтиқ кўтариб юрганинга ҳамшаҳар сифатида қувонсам ҳам, комбат сифатида севинмаган эдим. Чунки: «Мерганинг нима қияпти — оптикали қуролни савлатга кўтариб юрибди-да», дейишларидан қўрқардим. Ростини айтсам, сенинг лаёқатингга ишонмаган эдим. Мабодо Великанингни госпиталдан кейин ўзимизга қайтаришмаса, унинг ўрнини босишингга ҳам ишонаман энди.

Ташқарида оёқ товуши эшитилди. «Ўҳў, ўҳў» деб йўталишидан Эмин Ражабов эди. У ташқарида хаяллаб қолди.

Комбат Жабборов ўз дастёри Илюша — Эминни унинг кўнглига ёқадиган помкомбат лавозимини айтиб чақирарди:

— Ўртоқ помкомбат, киравер!..

Ташқарида комбатнинг шу сўзларини кутиб турган Эминжон катта-катта қадам ташлаб, блиндажга кирди.

Комбат Жабборов Эминжонни ҳурмат қилганича ҳам бор экан. У йўқни йўндирадиган топқир, шу билан бирга ақлли, тадбиркор, айна чоқда қўрқмас йнгит эди. Қуларнинг бирида, қишдаги ҳужум жанглари вақтида бўлса керак, Жабборовнинг ротаси батальондан олдинлаб кетиб, немисларнинг қуршовига тушиб қолади. Жабборовнинг ўзи яраланади, Эмин Ражабов уни снарядлар ўйган чуқурлардан бирига олиб тушиб қўяди-да, командир номидан жангга раҳбарлик қилади. Немис батальони унинг ротасини қисиб қўйиб, аҳвол анча танглашиб қолганида, бир жангчига Жабборовни топшириб, душман ҳалқасини кечаси ёриб, ундан омон-эсон чиқиб кетишади.

Эрталаб ҳушига келган Жабборов ўзини немислардан тортиб олинган фургонда кўради. Взвод командирлари уни қуршаб турардилар. У кўзини очиши билан, взвод командирлари бир-бир келиб: «Буйруғингиз бажарилди» деб, рапорт бера бошлайдилар.

Жабборов ҳайрон бўлади. Қайси буйруқ? Қанақа топшириқ? Қачон?

Командирлар тарқалиб кетгач, Жабборов Эминжонни олдига чақириб сўрайди.

— Ростини айт. Кечқурун нима воқеалар бўлдию кечаси кимларга қандай буйруқлар бердим?

— Ҳаммасини ёзиб қўйганман,— дейди Эминжон.— Мана ёзувларим...

— Демак, сен менинг номимдан мустақил ҳаракат қилгансан, душман ҳалқасини ёриб чиққансан... Талафот кўпми?

— Йўқ ҳисоб. Икки киши йўлда яраланди, лекин уларни ҳам омон-эсон олиб ўтдик!

Жабборов уни ўша-ўша яхши кўриб, ўзига яқин тутадиган бўлиб қолади.

Қорақош Эминжоннинг «помкомбат»лигига боғлиқ яна бир қизиқ воқеани билиб олди.

Жабборов комбат бўлиб тайинланган кунларнинг бирида, у қаёққа ҳам иш билан чиқиб кетганида унинг кузатув пунктига полк штабидан «Комбатга етказ, унинг чап биқинига немис бостириб келяпти», деб телефон қилишган. Эминжон атрофга зир югуриб, комбатни тополмагач роталарга ўзи телефон қоқиб: «Чап биқинга немис келяпти. Душман ҳужуми бор куч билан қайтарилсин!» деб буюради. Комбатнинг шу буйруғи телефон симлари орқали батальон миномётчиларига, пулемёт взводига ҳам етиб боради. Лекин бу кейин маълум бўлиб қолади.

Старший адъютант бу ўзбошимчалиги учун уни тикка турғизиб қўйиб:

— Нега ҳаддингдан ошасан, кимсан ўзинг!— деб ўшқирганида Эминжон пўписага пинагини ҳам бузмай:

— Помкомбатман!— деган.— Бир блиндажда яшай-миз-ку, комбатимга мен ёрдамлашмасам ким ёрдамлашади!..

Шундан кейин Илюша — Эминжонни батальонда «помкомбат» деб атай бошлаганлар...

Бугун комбат Қорақошдан бошқаларни ҳам ертўласига чақиртирган эди. Улар ҳам йиғилиб блиндаж олдида рухсат кутиб турган эдилар.

— Ҳей, азизлар, кираверинглар!— деди Илюша — Эминжон ташқарига қараб.— Крупеня, бошла йигитларингни!

Блиндажга бирин-кетин беш аскар йигит кириб келди. Ҳаммасининг кўксига медали бор. Улар медалла-

рини селкиллаиб Жабборовга честь бердилар-да, кейин Қорақош билан саломлашдилар. Сўнгра ҳурмат сақлаб, қўлларини қовуштириб, қаторлашиб тик турдилар. Уларнинг рангларида ёшликнинг қаймоқ қони гуллаб турарди. Қўкракларига чойдиш қўйса қайнайди. Улар кўз қирлари билан гоҳ капитанга, гоҳ Қорақошга боқардилар.

— Утиринглар, рухсат!— деди уларга комбат Жабборов ва қўшимча қилиб қўйди:— Бугун ҳаммамиз «помкомбат»нинг меҳмонларимиз. Тортинмай ўтираверинглар. Рухсат. Бугун шунақа кун.

Комбатдан рухсат бўлгач, аскар йигитлар стол атресиغا ўтириш ўрнига тўзишиб ташқарига чиқишди-да, шу заҳоти дупура-дупур қилишиб қора қозон кўтаришиб қайтиб киришди.

Буғи чиқиб, тагида майда учқунлар йилтиллаган қопқора қозонни кўриб, Қорақошнинг қарсак чалиб юборгиси келди. Зира солиниб, яхши дамланган қовурма паловнинг ҳиди блиндажни тутиб кетди.

Ҳамма қўл ювиб, жой-жойига ўтиргач, Эминжон комбатга маъноли қаради-да, бўйин эгиб:

— Энзеда шефларнинг совғасидан битта қолувди,— деди.

— Э, дарров ол, бугун ичмасак, қачон ичамиз?— деди Жабборов унга.

Эминжон ўз омборидан пастаккина, кўримсиз қора шишани олди. Унинг қоқ белига ёпиштирилган шапалоқдай нақшин қоғозда «Баян ширин» деган ёзув кўринди. Бу ёзувга бирин-кетин ҳамма кўз ташлаб олди.

Эминжон пиёла, кружка, стаканларга бир қултумдан қуйди-да, пиёлани комбатга узатиб, бошқаларини ҳам тарқатди, ўзига чойнак қопқоғига қуйди.

— Бугунги одатдан ташқари зиёфатнинг важи бор, — деди капитан Жабборов пиёлани қўлига олиб, ўрnidан тураркан.— Важи шуки, бугун блиндаждаги кичкина гарнизонда шодлик куни. Бу куннинг гуноҳкори помкомбат Илюша. Менинг қадрли дўстим, жанговар қуролдошим Илюшанинг туғилган куни... Унинг ҳамиша ўқ ўтмас, осколка тешмас, бомба букмас одам бўлиб юриши учун!

Жабборов виносини бир ҳўплади-да, пиёлани четга суриб қўйди. Қорақош эса стаканга лабини ҳам теккизгани йўқ. Жангчилар ҳам идишларидаги винола-

рига қараб-қараб қўйишди. Ҳамма палов ейишга тушди.

Зиёфатдан кейин Қорақош Эминжондан уэр сўради:

— Туғилган кунингизни билмаганим учун қуруқ келибман...

— Ҳаммадан ҳам сизнинг, совғангиз зўр бўлди-ку,— деди у қувониб.— Бир немисни ўлдириб қасос ҳисобини очдингиз. Емонми!

Меҳмонлар тарқалишди, Жабборов уларни кузатаркан, Қорақошга:

— Ваня Великан госпиталдан келгунча, мерганларга бош бўлиб туришингга тўғри келади,— деди.— Гурппа тузиб бераман. Манави йигитлар ҳам мерган. Учови ҳам жангларда чиниққан.

Улар ташқарига чиққанларида Қорақошнинг ёнига медалларини селкилатиб Крупеня келди-да, унинг қулоғига шивирлади;

— Мерганликка мени ҳам ёзиб қўйинг, жуда ишқибозман...

XII

Адолат қишлоғига кундузи кириб келди. Қишлоқ кўчасида ҳеч кимса кўринмади. Адолат: «Ҳамма далада экан, жуда соз бўлди, ҳеч кимга кўринмай уйга кириб оламан», деб ўйлади. Лекин онаси Холида хола уйда эди. У дарвозасини ичидан занжирлаб, ҳовлида эрининг яктагини ямаб ўтирар эди. Адолат дарвоза тирқишидан унга бир оз қараб турди. Аяси яктакка мукка тушиб, чокка кўзини қадаб игна санчмоқда эди. Ҳадеганда дарвоза тақиллатишга юраги бетламади. Уйидагиларнинг гапига кирмай, урушга кетган, етти ухлаб тушига кирмаган «тортиқ» билан келган қизини қандай қабул қиларкин онаси?

Шундай хаёллар билан боши қотиб турган Адолат онасининг ўридан қўзғалаётганини кўриб, дарвозани аста тақиллатди. Онаси эшитмади. Адолат дарвозани яна тақиллатди-да, кутди. Ичкаридан беҳол овоз эшитилди:

— Кимсиз?

— Менман... дарвозани очинг.

Анча кексайиб, сочи оқариб кетган аёл инқиллаб-синқиллаб дарвозани очди.

— Келинг, болам!— деди у ҳарбий кийимдаги нота-ниш аёлга тикилиб, «Уғлимнинг олдидан келган бўлса керак бу,— деб ўйлади,— балки хатини келтиргандир...» Аммо бу ҳақда гап сўрашга оғзи бормади... Уни ичкарига бошлади, кўрпача ташлаб айвонга ўтқизди, дастурхон ёзмоқ учун патнис тузагани ичкари хонага кирди. У патнис тузатиб чиқаётганида гўдак биғиллаб йиғлаб юборди.

Чақалоқнинг овози «фронтчи опа» ёнидаги саватдан— оппоқ рўжа тагидан чиқмоқда эди. Буни эшитган кампир патнисни қўлидан тушириб юборди. Ундаги мева-чева сочилиб кетди.

— Вой ўлмасам, нимаси бу?

— Афв этинг, аяжон,— деди Адолат.— Мен бу сирни ётиги билан бафуржа айтмоқчи эдим...

— Қанақа сиринг бор тагин, болам?

— Сават ичидаги чақалоқни мен олиб келдим...

«Фронтчи меҳмон»нинг овози — ўз қизининг овози эди. Кўзини ишқалаб қараса, қаршисида ўзининг Адолати турарди. Қўли синиқ, юзлари тиртиқ, ногирон... Холида ая додлаб, қизини қучоқлади, тиртиқ юзларидан ўпди. «Сени ҳам кўрар кун бор экан, қизгинам, кўролмай оламдан ўтаман, деган ваҳимада эдим. Хайрият, келибсан...»

Адолат ҳам онасининг сўлишган юзларидан ўпди. Улар бир лаҳза сўзсиз туриб қолишди. Иккаласи ҳам нима деб гап бошлашни билмас эди.

— Кимнинг чақалоғи бу, болам?— деб сўради саватдан кўзини узолмай турган она.

— Сизники, ойижон. Сизга олиб келдим...

— Ё алҳазар...— деди Холида хола ёқасини ушлаб.— Бу қанақаси, болам? Тухматингдан асра, худойим.

— Тухмат эмас, ойижон. Бу гўдақнинг тарихи катта, бафуржа айтиб бераман. Набирангиздай бола бу.

Холида ая тик қараб туриб сўради:

— Норматга турмушга чиқувдингми? Бола ўшаникими?..

— Бу чақалоқнинг ҳеч кими йўқ. Уволидан қўрқиб ола келдим.

— Пешанам шўр экан менинг,— деди Холида ая йиғи бошлаб.— Отадан берухсат фронтга кетиб, шарманда қилувдинг, энди ташландиқ бола кўтариб келиб, эл-

юрт олдида юзимни шувут қиялпсан. Қандай кунларга қолди менинг бу шўр пешанам... Қандай бош кўтариб юраман.

— Ким нима деса деяверсин,— Адолат аясининг гапларига эътироз билдирди.— Мен ўлимдан қўрқмаганман. Одамларнинг гапидан ҳам қўрқмайман. Йўқ, десаңгиз болани оламан-да, яна фронтга қайтиб кетавераман...

Холида ая қўрқа-қўрқа боланинг юзини очди. Чақалоқ унга бақрайди-да, кўзини юмиб, чириллаб йиғига тушди.

— Савоб бўлар...— деди Адолат.— Тошкентлик бир темирчининг хотини ўн тўрт етим болани боқаётганмиш. Сиз биттасини боқсангиз нима бўпти...

Холида ая қизининг бу гапига жавоб қилмади. Бир оздан кейин сўради:

— Ростини айт, кимнинг боласи бу?

Адолат юз берган воқеани ҳикоя қилди.

Холида ая уннинг ҳикоясини пиқ-пиқ йиғлаб ўтириб эшитаркан:

— Бу гапларни даданга тушунтириш қийин-да, қизим,— деди.

— Дадамга ўзим тушунтираман, тушунмаса, ўзи ҳам фронтга бориб келсин, ўшандан кейин тушунади...

— Нима билан боқамиз бунь?..

— Сут бўлмаса, нон чайнаб берасиз.

Холида ая тақдирга тан берди шекилли, чақалоқни бағрига босиб, бир нафас жим ўтирди. Қизига жавдираб қараб қўяр, юзидаги чандиқларига тикилиб, ичидан эзилиб йиғларди. «Жаҳаннамдан жонини омон олиб чиққан ёлғизимга чой ичиб ол, қорнинг оқдир ҳам демадим. Қўли ҳам ногирон... Мен ўлгур кўнглини овлаш ўрнига, унга таъна қилиб ўтирибман. Чивиндек жонини омон олиб келганига севинмайманми?...» Холида ая шу хаёллар билан болани бағрига босиб ўтирар эди.

Адолат бирпас мизғиб олишга рухсат сўради.

— Бир ҳафтадан бери йўлдаман, ойижон. Жуда эзилиб кетдим. Озгина дам олсам майлими?

— Йўл азоби — гўр азоби, болам. Етим, мизғиб ол. Ҳализамон одамлар келиб қолишса, қўлинг тегмайди. Уйга кира қол, ўша ер тинч. Мен болани ухлатаман. Ҳадемай, даданг ҳам келиб қолса керак...— деди Холида ая анча паст тушиб.

Хаш-паш дегунча қош қорайди. Соҳиб қори ҳам ишдан қайтди. Холида ая уни дарвозада қарши олди. Мақсади уни воқеадан огоҳ қилиб қўйиш эди. Чунки у эрининг феълени яхши билар, қолаверса, Адолат Бозоровга тегмай, Норматнинг орқасидан кетаётганида уни «оқ қилдим» деб қарғаган эди.

Адолат бир оз дам олгач, сал тетикланиб ўрнидан турди. Айвонда онаси йўқ... Унинг дарвоза томонда отаси билан гаплашиб турганини билди-да, юзини ювиб, уларни айвонда кутди.

Орадан анча вақт ўтгач, эр-хотин бошлашиб, ҳовлига киришди. Соҳиб қори йўталиб-йўталиб қўйди-да, айвонга яқинлашгач: «Эсон-омон келдингми, қизим», деган бўлиб, Адолатга елкасини тутди. Адолат отасининг елкасини тавоф қилди.

Соҳиб қори «ўзбошимча» қизининг «гуноҳ»ини кечиб, оталик меҳри билан унга қаради.

— Ногирон бўлсанг ҳам омон қайтибсан. Шунисига ҳам шукур. Онанг касалманд бўлиб, ишга ярамай қолди. Уч-тўрт кун дам олганингдан кейин ишини қўлидан олмасанг, унга жабр бўлиб кетди...

Ота-бола осонгина ярашиб олганидан Холида ая мамнун эди.

Соҳиб қори қизидан ҳеч нарса сўрамади. У индамай ўтириб, озгина толчиқ қилди-да, уйқуга ётди.

Эртасига қишлоққа: «Адолат келганмиш... Ногирон бўлиб келганмиш... Бола туғиб келганмиш...» деган хабар тарқалди.

XIII

Ер тафти кўтарилиб, жангчиларнинг окопига, блиндажларга ёш кўкатлар ҳидини олиб, баҳор кириб келди. Баҳор нафасидан баҳра олиб, чумчуқлар ҳам чириқлаб, окоп ва траншеяларда, блиндажларнинг томларида сакраб, бу ердаги ҳаётни жонлантиргандай бўлди.

Баҳор одамларнинг юрагига ҳам илиқлик, шўхлик олиб кирди, кўпларнинг кўксига ҳавас, муҳаббат қўзғаб, кўпларнинг орзуларини уйғотди. Лекин Қорақош буларга лоқайд эди. У Жанубий фронтдаги оғир жанглар, катта талафотларни, қўлдан вақтинча кетган Севастополь ва Одессани, фашистлар Керчь ярим оролига кириб олиб, Кавказга кўз олайтираётганлигини ўйларди.

Биргина Қорақош эмас, барчани ўйлатиб қўядиган шум хабарлар кўп эди.

Гитлер Москвага ҳам яна қайта кўз тикмоқда эди. У қишдаги жангларда кўрган талафоти учун қасос олмоқчи бўлиб, зўр бериб тайёрланарди. Москва бўсагасида ҳам тинчлик бузилиб, даҳшатли момақалди роқ яқинлашаётган эди. Қорақош бу гапларни газеталарнинг хабаридан ўқир экан, ўзининг «ов»и ҳақида ўйлаб кетарди...

У «Қасос дафтарчаси»даги «уч» рақамни кўз олдига келтирди, бошқа дивизиялардаги мерганларнинг ҳисоби ўндан, йигирмадан ортиб кетганлигини, Азим Тошматовнинг ҳисоби ўн еттига етганлигини ўйлаб хижолат тортди...

Комбат Жабборов Қорақошни мерганлар группасига бошлиқ қилиб тайинлар экан: «Сизлар қасосчиларгина эмас, шафқатсиз қирувчиларсиз ва босқинчини қанча кўп қирсаларинг, ғалаба шунча яқинлашади. Билиб қўй, агар фашистни сен ўлдирмасанг, у сени ўлдиради!» деди. Мерганлар группасининг номини ҳам унинг ўзи қўйиб берди: «Қирувчилар».

Қирувчилар группасига талабгорлар кўпайиб кетди. Аризалар кўп эди. Қорақош ўзи яхши билган синашта одамларнигина рўйхатга киритди, баъзиларини қаттиқ синовдан ўтказди.

Қасосчи мерганлар группаси тузилганидан кейин Қорақошнинг ишлари ҳам юришиб кетди.

Бир кун Круппеня нос рангли маскхалат кийиб олиб, Саланд қарағайнинг энг учида кузатувчилик қилаётган эди, пана жойдаги сайхонликда ўзини офтобга солаётган бир неча яланғоч немисга бирдан кўзи тушиб қолдию, ўша заҳоти дарахтдан олмахондай чаққонлик билан пастга тушди.

— Бир гала немис!— деди у ҳовлиқиб.— Биттасини ҳам қолдирмай дўзахга юбориш мумкин. Лекин уларни бу жойдан эмас, бошқа ердан туриб қириш керак. Атака жойини ҳам тахминлаб қўйдим.

Қорақошнинг юраги хаприқиб кетди. У Круппенянинг чақнаб турган кўзларидаги қатъиятни кўриб, группага ишора қилди-да?

— Тахминланган жойингизга бошланг,— деди Круппеняга қараб.

Круппенянинг таклифи рўёбга чиқаётгани учун унинг оёғи жуда илдам эди. Энг муҳими, у ўрмонда адашмай

юриш йўлини яхши биларди. У чакалакзор, балчиқзорлардан бошлаб бориб, уларни батальон мудофаасининг бир чеккасига олиб чиқди.

Крупеня Қорақошнинг қулоғига шивирлади:

— Ботқоқликдан ўтиб олсак, марра бизники!

— Бошланг!

Тизза бўйи балчиқ. Бу ердан ўтиш учун жуда эҳтиёткорлик керак эди. Крупеня олдинда, бошқалар унинг орқасидан ипга тизилгандай қатор бўлиб эргашишди. Агарда бирорта немис мергани кўриб қолгундай бўлса, бир ўқ билан ҳаммаларини сихга тергандай териб қўйиши мумкин эди. Лекин у бу участкадан хотиржам бўлса керак, уларни безовта қилмади. Инқиллаб-синқиллаб балчиқдан ўтиб олишди, этикларини ечиб, сувини тўкишди. Булар икки куч ўртасида эдилар, бу ерга келиб қолганларини ўзимизнинг дивизия ҳам, қўшни дивизия ҳам билмас, шу сабабли уларни ўзимизникилар немис хаёл қилиб ўққа туттишлари мумкин эди. Шунинг учун йўлда энг ҳушёр, энг чаққон жангчи Маллаевни қолдириб, олға интилишди. Уларнинг шарпаларини ҳеч ким сезмади.

Ҳалиги сайҳонликка чиқишди. У ерда битта ҳам немис йўқ эди.

— Шу ерда эди касофатлар... Сайҳонликни тўлатиб ётишувди,— деди Крупеня уни гуноҳкор қилишаётгандай қизариб.— Энди нима қиламиз, ўртоқ командир?

— Кутамиз.

Беш киши беш жойга пистирма бўлиб олди. Қош қорайди. Ҳеч нарса йўқ. Ярим кеча... Ҳамма ёқ жимжит, олам уйқуда, лекин қасосчилар уйғоқ, ўз ўлжасини пойлаб ётган мушукдай сергак ётишибди. Лекин тик ётган шарпа йўқ...

Қушлар аста-секин дарахт шоҳлари орасида ҳаракатга келишди. Тонг ёриша бошлаган эди. Шу пайт орқа томондан оёқ товушларининг дупури эшитилди. Гангиргунгур овозлар ҳам қулоққа чалинди. Қорақош хавотирга тушиб қолди. Орқада қолдириб келинган пойлоқчига нима бўлди?..

XIV

Орқада пойлоқчи бўлиб қолган Маллаев узоқлаб кетган қирувчи дўстларини кутавериб, толиқди. Уларнинг ҳадеганда келавермаганликларидан уни ваҳима

босди. «Нега бедарак кетишди? Тириклай қўлга тушиб кетдилармикин?..» Мана шу гумон унинг миясига қаттиқ ёпишиб олди, хаёлида ҳозир уларни фашистлар қийноққа солаётгандай бўлаверди. У чидаб туролман, ёрдам олиб келиш учун қисмга жўнади. Эминжон помкомбатни уйғотиб: «Қирувчилар группаси қайтиб келдими, йўқми?» деб сўради.

Бу гапдан Эминжон ҳушёр тортди.

— Ўзинг қаерда эдинг? Ушалар билан бирга эмас-мидинг?— деди.

— Мени йўл пойлашга қолдириб кетишган эди. Қуни билан пойладим, кечқурун пойладим, кечаси билан пойладим... Қайтишмади. Уларни немислар қопқонга илинтириб олишмадимикан? деган хаёлда ёрдам олиб кетгани келдим. Энди нима қиламиз-а, ўртоқ помкомбат?

— Энди нима қилардинг, топасан уларни, вассалом! Топасан! Гап шу... Қўрқоқ... лапашанг!..

— Мени ҳақорат қилманг, ўртоқ Ражабов, менда айб йўқ,— деди Маллаев овозини дўриллатиб.

— Бутун бошлиқ группа йўқолди-ю, сен тирик қолдингми? Сувдан бир ўзинг қуп-қуруқ чиқдингми? Ким ишонади бу латифангга.

— Қаёқдан топаман?

— Ернинг остидан бўлса ҳам топасан!

— Капитан Жабборов билиб қўйса яхши бўларди-да.

— Жабборов ухлаётганида мен Жабборовман! Билдингми! Сенларни кутавериб кўзларим тешилиб кетдику, ахир. Комбат кута-кута яқинда ухлади. Уйғотиш мумкин эмас.

Ташқаридаги шовқинни эшитди чамаси, Жабборов уйғониб ёнига қаради, Эминжоннинг ўрни бўш, кийимлари ҳам, автомати ҳам йўқ эди. Шу пайт блиндажнинг орқасида ўз дастёрининг сўкинаётганини эшитиб қолди.

— Илюша-а!

Жавоб бўлмади, кимнидир қотириб сўкаётган Эминжон жимиб қолди,

— Пом-ком-ба-ат!!!

— Лаббай, ўртоқ комбат!— деб жавоб қилди блиндажга югуриб кираркан Эминжон.

— Кимни ғазабга оляпсан?

— Маллаевнинг бир ўзи шўппайиб кириб келди, бошқалар йўқ. Шунга...

Жабборов сакраб ўрнидан турди, тахлаб қўйилган шимига иккала оёғини тиқиб, чаққонлик билан белига тортди, гимнастёркасини ҳам кийиб, камарларини қаттиқ тортиб боғлар экан: «Маллаевни бу ёққа чақир!» деди.

Эминжон ташқарига чиқди, Маллаев йўқ эди.

— Маллаев!

Ундан жавоб бўлмади.

— Рядовой Мал-ла...ев!— деб қичқирди капитан Жабборов.

— Лаббай, ўртоқ комбат!— деди унинг ўрнига Эминжон.

— Маллаевинг қани?

— Кетди, ўртоқ комбат!

— Қаёққа кетади?

— Группасига, ўртоқ комбат!

— Топиб кел! Қандайдир англашилмовчилик борга ўхшайди. Тездан топиб кел!

— Сиз ётиб ухлайверинг, ўртоқ комбат. Ҳамма нарсани аниқлаб қўяман.

Эминжон блиндаждан ўқдай отилиб ташқарига чиқди-да, штаб навбатчисидан тунги пропускни билиб олгач, эрталаб Қорақошлар кетган томонга йўл олди. Йўлда уни тунги патруллар бир неча жойда тўхтатишди, гоҳ окоп пойлоқчилари, гоҳ пулемёт расчётлари «тўхта!» деб йўл тўсишди. Эминжон батальоннинг энг четдаги взводида ундан пропуск талаб қилган патрулдан сўради:

— Қирувчилар группасини кўрмадингми?

— Эрталаб ўтиб кетишган. Қайтганини кўрмадик. Балки, биз дам олаётган вақтда ўтишгандир.

Капитан Жабборов ётолмади. У Қорақош группасининг шу чоққача «ов»дан қайтмаётганидан ва Маллаевнинг ёлғиз юришидан қаттиқ хавотирда эди. Маллаевни у яхши биларди. У Эминжон айтган даражада кўрқоқ аскар эмасди. Урушнинг бошидан шу пайтгача Маллаев ҳақида заррача ёмон гап эшитмаган.

Жабборов роталарга, батарея ва постларга телефон қилиб, тунги вазиятни суриштирди. Ҳамма ёқдан «тинчлик» деб жавоб қилишди. «Қирувчилар группаси» ҳақида эса, ҳамма жойдан бир хилда: «Эрталабдан бери кўрингани йўқ», деб жавоб беришди.

Капитан Жабборов батальонни ҳужум жангига бошлаш вақтида қандай отланса, ҳозир ҳам ўша фор-

мада — белида «ТТ» пистолет, қўйнида икки жуфт «лимонка» граната, елкасида пистолет-пулемёт — отланиб блиндаждан чиқди. Штаб блиндажида батальон навбатчиси химинструктор-старшина телефонист билан радистларнинг ўртасида китоб ўқиб ўтирарди. Жабборов пайдо бўлиши билан штаб навбатчиси унга доклад қилди:

— Ўртоқ капитан! Штабдаги навбатчилигим даврида ҳеч қандай ҳодиса юз бермади...

— «Қирувчилар группаси»дан хабар йўқми?

— Йўқ, ўртоқ капитан. Ҳа, айтганча, улар билан алоқа боғлагани Эминжоннинг ўзи кетган.

— Хизматни давом эттираверинглар!— деди-да, Жабборов штабдан чиқиб, бир оз у ёқдан-бу ёққа юрди. Шу юришда унинг бошида разведкачилар билан автоматчилар взводини ёрдамга юбориб кўриш фикри туғилди. Лекин «қаерга?» деган савол уни тўхтатиб қолди. «Илюшани кутиш керак...»

Эминжон ҳадеганда келавермади. Жабборов яна штабга кириб, ўзи билан ёнма-ён турган қўшни батальонга телефон қилди. Штаб навбатчиси Жабборовнинг одамларидан мутлақо беҳабар эканлигини айтди. Комбатнинг Эминжонни кутишдан бошқа иложи йўқ эди...

XV

— Немис!.. Ўртоқ командир; немислар!!! .

Қорақош қайрилиб қараса, бир эмас, етита немис қатор бўлиб бамайлихотир келарди. Улар ўлгидай чарчаган бўлишса керак, оёқларини аранг кўтариб босар эдилар. Ҳаммаси маскхалатда, ихчам кийинган. Қўлларида қора қўндоқли автомат. Қорақош кечаги изларини эслади. Демак, улар — немис разведкачилари. Ё «тил» топгани, ё бирор сир билгани бу ёққа ўтишган. У пистирмада ётган шерикларига имо-ишора билан вазифани тушунтирди. Немислар томон беш ўқ учди. Беш немис ҳар томонга шилқиллаб тушди. Кетидан олтинчиси ҳам ағдарилди. Энг олдинда келаётган немис, афтидан, уларнинг бошлиғи бўлса керак, орқасига қарадию икки қўлини баландга кўтарди. Унинг қўлидаги қора автоматти шарақлаб ерга тушди.

— Ҳайданг буни!— деди Қорақош Крупеняга.

Крупеня немиснинг автоматини елкасига осиб олди, белидаги парабеллумини қини билан бошлигининг қўлига ташлади. Асир немис узоқдан унга баҳайбат кўринмаган эди, ҳозир Крупенянинг боши унинг томорига зўрға етиб турарди.

Икки мерган унинг қўйнидан тўртта чўтир-чўтир, қоп-қора граната топиб олди. Яна бир ханжар-штикни эслатувчи финкапичоқ ечиб олди. Бу хил пичоқлар ҳақида Қорақош мудҳиш гаплар эшитган эди.

Ўлдирилган немисларнинг қуроли ва ҳужжатларини йиғиштириб олишди-да, уларни четроққа тахлаб, устларига хашак, шох-шабба ташлаб қўйишди, асирни олдиларига солиб, йўлга чиқишди.

— Маллаев кўринмайди-ку?.. Манави фрицлар уни ўлдириб кетишмадимикан?..— деди Крупеня этигининг сувини тўкиб олгач.

— Тузукроқ қаранглар,— деб буюрди Қорақош.

Кеча пойлоқчи қилиб қолдириб кетган жойларида унинг қораси кўринмайди, атрофда ҳам йўқ эди.

Қорақош ҳар хил хаёлларга бориб, боши қотди. Тўсатдан бароридан келиб қолган «ови» ҳам татимай турган эди, шу пайт Маллаевнинг ўзи ҳаллослаганича келиб қолди. Пешанасидан маржон-маржон тер оқарди.

— Хайрият-ей, қаерларда қолиб кетдиларинг ўзи. Мен сизларни паққос немис қўлига тушиб кетдига чиқариб қўйган эдим.

Қорақош Маллаевни соғ-саломат ҳолда кўриб, кўнгли жойига тушди. Ундан энди гап сўрайман деб турган эди, ўрмон ичида Эминжон пайдо бўлди-да, группанинг олдига кела солиб, Маллаевга қичқирди:

— Нега қуён бўлдинг, ўпкасиз! Нега мени кутмадинг?

— Нима гап, Маллаевни нега сўкасиз?— деб сўради Қорақош.

— Бу валат билан кейин гаплашаман,— деди-да, Қорақошга қараб ўшқира бошлади:— Қаёқда юрибсизлар? Шундоқ ҳам интизомсиз бўладими одам!

Эминжон жаҳл устида асир қилиб ҳайдаб келишаётган немисга эътибор қилмаган эди, немисни кўриб қолгач, жаҳлидан тушди, ҳатто ўзида йўқ себини кетди-да, қичқириб юборди:

— Йе! Рос... саям лаққасини овлабсизлар-ку!.. Мана буни «ов» деса бўлади! Тўрт фрицга татийдиган

фашистни тутибсизлар. «Гросс гросс гноссе... Ҳа, ҳа, капут? Фарштейн?.. Ҳа-а, ниҳт фарштейн, да?

Асир унинг пойма-пой гапини эшитмаган бўлиб хўм-райиб тураверди. Ўзини менсимаетганлигидан Эминжоннинг жаҳли чиқиб кетди, тутақиб:

— Сизлар нега бу қашқир билан зиёлиларча гаплаш-япсизлар? Бу билан мана мен гаплашаман,— деди-да, унинг даҳани тагига бориб, майна қила бошлади:

— Фашист! Зитсен зи! Найн ауф штейн! Ах хўкиз, фашктейн ниҳт, да!

Эминжон милтиғининг қўндоғи билан унинг елкасига урди.

Немис туя чўккалагандай ўтирди, кейин турди.

Кейин ўзинча уни сўроқ қилишга тушди. Лекин ҳар қанча ўйламасин, немисча сўзларни излаб тополмади. Таваккал қилиб русча сўрайверди:

— Қайси дивизиядансан?

Немис индамади.

Эминжон тилининг учида турган чала-ярим немис сўзларини тўкиб солди:

— Инфонтерия?.. Авион?.. Панцер-ваген? Эс-эс?.. Фашист?..

Немис индамай, кўзини лўқ қилиб, ич-ичидан қалтираб ўтираверди.

— Мана сенга бўлмасам!— деди-да, Эминжон унинг оғзига шақиллатиб бир муштлади.

Жон ширин. Немис жонини азоблашни истамади.

— Их ниҳт эс-эс... Их ниҳт фашист. Их арбайтеп класс... Рур.

— Мана сенга Рур!..— деди-да, Эминжон унинг қулоқ-чаккасига тарсаки тортиб юборди.

— Асирга бундай муомала қилиш ярамайди, помкомбат, буни Жабборовга етказиб берайлик,— деди Қорақош.

Эминжон ўзининг енгилтаклигидан Қорақошнинг олдида хижолат тортди. Қаршилиқ кўрсатмайдиган асирнинг дахлсизлиги, совет солдати шаънига доғ туширмаслик ҳақида ўйлади. Қорақошнинг бир калима сўзи уни шунчалик ўйлатиб қўйганидан ўзи ҳам ҳайрон эди. «Йўлда тушайлик бўлмаса» дегандай Қорақошга қаради. Асирни олдиларига солиб батальон штабига йўл олишди.

— Асирга қўпол муомала қилганимни Жабборовга

айтиб юрманг яна... У одам бунақа пайтда ҳеч кимни аяб турмайди, балога қолиб юрмай тагин? Сиздан илтимос...

Дараклари бўлавермаганидан хавотирланиб, йўлларига кўз тикиб ўтирган капитан, маст туядай лўкиллаб келаётган немисни кўриб, кўнгли ёришиб кетди.

— Мана бу ишингга қойилман, Қорақош,— деди у севиниб.

— Помкомбат! Қани бу билан бир ғужурлашиб кўригин-чи, асли қайси зотдан экан?— деди севинчига сифмаган Жабборов Эминжонга қараб.

— Йўлда роса ғужурлашганман, ўртоқ комбат,— деди у.— Ўзи офицеру, ишчиман, дейди. Рурликмиш.

Асир Жабборовнинг дала поғонидаги тўртта беш қиррали кумуш ранг юлдузчаларни кўриб, унинг ўз унвонидан бир даража баландлигига иқрор бўлгач, оёқларини чаққон жуфтлаб, ўнг қўлининг икки бармоғини чаккасига қўйиб, честь берди.

Жабборов унинг кийимидаги белгиларини кўриб, унвонини аниқлади: оберлейтенант, орден, медаллар олган. «Штабдагилар бундан кўп нарсалар ундириб олишади», деб кўнглидан ўтказди-да, шу заҳоти уни конвой билан полк штабига жўнатди.

— Йўлда отиб қўйма, калланг кетади,— деб тайинлади комбат соқчига.

XVI

Бегимхон билан Антонинанинг Қорақошга ёзган хатларига кўра, ўтган йили қиш кунларида Михайлова ротасининг контроль пунктларидан Ғарбга қанча кўп аскар ўтган бўлса, ротанинг янги жойдаги шлагбаумлари остидан ҳозир шунча кўп қўшин қайтиб ўтмоқда. Баъзи қисмлар қизлар ётоғидан сал наридаги сийраклаб қолган ўрмон ичида, баъзилари эса, чала вайрон бўлган қишлоқларда резервдан янги куч олиб, қайтадан тузилмоқда эди. Булар жанубда қандайдир катта зарба тайёрланаётганлигидан дарак берарди.

Эминжон ҳам штабдан шу хил гап топиб келди. «Қирувчилар» асир қилган немис оберлейтенанти Мюллер Клейсг муҳим маълумотлар берибди. Уни шахсан командарм генерал Винтовкин ҳам сўроқ қилганмиш.

Оберлейтенант Мюллер Клейснинг айтишича, Жаб-боровлар қисмининг қаршисидаги немис дивизиялари жанубга жўнатилаётган экан.

Улуғ Ватан уруши иккинчи йилининг биринчи ярмида совет-герман фронтининг ҳамма оғир юки мамлакатимиз Европа қисмининг шарқи-жанубий бошига тушди — уруш ўзининг бутун даҳшати, сурони ва офати билан жанубга кўчган эди.

Жанубдаги жангчиларнинг кўлами, даҳшати ва нақадар оғирлигини у ерда ҳар икки томондан қатнашаётган кучлар нисбатидан ҳам аниқ тасаввур қилса бўларди. Газеталарнинг ёзишича ва чет эл шарҳчиларининг фикрича, шарқи-жанубдаги жангларда ҳар икки томондан тарихда мисли кўрилмаган катта куч, беҳисоб замонавий ҳарбий техника қатнашмоқда эди. У ердаги жонли кучлар, ҳар икки томонники кўшиб ҳисобланганда, икки миллионлаб, танкнинг ўзи эса, икки мингдан ортиқ ҳисобланарди. Агар бунга йигирма беш мингга яқин тўп ва миномёт, салкам икки ярим минг жанговар самолёт қўшилса, юз минг квадрат километр майдонда нималар бўлаётганлигини тасаввур қилса бўларди.

Гитлер ҳеч нарсани аямай Сталинградга интилмоқда эди. Ҳамманинг оғзида битта сўз: «Сталинград». Бутун халқ, бутун дунёдаги миллион-миллион одамларнинг кўзи қулоғи, фикри-зикри Сталинградда эди. Дунёдаги афкор омма билардики, икки улуғ дарё — Дон билан Волга ўртасида тарози шайини қайси томонга оғиши инсоният келажагининг тақдирига ҳукм чиқарарди...

Норхонов дивизиясига ҳам тезда отланиш ҳақида буйруқ келди-да, позицияларни қўшни дивизиялар ихтиёрига қолдириб, жанубга йўл олинди.

Крупеня штаб кўчаларига қарашгани жўнагач, Эминжон Қорақошдан хабар олгани югурди, унинг олдига келиб, юклари йиғиштирилган-йиғиштирилмаганлигини сўради.

— Менинг қанча юким бўларди,— деди Қорақош. — Қопчиғим билан Тошкентдан бери эргашиб юрган кичкина чамадончам. Қопчиқни орқалайман, ўн беш отарни бўйнимга осаману, кетавераман. Умуман, мен походга тайёрман!

— Темир йўл станциясигача штаб машинасида ке-

тамиз. Юкингиизнинг оғирини кўрсатиб қўйинг, машинага элтиб бераман,— деди Эминжон.

Қорақош унинг ёрдамини рад қилди.

— Бўлмаса тайёр бўлиб туринг, қош қорайиши билан машина келади,— деди-да, Эминжон ўз йўлига қайтиб кетди...

Шундай қилиб, қоронғи тушгач, бутун батальон автобатдан келган грузовикларга жойлашди. Командирлар машиналарнинг олдида «Чекилмасин!», «Гугурт чақилмасин!», «Шовқин солманглар!» деб юришибди. Капитан Жабборов машиналарни қараб чиқди. Ҳар «ЗИС — 5» да ўттиз икки киши, ҳар «Газик»да йигирмадан аскар. Улар кузовларда бир текисда ўтирибдилар. Тиззалари тиззаларига қадалган, елкалар елкалар билан зич, винтовкалар тиззаларда тик турибди. Йигитларнинг ашула айтгиси келади. Аммо фронт яқин. Ҳали ҳозир баланд овоз чиқаришга эрта. Қишдан бери окопларда ётавериб захлаган аскарларнинг бағрига шабада тегди. Энди улар очиқ ҳавога чиқдилар.

Машиналар колоннаси салгина юргач, командирларнинг тақиқларига қарамай, қайсиям машинада, кимдир «Москва моя, ты самая любимая...» деб овоз чиқарган ҳамон машинадагилар авжига чиқдилар. Кейин бошқа машиналарда ҳам ашула янгради: бирида шўх «Катюша», яна бирида чўзиқ украинча кўшиқ, қаердадир ўзбекча ялла...

Шу кетишда машиналар лейтенант Михайлованинг аскар қизлари посбон бўлиб турган шлагбаумлар олдида тўхтади. Қорақош машинадан тушиб, Жабборовдан ҳужжат текшираётган қизнинг олдига югурди.

— Маша! Машажо-он!..

Маша ҳужжат текширишни тўхтатиб, у билан қучоқлаша кетди.

— Омонмисан? Саломатмисан? Ҳаммамиз ҳар куни сенинг ҳақингда гаплашамиз, қулоқларинг қизийвериб қизариб кетгандир.

— Бегимхон қаерда? Антонина-чи? Сержант, старшина, лейтенантлар, ҳамма қизлар қаердалар?

— Ҳаммаси ротада. Лекин ҳар жойда. Бор, ҳаммаси билан кўришиб чиқ. Беҳад шод бўлишади. Айниқса, Бегимхоннинг боши осмонга етади.

— Сизларни жуда соғинганман, Маша!

— Бегимхонни айтмайсанми, сени ўйласа кўзлари-

дан милт-милт ёш томади. Баъзан ўрмонга кириб, йиғлаб-йиғлаб келади. Бегимхон сенинг Тошкентдаги бувинг билан хат ёзишиб турибди.

— Бегимхон эрининг олдига кетмадимми?

— Михайлова рухсат бермади. Валижоннинг ўзи ҳам қадам изи қилмай қўйди.

— Ориятли йигит экан-да! Бегимхонни кечирмапти-да.

Қорақошнинг Маша билан гаплашиб турганини кўриб, уларнинг олдига Эминжон билан Крупеня югуриб келишди. Кейин бошқалар ҳам келишди-да, бир зумда шлагбаум атрофи жангчига тўлиб кетди.

Капитан Жабборов уларнинг орасини ёриб ўтиб, Қорақош билан гаплашаётган Машага илиқ боқди-да, ундан аста сўради:

— Адолат Соҳибовадан дарак борми?

Маша капитаннинг жавоб кутиб турган ҳижроний кўзларига боқди-да, уни бир вақтлар Адолат Соҳибованинг қўлида кўрган суратга ўхшатди.

— Нормат Жабборов сиз бўласизми? Ухшайсиз! Мен сизни яхши биламан. Адолат сизни оғзидан туширмасди. Постда турганида ҳам ўтган-кетгандан фақат сизни суриштирарди.

— Сизларга хат-пат ҳам ёзмадимми?

— Старший лейтенант Михайловага ёзибди. Нима деганини ўша билади. Мени кутманглар, мен колхозда ишлаяпман, деганмиш.

— Лейтенант Михайловани кўриш мумкинми?

— Ротага кириш мумкин эмас, ўзи шу ёққа чиққанда кўрасиз.

Шу чоқ шлагбаум олдига тўхтовсиз «дуд! дуд!»лаб «Эмка» деб аталмиш енгил машина келиб тўхтади. Машина ичида икки командир ўтирарди. Бирининг ёқасида тўртта шпали алвондай қизғиш ярқираб турарди. Қорақош уни дарҳол таниди. Қомдив Норхонов. Иккинчи командирнинг ёқасида учта шпали бўлиб, у дивизия комиссари, старший батальонний комиссар Черницов эди. Уларни кўриб Қорақош ўзини четга олди-да, шлагбаумдан ўтиб кетишларини кутди. Лекин улар шлагбаумдан нарига ўтмадилар.

— Жабборов! Бу қанақа митинг!— деди у жангчиларнинг тўпланиб турганига ишора қилиб. Кейин Маша билан суҳбатини эслатгандай пичинг қилди:— Ҳозир му-

ҳаббат изҳор қилишадиган вақт эмас. Пробка қилиб, бутун дивизияни қаторлатиб қўйдинг-ку!

— Улар гаплашиб олгунча етиб келаман,— деди-да, Қорақош паналаб йўлга тушди. У юз метрча ҳам юргани йўқ эдики, комдив Норхонов капитан Жабборовга пўписа қила бошлади:

— Нега қараб турибсан, капитан! Мотор! По местам!

Шундай қилиб, Қорақош лейтенант Михайловани ҳам чақириб келолмади, Фазилатни ҳам кўролмади. У орқасига қайтиб, машинасига ўтиришга мажбур эди.

— Ҳаммаларига мenden салом айт, Маша! Қизларни менинг учун қучоқлаб, юзларидан ўпиб қўй! Хат ёзаман... Жавоб кутаман. Ма...ша...а!...— деганича Қорақош «Газик»ка югурмоқда эди, уни полковник Норхонов тўхтатиб қолди.

— Ҳой аскар қиз, тўхта!— деди полковник Норхонов машинадан бошини чиқариб. Қорақош тўхтагач, бармоғи билан имлади:— Қани бу ёққа келгинчи.

Оддий аскар формасидаги Қорақош югуриб келиб капитан Жабборовдан бир қадам нарида смирно турди. Капитан Жабборов ҳам дивизия қўмондонлигининг ғилдиракли штаби — «Эмка» олдида йигитдай турарди ва доно кўзларининг тиниқ қорачиқлари гоҳ комдивга, гоҳ комиссарга, гоҳ Қорақошга боқарди.

— Икки дивизия стигида душман томонга ўтган шайтон қиз шуми, а капитан?— деб сўради полковник Норхонов Жабборовдан.

— Шу қиз, ўртоқ полковник!

— Фамилиянг нима?— полковник унинг ўзидан сўради.

— Оддий аскар Содиқоваман, ўртоқ полковник!

— Менга қара, Содиқова! Ушанда немисларнинг кўлига тушиб қолсанг нима бўларди?!

— Қўлга тушиб бўпман, ўртоқ полковник!— деди Қорақош комдивга дадил жавоб қилиб.— Охирги битадан ўқни ўзимизга ажратиб қўйган эдик.

— Омадинг бор экан, қутулиб қолдинг, бўлмаса сенга қўшиб комбатингни ҳам қаттиқ жазолардим. Ҳуқуқим борича жазолардим, етмаганини комиссар Черниковдан қарз олардим. Билиб қўй!

Черницов индамай Қорақошга қараб кулиб турарди. Полковник Норхонов капитан Жабборовга юзланди-да, бояги жаҳлдор овозидан бир парда пастроқ қилиб сизлаб, деди:

— Сиз ўртоқ капитан Жабборов, жангчиларингизни ботир қилиб тарбиялабсизу, лекин уларни интизомга ўргатмабсиз. Нега оддий аскар Содиқова ижозатсиз ҳар қаёққа чопиб юрибди? Колоннадан қолиб кетса нима бўлади? Эшелонни тўхтатиб қўйиб, бутун батальон билан уни қидиришга тушасизми ёки «Содиқова қочоқ» деб штабларга сиёсий ахборот ёзасизми? Жангга кирмай туриб, одамларингизни йўлда йўқотиб қўймасангиз деб қўрқаман, капитан Жабборов. Биринчи марта огоҳлантириб қўйяпман, иккинчисида менга рўпара кела кўрманг, ўртоқ капитан!

Полковник Норхонов Қорақошнинг назарида негандир изтиробда, ғазаб билан гўё Жабборовдан бирор беўхшов иши учун аламини олаётгандай ачитиб, заҳархандалик билан гапирарди. Унинг феълени Жабборов яхши билар ва шунинг учун ўзини гуноҳкордай сезиб, икки қўли ёнида ҳамон йигитдай тик турарди. Қорақош эса, бу қуштумшуқ полковникнинг жаҳли тез ва шафқатсиз одамлигидан унга ҳайиқиброқ боқарди: «Капитанда айб йўқ-ку! Нега бечорани ноҳақ сўкади? Жазоласа мени жазоласин!»

Маша ҳам худди унингдай ўйлади шекилли, полковникнинг қирра бурнига хўмрайиб қараб турди: «Бечора капитан Адолатининг тақдирини билмоқчи эди...»

— Сизни у бекорга хафа қилди,— деди Қорақош капитан Жабборовга йўл-йўлакай.

— Полковник ҳақли,— деди Жабборов.— Эшелон кутиб турмайди-да! Вагонларнинг ҳар дақиқаси ганимат. Айб ўзимизда. Бутун дивизиянинг йўлини тўсиб қўйдик-да.

— Ҳар ҳолда полковник аскарини олдида командирини бунчалик қаттиқ ғазабламаса бўларди.

— Хомсан, сизглим, хомсан! «Қизим сенга айтаман, келиним сен эшит!» деган мақол бор. Армияда биттасини ғазаблайди, мингтаси зириллайди. Полковник Норхонов қаттиқ интизомни яхши кўрадиган одам.

Жабборов штабчиларнинг «Газик» машинасига ўтириши билан Маша шлагбаумни баланд кўтарди.

Қишки жанглар вақтида неча бор қўлдан-қўлга ўтиб, майиб бўлган темир йўл станцияларининг бирида уларни қизил вагонлар кутиб турарди. Пўлат изларнинг кўплигига қараганда, бу станция урушгача катта станция бўлган, лекин ҳозир унга икки қатор эшелон зўрға сифарди. Вокзал ўрнида палаткалар, палаткаларнинг атрофида оппоқ тош, қип-қизил ғиштлар уюлиб ётарди. Юк ва техника ортиладиган жойлар бузилиб кетган. Шунинг учун юк ва техникани сапёрлар билан пиёда аскарлар вагонларга қўлма-қўл, елкама-елка ортмоқда эдилар. Арава билан енгил машиналарни ҳам, оғир ва енгил тўпларни ҳам аскарлар «торт-торт, итар-итар» билан платформага чиқариб қўярдилар. Кўпчиликдан қуён қочиб қутулмас, деганларидек, ҳаш-паш дегунча платформалар кетидан платформалар тўлиб, эшелон тахт бўлди.

Атроф қоронғи, йилт этган нарса кўринмайди. Шу қоронғиликда биринчи эшелон йўлга чиқди. Унда асосан Жабборовнинг батальони жойлашган бўлиб, унинг олдидаги пассажир вагонда дивизия бошлиқлари, охириги вагонда зенитчилар борар эдилар. Қорақош тўйнуқдан қараб, орқага чопаётган қора дарахтлардан бошқа ҳеч нарсани кўролмади. У эшелоннинг қаёққа кетаётганини билмасди, бир угина эмас, балки буни «помкомбат» Эминжон ҳам, капитан Жабборов ҳам ва ҳатто эшелон олдидаги пассажир вагондагилар ҳам аниқ билишмас, биргина генштабнинг ўзига аён эди.

Қорақош капитан Жабборов батальонининг бошқармаси вагонда, икки қаватли наранинг юқори қаватида, тагига шинелини тўшаб, бошига қопчигини қўйиб ётиб, хаёл суриб борарди. Негадир Ўткир унинг эсига тушиб кетди. Бечора... Фронтга худди шунақа вагонда кетган эди. Сал ўтмай «ўлди» деб хабар борди. Мен унинг қасосини олгани келдим... Хўш, олдимми? Олдим десам ҳам бўлади. Фашистдан тўрт-бештасини ўлдирдим. Ўзим ҳам Ўткиржоннинг кунига тушимимга сал қолди. Тошкентдан чиққанимда қасос олишни ўйлабману, душманнинг кучини хаёлимга ҳам келтирмабман, гўё отаман десам, у кўкрагини тутиб берадигандек...

Қорақош ўзининг соддалигидан ўзи уялиб кетди. У ёнбошидан-бу ёнбошига ағдарилиб ётди. Атрофга қулоқ солди. Олди одам ухлаган, у ер-бу ерда хуррак эшитилди, фақат ғилдираклар тинмасдан олдига қараб юмалаб борарди.

Ёнидаги ҳамшира қизлар бир-бирларининг пинжигига тикилиб, ухлаб ётишибди. Бошқа сўридаги аскарлар ҳам жим. Аҳён-аҳёнда у ёнбошдан-бу ёнбошга ағдарилиб қўйишарди-да, кейин вагоннинг тебратишига ихтиёрларини бериб, пишиллаб ухлашарди.

Қорақош бу ҳолатни кузатиб ётиб, уйқуси қочиб кетди... Ахир бўлмади, тахта елкасини тешиб юборди. Шинелини кифтига ташлаб, сўридан тушди. Пастда, йиғма штаб столида, тошчироқ ёруғида Эминжон билан Нормат ака дамка суришиб ўтиришарди. Нормат Жабборов ўз рақибини қамаш мақсадида Эминжоннинг тошларини бурчакка қисиб қўйган, Эминжон ҳам комбатнинг бир тошини четга чиқариб олиб, уч томондан ўраб олган эди. Тахтадаги жанг ниҳоясига бориб қолган. Нормат тўхтовсиз қарши ҳужум қиларди. Қорақош уларнинг ёнига оҳиста борди-да, йиғма ёғочга брезент қоплаб ясалган стулнинг қатини ёзиб Эминжоннинг ёнига ўтирди. Жабборов ҳужумни кучайтириб бориб, Эминжоннинг дамкасини қамаб олди-да:

— Аҳволинг чатоқ, Илюша!— деди.— Қани, бу қуршовдан чиқиб ол-чи!

Эминжон тахтага тикилиб узоқ ўйлади.

Биронта тошни қурбони қилиб бўлса ҳам, дамкани қуршовдан олиб чиқиш чорасини излади. Кейин бўшашиб, тахтадан бошини кўтарди.

— Ҳм... да. Котел. Настоящий котел,— деб қўйди.

Қорақош чуқур хўрсинди: «Жанг шу-да. Биров ғолиб келади, биров мағлуб бўлиб, ерга қараб қолади...» Унинг хаёлидан мағлуб немислар ўтди. Кўнглининг аллақаеридан «бу — ҳали хаёл, фронт — бу тўртбурчақ дамка тахтаси эмас. У ерда тиш-тирноғигача қуролланган жонли кишилар олишишади. Немиснинг қанақалигини кўрдинг-ку ўзинг бир марта», деган садо чиқиб, уни ўзига келтирди. Капитанга қаради.

— Уртоқ комбат, ҳали анча юрамизми?— деб сўради.

— Юрамиз, синглим, ҳали олис,— деб қўйди Нормат дудмал қилиб!

Буларнинг гапларини эшитиб ётган Крупеня ҳам пастга тушиб, ёнларига келиб ўтирди.

— Ҳа, қирувчи йигит, қўрқяпсанми, тилинг қалтираяпти,— деди Эминжон унга тегажаклик қилиб. — Қўрқма, ёнингда мен бор.

— Қўрқаётганим йўқ. Вагоннинг ичи совиб кетди. Устимни беркитсам тагимдан, тагимни беркитсам устимдан уряпти. Ёзда ҳам шунақа совуқ бўладими?

— Парво қилма, эртага қизиб кетасан,— деди Эминжон маънодор қилиб.— Ҳар ҳолда дам олгани кетаётганимиз йўқ...

Крупеня жим қолди. Бу жимлик, Жабборовнинг хаёлида, ўтирганларни эзиб, руҳларини тушириб юборгандай туюлди. Ҳамма бирдан хомуш бўлиб қолган эди. Комбат уларни оғир хаёлдан чалғитиш учун Крупеняга ҳазил қилди:

— Крупеня, тунов кунги қизнинг расмини нима қилдинг?

— Ёнимда асраб юрибман. Урушни тугатсак, албатта уникага бораман. Ҳозирча хат ёзиб қўйдим. Манзилга етиб борсак, ўша ердан жўнатаман...

Крупеня Жабборовга, бу ҳақда унинг фикрини олоқчи бўлгандай, ер остидан аста қараб қўйди. Капитаннинг чиройи очилди.

— Тўй қилсаларинг, биз беҳабар қолиб юрмайлик яна?

— Тўйга ўзингиз бошчилик қиласиз.

— Майли, ўша кунларга етсак, бир гап бўлар... Сен боргунча бошқасига тегиб кетса-я?

— Тегиб кетмайди, у бунақа бетайинлардан эмас.

— Буни қаердан била қолдинг?

— Хатидан, суратидан. У жуда ҳам жиддий қиз...

Нормат Жабборов Крупенянинг соддалигидан илжайиб қўйди. Гапга Эминжон аралашди. Унинг жиғига тегиш учун жўрттага ҳазил қилди:

— Унинг бола-чақаси бўлса ҳам уйланаверасанми?

— Хатида бунақа гап йўқ! Мана шу хатимга жавоб келсин, сен билан кейин гаплашаман, билдингми!

— Билмадим. Узоқдаги насия бугўйдан яқиндаги нақд сомон яхши. Бекорга овора бўлиб қолмагин, дейман-да, дўстим.

— Сенга нима, оғир-енгиллиги тушмай қўя қолсин! Овора бўлмайман. Ҳеч бўлмаса, юборган посилкаси учун миннатдорлигимни ўзига айтиб келаман-ку...

Нормат қаршисидаги бу йигитнинг ғоятда самимий сўзларидан унинг қалбини аён кўриб турар эди.

— Бўлмаса хатни ёнингда асраб юрмай тезроқ жўнат, ошна. Тагин ёнингда қолиб кетмасин,— деб қўйди Эминжон. Бу гап Крупеняга қаттиқ ботган бўлса ҳам, унга муносиб жавоб қайтаришни ўзига эп кўрмади, унга тўғриси айтиб қўя қолди:

— Қачон? Қаердан жўнатаман? Энди жўнатаман, деб турганимда машинага юк ортдик. Станцияда эса хат тўғрисида ўйлашга вақт топилмади.

— Менга ишонсанми?— деди Эминжон.

— Нимайди?

— Ишонсанг, хатни менга бер. Ўзим жўнатиб юбораман...

Крупеня чўнтагига қўлини юборди-да, тўхталиб қолди. Бир оз жимиб тургач, у Қорақошнинг ёнига келди, ийманиброқ деди:

— Сизга бир маслаҳатим бор эди...

— Марҳамат. Қанақа маслаҳат?

Крупеня гимнастёркасининг чўнтагидан чой қоғозга ўралган сурат олди. Шундай авайлаб ўралганки, энг уста упаковкачилар ҳам бунчалик ўролмайдилар. У фотосуратни қанча моҳирлик билан ўраган бўлса, шунча эътиқод билан қоғоздан очди-да, эъзозлаб Қорақошнинг қўлига берди, берганида ҳам ишониб, ишонмай зўрға берди. Унинг бу эътиқоди ва эътиборидан Қорақош суратдаги қиз ҳеч қаерда учрамайдиган якка-ю ягона гўзал ва ҳурилиқо қиз бўлса керак, деб ўйлади-да, уни кўришга қизиқиб қолди. Лекин суратни Қорақошдан олдин Эминжон қўлига олди ва синчиклаб қаради. «Айтарли гўзал қизлардан эмас, кўримсиз, содда ва оддий қизлардан. Кийинишлари ҳам содда», деди ўзига-ўзи.

Маълумки, қизлар суратга тушганда бисотидан энг яхши кўрган кийимини кияди ва мумкин қадар гўзал бўлиб кўринишга уринади. Бу қиз ҳам албатта шундай қилган бўлса керак. Аммо унинг на кийими ва на кўриниши атайлаб суратга тушганга ўхшамасди. Бундан ташқари, қизларнинг психологияси ҳаммага аён. Улар бировга, айниқса, узоқ жойга сурат юборганида суратларнинг энг антиқасини танлаб юборарди. Лекин бу сурат шу қизнинг энг антиқасига ҳам ўхшамас эди. Орзуга айб йўқ. У қиз шу суратини узоқдаги фронтчи йигитга не мақсад ва не орзулар билан юборган экан!

Бу бурни пучуқ ва юзи чўзиқ, калта соч ва гажакдор қизнинг шундай барваста, баҳодир йигитга нимаси ёқди экан? Агарда, Эминжоннинг назарида, Крупеняни унга ёнма-ён қўйса, йигитимиз ундан юз бал ортиқ баҳо оларди. Унга Крупенянинг ғойибдан ишқи тушибди-да... «Подшоҳнинг ишқи қурбақага тушган» экан, бу қиз қурбақа эмас, жонли одам, Крупеня ҳам подшоҳ эмас, оддий одам-ку, севса севибди-да, севги айб эмас, лекин бу ерда бирор сир бўлса керак...» деб кўнглидан ўтказди Қорақош.

Крупеня суратни Эминжоннинг қўлидан тортиб олди-да, Қорақошга кўрсатди.

— Сиздан сўрагани келдим,— деди у.— Шу қизни танийсизми? Тошкентда кўрганингиз бордир. Ўзи тошкентлик.

— Ўзингиз кўрганингиз йўқми?— сўради Қорақош.

— Суратига қаранг, қандай яхши! Белоруссияда ҳам яхши қизлар кўп, аммо бирортаси бунга ўхшамайди. Уларнинг ҳеч бирини севганим йўқ. Бу қизни бир кўришда севиб қолдим.

— Ўзини кўрганим йўқ дедингиз шекилли?

— Суратини кўрдим, холос. Нима бўлди, денг? Кузатув пунктида навбатда эдим. Ўнг қовоғим учаверди. Лип! Лип!... Кейин ўнг кафтим қичиди. Сира тўхтамай қичиди. Ҳам севинаман, ҳам қўлим катта пул кўради! Урра! деб блиндажимизга келсам, болалар: «Ўйна, Крупеня, ўйна!» деб қарсак чалишди. Хатми? «Йўқ!» Пулми? «Ундан ҳам муҳимроқ!» Олтинми? «Олтиндан афзал!» Қўлларимни баландга кўтариб, ўйинга тушишга мажбур бўлдим. Кейин қани, нима экан, десам қўлимга посилка беришди. Маълумки, юртим ҳали озод қилингани йўқ. Ҳеч кимдан ҳеч нарса кутаётганим ҳам йўқ эди. Уруғларимнинг қаердалигини ҳам билмасдим. Тўсатдан посилка...

— Посилкани шу қиз юборибдими?

— Қимданлиги номаълум эди. Посилка қисмга келибди. Битта бу эмас, анчагина. «Энг севимли жангчига тегсин», деб ёзилганини тақсимот вақтида капитан Жабборов менга ажратиб қўйибди. Очиб қарасам, ичидан шу сурат билан бир мактуб чиқди. Мактуби ўзидан гўзал. Шундай сўзларни ёзибдики, ҳар қандай музни ҳам эритиб юборади.

Унинг оғзидан таноби қочиб, кўзлари ёниб туриши-

дан маълумки, бу йигит нотаниш қизни ғойибона бўлса-да, қаттиқ севиб қолибди.

— Юборган нарсаларини айтмайсизми! Менга атаб ўз қўли билан тикибди,— деди Крупеня мамнун ва мағрур.— Шойи қийиқ, шойи рўмолча, жун қўлқоп... Рўмолча билан шойи қийиқнинг бурчақларига қизил ипак билан шеър тикиб қўйибди. Қўли гул қиз экан. Мен боп қиз экан! Мактубни «севимли баҳодир йигитга чин юракдан салом!» деб бошлабди. Андиша қилгани учун «сизни демай, сизларни чин қалбдан севамиз», дебди. Охирида эса «ғалаба билан келишингизни кўзим тўрт бўлиб кутаман!» дебди... Жуда яхши қиз экан..

Қорақош суратни кўриб жим бўлиб қолди. У иш кийимида ҳаваскор фотограф объективида суратга тушганди. У Крупеняга нима деярини билмай, бир оз хаёл суриб тургач, сўради:

— Нима деб жавоб ёздингиз?

— Уруш тугаши билан шу қизга уйланмоқчиман. «Мени кутинг. Бориб-ла тўй бошлаيمان!» деб ёзганман. Шунга нима дейсиз, а, Қорақошхон?

Уруш бошлангандан кейин Қорақошнинг дугоналари, мактабдошлари завод, фабрика ва артелларнинг қиз-жувонлари ҳам фронтга, жангчи ва командирларга шу хил илиқ хатлар ёзиб, совғалар юборардилар. Бу — фронт орқасидаги қиз-жувонларнинг Ватан паҳлавонларини жасурликка ва жасоратга чақирувчи ватанпарварлик ҳаракати эди.

Передовойга келгач, яқинда унинг ўзига ҳам худди Крупеняникига ўхшаш посылка беришганди. Посилканинг устига ўқувчининг хушхатига ўхшаш почеркда: «Дала маликаси бўлмиш пиёда аскарлар қисмидаги энг яхши снайперга берилсин!» деб ёзиб қўйилган экан. Ваня Великан йўқ эди. У ҳамон госпиталда. Батальон комиссари шу посылкани Қорақошга беришни буюрди. Ушанда Эмин севинганидан оғзи қулоғида, посылка кўтариб келиб қолди.

— Мана, сизга заказной посылка! Виноси меники, ширинликлари сизники,— деди у қувнаб.— Оғирлигидан битиб турибман: ичида энг кам икки шиша виноси бор. Биттаси ароқ бўлса ҳам ажаб эмас. Биласиз-ку, мудофаада ётганимиздан бери «Наркомский юз грамм»ни беришмай қўйган. Ўзимга эмас, комбатга элиб бераман. Қани, очинг-чи... Тўхтаб, ўзим очиб бераман.

Эминжон посилкани очди. Унинг ичидан, ҳақиқатан ҳам, қоғозга ўралган иккита шиша чиқди.

— Менга худо берди!— деб қичқирди Эминжон.— Ароғи меники, вноси сизники!— У шошиб-пишиб қоғозини йиртиб ташлади-да, афти буришди.— Иккаласи ҳам сизники экан. Бири асал, бири эритилган сариёғ.

Посилканинг ичида яна бир неча банка мураббо бор эди. Энг тагида мактуб ётибди.

— Буниси ҳам сизга!— деди-да, Эминжон ҳафсала-си пир бўлиб, кетиб қолди.

Посилканинг ҳузурини Рисолатнинг ҳамширалари кўришди. Улар асал ялаётган вақтда Қорақош мактуб ўқиди. Мактубнинг ҳар сатри кулгили эди.

«Акамисиз, укамисиз, билмайман, аммо баҳодирлигингизга аминман. Эрта оласизми, кундуз оласизми, ё кечда, аммо бу хат табаррук қўлингизга тегишига ишонман. Эрталаб олсангиз эртаги салом! Кундузи олсангиз кундузги салом! Кеч олсангиз кечки салом!— деб бошланарди хат. Унинг давомида ғойибона муҳаббат изҳор қилиниб «отпуссага келсангиз» танишамиз, бутунлай келсангиз уйимизнинг тўриси сизники — ичкуёв бўласиз! Ғалаба билан кўкрак тўла орден тақиб қайтинг. Жду ответа, как соловей лета!» деб остига кунгурали имзо чекилган эди.

Етоқдаги қизлар буни ўқигач, думалаб-думалаб кулишди.

— Сенга уйланаман, деб хат ёз, Қорақош. Уруш тугагунча асал ялаб, сариёғ еймиз...— деб ҳазиллашди Рисолат.— Уйлансанг, уйлана қол...

Крупенянинг посилкаси билан унга ёзилган хат ҳам фронт орқасидаги хотин-қизларнинг ана шундай ватан-парварлик ҳаракатининг меваларидан бири эди. Ўша аёлнинг соддагина мактуби ва кўримсизгина сурати ҳам бир жангчини шунча мамнун қилиб, қалбида ўт ёққанидан беҳад севинган Қорақош «Офарин ўша қизга», деди ичида. Шуни эслаб, Қорақош маслаҳат сўраган Крупеняга ҳам унинг ёзмоқчи бўлган мактуби ва урушдан кейинги турмуши режаларини маъқуллаб: «Яхши ўйлабсиз», деди.

— Ростданми?— Крупенянинг кўзлари чарақлаб ёнди.— Ростдан ҳам яхши қиз. Ҳеч қаерда бунақа қиз йўқ. Бўлса ҳам мен бунақасини кўрмаганман.

Эминжон билан Қорақош бир-бирларига термилиб қоллишди.

Уртадаги жимликни Қорақош бузди:

— Ҳа, помкомбат, нега сувга тушган нондай увиб қолдингиз? Нимани ўйлаяпсиз?

— Сизни!— деди Эминжон дабдурустан.— Биласизми, биз-ку, йигитлармиз. Уша Одам Ато замонидан бери жамики урушларда йигитлар жанг қилган. Юлий Цезарь даврида ҳам, Амир Темур юришларида ҳам хотин киши ўнинг гули бўлиб, эрининг ғалабадан совға-салом билан қайтишини кутган. Темур навбатдаги урушлардан келгунча хотинлари унга данғиллама оқ саройми, кўк саройми ясатиб ўтирган. Бу жанггоҳда сиз нима қилиб юрибсиз? Шуни ўйлаб ўтирибман.

— Қизиқ одамсиз, помкомбат! Гапингиз ўзингиздан ҳам қизиқ,— деди Қорақош.— Уша даврлар билан ҳозирги пайтни бир деб ўйлайсизми. Ҳозир бошқа давр, бошқача уруш. Халқ бошига бало келса, эркак-аёл, ёшқари бирлашиб даф қилади уни. Фашизм ҳам бамисоли халқ бошига келган бало! Уни даф қилишда сен эркак, сен аёл, деган гап бўлмайди. Барча барава курашини керак... Тўмарис афсонасини эшитганмисиз? Шу аёл Доро деган босқинчи подшоҳни асир қилиб олиб, бошини одам қонига ботирган. Бу билан қонхўр эдинг, тўйиб ол, демоқчи бўлган.

Эминжон Қорақошнинг бу вазмин гапи олдида ўзининг юқоридаги сўроғи бир бачканалик эканлигини ўйлаб, изза бўлиб кетди. Буни Нормат ҳам сезиб турарди. Қорақошга ер остидан кўз ташлаб олди-да:

— Баракалла, синглим, Эминжон помкомбатликни талашгунча халқимиз тарихини дурустроқ билиб олса, яхши бўлар экан,— деб қўйди.

Эминжон қизариб-бўзариб қўлини кўтарди:

— Сдаюсь! Мен шунчаки айтган-қўйган эдим-да...

— Энди ўйлаб гапирадиган бўлдингиз, ўртоқ помкомбат. Бу ҳам бир сабоқ... Энди ётиб дам олинглар,— деди боядан бери индамай китоб ўқиб ётган Нормат Жабборов буйруқ оҳангида.

Вагоннинг ҳар томонида аскарларнинг чўзиқ, қисқа, паст-баланд хурраги эшитилади. Юқоридаги сўрида ҳамшира қизлар пишиллаб ухлаб ётишибди. Улар гўё дунёнинг бутун ташвишини унутишган. Поезд жадаллаб олдинга интилади. Қорақош ётгани билан ухлаёлмади,

туйнукдан ташқарини кузатиб кетаверди. Капитан тош-чироқ рўпарасида ҳамон китобга мук тушиб ўтирибди, Вагон ичи анча ёришиб қолган, ташқарида тун пардаси кўтарилиб атроф бўзариб қолди.

— Бир оз дам олинг, ўртоқ капитан!— деди Қорақош Норматга.— Ҳадемай тонг отади... Керак бўлсангиз, уйғотиб қўяман.

— Кўп эмас, бир соатча мизғиб олсам бас...— деди Нормат шинелига ўралиб ёнбошлар экан.— Бирон станцияда тўхтасак, уйғотиб қўйинг...

— Хотиржам бўлинг. Мен энди барибир ухлолмайман. Уйқум қочиб кетди. Бемалол ётаверинг.

Нормат пишиллай бошлади. Қорақош Эминжонни хижолатвозликдан чиқариш учун унга меҳрибонлик билан қараб турди-да, ёқимли қилиб:

— Сиз ҳам ухланг, «помкомбат»,— деди.— Вагонда ўзим навбатчилик қиламан.

— Капитан ухладими?

— Ҳозир уйқуга кетди.

— Ўзингиз ухланг, капитан ухлаганда мен уйғоқ бўлишим керак,— деди Эминжон.— Бирор муҳим топшириқ келиб қолиши мумкин. Комдив билан комполка олдинги вагонда кетишяпти.

Столга бошини қўйиб ўтирган Эминжон кўзларини ишқалаб-ишқалаб қаддини кўтарди.

XVIII

Шарқда аллақачон ёришган тонг нурлари вагоннинг тирқишидан кириб келди. Тунги аёз ҳам бўшашди, гужанак бўлиб ётган аскарларнинг таналари сал яйради шекилли, оёқларини узатиб юборишди.

— Тунги совуқни қарангу, эрталабки қуёшни қаранг,— деди Эминжон Қорақошга қараб норози оҳангда.

— Нега ундай дейсиз? Қуёш чиқса ёмонми?

— Немис калхатларини ўйлаяпман. Келиб саваб қолишлари мумкин. Ҳаво очиқ вақтда лаънатиларнинг куни туғиб қолади...

— Паровоз устидаги зениткалар нимага қўйилган бўлмаса?— деб сўради Қорақош.

— Бе!— деди Эминжон.— Бир учганда юзлаб учади, лаънатилар. Учта зенит пулемётнинг қўлидан нима

келар эди. Немислар самолётга ҳам зирҳ қоплаб олганмиш.

Қорақошнинг назарида унинг кўзлари ташвишли, хаёли паришонроқ эди. У Эминжонни бу ҳолатда биринчи кўриши эди.

— Ростини айтинг, помкомбат, жиндак қўрқяпсиз, а?..— деб сўради Қорақош Эминнинг кўзига қараб.

— Қўрққанымдан айтаётганим йўқ. Манзилга бутун борайлик, деяпман. Юзма-юз ошкора жангда қурбон бўлсанг, алам қилмайди!

— Мен негадир қўрқаётганим йўқ. Кўнглим тўқ, ўзим хотиржамман. Ҳеч вақт бунчалик ўзимни дадил сезмаган эдим,— деди Қорақош Эминжонга лоқайдлик билан.

— Яхшиликка кўринсин!— деди Эминжон.— Негадир юрагим ғаш бўлиб кетяпти. Сизни билмадим-ку, лекин мен нимадандир хавотирдаман. Ё самолёт босади бизни, ё бирорта десант йўлимизни тўсади. Вагонда қамалиб жанг қилишга тўғри келмаса эди ҳали.

— Йўлимизни ҳеч нарса тўсолмайди!— деди Маллаев уйқу аралаш гудраниб.

— Ухла, Маллаев!— деб тўнғиллади Эминжон.— Биз тўссин деяётганимиз йўқ...

Маллаев ухлаб қолдими ёки «бетга чопар Эмин» билан айтишгиси келмадими, жим бўлди. Эминжон ҳам жимиб қолди. Бу жимлик Қорақошга таъсир этди. Эминжон бошидан кечирган хатарли кунлар тўғрисида ўйлади, ногоҳ елкасидан бир совуқ нарса ўрмалаб ўтгандай, бадани жимирлаб кетди. «Ҳар ҳолда Эминжон мендан кўра кўпроқ йўл юрган, жанг кўрган одам. У бирор хавфни сезиб, шундай деяпти, фронт яқинлашиб, ҳаво ҳужуми зонасига кириб қолдик шекилли», деб кўнглидан ўтказди Қорақош. Икки кишидан бошқа ҳамма ухламоқда. Негадир унинг юраги увишар, ҳар хил хаёлларга борар эди. Уни аллақандай ваҳима боса бошлади, негалигини ўзи ҳам тушунолмади. Кўнгли ғаш бўлаверди.

Эминжон қўлига автоматини олиб, вагон туйнугига борди. Атрофга қаради. Кейин туйнукни шарақлатиб очди. «Ёрдамлашворинг» деб Қорақошни ёнига чақирди. Икковлашиб вагоннинг қалин қизил дарвозасини итариб, уни ҳам катта очиб қўйишди. Вагонга кучли совуқ шабада отилиб кирди-да, сўриларнинг ости ва устидан гир айланиб чиқди.

— Эҳтиёт чораси бу,— деб тушунтирди Эминжон ланг очилган вагон дарвозасига ишора қилиб.

Қорақошнинг ташвиши зўрайди. Унинг ўзи ҳам буни сира кутмаган, шу чоққача қўрқиш нималигини сира билмаган, ҳатто тасаввур ҳам қилмаган эди. Ҳозир у нимадандир қўрқаётгандай эди.

— Капитанни уйғотайми?— деди Қорақош ташвишли овоз билан.

— Нима қиласиз?

— Ҳар ҳолда командир, «Эҳтиёт чораси» деяпсиз-ку.

— Бир оз ухлаб олсин, уч кундан бери энди мизғиди.

Қорақош ҳам беихтиёр қўлига милтигини олди, Эминжоннинг ёнига келиб турди. Қаердадир бир нима чарақлагандай бўлди, нимадир гумбурлаб эшитилди.

— Айтмовдимми!..— деди Эминжон.

— Нимани айтувдингиз?

— Қалхатлар учиб келишди. Ис билади бу лаънатилар...

Шу пайт эшелондаги зенит пулемётларнинг овози эшитилди.

Қорақош «воздух!» деб қичқириб юборишига сал қолди. Вагоннинг эшиги катта очиқ эди. Тўсатдан тривога билан уйғонган аскарлар ваҳимага тушиб, вагондан ташлаб юборишлари мумкин эди. Шунинг учун Эминжон аскарларни битта-битталаб, оёғидан тортқилаб уйғотди. Эшелондаги зенит пулемётлар зўр бериб қақиллай бошлади.

Паровоз суръатни тезлатган, олдинга учиб борарди.

Ҳамма бир лаҳзада ўрнидан туриб, қуролига ёпишди. «Без паники», деб қичқирди старший адъютант. «Тартиб билан!» деб қўшиб қўйди Жабборов ҳам.

— «Юнкерс» экан, ўртоқ капитан. Мен томонда учтаси шох ташлаяпти,— деди туйнукдан автомат ўқталиб турган Эминжон.— Ут очаверайми?

— Яқинлашса отавер,— деди Нормат Жабборов унга.— Афтидан, эшелон бу ерда тўхтамайди. Паровознинг тобора тезлаб боришидан ўзимизни вагонда туриб ҳимоя қиламиз, шекилли...

Нормат Жабборов катта қизил вагоннинг ҳамма туйнукларини очтириб, ҳар бирига бир-иккитадан автоматчи қўйди-да, шўнғиётган самолётларга қараб ўқ узишни буюрди. Вагоннинг иккинчи томонидаги дарвозасини ҳам катта очиб қўйишди.

Унг томонда икки «Юнкерс» зумрад осмонда қанотларини қуёш нурида ярқиратиб, паровоз атрофида пашадайд айланарди. Зенит пулемётларнинг бронтешар ўқлари улар томон тинимсиз учар, автомату милтиқ ўқлари ҳам «Юнкерс»лар томон интиларди. Бутун эшелон бир звено «Юнкерс» билан йўл-йўлакай жанг қилиб борарди. «Юнкерс»лар эшелоннинг шу қадар қаршилик кўрсатишини ўйламаган эдилар чамаси, бомбаларини тўғри келган жойга ташлай бошладилар. Гоҳ ўнг томонда, гоҳ чапда, кўпинча, эшелоннинг орқасида бомба портларди.

— Ёняпти!— деб қичқирди туйнукдан самолётга қараб ўқ сочаётган Эминжон.

— «Юнкерс»ми? Ким ёндирди?

— Вагон ёняпти... Вагон... ўртоқ комбат,— деди у...

Қорақош: «Бизнинг вагонни ёндиришибди-да», деб энтикиб атрофга қаради. Лекин у пулемёт ўқларидан илма-тешик бўлиб кетган тахталардан бошқа ҳеч нарсани кўрмади.

— Учинчи ротамизнинг биринчи взводи ёняпти, ўртоқ комбат.

Нормат Жабборов Эминнинг ёнига кўтарилди, ёнгининг мис ранг тили лентадай эгилаётганини кўриб, вагондаги «огнетушитель»ни ўрнидан шартта кўчириб олди-да, қаршисидаги турган Крупеняга узатди.

— Тезда олиб бор! Одамларни қутқариб қолиш керак!

— Аскарлар қўшни вагонларнинг томларига қочиб чиқишяпти,— деди яна ўз жойини эгаллаб олган Эминжон.

Капитан Жабборов Эминни нари суриб қўйди-да, форточкадан боши билан чиқа бошлади.

— Қаёққа, ўртоқ комбат?

— Оёғимдан ушла...

Эшелоннинг тезлигидан пайдо бўлган сунъий шамол ёнаётган вагоннинг алангасини қўшни вагонларга ташламоқда эди. Крупенянинг оёқ-қўлларидан кўтаришиб, вагон томига чиқариб қўйишди, унга огнетушителни узатишди.

Шу вақт капитан ҳам вагон устига чиқиб олган эди. Крупеня ёнгинга етиб боргунча, бошқа вагонлардан ҳам ёрдам келиб қолди. Капитан ўт ўчиришни қўшни вагонлардан бошлади. Чунки, ўт ўчириш ишлари бошлангунча ёнгинга учраган вагоннинг ёғоч қисми ёниб битганди.

— Урра, товарищи! Яшша братци!— деб чапак чалиб юборди Эминжон.

! — Келдикми? Нима гап, Эминжон?— деб сўради Қорақош унинг севиниб кетганига тушунолмай.

— Шунқорларимиз етиб келишди,— деди Эминжон.

— Яша, шунқорлар!

Эшелонда бораётган дивизия қўмондонлиги рация орқали авиаторлардан ёрдам сўраган эди. Ердам ўз вақтида етиб келди-да, немис самолётларини қувлаб юборди. Ҳаво жанги орқада қолди. Паровоз ҳеч нарса кўрмагандек вагонларни етаклаганча ҳансираб, пишиллаб йўлида давом этди

— Капитан кўринадими?— деди старший адъютант.

Капитан тепамизда келяпти, ўртоқ старший лейтенант,— деб жавоб берди Эминжон ва қўшимча қилди.— Комбат поезд тўхташини пойлаб турибди шекилли...

Паровоз пишқирганча вагонларини судраб, аллақандай бир манзилга бориб, секинлади. Вагонлар бирига тиралиб тарақлаб кетди, филдираклар «пис-пис» лаб тақа-тақ тўхтади.

ХІХ

— Қаерда тўхтадик? Сталинград шу ерми?

— Сталинград қаёқда-ю, сен қаёқда. Ярим кечада. Елецдан елдай учиб ўтдик. Кейин ўнгга бурилдик. Тахминан Воронеж областидамиз.

— Бирор йиртиққа ямоқ бўлиш учун келаётган эканмиз-да.

— Қуп-қуруқ далада тўхтабмиз. Нонушта тарқатилса керак.

— Балки паровоз бузилгандир...

— Разъезд-ку бу. Қоровулхонасини қара...

! — Братци, Воронежга келиб қолибмиз...

Шу пайт вагон томидан аскарлар таппа-таппа туша бошлашди. Бирининг кийими куйган, бирининг сочи, қоши... Ҳамширалар уларга ўзларини ташлаган эдилар, Нормат Жабборов томдан тушди-да:

— Медицина!— деб қичқирди.— Ярадорлар у ёқда! Бегом!

Рисолатнинг кетидан бутун санчасть эшелоннинг охирига чопиб кетди. «Юнкерс»лар охириги вагонларда анчамунча одамни ярадор қилиб кетган эди.

Эшелон навбатчиси:

— Ҳеч ким пастга тушмасин!— Стоять на места! Қисмларнинг командирлари талафотлар ҳақида эшелон штабига маълумот юборсинлар. Муддат беш минут,— деб қичқирди.

Капитаннинг старший адъютанти ёш ва чаққон офицер эди. У роталардан маълумот кутиб ўтирмай, вагонларга бориб, ўзи маълумот йиғиб келди-да, комбатига доклад қилди:

— Ўртоқ капитан! Батальонда ярадорлар сони йигирмага етибди.

— Қуйганларни ҳисобладингми?

— Ҳисобладим, ўртоқ капитан,— деди у, кейин қўшиб қўйди.— Икки милтиқ, бир автомат ўтда қолиб кетган. Жабборовнинг афти тиришди. «Жангга кирмай туриб, шунча ярадор... Йигирма киши вақтинча сафдан чиқди. Комполка эртага, олға, азаматлар, деб буюрса, атакага йигирма фаол найза кам боради», деб кўнглидан ўтказди.

У ўйланиб қолди. Аммо унинг нималар ҳақида ўйлаётганини фақат тахмин қилиш мумкин эди. Қорақошнинг тахминича, у келажак жанглари ўйларди. «Кутилаётган жанглар қаерда, қандай бошланиб, қандай давом этади? Қаерда бошланади-ю, қайси жойда тугайди? Умуман, бу қирғин нима билан тамомланади?»

Ҳақиқатан ҳам, Нормат Жабборов бўлажак жанглари ўйларди.

— Ўртоқ капитан! Рухсат этинг!..

Капитан старший адъютантнинг қўлидаги рапортни олиб ўқиб кўрди, унга шошилиш имзо чекди-да, рапортни планшетига солиб қўйди.

— Штабга ўзим элтиб бераман. Ҳеч ким, ҳеч ерга жилмасин!— деди-да, эшелоннинг боши томон йўл олди. Бир фурсатдан кейин қайтиб келиб, Эминжонга буюрди:

— Комроталарни чақириб кел, Илюша!

Эминжон вагонма-вагон юриб, роталарнинг командирларини бир зумда бошлаб келди.

Командирлар йиғилиб бўлгач, комбат планшетидан оператив картасини олиб, бир букламини ёзди-да, улардан карталарнинг тегишли жойини очишни талаб қилди.

— Ўн минглик харита... квадрат ўн бешу йигирма... топдиларингизми?.. Белги 0,48... топдиларингизми?

— Есть.

— Буюраман: роталарни тезликда ана шу квадратга

олиб бориб, нонушта беринглар. Етиб боришга йигирма минут. Нонушта йигирма минут. Қирқ минутдан кейин батальон составида маршга шай бўлиш керак! Тушунарлими?

— Тушунарли!

— Саволлар борми?.. Саволлар йўқ бўлса, ҳаммангизга рухсат!

Муддат қисқа эди. Командирлар ўз роталари томон чолиб кетишди. Улар кетгач, Нормат Жабборов старший адъютантга буюрди:

— Старший! Қирувчилар группаси кучи билан «газик»ни вагондан тушириб, штабингни «0,48» дан беш юз метр жанубдаги жарликка кўчириб бор. Мен роталар колоннасининг бошида бўламан.

— Есть!

— Помкомбат!

— Эшитаман, ўртоқ комбат!

— Олдимга туш.

— Есть!

Тўс-тўполон бўлиб, вагонларнинг қаршисида взводлар сафланмоқда эди.

Старший адъютант Қорақошга штабга қарашли одамларни саф қилишни буюрди. Вагонда ҳаммаси бўлиб ўн бир киши қолган эди. Сўриларда ётган жангчилар аллақачон ўз роталарига кўшилиб, сафларда турардилар. Ҳамширалар эса, ППМчиларга кўшилиб олиб, ҳаво ҳужуми жароҳатларини даволамоқда эдилар. Старший адъютантнинг буйруғи билан бир аскарни вагон кўриқлашга қолдириб, Қорақош ўн кишилик группани эшелоннинг охирига олиб кетди. Роталар сафланиб бўлган, помкомвзводлар шахсий состав рўйхатини қўлларига олиб, ҳар бир аскарнинг номини баланд овоз билан чақирардилар.

Қорақош группаси роталар олдидан ўтди. Платформаларда қаторлашган поход кухняларининг туйнуклари тутамоқда. Уларда аскарларнинг нонуштаси пишяпти. Бугун ҳафтанинг тўртинчи куни. Демак, «вегетариян куни». Гўштсиз овқат. Аммо нуқул сариёғда пишяпти.

Унча узоқ бўлмаган жойда кононада эшитилади. Уша томонда самолётлар қовоғаридай гўнғиллаб, яна жим бўлиб қолади. Бундан жанггоҳ унча узоқ эмаслиги билиниб туради.

Штаб машинаси билан поход кухнялари платформалардан олдинма-кетин пастга туширилди. Шундан

кейин Жабборовнинг роталари тайин қилинган жойга йўл олишди. Полкнинг бошқа батальонлари ҳам олдин-ма-кейин разъезддан қорайиб кўринаётган қишлоқ томонга юришди.

Тайин қилинган жойга роталардан олдин поход кухнялари етиб келди. Қўш ғилдиракли бақалоқ қора қозонлар гоҳ кўкиш, гоҳ оқиш буғ чиқариб, хўрандаларини кутарди. Етиб келган роталарнинг жангчилари котелокларини тарақлатиб, поход кухнялари томон йўл ола бошлаган, «нон тақсимловчилар» буханкаларни бурдалаб: «Қимга? Қимга?» деяётган чоқда «Отставить!» деган команда эшитилди. Шундан кейин жангчиларнинг чуғур-чуғури бошланди:

— Аблаҳ «миссер» нонуштамизни ҳам кўп кўрди...

— Миссер эмас, танклар, шовқинни эшитмаяпсанми.

Жанг яқинлашиб келяпти...

Бир оздан кейин батальон навбатчиси билагига қизил боғлаган, бўйнига противогаз осган, узун бўйли лейтенант ўртага тушди-да, уч марта:

— Тревога!.. Тревога! Тревога!— деб қичқирди.

Роталарнинг жангчилари взводма-взвод ҳар жой-ҳар жойга бирини бирига суяб «козёл» қилиб қўйган винтовка ва карабинларини дарҳол қўлларига олдилар-да, жанговар ҳолатда сафга турдилар.

Нормат Жабборов роталарнинг командирларига йўл-йўлакай топшириқ берди. Унинг батальони эшелон тўхтаган разъезднинг ғарби-жанубий томонида шошилинич равишда ерга қаттиқ ўрнашиб олиб, разъездни душмандан мудофаа қилиш ҳақида Норхоновдан буйруқ олди. Шу сабабли Норматнинг батальони ҳозир келган томонига қайта бошлади.

Разъезддан сал берида, ёлғиз мирзатерак олдида уч киши гаплашиб турарди. Уларнинг бири комиссар Черников, иккинчиси комдивнинг адъютанти, учинчиси эса полковник Норхонов эди. Норхонов бинтланган чап қўлини бўйнига осиб олган эди. У соғ қўли билан дурбин ушлаб, бир нуқтага — разъезднинг ғарби-жанубий томонида кўкка кўтарилаётган қора тутунга ўйчан ва ташвишли қараб турарди. Комиссар Черниковнинг юзи қатъий, кўзи ўйчан эди. У қўлларини орқага қилиб, нималарнидир ўйларди. Комдивнинг адъютанти эса, ўз бошлиқларидан қандайдир муҳим ва шошилинич топшириқ кутаётгандай, гоҳ полковник Норхоновга, гоҳ ко-

миссар Черницовга кўз қирини ташлаб, шайланиб турарди.

Нормат Жабборов дивизия қўмондонлиги турган жойга яқинлашгач, гимнастёркасини тузатиб, пилоткасини чаккасига бостириб олди-да, батальонга қараб команда берди:

— Ба-галь-он... Смирно!.. Равнение на лево!

Шундан кейин Норхонов томон шахт билан борди. У батальоннинг қаерга, нима учун бораётгани ҳақида рапорт бермоқчи эди. Норхонов дурбиндан кўзини узмай, ярадор қўлининг бинтли тирсаги билан «боравер» деган ишора қилди.

Роталар юзларини тўғрида ўнглаб, поход тартибида олға юришни давом эттирдилар. Лекин роталарнинг бояги келишдаги тезоблиги йўқолди. Полковник Норхоновнинг назарида Жабборов дивизия йўлида тўсатдан пайдо бўлган фавқулодда оғир вазиятни менсимаётгандай, гўё у ўз батальонини жадал келаётган душманга юзма-юз тўқнашув жангига эмас, балки тинч вақтдаги машғулот полигонига ўқув машқ қилгани олиб кетаётгандай бўлиб туюлди.

— Капитан!— деб қичқирди Норхонов унинг кетидан. Жабборов чир айланиб орқасига қайрилди-да, комдивнинг олдига ўқдай учиб келди.

— Ўртоқ полковник!..

Норхонов унинг рапортини эшитгиси келмади.

— Қаёққа кетяпсан, капитан?— деди уни сенлаб.

— Буйруғингизга биноан разъездни мудофаа қилгани кетяпман, ўртоқ полковник!

— Одамларингни ҳаммомга олиб кетаётганинг йўқми?

— Мутлақо, ўртоқ полковник!

— Роталаринг ухлаб кетишяпти-ку!..

— Тушундим, ўртоқ полковник! Бу хатони дарров тузатаман!

— Боравер!

— Есть!

Жабборов чаққон бурилиб, анча узоқлаб қолган батальонга етиб олиб, команда берди:

— Батальон, бе-го-ом!..

Жабборовнинг командасини бирин-кетин комротлар, уларнинг кетидан эса, комвзводлар такрорладилар. Оёқ ташлаш ритми бузилиб, тапира-тупур кучайди-да, чанг

қуюқлашди ва бир оздан кейин батальон чанг-тўзон пардасида Норхоновнинг кўзидан тўсилиб қолди. Полковник Норхонов капитан Жабборов батальонининг қаерга борганини тобора қуюқлашаётган чанг қўрғондангина ва тахминлаб билиб турарди.

XX

Комдив Норхонов календарнинг еттинчи июль ва-рағини йиртди: ammo белгиланган маррасига ета олмагани учун фавқулодда оғир аҳволга тушиб, боши қотди. У Қрим ва Харьков операцияларидан кейин немис-фашист қўмондонлиги жанубдаги ёзги ва энг катта ҳужуми найзасини Воронежга қаратганини, бунга «Ҳаво ранг» деб ном берганлигини, «Ҳаво ранг» операцияси бўйича Воронеж ҳимоячиларини емириб ташлаб, Доннинг чап соҳилида плацдарм ҳосил қилмоқчи, сўнгра Сталинград ва Кавказга йўл очмоқчи эканлигини яхши билар эди. Курскнинг шарқи-шимолий районидан кел-ётган немис-фашист қўшинлари Воронежга интилса, Волчанск томондан ҳужумга ўтган дивизиялари Остро-гожск сари ёпирилмоқда эди.

Разведканинг маълумотларига қараганда, Курск атрофидан иккинчи немис армияси, Германиядан келган тўққизта янги дивизия ва Венгриянинг тўққиз дивизияли иккинчи армияси жанговар ҳаракат бошлаб, олға силжимоқда эди.

Норхонов эшелонда келаётганида Воронежнинг шарқи-шимолий бўсағасида тўхтаб, шошилишч мудофаада туриш ва 6 июлда ҳужумга ўтиб, шиддат билан олға силжиётган немис қўшинларининг йўлини тўсиш ҳақида бўйруқ олди.

Вазият оғир эди. Воронежнинг ғарбида Донни кечиб ўтган «Вейхс» армиялар группаси жадаллик билан олға силжимоқда ва ҳадемай Норхонов дивизияси тўпланаётган разъезд районига чиқиши кутиларди. Дивизиянинг ярми ҳали йўлда. Кейинги эшелонларни неча мартадан ҳаво ҳужумига учраганлари учун уларнинг олға юриши ниҳоятда қийинлашган эди. Норхонов билан Черницов гоҳ темир йўлга термилиб ўз эшелонларини кутар, гоҳ разъезд томондан кўришиб турган тутун билан тўзонга ташвишланиб тикилишарди. Эшелонлардан ҳамон дарак йўқ, душман эса ёпирилиб келмоқда

эди. Лекин унинг суръати сусайиб қолди. Чунки олдида жанглр билан чекинаётган қисмлар, танклар ва кучли артиллерия қаршилигини синдиришнинг ўзи бўлмас эди.

Норхоновга бир кун ҳам сув билан ҳаводек керак!

Эртасига орқада қолган эшелонлар ҳам етиб келдида, мудофаа марраларини эгаллади. Уларнинг орқасида эса, артдивизионлар тўпларга уя қура бошлади. Зенитчилар разъезд қоровулхонасининг атрофида ҳаво замбаракларининг сумбасини осмонга қаратиб қўйишди.

Кечагина эрта тонгда Доннинг чап соҳилига ўтган немис қўшинлари соҳил бўйлаб қанот ёзмақда эди. «Унинг бир қанотини синдириш бизнинг бурчимиз!» дер эди Норхонов ўз дивизиясининг бу ердаги жанговар вазифаси ҳақида ўйлаб.

Норхонов бу ҳақда дивизия бўйича бериладиган буйруқни начштабга диктовка қилаётган вақтда, унинг ёлғиз бақатерак остида қурилган команда пункти олдида икки «виллис» билан бронетранспортёр келиб тўхтади. Ўртадаги виллисдан дала кийими формасидаги генерал-полковник чиқди-да, тўппа-тўғри Норхоновнинг блиндажига кириб борди.

Норхонов сакраб ўрнидан турди, аммо салом бериб улгурмай, генерал-полковникнинг ўзи унга қўл узатди.

— Василевский, — деб таништирди ўзини ҳалиги генерал Норхоновнинг соғ қўлини сиқаркан.

— Полковник Норхоновман, ўртоқ Генштаб бошлиғи!..

Василевский уни елкасидан аста босиб, ўз ёнига ўтказиб олди.

— Рапорт қабул қилишга вақт йўқ, ўртоқ полковник. Немис-фашист қўшинлари Воронежга шошиляпти. Сизнинг дивизиянгиз бугундан эътиборан Воронеж fronti ихтиёрига ўтади. Эртагаёқ генерал Голиковдан тегишли буйруқ оласиз. Шахсий состав қай аҳволда?

— Рўйхат бўйича саксон процент шахсий составга эгамиз, ўртоқ Генштаб бошлиғи.

— Дивизиянгиз бақувват экан. Полкларни қандай жойладингиз?

Норхонов столдаги оператив хаританинг тегишли жойини топиб, йўғон қизил қалами билан кўрсатди. Василевский дивизиянинг мудофаа линиясига кўз ташлаб олди-да:

— Ўт очиш қуроли камроқ экан, — деди ва қўшиб

қўйди,— Голиков сизга тўплар билан танклардан ёрдам қилади. Муваффақият тилайман, полковник!

Василевскийнинг «виллис»и бронетранспортёр қўриқчилигида Воронеж томон жўнаш олдида Норхоновдан сўради:

— Қўлингиз қалай, госпиталбопми ёки ҳозирча яраб турадимиз?

— Бемалол ярайди, ўртоқ генерал!

— Омад тилайман!

Норхонов Генштаб бошлиғини кузатгач, қўлининг оғриғини ҳам эсдан чиқариб, полкларнинг позицияларини ўз кўзи билан кўриб келиш учун адъютант ҳамроҳлигида йўлга тушди. Нимагадир у бу ишни Нормат Жабборовнинг батальони жойлашган позициядан бошлади. Вунинг сабабини полковникнинг ўзи биларди, аммо адъютанти бундан беҳабар бўлганидан «Жабборовни комдив ёмон кўриб қолди шекилли», деб хавотирланди.

Норматнинг жангчилари бўлинма, взвод окопларини қўралаб бўлиб, кичик таянч пунктларини бир-бири билан боғламоқ учун улама йўллар қазимоқда эдилар. Жангчиларнинг гимнастёркаларидан оппоқ шўр чиқиб кетган, ҳамма ер қазимоқда, капитаннинг ўзи ҳам қўлида белкураги билан окопларнинг чала жойини тузатиб, жангчиларни «ҳа, бўл!» қилиб турарди.

— Ўртоқ капитан, комдив!— деди унга ёнида окоп қазийётган Эминжон.

Нормат белкуракни брустверга ташлади-да, устбошининг чангини қоқиб, комполк Юрьев билан келаётган комдивга пешвоз чиқди.

— Ўртоқ полковник! Батальон таянч пунктлари яратиш билан машғул. Доклад қилувчи — биринчи батальон командири капитан Жабборов!

Боя эрталаб Жабборовнинг оғзини очиришга ҳам қўймай, уни қаттиқ ғазаблаган Норхонов, ҳозир рапортини тўла тинглади. Унинг юзи билан кўзида ва ҳаракатида бояги қаҳр-ғазабнинг гарди ҳам сезилмасди. Аксинча, комдив унинг ишидан мамнун бўлиб, меҳрибонлик билан боқди. Ҳатто соғ қўли билан уни қўлтиқлаб олди. Улар окоплар билан батальон таянч пунктини айланиб келиб, йўлакда тўхташди.

— Мана бу ишингга қойилман!— деди Норхонов.— Бу ерда бемалол жанг қилса бўлади. Ҳа, айтганча, батальонга қачон тушлик берасан, капитан?

— Тушликка нонуштадан кейин уринамиз, ўртоқ полковник!

— Ҳали жангчиларни нонуштасиз ишлатяпман дегин?

— Худди шундай, ўртоқ полковник!

— Мана бу ишинг менга ёқмайди, капитан. Мутлақо ёқмайди! Дарҳол бер нонуштани. Овқатланиб олишин... Лекин тезроқ!

— Хўп бўлади, ўртоқ полковник!

Нормат Жабборов одамларига нонушта қилиб олишларига рухсат берди. Роталарнинг вакиллари хозвзводларга бирин-кетин чопиб кетишди, аммо ҳеч ким ишни бас қилгани йўқ. Норхонов батальондаги бу мустаҳкам ички интизомни кўриб, хурсанд бўлди.

Бир оз юришгач, улар Норматнинг «қирувчилар»ига дуч келишди. Норхонов қулочкаш қилиб белкуракда тупроқ отаётган Қорақошни кўрди-да, тўхтади.

Қорақош Крупеня ва Маллаев билан баравар тупроқ итқитарди. Норхонов уни бир лаҳза кузатиб турди-да:

— Яхши қазувчи экан бу Содиқованг. Деҳқон қизга ўхшайди-а?— деб қўйди комбатга қараб.

— Шаҳарлик қиз. Лекин жуда тиришқоқ жангчи.

Норхонов уларнинг олдига борди.

— Ҳорманглар!

Қорақош уст-бошини қоқиб, камарини тўғрилади-да, турган жойида:

— Ўртоқ полковник! «Қирувчилар группаси» мерганлик позицияси ясапти. Группа командири Содиқова!— деб рапорт берди.

— Жуда соз!— деди Норхонов.— Қани, менга тактика, стратегиянгни қисқача қилиб ўз сўзинг билан айтиб бергин-чи, ўртоқ командир.

Қорақош бир лаҳза довриаб қолди, атрофига қаради. Нормат Жабборовга кўзи тушиб, дадилланиб кетди.

— Рўпара келган немисни қираверамиз! Тактикамиз ҳам, стратегиямиз ҳам шу, ўртоқ полковник!— деди таваккал қилиб.

— Агар душман пиёдаси танкларнинг панасида келаётган бўлса-чи?

— Танкни ўтказиб юбориб, пиёдасини қирамиз!

— Танкни ўтказмай туриб пиёдасини қиришнинг иложи йўқми?

Қорақош бир оз ўйланиб олгач, даргумонроқ, жавоб қилди.

— Ҳаракат қилиб кўрамиз, ўртоқ полковник!

— Сенинг ўринида Ваня Великан бўлса, бутунлай ўзгача иш тутарди. У энди бошқа фронтда қолиб кетди. Унинг ишини ҳам сен қилишинг керак.

— Шундай, ўртоқ полковник!— деди Қорақош киприкларини пирпиратиб.

— Унинг тактика ва стратегияси сиртдан мураккаб ишга ўхшаб кўринса-да, аслида ўз ҳунарини яхши билган мерганларга унча қийин эмас. Аммо ҳар қандай вазиятда ўзини тута биладиган одамгина қила олади бу ишни. Сен ботир қизсан, биламан.

— Мерганларимиз орасида қўрқоғи йўқ, ўртоқ полковник!

— Қизиққон, шошқалоқларинг борми?

— Баъзан ўзим ҳам қизиққонлик қилиб, шошилиб қоламан, ўртоқ полковник!

— Бу катта камчилик, ўртоқ командир. Командир, айниқса, мерган совуққон бўлиши керак. Энди Ваня Великанча тактикани эшитиб қўй. Яхши мерган чумчуқнинг кўзига уради. Шундайми? Шундай! Танкчининг йўлга қараб турадиган туйнугини қорага олиш мумкин эмасми? Мумкин! Пиёда танкни паналаб келаётган бўлса танкчининг кўзини кўр қилиш керак уриб. Тушундингми?

— Тушундим, ўртоқ полковник!

— Мана бу бошқа гап. Муваффақият тилайман, ўртоқ командир! Тўхта, тўхта. Командирлик унвонинг нима сенинг?

— Қирувчи Содиқова!

— Бугундан эътиборон сен ҳам қирувчи, ҳам сержант Содиқовасан. Тушундингми?

— Худди шундай, ўртоқ полковник!

Полковник ва уни кузатувчилар нари кетишгач, Қорақошнинг олдига Эминжон келди-да, уни табриклади. Шундан кейин, чўнтагини ковлади-да, тўртта учбурчак—сержантлик унвони белгиларини олиб, Қорақошнинг петлицасига тақиб қўйди.

— Яхши ният билан ўзимга сақлаб юрувдим, сизга насиб қилди. Суворов ота, чўнтагида маршал белгисини сақлаб юрмаган солдат — солдат эмас, деган. Хўҳ-хў, учбурчаклар жуда ярашди. Назаримда, жуда ҳам очилиб кетдингиз...

Қорақош миннатдорчилик билдириб, жилмайди.

Норхонов биринчи батальоннинг чегарасига борга-

нида Нормат билан хайрлашар экан, бир оз тўхтаб қолди, чап қошини баландга кўтариб, ўнгини хиёл пастлатиб турди-да:

— Сержант қизингни эҳтиёт қил,— деди.— Мен уни дастлаб кўрганимда йигит хаёл қилган эдим. Узи ҳам боевой қиз экан. Ундан яхши командир чиқиши мумкин.

— Унинг довураклиги менга ҳам ёқади,— деди подполковник Юрьев.— Эпчиллигини айтмайсизми?

— Ҳар ҳолда эҳтиёт қил, комбат!

— Хўп бўлади, ўртоқ полковник!

— Бу қиз ҳақида генерал Винтовкин ҳам ажойиб гаплар айтиб эди, айтганича бор экан. Агар бу қиз шу жанглардан бутун чиқса, менга хабар қилиб қўй. Яхши бир фикр келди бошимга.

— Есть!

Яраси оғридими ёки қўлининг оғирлиги босиб, чил-вир бўлиб қолган бинт бўйинини қийдими, полковник ўнг қўли билан ярадор тирсагини хиёл кўтариб қўйди-да, Жабборовга юзланди.

— Менга қара, капитан!

— Қулоғим сизда, ўртоқ полковник!

— Сержант қизнинг олдига келганимизда, унинг бўйнига кесак отган ким эди, пайқадингми? Аскарларнинг ёш, шўх, офицерларнинг ҳам юлдузни нарвонсиз урадиган йигитлар... У қизнинг оталиғини шахсан ўзингга юклайман!

— Хўп бўлади, ўртоқ полковник!— деди капитан Жабборов полковник Норхонов билан хайрлашаркан.

XXI

Қорақош Норхоновни ҳозиргиси билан учинчи марта кўриши. Биринчи марта шлагбаум олдида кўрганида ҳам унинг қовоғидан қор ёғиб тургандай эди. Иккинчи мартасида ҳам Жабборовга ўшқириб, уни бутун батальон олдида ёш боладай югуртирди. Ҳозир эса, ҳамма қатори камтарин, талабчан, ҳатто меҳрибон одам бўлиб кўринди. «Ҳаммадан ҳам унинг капитан билан ярашиб қолгани яхши бўлди», деб ўйлади Қорақош.

У Норхоновнинг маслаҳатларини ўйлаганида, анчагина бош қотиришга мажбур бўлди. Эмин ташлаб кетган бир котелок «вегетарианский» пиёва совиб қолди: шериклари овқатини аллақачон еб бўлишган, лекин

Қорақош ҳамон котелокка тикилиб, ўйланиб ўтирар эди.

— Қорақош, пиёвадан айрон ясамоқчимсиз?— деди Эмин унинг картошкалари эзилиб атала бўлган пиёвасини қошиқ билан шопираётганини кўриб.— Тезроқ ичиб олинг: ҳадемай жанг бошланиб кетса, оч қоласиз...

Қорақош котелокни икки қўллаб кўтариб, унинг қирғоғидан деҳқончасига шимириб ичиб олди, бўшаган котелокни Эминжонга узатаркан, ичига қошиқни ҳам ташлади.

— Обедни ужинга қўшиб, кечаси олиб келаман,— деди Эминжон котелокни камарига боғлаб оларкан. Кейин у бир оз Қорақошга ўйчан қараб турди-да, меҳрибонлик билан насиҳат қилди:— Ўзингизга эҳтиёт бўлинг, Қорақош! Душман ўқи мен ҳазиллашиб отадиган кесак эмас, ўз номи билан ўқ!

— Есть! Ўртоқ помкомбат, эҳтиёт бўламан!

— Бу ваъданинг ижросини текшириш учун келиб кетиб тураман. Бу ҳақда комбатдан буйруқ бор...

У белидаги бўш котелокни шарақлатиб батальоннинг КПсига жўнади. Қорақош яна ўз хаёли билан банд бўлди. У қандай қилиб танкистнинг кўзини ўйиб, унинг панони ҳида келаётган инфонтерияни қириш йўллариини ўйларди: «Эҳ, Заня Великан бўлганида ўз методини ўргатиб қўярди... Энди бу ишни усиз ўзимиз қилишимиз керак!»

Кечга яқин жанг сурони разъездга яқинлашиб, Норхонов дивизиясининг янги окоплари томон кела бошлади. Ҳужум қилаётган немислар ҳолдан тойдими ёки «графиги» бажарилдими, қоронғи тушгач, ҳужумни бас қилди, аммо тўплари, танклари тинчигани йўқ. Ҳар икки томондан ярим кечагача позицион отишма давом этди.

Ярим кечага борганда Норхоновнинг КПсидан чопар келди-да, кундузи немислар билан жанг қилган қисмларнинг янги маррага чекинаётгани ва уларнинг Жабборов батальони позициясининг бир четидан ўтажани хабар қилди. Шу чопар Норматга яна бир хушхабар айтиб, уни хурсанд қилиб кетди. Генерал Голиковнинг буйруғи билан дивизияга ёрдамга келган миномётчилар Жабборов батальонининг орқасида жойлашмоқда эди. Бу — Жабборовнинг батальони зарур пайтда миномёт ёрдами ола билади, деган гап эди. «Афсуски, танкка қарши мудофаа етарли эмас», деб ўйлади Нормат. Шунинг учун у Қорақошнинг қирувчиларини ҳам, ком-

див айтгандай, пиёдалар билан бирга танкка қарши ташлаш, танкчиларни битталаб қириш ҳақида буйруқ берди.

Қорақош танклар келиши эҳтимол тутилган жойларни тахминан белгилаб олди. Кейин ўз группасини тўплаб, бўлажак ҳаракат секторини кўрсатиб, кичкина рекогнасировка ўтказди.

Шу вақт унинг ўт очиш секторидида бир гуруҳ одам кўринди. Кетидан яна калта-калта колонналар, тўп-тўп аскарлар келарди. Чекинаётган қисмларнинг бир гуруҳи эди булар. Уларнинг юз-кўзларини чанг, қурум босган, қарашларида қатъият, шафқатсизлик ифодаси акс этарди. Улар Норхоновнинг чопари айтган жойдан орқага ўтиб кетишди.

Энг орқада оқсоқланиб базўр келаётган аскардан Қорақош сўради:

— Ҳалок бўлганлар кўпми?

— Бир батальондан қолганимиз шу...

— Танклари кўпми?

— Санаганим йўқ, аммо қаттиқ турмасанг, окопингни эзиб ташлаши мумкин...

Чекинаётган қисмларнинг охириги одами ҳам ўтиб бўлгач, Қорақошнинг окопига Эминжон келди-да, шинелига бурканиб, брустверга тирсаги билан суяниб, кафтга иягини тираб ўтирган Қорақошнинг олдига борди. У ҳам худди Қорақошнинг қилганини такрорлаб — бруствер тупроғига тирсагини ботириб, панжалари билан иягини чангаллаб «сержант»нинг қоронғида янада қорайган кўзларига тикилди.

Қорақош унга қаради:

— Нега келдингиз?

— Постларни текшириб юрибман...

— Текшириш объектингиз битта холосми?

— Битта! Биласизми, негадир мен ҳамиша сизни ўйлайман.

— Ажаб?

— Негаки, кеча комдив нозиккина бўйнингизга оғир катта масъулият юклаб кетди.

— Мен ҳам ана шу масъулият тўғрисида ўйлаяпман. Бунақа жангга биринчи марта иштирок қилишим. Қанақа бўлади бу жанг, ақлимга сизмаяпти.

— Қўрқяпсизми?

— Қўрқяпман, деб бўйнимга ололмайман, аммо вавифамни қанчалик удалай оларканман, умуман, уда-

лай олармиканман, деган хавфдаман. Ҳар ҳолда жиндай шошқалоқлигим бор. Комдив тўғри айтади. Шошилган овчи овга ярамайди. Шошиб қолиб, мўлжалга уролмай, танкларни ўтказиб юборишдан қўрқаман. Таянч нуқта-ларни, ундаги одамлар билан бирга молалаб ташлаши ҳеч гап эмас.

— Бўшашманг, немис танкига кўз тикиб турган сиздан бошқалар ҳам бор. Тўпчилар «ўттиз олти миллиметрлик»ларини шайлаб қўйишибди. ПТРчилар «секрет»ларда бронтешарларни шайлаб ўтирибдилар. Қолаверса, комбат ҳамма жангчига «каллақанд» билан ярим-талиқ»ларни тутқазиб қўйди. Танкни ўтказиб юборадиган даврлар ўтиб кетган. Дадил бўлинг, Қорақош!

— Раҳмат сизга, помкомбат! Менга анча далда бердингиз.

Эминжон кетгач, Қорақош окопининг чала ишларини бажарди-да, мерганлар ясаб берган «хона»сига кириб, қуруқ хашакка ёнбошлади. У эртаги даҳшатли жангнинг қандай бошланиб, қай тарзда давом этиши, қачон ва нима билан тугаши ҳақида ўйларди. Бир жиҳатдан унинг туни билан ухламай чиқиши ўз болалигини эслатарди. Болалик чоғида у катта ва кичик ҳайитларни, 1 Май ва 7 Ноябрь байрамларини кутиб, тонг оттирарди, хинасини қолган-қолмаганини, янги кўйлагининг ярашган-ярашмаганини ўйлаб чиқарди.

«Болалик қандай яхши давр! На ғам, на ғусса. Афсуски, ўша беғубор мусаффо болалигинг қайтмайди. Тонги тумандай кўз очиб-юмгунча ўтди-кетди у болалик. Қани энди бир нафасга бола бўлиб қолсанг...

Ёшинг улғайган сари ташвишинг ортаверар экан. Мана мен, яқинда синфни бошига кўтариб тўполон чиқарадиган бир ўжар қиз эдим. Ўшанда бу ерларда тупроққа қоришиб, ажал пичоғини қайраб келаётган душманни кутиб ётишимни хаёлимга келтирганмидим? Ёшлиқ — бебошлиқ қилиб, қанча болаларнинг кўнглини оғритмадим, ўқитувчиларимни ранжитмадим! Улар мендан қўрқади, деб ўйлаганман. Аслида сийлашган, бири «кўнгли ярим» деган, иккинчиси «қиз бола» деб сийлаган... Шу қилгилигим учун қани энди улардан узр сўрай олсам».

Қорақош шу хаёллар билан ухлаб қолганини сезмади. У уйқусида кимлар биландир олишди, кимларнидир қарғади, аллақандай махлуқ унга човут солди, ўзини

уидан ҳимоя қиламан деб бақириб юборди-да, ўз овозидан уйғоғиб кетди.

Бу пайт немисларнинг атакаси бошланган эди...

XXII

Бу пайт немисларнинг атакаси бошланган эди... ихтиёрига олган армия штабига телефон қилиб, эрталаб ҳаво ҳужуми вақтида авиацияни қаердан ва қандай сигнал билан чақиришни сўради, аммо ҳеч кимдан аниқ жавоб ололмади. Норхоновнинг назарида немисларнинг бу разъездни эгаллаши Воронеж ҳимоячиларини бутун мамлакат билан, айниқса, Донбасс билан маҳкам боғлаб турган стратегик йўллардан жудо қилиш, бинобарин, шу атрофдаги совет қўшинларини қўлсиз, оёқсиз қолдириш деган гап эди. Буни фронт қўмондонлиги ҳам яхши биларди. Шунинг учун Норхоновга ёрдамга артиллерия юборишди. Армиянинг артполки унинг икки қанотига жойлашди. Артполк ўзининг катта оғиз тўплари билан ердан келадиган балони даф қилишга, Норхоновнинг пиёдаларига ҳақиқий таянч бўла олса ҳам, осмондан келадиган қузғунлар ҳужумини даф қилишга ожиз эди.

Яқиндагина унинг окоплари олдидан чекиниб ўтган, ҳар полкида тўрт-беш ротага яқин кучи қолган, ҳолдан тойган дивизия командирларининг айтишича, душман танклари билан курашиш унга қийин бўлмаса-да, ҳаво ҳужумлари тинкаларини қуритган эди. «Тепангизда ҳимоячингиз бўлмаса, ҳар қандай жанг тенгсиз жанг бўлиб қоларкан. Ҳавода ким кучли бўлса, у ерда ҳам кучли», деди улар.

Норхонов дивизияни ҳаводан ҳимоя қилишларини Воронеж fronti штабидан ўтиниб сўради. Фронт штабидан мужмалроқ жавоб келди. Ҳар ҳолда вазиятга қараб, ҳаво кучлари ёрдам қилиши мумкинлиги ҳақида ишора бор эди ўнда. «Авиациямиз Сталинград ҳимояси билан овора... Авиациямиз Сталинградда», деб ўйлади у ва ўз ихтиёридаги зенит батареяларида ташқари, ҳар ротадан биттадан қўл пулемётини самолётга отадиган қилиб жиҳозлаштирди, зарурат туғилган чоғда, борлиқ сумбалар билан ҳаво ҳужумини даф қилиш ҳақида қисмларга буйруқ юборди.

Тонг ёришди. Норхонов ўнг қўли билан ярадор биланини асга ушлаган ҳолда ташқарига чиқди, кўксидаги

дурбинини ўнг қўли билан кўзига тутиб, полкларнинг позицияларига разм солди. Батальонлар аллақачон уйғонган, роталар таянч пунктларига жойлашиб олган, командирлар у ёқ-бу ёққа югуришиб юришарди. Ердამга келган миномётчилар билан тўпчилар ҳамон окоп қазишмоқда. Норхонов яна олдинги позицияга кўз тикди.

— Баракалла, Жабборов,— деди у жангчиларига нонушта улашаётган Норматдан кўнгли тўлиб.— Одам психологиясини яхши билади бу Жабборов!

...Немис артиллерияси гумбурлаб, тонги ҳужум бошланганлигидан дарак берди. Айни бир вақтда «гув-гув» лаб, фашист самолётлари учиб келди. Снарядлар тахминан икки-уч километр нарида портлаб, атрофга қора тути тарқатди. Штурмчилар ҳам бомбасини шу портловлар жойида бўшатдилар.

Улар кечаси яширинча ташлаб кетилган «сохта позициялар»имизга куч сарфлаётганларидан Норхонов мамнун эди. «Немислар разведкасиз жанг бошлади. Бу иш яхши бўлди-да, жуда соз бўлди-да», дер эди Норхонов дурбинда кузатар экан. «Юнкерс»лар ҳужум объекти устида етти марта айланиб, халталарини бўшатгач, қандай келган бўлса, шундай звено-звенога бўлиниб, орқасига учиб кетди. Бўм-бўш жойни роса қирқ минут молалагач, немис артиллерияси бисотида қолган снарядларини разъезд томон ташлай бошлади. Лекин бемўлжал ва сийраккина отилган тўп Норхонов позициясига етиб келгани ҳам йўқ, афтидан, немислар Норхонов дивизиясининг бу ердаги позициясидан беҳабар эдилар.

Норхонов бундан дарҳол керакли хулоса чиқарди-да, полкларга ҳужум қилаётган немислар окопларга яқин келмагунча ўқ чиқарилмасин, деб буюрди. Унинг буйруғи бир лаҳзада мудофаачиларнинг барчасига етказилди. Тўпчилар, миномётчилар ҳам худди шу хил топшириқ олишди.

Норхоновнинг тахминлари тўғри чиқди. Немислар разведкасиз жанг бошлагани учун ташлаб кетилган окопларни атака қилиш билан анча вақт ўтказиб, кўп куч кетказиб овора бўлди. Бу эса, Норхоновнинг айни муддаоси эди.

Ташлаб кетилган окопларни штурм билан эгаллаган немисларнинг ундан кейинги ҳаракати ҳам Норхонов тахмин қилган йўсинда давом этди. Улар «қаршилиқ қилиш қобилиятини йўқотиб, чекинаётган совет қисм-

ларини қувлаб етиш ва тор-мор қилиш» юришини бошладилар. Бу юришни одатдагидек танклар бошлаб берди. Немис танклари ўч колонна бўлиб, бири разъезд биноси томон, иккинчиси Норхонов КПси томон, учинчиси — энг катта группаси — Жабборов батальонининг скоплари томон кела бошладди.

— Жабборов!— деб қичқирди комдив телефон трубкасига.— Тепангга келаётган танкларни яхшилаб кутиб ол, лекин шошилма!

Капитан Жабборов блиндаж тешигидан дурбинда олдинга қаради. Танкларнинг қора квадратлари тўппатўғри унинг дурбинига қараб ҳайқириб келарди.

XXIII

Селда оққан қора уйлардай баланд-паст бўлиб келаётган қоп-қора квадратларни Қорақош ҳам кутиб турарди. Ипга тизилгандай қаторлашиб келаётган бу қора нуқталар бора-бора қора туялар карвонига ўхшаб кўринди. Уларнинг темир туёқларидан кўтарилган чанг, бурқсиган тутинига қўшиб, гўё карвон тепасига баҳайбат сарғиш қора чодир ёпиб қўйилгандай эди. Қорақошнинг кўз олдида бу карвон ўрмаловчи қоп-қора квадратларга айланди-да, ўнгга ва чапга ўрмалаб, бўйига эмас, энига терилиб олди. Вазмин лапанглаб, ботмонлаб, тупроқ кўчириб ташлаётган танкларнинг кети кўринмас эди. Қорақошнинг кўзи танкларнинг кузатиш тешикларини изларди. Аммо унга танкларнинг бақалоқ қорни, қалин зирҳи ва тутун қайтаргич қувурининг учқунларигина кўринарди. Бу танклар ҳеч нарсадан тоймай, даҳшатли бало-қазодай бостириб келарди. У: «Нега тўплар индамаяпти? Нега?..» деб ҳайрон бўлди. У фронтга келганидан бери биринчи марта бунақа манзарага дуч келиши эди, хаёлида танкларнинг бири уни янчиб, тупроққа қориштириб ташлайдигандай туюлди. Бу ҳисдан аъзойи бадани жимирлашиб кетди:

— Муроджон!— деб чақирди у қирувчиларнинг бирини.

— Лаббай!

— Тайёрмисиз?

— Пойлаб турибман, ўртоқ сержант.

— Маллаев қапи?

— Шу ерда эди Маллаев! Малла-е-ев!

— Мана мен!— Маллаевнинг окоп остидан овози

чиқди.

Қорақош Маллаевнинг бостириб келаётган танклардан қўрқиб, беркиниб олганини кўриб, газаби қайнади, қўрқувни ҳам унутди.

— Бу нима қилиқ?! Қирувчининг жойи окопнинг остида эмас, бруствернинг тепасида бўлади, жойингнн эгалла тезда, Маллаев!— деди қичқириб.

Маллаев бруствердан бошини кўтарди. Ҳамма чуқурликлардан одамлар ғимирлаб, бруствердан бош чиқара бошлашди. Қорақош танклардан кўзини узмасди. Ана, танклар сумбаларини осмонга чўзиб, чуқурликдан дўнгликка кўтарила бошлади. Тўпчилар чуқурликдан отилиб чиқиб, тўплардан ғилофларини шилиб олишди, тўпларини ўқлай бошлашди.

Маллаев брустверга ёнбошлаганича дағ-дағ титрарди. Буни Муроджон кўриб турарди. Унга далда бергиси келиб:

— Нега дириллаяпсан, Маллаев, совқотяпсанми?— деб сўради.— Негадир, мен қизиб кетяпман. Ҳеч қачон ўзимни бунчалик дадил сезмаган эдим. Бўшашма, ошна!

— Бўшашаётганим йўқ. Негадир жунжикяпман. Этим увушяпти,— деди Маллаев, ўзини сал ўнглаб олиб.

— Ҳозир қизиб кетасан. Анави кочегарлар окопингга печка ёқиб беради.

Уларнинг гапига қулоқ солиб турган Қорақош:

— Гапни бас қилинглар!— деди.

— Имконият борнда гаплашиб олайлик, опа, ҳали «алвидо» дейишга ҳам вақт қолмайди. Анави аждарларнинг келишини қаранг,— деди Муроджон ҳазил оҳангда.

Уларнинг қаршисида — кенг далада икки ёнига, орқасига тутун пуркаб, кўкрак кериб, ўнқир-чўнқирликлардан танклар ўрмалаб келарди.

— Нега отмаяпти?— деди Маллаев Қорақошга қараб.— Уни қаранг, салкам бир километр қолди-ку.

— Ким отмаяпти?

— Анави «уруш худо»ларини айтяпман. Ахир «артиллерия уруш худоси» деб тўпчилар кўкракларига уришади-ку. Худолгини бизга эмас, уларга кўрсатишин энди!

— Тўпчилар билан ишинг нима, ошнам, ўзингн бил,— деди Муроджон.— Шундайми, сержант опа?

Қорақош уларни жеркиб ташлади.

— Разговори! Танклардан кўз олманглар. Танкчи-

лар қарайдиган туйнукни кўряписизларми? Уша туйнукларни қорага олинглар.

— «Уруш худо»сининг овозини кутмаймизми?

— Уларнинг ўз командири бор.

Танкларнинг бирдан кўкка қизил ракета отилиб, олдин чўғ бўлиб тушди. Шундан кейин сумбалари олов пуркай бошлади. Уларнинг бемўлжал отган ўқлари окопларнинг атрофида, траншеяларда ёрилди. Шу вақт Қорақошнинг орқасида ҳам тўплар гумбурлади, бир нечта снаряд келаётган танклар атрофида тупроқни шопириб ташлади. Танклар ўзларини ўнглаб олиб, батареяларга ҳамла қилишга ўтди. Бу орада окоплардаги қуроллар ҳам ишга тушиб кетди.

— Танкчилар люкларини беркитиб олишди,— деди Крупеня.— Отаверайми?

Қорақош:

— Отавер,— деди-да, рўпарасида секинлаб келаётган танкнинг туйнугини мўлжалга олиб, тепкини босди, танк мастдек ҳар томонга чайқалди-да, ўти ўчгандай тўхтади. Танк тўхтаса ҳам, замбарағи отишдан тинмас эди.

— Яш-ша, Қорақош! Танкчининг кўзини ўйдинг!— деди унинг ёнида пайдо бўлган капитан.— Бу ишинг Великанча бўлди. Ташаккур!

Тўхтаб қолган танкни тўпчилар бир снаряд билан ёндириб юборишди. Қорақош яна бир танкни мўлжалга олаётган эди, снаряд уни ҳам ёндириб юборди.

Қорақош омади юришганидан руҳланиб кетди, бу эса уни янги ўлжа қидиришга чорлади.

Жабборов батальоннинг орқа томонидан учиб ўтаётган бронетешар снарядларнинг бинафша яллиғи танклар қаторига бориб, чанг, тутун ичида йўқоларди. Бу чанг ва тутунлар чимматидан танкларнинг мерганбоп жойлари кўринмас, бу эса мерганларга ноқулай эди...

Танклар fronti Жабборовнинг окопларига яқинлашиб қолди. Ҳар икки томондан отилаётган снарядлар уларга тўсиқ бўлиб портлай бошлади. Қорақошнинг икки ёнида ПТРчиларнинг бронетешар милтиқлари ҳам тинмай ишларди.

Буларга энди қўшни батареялар ҳам қўшилди. Танклар олға ҳам, орқага ҳам силжиёлмай қолди. Лекин улар аввалгидан ҳам қаттиқроқ ўт очиб, гоҳ батареяларга, гоҳ пиёдалар окопига, гоҳ ПТРларга снаряд ташлардилар. Шу чоқ танклардан бири, олдинда тургани,

жойида тупроқ тўзитиб, пириллаб айлана бошлади. Нормат унинг бир томон занжири узилганини фаҳмлаб қолди-да, ПТРчиларга ҳайқирди:

— Пэтээр! Огоны!

ПТРчиларнинг ўқи тегдими ёки улардан аввал Қорақошнинг қирувчилари улгуришдими, башняси айланаётган танкнинг орқасига тиркалган бакда чақмоқ чақилди-да, ловиллаб кетди. Тўпчилар унинг ҳам нафасини ўчирган эдилар. «Зирҳ»нинг ёнишини Қорақош энди кўряпти. Шунинг учун у «Зирҳ ҳам ёнаркан» деб ҳайрон бўлди.

Немис танклари турган жойида тўпларга қарши позициян жангга ўтди. Айни вақтда уларнинг орқасида яна бир гала танклар кўринди.

— Уртоқ сержант!

— Хўш?

— Яна бир галаси келяпти!

— Келаверсин, кутиб оламиз. Ўзингни маҳкам тут, Маллаев!— деб буюрди Қорақош.

Снарядлар чўғ бўлиб танклар томон узлуксиз уча бошлади, танклар ҳам тўхтовсиз ўт пуркар. эдилар. Чапдан, ўнгдан совет ўзи юрар тўплари ҳайқира бошлади. «Самоходкалар ёрдамга келибди», деб қувонди Қорақош. Шу пайт унинг окопидан 150 метр чамаси нарида немис танки пайдо бўлди. Қорақош уни мўлжалга олиб, тепкини босганини билади, окоп атрофидаги тупроқ икки марта кетма-кет кўтарилиб тушди, унинг юзига иссиқ тупроқ ёпишди...

Қорақош ўнг қўли билан юзиди силаган эди, қўлига қон аралаш қизил лой ёпишиб чиқди. Қўли теккан жой жазиллаб оғрий бошлади.

Эминжон унинг ўнг бетида нимадир кўкариб турганини кўриб қолди-да:

— Осколка!— деди. Кейин Қорақошнинг елкасидан тортиб, пастга ўтқазди.— Ҳозирнинг ўзида медпунктга жўнанг. Юзингизга мошдай осколка ёпишиб қолибди.

— Олиб ташланг!— деди Қорақош.

— Осколка яраси билан ҳазиллашманг-да, ҳозирнинг ўзида жўнанг бу ердан!

Қорақош гимнастёркасининг соат чўнтагидан кичкина ойнасини олиб, юзига қаради, юзида кичкина темир парчасини кўрди.

Чап қўлида ўнг бетини қаттиқ сиқди. Снаряд парча-

си бўртиб чиқди-ю, аммо этидан ажралмади. Қорақош уни ўнг қўли билан шартта олиб ташлади. Лекин ўрни куйгандай баттар оғриб кетди. У қўлидаги қонли темир парчасини чуқурга ташлади, юзини химпакети ичидаги бир парча бинт билан артиб олгач, бруствердан аста бошини чиқарди.

Кенг далани қоп-қора тутунга қоплаб, танклар ҳайкирар эди.

Шу вақт полковник Норхоновнинг КПси томонидак бир звено штурмчи самолёт учиб келди-да, Қорақошнинг тепасида айланиб ўтиб, немис танклари устига шўнғиди. Немис танклари тўрт томонлама ўт ичида қолди. Уларни тўғридан тўплар, икки томондан самоходкалар, тепадан штурмовиклар савалар эди.

— Қочяпти! Ула, қочяпти!— деб қичқириб юборди Қорақош севинчи ичига сиғмай.

Танклар чиндан ҳам орқага бурилиб кетмоқда эди.

Қорақош бундай жанглари биринчи марта кўраётгани учунми ёки соддалигиданми, немис танклари атаксининг даф қилинишини уларнинг енгилиши деб ўйларди.

— Нега кетидан қувламаяпмиз, помкомбат?— деб орқасига қаради.

Эминжон турган жойида йўқ эди. У ҳайрон бўлиб қолди. Бир лаҳза ҳар хил хаёлларга борди. Бир-икки бор қаттиқ чақирди.

Юз метрча нарида Эминжоннинг овози эшитилди.

— Ҳозир! Бир дақиқа қаноат қилинг, дугонангиз келяпти.— Эминжон терлаб-пишиб, ҳаллослаганча етиб келди.— Ҳозир келади. Учинчи ротадаги ярадорларни эплашолмаяпти. Немис уларнинг устига снаряд ёғдириб, одамларни тупроққа қориб ташлабди. Ярангиз оғрияптимиз?

— Йўқ. Самолётларни қаранг-а!.. Улар келиши билан танклар қочишга ҳаракат қилиб қолишди. Бўлмаса кўрардингиз...

Эминжон брустверга суяниб олди. Қорақошнинг юзига тикилиб, гапида давом этди:

— Полковник Норхонов жуда зўр одам экан. Ярангиз оғрияптимиз, Қорақош?

— Йўқ, бетимга папирос чўғи теккандай, холос...

— Медиклар ҳозир келади. Бир оз сабр қилинг, — деди-да, у яна Норхонов ҳақида гапира бошлади:— У жуда ҳам серзарда одам экан. Авияция генералига рациядан қилган дўқини эшитиб оғзим очилиб қолди.

Ярангиз оғримаяптими? Медиклар ҳозир келиб қолишади. Ёки ўзингизни ўша ёққа олиб бора қолайми?

— Ҳеч қаёққа бормайман!

— Осколка яраси билан ҳазиллашманг. Заражение беради бу. Вақтида даволатмасангиз, юзингиз тиртиқ бўлиб қолиши ҳеч гап эмас. Ҳазиллашманг бу билан.

— Ҳазиллашаётганим йўқ. Одамларнинг калласи узиляпти, оёғи кесияпти. Кўрмаётган бўлсам экан...

— Келинг, ўзим бинтлаб қўяман. Сизнинг саломатлигингизга бошим билан жавобгар одамман.

Эминжоннинг кўнгли учунгина Қорақош ярасини бинтлашга розилик берди.

Эминжон противогазининг халтасидан бут-бутун бинт олди-да, қобигини йиртиб ташлаб, спиртланган ёстиқчасини Қорақошнинг ярасига босди. Қўполроқ бўлса-да, пухта қилиб боғлаб қўйди.

Унинг қаршисидаги жанг майдонида куйган танклар қорайиб турарди.

Ҳамма ёқ жимиб қолди. Икки томон ҳам йўқотишларни аниқлаб, қолган кучларини жанговар ҳолга келтириб, янги зарбаларга тайёргарлик ишларига киришишди.

XXIV

Полковник Норхонов биринчи жангдан кейин дивизия қисмларидан олинган маълумотлар ҳақида штаб бошлиғи, ўрта бўйли, чаққон ва жуда хушчақчақ майор Липатовнинг докладини оғриқ қўлини силаб, индамай тинглади. Майор Липатов гўё дивизия бу жангда ҳеч нарса йўқотмагандай ва аксинча, катта ғалаба қозонгандай баланд руҳ билан гапирарди.

— Душманга нисбатан биз уч ҳисса кам одам йўқотдик. Энг муҳими, оғир зарбадан бутун чиқдик. Бутун бир танк корпусининг зарбасидан қутулиш ғалаба эмасми?

Норхонов оғриқ қўлини аста силаганча блиндажни айланиб юраркан, коридорда ғуж турган телефонистларга буюрди:

— Жанговар қўриқчиларимиздан сўраб кўринглари, немис нима қилаётган экан?

Телефонистлар ичидан бири ўзига тегишли жойни тўғрилаб:

— Ўртоқ ноль один сўраяпти. Немис нима қилмоқчи? Приём!— деди.

Бир оздан кейин у ёқдан қисқагина жавоб келди.

— Немис ўша кетганича қайта бош суқаётгани йўқ, ammo моторларнинг овози боягидан кўра кучаймоқда.

Бу хабарни эшитгач, майор Липатов Норхоновга юзланди-да:

— Немис соғ қолган қовурғасини санаётган бўлса керак, ўртоқ комдив, — деди ўзига хос қувноқлик билан қўлини шўх қимирлатиб. — Эҳ, бирорта танк бригадаси ҳамкорлик қилганида эди, немисни Донга чўктириб юборардик, ўртоқ комдив! Эски ошнамиз генерал Ворожейкин «Илюшка»ларидан учирма қилганида, немисни Дондан ҳам нарига қувлаб юбориш мумкин эди. Мен ўйлайманки, душмanning бу ерда қуввати йўқ. Уни бир туртса йиқилади.

— Ушани туртадиган куч қани? — деди Норхонов. — Қадрдонингиз Ворожейкин лочинларини юбормас эмиш. «Красовскийга мурожаат қил!» деяпти. Красовский эса, янги келган танк корпусларининг устига ёпирилган немис самолётлари билан овора эмиш. Танк корпуслари ҳам оғир аҳволда қолибди.

Майор Липатов бир оператив харитага, бир комдивга қараб қўйди-да, сўради:

— Полкларга қандай кўрсатма юборай?

— Полкларга, дивизия ихтиёрига келган қисмларнинг командирларига такрор ҳужумни шиддат билан қайтаришга шай туриш ҳақида кўрсатма юборинг, ўртоқ майор.

Майор Липатов унинг топшириқларини ёзиб олгач, қаламини ўйнаб туриб:

— Ўртоқ комдив! Оператив бўлим бошлиқсиз ишляпти. Капитан Жабборовни шу ишга тайинласангиз, саводли офицер, эплаб кетарди.

— Батальонни кимга топширмоқчисиз, ўртоқ майор?— деди Норхонов унга зимдан хўмрайиб.

— Комротларнинг бирортасига юклаймиз-да, — деди лоқайдлик билан майор. — Унинг офицерлари ёмон офицерлар эмас.

Норхонов Липатовга яна ҳам олайиброқ қараб қўйди.

— Жабборов ҳам саводли, чаққон офицер... — такрорлади Липатов.

Норхонов ярадор қўлини соғ қўли билан силаб қўйди-да, кўзини салгина сузгандай бўлиб унга боқди.

— Энг яхши командирни қўлимдан тортиб олмоқчи-ман денг... Ҳозирги пайтдай хавfli бир вақтда-я! Немис танкларининг энг катта зарбасини ким даф қилди? Жабборов! Унинг позицияси рўпарасида тўнгак бўлиб ётган «тигр»ларни санаб кўрдингизми?! Жабборов ҳали менга жуда керак!

Майор Липатов ўз комдивининг нима демоқчи эканини тушунди.

— Кечирасиз, ўртоқ комдив. Мен уни ҳозир эмас, кейинчароқ...

— Кейинчароқ ҳам жанговар командирлар ўзимдан ортмайди. Штабчиларни ўзингиз тарбиялаб олинг. Аскарлар, кичик командирлар орасида саводдилар, талантилар камми? Тўлиб ётибди!

— Жабборовнинг ротасида бир қиз бор, шуни ҳам штабга олмоқчи эдим. Ҳозирча оддий ишга. Кейинроқ ўзининг қобилиятига қараб...

— Содиқовани айтасизми?

— Фамилияси Содиқовами, мерган қиз-да.

Норхонов яна оғриқ қўлини силай бошлади.

— Тағин менинг ярамга қўл уряпсиз, майор. Ахир у мерган-ку! Ваня Великандай одамнинг ишини эплаётибди! Бундай кишилар менга сув билан ҳаводек керак бўлиб турган чоқда-я! Штаб мени яхши кадрлар билан қуроллантирувчи ўнг қўлимми ё мени яроқсизлантирувчимми?

Майор Липатов Жабборов тўғрисида комдивни ҳақли деб билиб узр сўрашга мажбур бўлса-да, Содиқова ҳақида комдивга ўз мулоҳазаларини айтиб ўтишни лозим топди.

— Ўртоқ комдив! Бу ҳақдаги мулоҳазаларимни баён қилсам.

— Марҳамат.

— Маълумки, сержант Содиқова аёл киши. Биринчи жангда йўқотмасак ҳам, навбатдаги жангларда ундан ажралиб қолишимиз ҳеч гап эмас. Мен одампарварлик нуқтаи назаридан ҳам шу таклифимни айтишни лозим топдим.

Норхоновнинг қўли қаттиқ оғрий бошладими ёки қўл силаш унга одат бўлиб қолдими, ярадор қўлининг билганини силаб, бир лаҳза ўйчан турди-да, майорнинг маҳталлигини сезиб.

— Бу гапингизга мен ҳам қўшиламан, — деди. — Бу аёлни хафа қилмаслик, кўз қорачиғидай асраш ҳақида Винтовкинга қатъий ваъда берганман. Лекин ўзи ўжар.

роқ. Мана шу жанглардан қутулайлик, бафуржа гаплашамиз. Ҳозир у қирувчи-мерганларга бошчилик қиляпти.

— Гапингизни рад қилолмайман, ўртоқ комдив, жанглар бир ёқлик бўлгунча кутишим мумкин, аммо кечикиб қоламиз, деб қўрқяпман. Уни ўтдан ҳам, сувдан ҳам тоймайдиган, тиниб-тинчимас одам дейишади. Бунақа жангларда қизишиб кетиб, ўзини ўтга уриши мумкин. Кейинги пушаймоннинг фойдаси бўлмайди. Бу ишни ҳозир ҳал қилиб берсангиз яхши бўларди, ўртоқ комдив.

Норхонов майор Липатовнинг фикрида жон борлигини сезди-да, уни ичдан маъқулламаётган эди. Майор Липатов комдивнинг тархашлик қилаётганига тушунолмай, штабга бориб ўз ишлари билан машғул бўлиш учун ижозат сўради.

Норхонов рухсат берди, аммо блиндажнинг эшигига бориб қолганида, йўлидан тўхтатиб:

— Бу ҳақда Жабборов билан бир маслаҳатлашиб кўринг, — деди.

— Жабборовнинг ўзи ҳақидами? — аниқламоқчи бўлди.

— Жабборовнинг ўзига доир гапингизни унутинг! — ўшқирди Норхонов. — Мен сизга сержант Содиқова тўғрисида гапирдим.

— Есть, ўртоқ комдив!

XXV

Полковник Норхонов рация орқали корпус штабининг тегишли одамлари билан алоқа боғлади-да, умумий вазиятни сўради. Вазият оғир бўлса-да, қониқарли эди. Воронеж томонга ҳужум қилаётган немис қисмларининг ишини оғирлаштириш учун бундан сал аввал Дон дарёсининг чап қирғоғига — Задонск ва Павловск районларига юборилган икки армия билан танк қўшинларимиз ва душманнинг Елец томонга силжишига халал бериш жанглари бошлаган отлик қўшинларимизнинг қарши зарбалари яхши натижа берган. Шу жанглар туфайли немис қўшинлари анча қийин аҳволга тушиб қолган ва Сталинградга ташланаётган қўшинларнинг катта бир қисмини Воронеж томонга юборишга мажбур бўлган. Разведка маълумотларига қараганда ва юқори штабларнинг аниқлашича, Сталинград томонидан қайириб олинган немис армия корпуси Воронежнинг ғарби-шимолий биқинига йўл олмоқда эди.

Норхонов душманнинг ҳужум стратегияси нуқтаи назаридан кичик миқёсдаги оператив харитага кўз ташлади. Унинг фикрича, душманнинг асосий кучлари ўш позициясидан ўтиши эҳтимол эди. «Демак, немис-фашист қўшинлари бу участкада қайта ҳужум бошлаши турган гап» деган қарорга келди у.

Шу вақт телефонистлардан бири унинг олдига кирди-да, доклад қилди:

— Ўртоқ комдив! Сизни ўртоқ комиссар телефонга илтимос қиляпти.

— Қаерда экан?

— Передовойда экан, ўртоқ комдив.

Норхонов телефон трубкасини қулоғига тутди-да:

— Эшитаман, комиссар!.. Қаердан гапиряпсан? — деб сўради.

Трубкадан ташвишли овоз эшитилди.

— Зокир Норхонович, нима қиляпти буларинг?

— Қимлар?

— Ҳозиргина ўша ёқдан келган разведкачиларнинг гапига қараганда, немислар обедни тамомлашаётганмиш. Бизникилар ҳали ҳам обед бошлаганлари йўқ. Оч қоринга жанг қилиб бўладими! Нимага қараб туришибди?

— Немиснинг янги ҳужумини қайтаришга шайланиб туришибди.

— Такрор айтаман, оч қоринга ҳужумни қайтариб бўлмайди! Поход қозонларининг қопқоқларини очтириб юбордим. Тезда одамларни тўйғазиб олмасак кечикиб қоламиз.

— Тўғри айтасан, комиссар! Менинг ҳам қорним оч. Тезроқ кела қол, овқатланиб олайлик.

Норхонов трубкани қўйиб, йўлакда, телефонистлар олдига турган адъютантга буюрди:

— Учта обед буюр. Комиссар ҳозир келади. Начштаб ҳам шу ерда овқатланади.

Норхоновнинг блиндажига дивизия комиссари Черницов билан майор Липатов кириб келишди. Норхонов столнинг бошига ўтирди-да, икки ёнига уларни таклиф қилди.

Комдив ва унинг жанговар дўстларига бериладиган таомни ошпазлар бошлиғи олиб келди. У оҳори тўкилмаган халат кийиб олган эди. Бошидаги қалпоғи ҳам янги, этиги қорамойдан ялтиллаб турарди.

— Сенинг озодалигинг менга жуда ёқади!— деди Нор-

хонов унинг қордай оппоқ кийимларига ҳаваси келиб.— Сенинг бу юришинг менга фронтни эмас, олий класс ресторанларнинг озода ошпазлари билан муҳим операцияга кириб бораётган хирургларни эслатади.

— Пазандалигим ёқмайдами?— деб сўради ошпаз столга идишларни териб, қошиқ, вилкаларни қўяркан.— Таом турлари ҳақида ўқимаган китобим қолмади. Ҳар куни янги хилини қидираман. Сизга ёқтираман, деб ури-ниб ётибман-да, ўртоқ комдив!

— Таоминг ёқади, аммо қўрқоқлигинг ёқмайди,— деди Норхонов ҳазиломуз.— Сал қўрқоқ ошпазсан-да...

Дивизия комиссари, комдив бош ошпазни қўрқоқликда айблашда бирор асос бўлса керак, деб ўйлади ва бу сиёсий тарбия ишига оид бўлгани учун бош ошпазга савол аломати билан кўз қири ташлаб қўйди, майор Липатов эса, уларнинг гапига аралашмай, бир қўлига қошиқ, бир қўлига вилка ушлаганича қараб турарди.

— Танклардан қўрққан-қўрқмаганлигингни кўрганим йўқ,— деди Норхонов ўз ҳукмини кутиб турган ошпазга кастрюлькани кўрсатди.— Ошпазликда қўрқоқсан. Ёғни доғ қилишга қўрқасан. Таомларингдан доғ бўлмаган ёғнинг иси келади.

Бош ошпаз ўзига келди-да, унга комдив сиёсий-маънавий айб қўймаётганини ва унинг тажрибасизлигини танқид қилаётгани учун айбига дарҳол иқроор бўлди.

— Бу хатойим йўқ эмас, ўртоқ комдив! Бу хатони кечқурун ужиндаёқ тузатаман,— деди қизариб-бўзариб.

— Тезроқ таомингни келтир, вақт зиқ!— деди Черницов соатига қараб.

Ошпаз кастрюлькада ёғлиқ мастава келтириб қўйди.

Черницов маставани қошиқ билан ковлаб, ёғларини аралаштириб кўрди, аммо ёғи масаллиққа аралашмай, маставанинг тепасида сузиб юраверди. Шундан кейин Черницов ликопдаги ёғни қошиқда сузиб, бошқа идишга қуяркан, аста деди:

— Мен сени комдив ҳужумидан ҳимоя қилмоқчи эдим, лекин фикримдан қайтдим. Қўрқоқ ошпазгина эмас, исрофгар ошпаз ҳам экансан. Уч-тўрт киши таомига ишлатган мойингга бир ротанинг қозони қайнарди.

Бош ошпаз баттар хижолат чекди. Кейин иккинчи учун тайёрланган қовурмани иложи борица ёғсиз қилиб сузиб келтирди.

Учинчига эса муздаккина компотдан ичиб, учови бош ошпазга қуюқ раҳмат айтиб, столдан туришди.

Ошпаз чиқиб кетгач, Норхонов гугурт чўпини пичоқчасида нишлаб тишини тозаларкан:

— Яхши ошпаз танлабсиз, майор Липатов!— деди ва тиш ковлагични блиндажнинг бурчагидаги челакка ташлаб, гапида давом этди:

— Фақат ёғ доғлашга ўргатиб бўлмаяпти. Чой дамлашни ҳам ўзим ўргатдим.

— Тайёр ошпазни қаердан топаман, ўртоқ комдив. Полкларда ҳам кечаги бомбардировкалардан кейин ошпазлар яна камайиб қолди. Бугунги ярадорлар орасида ҳам ошпазлардан бир неча киши бор.

— Батальон ошпазларига тегманг, майор Липатов!— деди комиссар. Ўзим бемаза таом есам ейманки, аскарга едирмайман.

Норхонов комиссарнинг фикрига тўла қўшилди шекли, бу ҳақдаги гапга хотима ясаб, майор Липатовга вазиятни билиб келишни буюрди. Кейин комиссарга юзланди:

— Нимагадир немис жимиб қолди. Бу унинг инсофга кирганидан эмас, балки бизга бошқа бирорта «туҳфа» тайёрлаётганидан бўлса керак.

— Разведкачилар билан гаплашганингиз йўқдир, майор, улар сизни кутиб туришибди,— деди комиссар блиндаждан чиқиб кетаётган Липатовга.

— Улар сизга нималарни хабар қилишди?— деди Норхонов комиссарга.

— Йўл-йўлакай гаплашдик. Танклар колоннасини кўришибди. Пиёдаларни ҳам кўришибди. Танклар колоннаси бизга орқаси билан турганмиш. Пиёдалар обед қилаётганмиш? Уларнинг обеди аллақачон тугади. Жим турганликларига менам ҳайронман.

Норхонов девордаги фронт оператив харитаси ёнига борди-да, ўнг қўли билан бўйнига осилган ярадор тирсагини силаб туриб, харитадан эрталабгача бўлган вазиятни синчиклаб қараб олди ва комиссарга орқаси ўгириқлик турган ҳолатда «немис аҳмоқ эмас!» деб қўйди.

— У нима деганинг, Зокир Норхонович, немисни ким аҳмоқ деяпти? Аҳмоқ бўлса шу ергача кела олармиди?

— Немис бу ерга қайта бош суқмайди,— деди-да, Норхонов хат-чўпи билан хаританинг керакли жойларига ишора қилди.— Ё манави биқинимиздан ўпиради, ёки

манави биқиндан. Сен билан биз бунга йўл қўймаслигимиз керак!

— Ўртоқ комдив! Рацияда комкор!— деди радистларнинг бошлиғи.

Норхонов корпус командири билан гаплашиб қайтаркан, қўлининг яралиги, унинг оғриғини ҳам унутиб, Черницовга қараб гапира бошлади:

— Сен билан мен ўйлагандай бўляпти, комиссар! Танклар колоннасининг бизга орқа қилиб туриши бежиз эмас экан. Улар қўшни армиянинг биқинидан ураётган эмиш. Посилний! Майор Липатовни чақир!

Майор Липатов югурганича кириб келди.

— Немис танклари турган жойларида ғойиб бўлибди. Инфanterияси кечаги позицияларда ўрнашаётган эмиш,— Липатов ҳовлиқиб хабар қилди.

— Майор! Қўшни армиянинг аҳволини енгиллатиш учун бизга немиснинг елкасига савалаш буюрилди. Қани, дивизиянинг «мияси» бу ишни бир режага солсин-чи.

— Аниқлаб олиш учун рухсат беринг, ўртоқ комдив.

— Ишга киришинг!

— Қанча куч, қайси полосада ва қачон бошланади?— сўради Липатов.

— Бутун дивизия, ихтиёримизга вақтинча келган самоходкалардан бошқа артқисмлар боради. Авангардда етти юзинчи полк, артдивизион унга кўмакчи... Сенинг фикринг қандай, комиссар?

— Самоходкалар нима қилармиш?

— Армия артиллериясининг бошлиғи чақириб олибди.

— Доклад қилмай кетиб қолишибдими?

— «Уруш худоси» пиёдаларга доклад қилса «худолик»дан тушиб қолади-да, комиссар. Мен уларнинг балванкаларига ишониб ўтириб эдим. Ҳечқиси йўқ, ўз оёқларимиз эсон бўлса бас.

Комдив ҳужум масалаларини ечиш билан, штаб жанговар буйруқ лойиҳаси тайёрлаш билан банд бўлган пайтда, комиссар Черницов телефонистларнинг олдига борди-да, полклар билан гаплашиб, ўзига керакли масалаларни аниқлаб олди.

— Аскарларнинг маънавий-сиёсий аҳволини ҳисобга олишни унутма, Зокир Норхонович, бу куч самоходкаларингдан ҳам яхши иш беради!— деди ва қўшимча қилди:— Роталарда ўз кўзим билан кўриб келдим. Ҳамма

жангчимиз немиснинг орқасидан қувиб бормаганимизга ҳайрон бўляпти...

Шахдам қадам ташлаб майор Липатов кирди ва қўлтиғидаги папкасини Норхоновнинг олдига қўйгач, қисмларнинг командирлари киришга рухсат сўраб турганликларини билдирди. Норхонов қарши ҳужумга ўтиш ҳақидаги жанговар буйруқ лойиҳасини ўқиб, унга бир қўллаб баъзи тузатишлар киритди, комиссарга узатди ва у ҳам кўриб чиқди, эътироз билдирмагач, қисм командирларини блиндажга чақирди.

XXVI

Қуёш тик кўтарилган. Унинг зумрад осмонда гоҳ карбит оловидай тезоб, гоҳ кумуш эритмасидай тиниқ оқиш найзалари кўз илғамас даражада кўкимтир ярқираб, Норматга ўз водийсининг жазирама ёзини эслатиб турарди. Қуёш ҳароратидан саҳро тупроғи худди Езёвон чўлидай жазилларди. Мана шу паллада Нормат Жабборовнинг батальони қарши атака майдонига тўплана бошлади.

Дивизия қўмондонлигининг буйруғига кўра, немисларнинг қисмига биринчи бўлиб қарши ҳужум бошлайдиган етти юзинчи полкнинг бу батальони душман позициясига асосий ва қақшатқич зарба бериши керак эди. Бунинг учун унга зарур куч, қурол, керакли ҳимоя ва мадад кучлар олдиндан белгилаб қўйилган эди. Нормат Жабборов ана шу бўлинмаларнинг командирлари билан бўлажак қарши атака жойини рекогносцировка қилиб, ҳар бир қулоч ерни ўз кўзи билан кўриб, жанговар ҳаракатнинг икир-чикирларигача аниқлаб олди.

У рекогносцировкадан қайтаркан, қарши атакага чиқадиган таянч нуқтасида дивизия комиссарининг қорасини кўриб қолди. У жангчилар билан кулишиб гаплашмоқда эди. Нормат уларнинг баъзи гапларини эшитиб қолди.

— Агар «Вейхс»нинг ўзини ушлаб олсам, оғзидан бензол қуйиб, қуйруғидан зажигалка чақиб юборардим,— деди Муроджон.

Кўпчиликка қўшилиб комиссар ҳам кулди-да:

— «Вейхс»ни портлатиб берсанг, марра бизники эди. Кейин олтинчи армиялари группасини шунақа қилиб портлатиб берардинг. Қарабсанки уруш тамом,— деб қўйди.

— Вейхс генералми, фельдмаршалми?— деб сўради Крупеня.

— «Вейхс» одам эмас, немис армиялари группасининг номи. Дондан кечиб ўтиб, ҳаммамизни безовта қилаётган

немис қўшинларига Гитлер «Вейхс» деб ном қўйибди. Унинг вазифаси Сталинградни шимолдан бориб бўғизлашдан иборат эмиш. Бизнингча, бир фронт деган гап.

— Эй-ҳа... Ундай бўлса, «Вейхс»нинг верховнийсини ушлашим керак экан,— деди Крупеня чираниб. Кейин ҳазиломуз сўради:— Ўртоқ комиссар, ўша «Вейхс» генералини ушлаб берсам, мени Тошкентга командировкага юборасизми?

— Шундай пайтда Тошкентда нима қиласан?— деди Эминжон сўзга аралашиб.— Аввал сен тушингда ошиқ бўлган қизга ёзган мақтубингни жўнат, кейин Тошкентни кўзла. Битта хатни эплаб жўнатолмайди-ю, «Вейхс»нинг генералини ушлармиш...

Эминжоннинг киноясидан ҳамма кулиб юборди. Крупенянинг дами ичига тушиб кетди...

Шу чоқ «ўртоқ комиссар!.. Ўртоқ комиссар!...» деганича Қорақош ҳаллослаб чопиб келди. Эминжон унга пешвоз югуриб борди.

— Нима гап? Сизни ким хафа қилди?! Қани ўзи?!

Қорақош унга парво қилмай комиссарни қуршаб турган жангчилар давраси томон юрди, комиссарнинг олдига бориб, арзини айтди.

— Бу нимаси! Кимдан чиққан гап! Ҳар ҳолда сизнинг хабарингиз бўлмаса керак, деб бу ёққа югурдим...

Комиссар унинг юзидаги беш тийинлик чақадек қилиб елимланган бинтига қараб қўйди-да:

— Ўзингни босиб олиб, аниқроқ гапир, қизим. Нима гап?— деб сўради.

— Майор Липатов... Хайрият, сизни топдим.

— Хўш... нима майор Липатов?— деди Черников унга қараб.

— Менинг иссиқ жойимни совутмоқчи... Штабда ишлармишман... У ерда менга нима бор? Зўрға бир ҳунар орттирганимда...

— Ҳаммаси шу холосми?— деб кулди Черников.

— Шу, лекин...

— Шу холос бўладиган бўлса, майор Липатовга кўринмай қўя қол, қизим. У сени эҳтиёт қилишни ўйлаган бўлиши керак. Майли, боравер. Сенинг учун унга бирор жавоб қиларман. Лекин ўзингга ҳушёр бўл!

— Хотиржам бўлинг, ўртоқ комиссар, бу ёқда биз ҳам бормиз... кўз-қулоқ бўлиб турамиз,— деди Эминжон.

— Раҳмат, ўртоқ комиссар,— деди Қорақош.— Мана-

ви жанговар дўстларимга ўрганиб қолганман. Улар-сиз...

Қорақош «туролмайма» демоқчи эди, қандайдир мулоҳазага борди шекилли, чайналиб қолди. Шу пайт уларнинг гапларини четдан эшитиб турган капитан Жабборов комиссарга честь берди-да, мурожаат қилди:

— Ҳамма нарса тайёр! Бошлайверайми?

— Бошлайвер, азамат. Зафар ёр бўлсин!— деди Черницов унга бахт тилаб.

Норматнинг сигнали билан роталар, ёрдамчи бўлинмалар тайин қилинган жойга етиб бориб, пана-пана ерларга ётиб олдилар. Кейин белгилаб қўйилган марраларга артдивизион тўплари ҳужум бошлади. Снарядлар немисларнинг эндигина ўнглаётган окопларига бориб тушарди-да, гоҳ окопнинг ичида, гоҳ брустверда портлаб, сарғиш тупроқни бўтқадай қайнатиб юборарди.

Снарядлар паноҳида Норматнинг батальони олға эмакларди. Унинг ўзи Эминжон билан бирга роталар ўртасида, пулемётчилар орқасидан силжиб борарди. У бир лаҳза тўхтаб, снарядлар ёрилаётган жойларни дурбин билан кузатди, немисларнинг олдинги позициялардан тўп ўқи етмас жойларга ўтиб олаётганини кўрди. Шундан кейин у артиллерия вакилига тўплар ҳужумини ичкарироққа кўчиришни илтимос қилди, тўплар молалаган жойга мина ёғдиришни ҳам сўради. Тўп ўқлари сал ичкарига уча бошлагач, ғимирлаб қолган немисларнинг бошида миналар бодроқдай ёрила бошлади. Шундан кейин Жабборов сапёрларга қора тутун шашкаларини ёқишни буюрди. Сапёрлар буйруқни бажаришга киришишди.

Ҳужумга ташланган жангчилар орасида Қорақош ҳам бор эди. У қуролини маҳкам ушлаганча, гоҳ эмаклаб, гоҳ ёнбошлаб олдинга интиларди. Унинг қирувчи мерганлари пулемёт взводининг кетида эди. Нормат Жабборов пулемётчиларни олдиндан белгилаб қўйилган жойда қолдириб, Қорақошнинг мерганларини олдинга ўтказиб юборди.

Сапёрлар ёққан шашкаларнинг қора тутуни шимол шамоли билан бирга немис окоплари томонга оқиб бориб қуюқ парда ҳосил қилди-да, батальон билан немислар ўртасини тўсиб қўйди. Шу вазиятни кутиб турган Нормат Жабборов буюрди:

— Встать!

Жангчилар билан баб-баравар Қорақош ҳам қаддини ростлади,

— Бегом!

Ҳамма бирданига олдинга ташланди.

Артдивизион тўплари ҳамон варанглаб, аскарларимиз бошидан ошириб, снаряд тўкарди. Қора тутун пардаси остидан немис замбарагининг чақмоғи чақилди. Буни кўрган Нормат Жабборов:

— Ложись!— деб буйруқ берди.

Немис снарядлари батальоннинг тепасидан артдивизион батареялари томон учиб ўтди. Нормат батальонни яна оёққа турғизди. Жангчилар жонларининг борича олға ташланган пайтда ўнгдан ва чапдан немис пулемёти ҳаққадай қақиллади. Батальон яна ерга ётиб олди. Унинг пулемётчилари қора тутун пардаси орқасида ўт очиб, ўзларининг қаердаликларини кўрсатиб қўйган немис пулемётлари устига ўқ ёғдира бошлаган пайтда пиёдалар яна оёққа туришди. Аммо немис окопларидан отилаётган ўқлар шу қадар қалин эдики, жангчилар яна ерга ётиб, қоринлари билан судралиб боришга мажбур бўлишди.

— Пулемёт, вперёд!— буюрди Нормат.

Пулемётчилар пайдар-пай ўқ узиб пиёдаларга паноҳ бўлганлари ҳолда Норматнинг ўнг томонига келиб қолишди.

— Пулемёт уяларининг унини ўчириб бер, азаматларим!— деди комбат уларга.

Қорақошнинг сал орқароғидан пулемётлар сочаётган ўқлар сели немис окопидан отилаётган чўғлар маржони билан кесишиб, олдинга учарди.

Бу манзарага Қорақош гоҳ юрак ҳовучлаб, гоҳ маҳлиё бўлиб қарар, қулоғига пулемётларнинг тариллашигина эшитилар, атрофида портлаётган снарядларнинг овозини эшитмас, ён-верида ернинг қора қозондай кўпчиб чиқиб, кейин атрофга тош-тупроқ бирдан сочилиб кетишини кўриб ҳайрон бўларди.

«Вперёд! Вперёд!» дер эди Жабборов. Унинг команди си атрофларда калта-калта такрорланиб турарди. Қорақош катта оқим билан оқар, борлиқни унутган, кўзига ҳеч нарса кўринмас, унинг ҳаракатлари ғайри ихтиёрий ҳаракатга ўхшаб кетарди. Шу пайт бир мина унинг кўз олдида портлади-да, Муроджон бир қалқиб тушди ва қўлини икки томонга ташлаб, чалқанча ётиб қолди. Бу ҳодиса Қорақошни ўзига келтирди, у Муроджоннинг олдида эмаклаб борди, юзини ушлади, эти сесканиб кетди... Қулоғига «вперёд!» деган сўз кириб, уни олдинга ундади,

қўлидан тортиб, судраб кетди. У Муроджоннинг жасадини ташлаб, олға эмаклади.

Қорақошнинг қулоғи остида тарсиллаб ракета отилди-да, қизил мушак немис окопларининг устига тушди. Бу ракета Норматнинг немис окопларига тикка ташланиш ҳақида сигнали эди. Командирларнинг қичқириғи эшитилди. Кимдир овозининг борича «Ура!» деб ҳайқирди. Бу ҳайқириқ Қорақошни ўрнидан турғазиб юборди, у ҳам «Ур-рей! Ур-рей-рей!» деб олдинга ташланди. У ўзининг овозидан бошқа овозни эшитмасди. У немис окоплари ичида юрарди. Югуриб бораётиб, олдидаги одамга ўзини уриб олди-да, йиқилиб тушди.

— Қорақош! Нима бўлди?

— Уртоқ капитан! Сизми?

— Ҳа, сенга нима бўлди?

— Ҳеч нарса! Сизга-чи?

— Кўзимга тупроқ кирди,— деб Нормат Жабборов ерга энгашиб, кўзини ишқалай бошлади.

Қорақош ўрнидан туриб, унинг олдига югурди, шу он миномётнинг бўғиқ овози эшитилди. «Ёт!» деб қичқирди Нормат ва Қорақошни кифтидан ушлаб, ёнидаги чуқурга тортиб олди. Улар бир-бирларини маҳкам қучоқлаганларича околга йиқилиб тушишди. Немис минаси Қорақош ҳали тик турган жойда ёрилиб, кесак аралаш темир парчаларини атрофга сочди. Бирдан Қорақош ҳам кўзини ишқалай бошлади:

— Уртоқ капитан! Менинг кўзимга ҳам тупроқ кирди,— деди.

Сал нарида буларнинг қандай йиқилганини кўрган Рисолат югуриб келди-да, уларни тупроқдан тортиб олиб, кўзларини чайди...

Нормат кўзини артиб олиб, Рисолатни ўз жойига юборди, дурбинда атрофни кузатди. Унинг роталари аллақачон немиснинг олдинги марраларини эгаллаган эди.

Нормат Жабборов душманнинг ўнгланиб олишига имконият бермаслик ҳақида буюрди. Тўпчилар ва миномётчилар ҳам зарбаларини бирмунча ичкарига кўчиришди. Унинг назарида пулемётчилар орқада қолиб кетган ва жаңг билан чекинаётган немисларнинг кетидан бораётган аскарларимизга етарли кўмаклашаётгани йўқ эди. Ҳатто бир «максимка» жимиб қолган, бунинг устига немис батареялари ва миномётлари ҳам ўша томонга аридай ёпишган эди.

— Пулемёт! Пулемёт!— деб қичқирди комбат.

Пулвзводдан овоз бўлмади.

— Помкомбат! Пулвзводни икки юз метр силжитиб кел!— деди комбат Эминжонга.

— Есты!

Эминжон чаққонлик билан пулемётчилар томонга эмаклаб кетди, аммо ҳадеганда қайтавермади, пулемётлардан ҳам дарак бўлмади. Бу ҳолат Жабборовни қаттиқ ташвишга солди.

— Сержант Содиқова!

— Эшитаман, ўртоқ капитан!

— Билгин-чи, нима ҳодиса?..

— Есты!

Немис ўқи дўлдай ёғмоқда эди. Қорақош ҳам Эминжон юрган йўлакча билан пулвзвод ўрнашган дўнгликка эмаклаб борди. Дўнгликда учбурчак бўлиб жойлашган пулемёт взводиға яқинлашгач, у ердаги ачинарли аҳволни кўриб, юраги орқасига тортиб кетди. Биринчи пулемётнинг олдидаги катта воронка ичида икки пулемётчи бирининг оёғига бири бош қўйиб, тупроққа қоришиб ётарди. Иккинчи пулемётчининг биринчи пулемётчи боши остидаги икки оёғидан бошқа жойи тупроқ остида.

Уртада пулемёт бутун турган бўлса-да, расчётиға снаряд портловининг тўлқини улоқтириб юборган эди.

— Лента... патрон...— дер эди мук тушиб, беҳол ётган пулемётчи ёнидаги шеригига. Шериги индамай, кўкка тикилиб ётарди.

Учинчи пулемёт ўрнида йўқ. «Уни Эминжон судраб кетган шекилли»,— деб ўйлади Қорақош ва фуркатни бой бермаслик учун санитарларни ярадор пулемётчига ёрдамга чақирди-да, бўш турган пулемётни чамалаб кўрди. Унинг зирҳли қалқонини ўқлар, осколкалар чўқилайвериб, чўтир қилиб юборган бўлса ҳам, жанговар механизми соппа-соғ эди. Ярадорларға ёрдам бериш учун Рисолатнинг санитарлари етиб келишгач, Қорақош пулемёт ленталарини бўйниға осиб, пулемётга боғлаб қўйилган солдат камаридан тортиб, комбат тахминлаб қўйган позиция томон судради. Унқир-чўнқирлик эди. У беш-ўн қадам олға интилиши ҳамон ундан тахминан, чорак чақирим нарида «максимка»нинг таниш овози тариллади. Пулвзводнинг бир расчёти олдинда жанг бошлаб юборган эди. Қорақош у томон бурилди.

— Сержант, ётинг!

Эминжоннинг овозини эшитиши билан Қорақош ўзи-

ни снарядлар ҳосил қилган воронкага ташлади. Воронка четида портлаган мина парчаларининг бири ўн беш отарнинг оптикасини учириб кетди. Қорақош елкасини пайпаслаб кўрди. Яраланмаганига қаноат ҳосил қилиб, ўрнидан туришга чоғланган эди, юзидаги эрталабки яраси жазиллаб ачишди. Бетини ушлаб кўрди, бармоқлари қон бўлиб қолди, ярасига ёпиштирилган юмалоқ бинт кўчиб кетган эди.

— Сержант! Тинчликми?

— Ўзингиз омонмисиз?

— Сизни комбат чақиряпти.

— Менга ёрдамлашворинг.

Эминжон етиб келгач, Қорақош унинг қўлига пулемёт боғланган камарни тутқазди.

— Тортинг!

Икковлашиб пулемётни судраб бориб, янги маррага ўрнатишди. Эминжон пулемётни ростлагунча, Қорақош юзидаги ярасига бинт ёпиштириб олди-да, пулемётга ёпишиб, немисларнинг арьергардига ўқ уза бошлади. Эминжонга устма-уст қичқирарди у:

— Лента! Патрон! Тезроқ!..

Эминжон пулвзводнинг бундан аввалги базасига югуриб бориб, панада ётган патрон яшигини судраб келди, чуқурга тушиб, лентага патрон тера бошлади. Қорақош уни тезлатиб, яна қаттиқроқ қичқирди:

— Лента! Лен-та-а!..

Эминжон тўлатилган лентани келтириб бериб, бўшаганини тўлдиришга югурди...

Капитан уларнинг бу ишидан беҳабар бўлгани учун, дараксиз кетишларидан қаттиқ ташвишда, аммо уларни қидиришга вақт тополмасди. Унинг батальони немисларнинг биринчи окопларига ёриб кириши билан қўшни батальонлар қўзғалган эдилар. Бу батальонларга, шу жумладан Норматнинг батальонига ҳам полк командири подполковник Юрьев бошчилик қилмоқда эди.

Юрьевнинг етти юзинчи зарбдор полки зарбасидан кейин полковник Норхонов дивизиясининг бошқа қисмларини ҳам ҳаракатга солди. Норматнинг назарида асосий ва энг қаттиқ жанглар ана шундан кейин авж олди. Немис-фашист қўмондонлиги Нормат Жабборов батальонининг жанговар ҳаракатини куч синов разведкаси деб ўйлаган ва уни бир оз ичкарилатгач, қуршовга олиб, янчиб ташлаш ниятида эди. Ериб ўтишда бутун бошлиқ

дивизия қатнашгач, немисларнинг фикри ўзгарди. Орадан сал вақт ўтмай, уларнинг флангларида совет отликлари, ҳатто танклари пайдо бўлди-да, «Вейхс» қўшинларини Дон бўйига томон қиса бориб, уларни катта хавфга солиб қўйди. Шундан кейин «Вейхс» қўмондонлигининг бу ердаги режалари ҳам ўзгарди...

XXVII

Норхонов 700-полк командири Юрьевнинг ёнбағирликка жойлашган КПсига келиб олди. Унинг буйруғи билан алоқачилар ҳамма қисмлардан шу жойга сим торта бошладилар. Чунки полклар олға силжиганлари сари Норхоновнинг КПси ҳам уларнинг кетидан силжиши тўхтаб қолди. 700-полкнинг батальонларидан телефонда хабар берилишича, немислар кичик-кичик группаларга бўлиниб, қарши атака қилмоқда эдилар.

— Душман моторларининг овози кучайди, немислар жанг майдонига Жабборов мотопехота ташлаётган бўлсалар керак,— деб хабар қилди Нормат Жабборов подполковник Юрьевга.

Юрьев бу хабар ҳақида шу заҳоти ўз ёнида ўтирган Норхоновга доклад қилди-да, унинг буйруғини кутмай туриб ўз батальонларига душман мотопехотасининг ҳужумини қайтаришга ҳозирлик кўриш ҳақида тегишли топшириқлар берди.

Комдив Норхонов Юрьевнинг бу хабарини эшитган заҳоти резервдаги ўқчилар батальонини, орқада турган артбатареяни Юрьев полкининг жанг районига чиқариб олди.

Подполковник Юрьев тақир қилиб қирилган бошини қашлаб олди-да, комдивдан сўради:

— Резерв батальони менинг ихтиёримда бўладими?

— Бўлмасам-чи!

Юрьев ўзининг кучлари кўпайиб қолганидан мамнун бўлиб, бурнининг остидаги «туморча» мўйловини силаб қўйди.

— Бу янги кучни қандай ишлатмоқчисиз, ўртоқ подполковник?— деб сўради Норхонов унинг анча дадилланиб қолган кўзларига қараб.

— Янги кучни асосий жойга ташласам, деб турибман, ўртоқ комдив,— деди ва оператив харитасига ишора қилиб, давом этди:— Жабборовнинг полосасидан ма-

нави ярмини янги кучлар учун очиб бераман-да, иккала батальон кучи билан зарбани давом эттираман!

Норхоновга унинг бу режаси маъқул тушди шекилли:

— Муваффақият тилайман!— деди эътироз билдириб ўтирмай.

Юрьевнинг ихтиёрига берилган резерв батальоннинг командири ёшгина, афтидан ҳарбий билим мактабини яқинда тамомлаб келган, ҳали унча тажриба кўрмаган бўлса-да, хизмат нарвони поғоналарини тез ҳатлаб, комбат даражасига кўтарилган лейтенант эди. У кириб келиб, баланд овоз билан Юрьевга мурожаат қилди:

— Ўртоқ подполковник! Батальон сизнинг ихтиёрингизда...

— Одамларингиз қани?— деб сўради Юрьев унинг докладини охиригача тингламай.

— Ярим чақиримча нарида ётқизиб қўйдим...

— Ётқизиб қўйдим, дейсизми, лейтенант?— деб қайта сўради таажжубланиб Юрьев.

— Худди шундай, ўртоқ подполковник. Бу ерга келгунимизча немис тўплари бизни икки марта ётқизиб тургизди. Ҳозир ҳам тинч қўймапти. Талафотларимиз бор.

Юрьев лейтенантга ўз харитасининг керакли жойини кўрсатиб, деди:

— Батальонни кичик-кичик гуруҳларга бўлиб, жадал суръатда мана шу жойга етказиб боринг. Жанговар топшириқни ўша жойда оласиз.

Лейтенант чаққонлик билан бурилиб, полковникдан кетишга ижозат сўрамоқчи эди, Норхонов унга ўш қўлини узатди ва лейтенантнинг ингичка, лекин чайир бармоқларини маҳкам сиқиб:

— Муваффақият тилайман!— деди.

Комдивнинг илиқ гапларидан руҳланиб кетган лейтенант қанот ҳосил қилгандай учиб кетди. Унинг ҳар қандай жанговар ишга тайёрлигига ишонган Норхонов Юрьевга юзланди-да:

— Сизга ҳам муваффақият тилайман, ўртоқ подполковник!— деди.

Юрьев керакли нарсаларини планшетга солди, дурбинини бўйнига илди, автоматини қўлига олиб, комдивга честь берди.

— Жабборовнинг КПсида бўламан. Алоқа иплари ўша ерга тортилган,— деди-да, комдивнинг рухсати билан унинг КПсига айланган окоплардан чиқиб кетди.

Нормат Жабборовнинг муқаррар қўмондонлик пункти йўқ эди. Қаерда жанг қаттиқ қайнаса, у ўша ерга борарди. Алоқачилар ҳам унинг бу одатини яхши билганларидан жанг вақтида дала телефонини бирор муқаррар жойга ўрнатиб овора бўлмай, ҳамиша унинг кетидан сим тортиб юрардилар. Бу сафар ҳам худди шундай бўлди. Зарбдор ротанинг участкасида немислар қаттиқ қаршилиқ кўрсатмоқда эди. Рота командири ҳалок бўлганидан кейин у ерда аҳвол жуда оғирлашди. Шунинг учун Жабборов бу ердан қайтиб кетолмади.

Полк командири Юрьевнинг алоқачилари Норматнинг КПСини тополмай овора эдилар. Унинг ҳозирги жойига эса, сим тортиш мушкул эди. Шунинг учун улар ўз билганларича пана жойни танладилар-да, полк командирига керакли алоқа симларини шу жойга тортдилар. Ердан келган батальоннинг командири — лейтенант ҳам шу ерда эди. Бу жой Қорақош яқиндагина ташлаб кетган собиқ пулемёт уяси эди. Юрьев бу ерга келиш билан унинг димоғига атир ҳиди гупиллаб урди. «Атир ҳидини лейтенант бурқситяпти, резервда ётавериб, зиёлилашиб кетибди бу йигит» деб ўйлади-да:

— Атир танлашга моҳир экансиз, лейтенант. Шундай моҳирлик билан жанг қилишингизга ҳам аминман,— деди Юрьев пичинг оҳангда.

Лейтенант унинг пичингини тушунди, изоҳ беришга шошилди.

— Атир ҳиди мендан эмас, пулемётчи ташлаб кетган бинтдан келяпти, ўртоқ подполковник.

— Қанақа пулемётчи бўлса ҳам нозик табиат зиёли одам экан-да.

— Жабборовнинг мерган қизи, ўртоқ подполковник. Хўв, олдимизда тариллаётган пулемёт ўша қизники!

«Ёшлик ёшлигини қиларкан-да, бу лейтенант дарров у қиз билан ҳам танишиб олибди», деб хаёлидан ўтказди Юрьев.

— Лейтенант, ўша пулемётдан икки юз метр чапроқ, гўрт юз метр ўнгроқдаги оралиқ сеники, немисни уриб бер! Донга биринчи бўлиб етиб борсанг, қаҳрамонлигинг ҳақида юқори қўмондонликка алоҳида доклад қилман,— деди Юрьев.

Лейтенант:

— Есть!— деб честь берди-да, сўради:— Уша пулемётчи ҳам менинг ихтиёримда бўладими?

— Йигитча, сен немислар билан курашмоқчимисан ёки Жабборов биланми?

Лейтенант Юрьевнинг бу аччиғини ҳам тушунди-да, унга гап тополмай қизариб тургач, ўзини зўрға ўнглаб изоҳ берди:

— Демак, мен Жабборов роталарининг олдига ўтиб олиб, атака бошлайман. Вазифамни тўғри тушунибманми?

— Бошла, азамат!

XXVIII

Полковник Норхонов комполкнинг собиқ КПсини батамом ўзлаштириб олган эди. Ҳамма қисмларга телефон сими боғлаган алоқачилар, қисмларнинг алоқа офицерлари унинг буйруқларини кутиб, ҳар бир сўзига маҳтал бўлиб ҳушёр ўтирардилар.

Норхонов очиқ КПда столга харитасини ёзиб, худди шахмат тахтасидаги доналар вазиятини белгилаётгандай, турли рангдаги чизиқ ва стрелкаларга тикилиб ўтирарди. Отишмалар овози тобора кучайди. Тўп снарядлари унинг КПси яқинида ҳам портлай бошлади.

— Телефонист! Юрьевни тўғрила!— деб буюрди Норхонов.

Юрьев ҳадеганда телефонга келавермади. Норхонов Юрьевнинг полки резерв батальон кўмагида мўлжалланган жойга чиқиб олса, кечаси билан ҳужумни тўхтатмаслик учун тунги жанглар режасини бошида пишириб қўйган, бу планнинг амалга ошуви Юрьев полкининг ҳозирги ютуғига боғлиқ эди.

— Телефонист! Юрьев топилдими?— деб сўради Норхонов ўтирган жойида.

— Қидиришяпти, ўртоқ комдив!— деди шошиб қолган алоқачи. Сўнгра, трубкага қичқира бошлади:— Арслон! Арслон! Мен фил. Мен филман. Ноль биринг қани? Мунча имиллайсан! Филнинг ноль бири маҳтал бўлиб турибди...

Трубкадан шовқинлаб гапираётган полк алоқачисининг овози эшитилди.

— Фил! Фил! Мен Арслон! Арслон... Ноль биримиз ҳозир келяпти. Фил! Фил! Мен Арслонман. Ноль биримиз келиб қолди. Телефонни ноль биримизнинг қўлига беряпман, приём.

Телефонист трубкани Норхоновга тутқазди.

— Арслоннинг ноль бири линияда...

Норхонов код билан гаплашишни ҳам унутиб:

— Юрьев! Янги кучларимиз ишга тушдими ёки ҳали ҳам офтобда товланиб ўтирибдими?— деб сўради.

— Кетишди!

— Қаёққа?

— Жабборовнинг ўнг қанотидан, тахминан беш юз метр фронтда олға кетишди. Жабборов ҳам жанг билан кетяпти. Ўзим ўшалар билан бирга эдим.

— Улар билан бирга юришга сизга ким рухсат этди! Алоқадан узоқда юрган командир, қумда қолган сувсиз балиқдан бошқа ҳеч нарса эмас, ўртоқ Юрьев!— Норхонов унинг важини эшитгач, овозини бир парда пасайтириб, мулойимгина қилиб қўшиб қўйди:— Комбатларга ишониш керак, ишончни оқлаёлмай қолгандагина уларнинг ишига аралашмоқ даркор,— деди насихатомуз.

— Мен икковига ҳам ишонаман.

— Ундай бўлса, яхши. Бундан буён вазиятни шахсан ўзимга тез-тез доклад қилиб туришингизни талаб қиламан!

— Хўп бўлади!

Норхонов трубкини жойига қўйиб, кафти билан трубкини тақ-тақ уриб қўйди-да, уни телефонистнинг олдига суриб:

— Комиссарни топ!— деди.

Телефонист «Йўлбарс! Йўлбарс!» дея тегишли қисм билан боғлангач, «филнинг ноль иккиси» ўша ерда бўлса, телефонга филнинг ноль бири чақираётганини айтинглар, деди.

Норхонов трубкини соғ қўлига олиб, комиссар билан тик туриб гаплашди.

— Черников, вазиятга қандай баҳо берасан?

— Сен билан мен қандай ўйлаган бўлсак, ҳозирча шундай боряпти. Қисмларнинг маънавий-сиёсий аҳволи юксак! Сенда қандай янгиликлар бор?

— Янгилик шуки: Юрьевнинг қўлини анча юқори қилиб қўйдим. Шу хўжаликнинг иши келажагимизга ё йўл очади, ё гов бўлиб қолади. Агар вақт топсанг, ошнам, марҳамат қилиб, Юрьев хўжалигига бир назар ташлаб ўт. Хўпми?

— Икки минут кейинроқ телефон қилганингда мени бу ердан тополмасдинг, Жабборовнинг хўжалигидан қидирардинг. Мени йўлдан қайтариб келишди.

— Бирор янгилик бўлса, қўнғироғингни кутаман!
— Омон бўл, Зокир Норхонович!— деди-да, у Юрьевнинг команда пунктига йўл олди.

Жанг қизиб кетган, отишмалардан қулоқ қоматга келарди. Уқ ёмғири, ўт селидан бош кўтариб бўлмасди. Черницов подполковник Юрьевни топгунча, неча марта ётиб, ўрнидан турди. Ниҳоят, у ерга етиб борди.

Юрьев алоқачилар қуршовида ўз батальонлари кетидан комбатлар билан телефонда йўл-йўлакай гаплашиб бормоқда эди. У дивизия комиссари йўлига пешвоз чиқиб, вазиятни тушунтирди. Немислар бу участкада ғоят қаттиқ қаршилик кўрсатмоқда эдилар.

— Тез орада катта йўлга чиқамиз. Ундан нарисидон!— деди Юрьев.

Комиссар сал норози оҳангда сўради:

— Шу кетишда Донга қачон чиқишимиз мумкин?

— Бирорта танк полки бўлганда-ку, индинга эрта-лаб отимизни Дон сувидан суғорардик... Чап соҳилга ўтган немис қўшинлари шарт белидан кесиларди... Қўшинларимизнинг аҳволи қалай?

— Улар ҳам қаттиқ қаршиликни енгиб, силжишяпти... Комиссаринг қаерда?

— Оғир ярадор бўлди. Медсанбатга олиб кетишди...

— Нега хабар қилмадинг?..

— Ҳозиргина кетди...

Шу вақт Нормат Юрьевни телефонга чақириб, унинг роталари Задонскка олиб борадиган тош йўлга чиққанини хабар қилди

— Молодец!— деб қичқирди Юрьев.— Тўхтама, азамат, Дон сувидан бир каска тўлатиб ичмагунингча, тўхтама! Сени Черницов табрикляпти. Сени қучоқлаб ўпгани олдинга ўзи борармиш.

XXIX

Черницов Юрьевнинг атрофидаги алоқачилардан бирини йўл бошловчи қилиб олди-да, жанглар сўқмоғи билан Норматнинг батальонига жўнади.

Нормат Жабборов тош йўлдан ўтиб олгач, сержант Қорақошнинг пулемёти ва чапдан ураётган қўл пулемётларини паналаб, роталарни олдинга бошлади. Лекин ҳали икки томондан бошқа батальонлар етиб келолмагани учун унинг батальони тўхтаб қолди. Бундан хабар топган Норхонов тўпчилар билан миномётларни

йўл бўйига юборди, аммо улар етиб келгунча йўлнинг жануб томонини моторлашган немис қисмлари эгаллаб олди. Шу пайт тўсатдан осмонда моторларнинг кучли ҳайқириқлари пастдаги отишмаларнинг овозини босиб кетди. Норхонов дивизияси ҳужум қилаётган оралиқ доирасида «Юнкерс»лар айлана бошлади.

Черницов тош йўлга қадам қўйган ҳам эдики, кимдир унинг елкасидан тортиб:

— Самолёт! Ложись!— деди.

У ўзини ўша жангчи билан чуқурга ташлади-да!

— Қайси ротадансан?— деб сўради ундан.

— Жабборовнинг батальониданман, ўртоқ комиссар. Мени танияпсизми? Ҳў, Фарбий фронтдаги танклар ҳужуми вақтида мени Илюшка қўйиб олган эдингиз...

— Э, Илюшка, помкомбатман, демайсанми! Бу ёқда нима қилиб юрибсан?

— Сержант Содиқова патронга юборган эди. Етинг, ўртоқ комиссар, «Юнкерс»лар шўнғияпти.

Немислар ердан, кўкдан сигнал бериб, самолётларга атака полосасини кўрсата бошладилар.

— Менинг алоқачиларим қани?— деб сўради Черницов ўзи билан келган кишилар ҳақида қайғуриб.— Уларни ҳам шу ёққа чақир.

— Улар нарироқда турганлари яхши, ўртоқ комиссар. Ҳар ёқда сочилиб турса қурбон кам бўлади...

Эминжон тепага қараб, самолётларни санади. Тўққизта. Тўққиз самолёт тош йўл атрофини гир айланди-да, бирин-кетин шўнғий бошлади. Биринчи бомба учтўрт юз метр нарига тушиб, гумбуллаб ёрилди. Кейинги бомбалар икки-уч юз метр нарида портлади. Биринчи доира зарбаси Норматнинг роталари районига қарши қаратилган эди. Эминжон дивизия комиссарини кўриқлаб ётганини ҳам унутиб, ўрнидан сакраб турди-да, йўлнинг фарб томонига қараб чопиб кетди.

— Тўхта! Қаёққа?

— Қомбатдан хабар олай, бомбалар ўша ёқда портляяпти...

Комиссар бу жангчининг довураклигига қойил қолди-да, «Майли, боравер» деди.

Эминжон Норматнинг КПсида, ерга бағрини бериб ётган алоқачиларни учратди. Қомбат бу ерда йўқ эди.

Нормат Жабборов бошқа бир пана жойда самолётларнинг ҳаракатини кузатиб турган эди. Биринчи бомба

Қорақошга яқин жойда портлаганини кўриб, ўзини туптолмай, унинг ёнига югурди. Қорақошнинг ҳамма ёғи чанг, у тупроқ остидан пулемётни суғуриб олишга уринарди. Шу вақт немис самолётлари иккинчи доира ҳужумини бошлади. Қорақош эшитмас, ҳеч нарсани кўрмасди. Норматнинг назарида самолётларнинг бири худди Қорақошни мўлжаллаб келаётгандай туюлди. Нормат чаққонлик билан ўзини бомба ўйган воронкага ташлади-да, Қорақошни чақирди. Қорақош эшитмади. «Бомбадан қулоғи битган бўлса керак»,— деб ўйлади-да, унга ташланиб, белидан қучоқлаганича воронка тубига отилди.

Қорақош нима бўлганига тушунолмади, «Бу нима қилиқ» деб бақариб юборди.

Бир «Юнкерс» уларнинг ёнидан сал нарида яна бир бомба ташлаб кетди. Бомба ер остидан қора уйдаи тупроқни даст кўтариб, атрофга шопириб ташлади. Ана шу тўлқин шамолининг бир қаноти Қорақош билан Норматнинг устидан ўтди. Қорақош Жабборовнинг ўзини бехос қучоқлаб, ёнида олиб ётганининг боисини шундан кейингина тушунди. Икковини ҳам қалин тупроқ босиб қолган эди.

Норматнинг миясига келган биринчи фикр: «Наҳотки танамиз шу ерда қолса... наҳотки...» бўлди. У устидан босиб ётган юкни кўтариб ташлаш учун бир-икки чираниб кўрди... Лекин қимирлай олмади. Иккаласи воронка деворига ёнбошлаганча кифтидан кўмилиб қолганлигига энди тушунди. Бошидаги тупроқ пастга тушиб, нафас олиши енгиллашди. Қорақош унинг устидан босиб ётарди. Жабборовнинг аҳволи танглигини билди-да, у бир ёнбошига араб ағдарилди, Жабборов шундан кейингина ўзини тупроқ қопқонидан базўр қутқарди. Қорақошнинг бошини кўтариб қўйди. Унинг қулоғи оғриб, курагининг ости зирқирарди. У Қорақошни кифтидан ушлаб силкитди, нега бундай қилаётганини ўзи ҳам билмасди. Секин ўрнидан тураётган эди, Қорақош уни пастга тортди:

— Қаёққа! Қимирламанг! Бошингизни учуриб кетади.

— Одамлар у ёқда қолишди... Улардан хабар олишим керак...— деди Нормат қўполлик билан.

Нормат Жабборов ўрнидан турди, унинг устидаги тупроқ Қорақошнинг бошига тўкилди. Қорақош устидаги чангини қоқиш учун бошини кўтарган эди, шўн-

ғиётган самолётни кўриб, жонҳолатда унга осилиб, уни чуқурликка ётқизиб қўйди.

Тепадан темир парчалари чийиллаб учиб ўтди. Самолётлар ҳамон қайқирар эди...

— Осколкаларнинг учиб юришини қаранг. Бу осколкалар бошимизни узиб кетиши ҳеч гап эмас. Анави қон қусгурларни қаранг, кети узилмай устимизга ёпириляпти. Пулемёт ҳам ер остида қолди, милтиғим синди... Энди нима бўлади?

Нормат Жабборов унга бирон муносиб гап топиб жавоб беролмади. Унинг бутун хаёли бошқа ёқда эди. У ўзига-ўзи гапиргандай мулоҳазасини айта бошлади:

— Самолётларнинг бунчалик узоқ ҳужум қилиши бежиз эмас. Ҳаммамизни ерга ётқизиб қўйиб, тепамизга танклар бостириб келмаётганмикин?.. Мабодо танклар бостириб келса, ундан яширинадиган жой, қочиб қутуладиган ер йўқ.

«Наҳотки, шу тақир ерларда ўлиб кетамиз?..» деб мунғайиб ўтирган Қорақош танклар ҳужуми эҳтимолини эшитиб, ҳушёр тортиб, қўрқув ҳам хаёлидан учди. «Пулемётни чиқариб олишим керак!» деб ўйлаб, ўрнидан турди. У тургунча, Нормат анча жойга бориб қолган эди. У худди қуён қувлаётгандай учиб борди-да, бошига самолёт шўнғиётганини кўриб, ўзини бир ўнгирга ташлади. Бағри кесакларга тегди-да, шошилиб ер қазий бошлади.

— Алоқачи! Алоқачи!

Алоқачилар аввалги жойларида йўқ эди. Қаердан-дир Эминжон пайдо бўлди.

— Уртоқ комбат! Алоқа ҳам, алоқачи ҳам йўқ. Бомба тагида қолиб кетишди...— деди.

Алоқачининг бир оёғи воронканинг четиде ётарди. Жабборов аҳволни тушунди-да, Эминжондан сўради:

— Роталардан нима хабар бор?

— Иккинчи ротанинг жангчилари тирақайлаб қочятувди, комиссар тўхтатиб қолди. Рота тош йўлнинг икки ёнида ётибди.

— Комротни чақир бу ёққа!

— Комрота қочаётганларни қайтараётганида ҳалок бўлди. Ўз кўзим билан кўрдим, ўртоқ комбат!

— Иккинчи ротани дарҳол қабул қил, ҳозирдан бошлаб йўл бўйида танклар атакасини даф қилишга шайлан. ПТРчиларни ҳам ёнингга чақириб ол! Улар менинг ўнг томонимда ётишибди. Мерганлар ҳам сеники!

— ЕСТЬ!— деб честь берди-да, Эминжон тўхталиб, сўради:— Сержант Содиқова пулвзводда қолаверадими ё мерганлар группасига қайтариб олайми?

— Мерганларга Крупеня бошлиқ. Қорақош — пулвзвод командири!

— ЕСТЬ! Мен кетдим!

— Тезроқ бор!

Эминжон бир югуриб, бир эмаклаб, иккинчи ротанинг бир взводи олдига борди-да, уни тош йўлнинг ўнг бетида окоп қазишга ташлади. Яна бир взводнинг тирик қолган жангчиларини йўлнинг чап қирғоғига жойлади. ПТРчиларни топиб, йўлтўсар» қилиб қўйди, улар ишга тушгач, мерганлар бўлинмасининг бошлиғини чақирди.

— Крупеня! Крупеня!

Крупенядан дарак бўлмади. Эминжон тахминан унинг қаерда ётганини биларди. Самолётлар четроқда пулемёт отиб юрганидан фойдаланиб, Крупеня ётган жойга бориб, қўрқиб кетди. Крупеня ўнг қўлини чап қўксига босиб оғзини очиб, хиёл ёнбошлаб ётарди.

«Тамом бўпти бечора...» деб ўйлади Эминжон унга ачиниб. Унинг қўлини тортди — қўли чўнтакдаги нарсаларни қаттиқ ушлаганча қотиб қолган эди. Эминжон унинг соат чўнтагидан зўрға тўртта фотосурат билан икки мактубни олди. Суратларнинг учтасида Крупенянинг ўзи кулиб турарди. Тўртинчисида ўша посилка юборган қиз кулиб турарди.

Эминжон унинг суратларига тикилиб, хатларини ўқиб турган пайтда дивкомиссар Черницовнинг овози эшитилди.

— Ҳой, комрот! Нима ўқияпсан?

— Крупеня бу хат билан суратларни эгасига юборолмай қолди...—деди Эминжон комиссарга тушунтириб.

— Хат кимга эди?

— Узоқдаги номаълум қизга. Посилка юбориб: «Энг яхши жангчига тегсин», деган қизга...

Черницов унинг қўлидан суратни олиб қаради. Суратда соддагина, аммо тийрак бир қиз унга тикилиб турарди.

— Энди буларни нима қилмоқчисан, Илюша?

— Ўзи нимани ният қилган бўлса, ўшандай ижро этаман, ўртоқ комиссар! Мабодо Сталинградга омон борсам, буларни адресига Сталинград муҳри билан юбораман.

Черницов унинг бу ишини маъқуллагандай индамай қолди.

Самолётлар учиб кетди, лекин ер ларзага келди. Танклар ҳужумга ўтган эди...

XXX

Самолётлар қўшни дивизиялар районида айланаётган пайтда тош йўлнинг икки тарафида немисларнинг танклари кўринди. Улар аста тебраниб, узун сумбаларини гоҳ баланд, гоҳ пастлатиб келмоқда эди. Авиация ҳужумидан соғ қолган тўплар, танк қирувчи замбарак батареялари тирик қолган пиёдалар районида жойлаша бошлади. Немис танклари шу батареяларга биринчи бўлиб тўп отиш билан ўзларининг нуқталарини ўзлари ошкор қилиб беришади, деб ўйлаган чамаси, ўқ узмай келишарди. Танк қирувчилар, тўпчилар эса танкларнинг яқинроқ келишини кутардилар.

Нормат Жабборов батальонини жамлаб, танкка қарши жангга ҳозирлик кўрарди.

— Ўртоқ капитан! Пулвзвод қаерга жойлашсин?— деди пулемётини судраб келган Қорақош комбатга мурожаат қилиб.

— Пулемётни қаердан топдинг?

— Бузилмаган экан, ўртоқ капитан, тупроқ остидан чиқариб тозаладим-да, ишга ярайдиган қилиб қўйдим.

— Патрон етарлими?

— Битта ҳам йўқ, ўртоқ капитан...

Нормат кимнидир излаб атрофига бир қараб олди-да, бомбадан ҳалок бўлган телефонист ўрнига келган алоқачига буюрди:

— Начартга айт, бир-икки яшик патрон етказиб берсин.

Алоқачи тегишли жойга зуммер бераётган пайтда Нормат яқинида жойлашган РПДчилардан бир лентани пулвзводга беришларини буюрди. РПДчилар бир лента патронни Қорақошга келтириб беришди. Қорақош пулемётни ўқлаб, Норматга савол назари билан қаради. Нормат буни тушунди-да:

— Пулвзвод комбатнинг резервида туради,— деди ва танклар томонидан кўз узмай тураркан, буюрди:— КП орқасидан ўзингга пулемёт уяси ясаб ол!

Қорақош комбатнинг «КП» сидан чапроқдаги бомба воронкасини пулемёт уясига мослашга тушди. Шу чоқ

танклар анча яқинлашиб қолган эди. Уларнинг ўқ узишини кутишга ҳам қаноат қилмаган тўпчилар, танк қирувчи замбараклар варанглаб тўп ота бошладилар. Улардан кейин Эминжоннинг бронтешар ПТРчилари поқ-поқлашиб жангга киришди.

Қорақош пулемётини ўрнатиб улгурган эди ҳамки, тош йўлнинг чап томонида, тахминан бир-икки чақирим нарида, уларнинг позициясини айланиб ўтаётган танкларнинг ҳайқириғи эшитилди. Батареялар ўша томонга ўт оча бошладилар.

Жабборов телефон трубкасини қўлига олиб, подполковник Юрьевга тўғрилагач, немис танклари чапдан айланиб ўтаётганини ва уларнинг сони йигирмадан ортиқ эканини баён қилди. У трубкани қўйиб, яна дурбинда қараб эди, бояги танклар ҳеч нарсага қарамай, олға кетаётгани аниқланди. Танкларнинг кетидан пиёдалар ҳам югуриб борарди.

Сталинград томонидан «Вейхс»га ёрдамга келган немис корпуси Норхонов дивизиясини қуршамоқда эди. Норхонов немисларнинг қора ниятини тушунди-да, душман кучи ва ўз дивизиясининг қудратини чўтлаб олди. Немиснинг қўли юқори бўлиб, унинг нияти Норхонов дивизиясини қуршовда янчиб ташлаш сўнгра, стратегик кенгликка чиқиб олиш эди. Норхонов қуршовга тушмаслик ва ўзини немисга янчитиб қўймаслик учун жанглар билан Задонск томонга чекинишга қарор қилди.

Жабборовга чекиниш жанглари ҳужум жангларидан ҳам оғир кўринди. Ҳужумда фақат олға қараб юрасан, чекинишда ҳам олдинга, ҳам орқага, ҳам икки ёнингга ва кўпроқ орқангга қараб юришга мажбурсан. Одамнинг орқасида кўзи йўқки, айна бир вақтда ҳам орқага, ҳам олдинга қараб юрса... Жабборов ўнг флангда бораётгани учун у икки ёнига ҳам ҳушёр қараб бориши керак эди. «Одамнинг кўзи нега саккизта эмас экан...» деб ўйлади Жабборов.

Чекиниш жанглари ҳаммадан ҳам Қорақошни азобга солди. Жабборов унга телефонистни ёрдамчи қилиб берса ҳам, начарт патронларни вақтида етказиб бериб турса ҳам Қорақош ўз ишидан сира қониқмасди. Чунки у ёлчитиб ўқ узмасдан, душманни истаганча қириб улгурмасдан яна пулемёт судраши ва орқага чекиниши керак эди. Немислар эса, сира тўхтамай олға юрар, қуршов ҳалқасини тобора торайтириб келарди.

Батарейларимиз ҳам эстафета билан жанг олиб борарди. Бири тўп отаётганида иккинчиси юрар, учинчиси ўрнашиб олиб ҳимоя жангига тушганида орқада қолгани олға силжирди. Норхоновнинг буйруғи билан полклар ҳам шу хилда чекинарди. Ҳар бир полкнинг аръергарди эстафета шаклида бири жанг бошлаб немиснинг шаштини кесиб турган чоқда, иккинчиси узоқлаб олар ва биринчи аръергарднинг ҳам чекинишини таъминларди.

Норхонов ярим қуршовда чекинаётган дивизиясининг фланглари ҳимоясини ҳам худди шу хилда ташкил этса-да, чап қўлтиқда аҳвол тобора оғирлаша борди. Чунки, немислар дивизияни уч томонлама қисиб келарди. Шунинг учун Норхонов йўл-йўлакай кичик-кичик аксил атакачи группалар билан немис кучларига қисқа-қисқа ҳужум бошлаб, уларни ҳимояга ўтишга мажбур қилар ва ана шу вақт муддатдан фойдаланиб, асосий кучларни душман зарбасидан узоқлаштириб оларди.

Шу зайлда қоронғи тунгача Норхонов дивизияси ўзининг эски маррасига қайтиб олди ва бу ердан туриб немисларнинг ҳужумини секинлаштириш унга анча осон бўлди. Қора тун немисларнинг олға юриши учун ноқулай эди. Улар олға юришдан тўхтасалар-да, совет қисмларининг аксил атакасидан ўзларини сақлаш мақсадида тўп отишни бас қилмадилар ва бутун фронт бўйлаб позицияларининг олдини ракетада ёритиб турдилар. Ракеталар шуъласидан маълумки, Норхонов дивизияси кучли қўшинларнинг ҳалқасида эди. Бу ҳалқа эрталаб қозонга айланиши ва унда Норхонов қисмларининг қоврилиб кетиш хавфи бор эди. Норхонов қисмларни бу хавфдан сақлаб қолиш мақсадида, қора тундан фойдаланиб, чекинишни давом эттирди.

Жабборов батальони ҳамон аръергардда борарди. Унинг роталари немислардан анча узоқлашиб олгач, Жабборов Қорақошни йўқлади. Сержант Қорақош батальон бошқармасида ҳам, Эминжоннинг ротасида ҳам йўқ эди.

— Ораларингизда сержант Қорақош Содиқова борми?— ротама-рота сўров-қидирув бошланди.— Сержант Қорақошни кўрганлар борми?..

1970—1971 йиллар.

На узбекском языке

Ибрагим Рахим

САМООТВЕРЖЕННЫЕ

Р о м а н

Редактор *М. Раҳмон*

Расмлар *М. Кагаров*

Расмлар редактори *Н. Галиев*

Техн. редактор *Т. Смирнова*

Корректор *М. Орифжоновна*

Босмахонага берилди 25/Х-1972 й. Босинга рухсат этилди 25/І-1973 й. Формати 84×108¹/₃₂. Босма л. 8,25, Шартли босма л. 13,86. Нашр. л. 14,27. Тиражи 60000 Р. 13501. Рафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома 135-71.

Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича Давлат комитетининг Тошкент полиграфкомбинатида №3 қорозга босилди. Тошкент, Навоий кўчаси, 30, 1973 йил, заказ № 1807. Баҳоси 54 т.